

ONDER SCHOT

Onder schot

*Het vuurwapengebruik van de politie in Nederland
in de periode 1978-1995*

Jaap Timmer

Jan Naeyé

Magrete van der Steeg

Gouda Quint bv

1996

Deventer

De studie Politieel vuurwapengebruik 1978-1995 maakt deel uit van het onderzoeksprogramma 'Sturing en toetsing van politieële rechtshandhaving' van het Centrum voor Politiewetenschappen Vrije Universiteit Amsterdam. De studie is mogelijk gemaakt door financiering vanwege het ministerie van Justitie en het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Omslagontwerp en typografie: Peter Bakker

ISBN 90-387-0494-1

© 1996 Jaap Timmer, Jan Naeyé en Magrete van der Steeg.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotocopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs. Voor zover het maken van copieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jo. het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Voorwoord

Sinds het begin van de jaren '80 lopen politieambtenaren op straat met een doorgeladen pistool in een sneltrekholster. Hoe vaak gebruiken zij dat wapen, met welke reden, in welke omstandigheden en met welke gevolgen? Schieten zij te vaak? Komen praktijk en beoordeling van het vuurwapengebruik overeen met de bedoelingen van de wetgever? Wordt er uit de de praktijk lering getrokken voor opleiding en regelgeving? Op deze vragen trachten wij in deze studie een antwoord te vinden en daarmee onderzoeken wij het geweldsmonopolie van de overheid.

Wetenschappelijk onderzoek is een proces van systematische nieuwsgierigheid en gefundeerde verwondering. Zelden echter is het verzamelen van de onderzoeksgegevens zo'n zoektocht met hindernissen en verrassingen geweest. Het onderzoek vond plaats op de valreep van de ingrijpende overgang de oude rijks- en gemeentepolitie naar 25 regiokorpsen en een Korps landelijke politiediensten. Net op tijd kon nog een aantal archieven met geweldsmeldingen van de papiervernietiger worden gered. Uiteindelijk leverde dit over de periode 1978-1995 een databestand op van 1.368 gevallen van dreigen met het dienstpistool, 1.157 gevallen waarin een waarschuwingsschot werd afgevuurd en 835 gevallen waarin de politie gericht op een burger heeft geschoten. Nauwgezet onderzoek naar deze gevallen vormt de pijler onder deze studie.

De hantering van het geweldsmonopolie door de overheid laat nog wel te wensen over. Op verschillende plaatsen in deze studie doen wij dan ook aanbevelingen. De lezer moet zich daarbij realiseren dat onze onderzoekswaarnemingen zich richten op uitzonderlijke voorvallen waarin de politie naar het vuurwapen heeft gegrepen, soms met alle dramatische gevolgen vandien. Het onderzoek gaat dus niet over al die gevallen waarin politieambtenaren door deëscalerend optreden vuurwapengebruik succesvol weten te voorkomen. Evenmin is het gebruik van andere vormen van geweld voorwerp van onderzoek.

Het problematische karakter van het politieel vuurwapengebruik heeft niet verhinderd dat wij van de zijde van politie en Justitie alle medewerking hebben gekregen. Wij bedanken de vele politiemannen en -

vrouwen voor hun welwillende en geïnteresseerde medewerking, vooral de contactpersonen bij de regiokorpsen, het Korps landelijke politiediensten, het Politie Instituut voor Openbare orde en Veiligheid (PIOV), de spoorwegpolitie, de Koninklijke marechaussee, de Koninklijke landmacht, het Korps mariniers, de bijzondere bijstandseenheden en de arrestatieteams. Eenzelfde woord van dank richten wij aan de medewerkers van het Openbaar Ministerie, de rijksrecherche en de ministeries van Justitie, Binnenlandse Zaken en Defensie.

Een bijzonder woord van dank verdient de begeleidingscommissie van dit onderzoek voor de stimulans en de prettige ondersteuning. De begeleidingscommissie bestond uit: prof. dr. J. Hoogstraten (voorzitter), commissaris P. Eringa, commissaris A. de Gelder, mw. drs. M.G.J. Kockelkoren, commissaris A. H. W. Koenders, prof. mr. A. J. M. Machielse, mr. J. S. Pen, mr. drs. F. Scheffer, hoofdinspecteur L. van Straten en eerder ook commissaris L. A. Bakker.

Mr. Mathijs Akkaya, mr. Willem Nijkerk, mr. Monique Ros en mr. Serpil Yüksel hebben op plezierige wijze enige tijd bij het onderzoek geassisteerd. Drs. Guillaume Beijers toverde het databestand om tot bruikbare tabellen. Thea de Beer en drs. Petra van der Weel corrigeerden de tekst. Peter Bakker maakte daar een prachtig boek van. Circon BV en het Centrum voor Politiewetenschappen van de Vrije Universiteit (CPW) boden gastvrijheid en secretariële en administratieve ondersteuning. Het CPW en de Vakgroep Strafrechtswetenschappen VU stonden voor de academische ondersteuning en inspiratie.

Ondergetekende initieerde het onderzoek, was supervisor en tekent voor de Hoofdstukken 2, 3, 13 en, samen met drs Timmer, voor de Hoofdstukken 1, 8, 9 en 10. Drs. Jaap Timmer deed het veldwerk voor dit onderzoek en tekent voor de Hoofdstukken 4, 5, 6, 7, 11, 12. Mr. Magrete van der Steeg deed dossieronderzoek bij de rijksrecherche en schreef daarover de Hoofdstukken 14, 15 en 16. De afsluitende Hoofdstukken 17 en 18 zijn voor rekening van de drie auteurs gezamenlijk.

prof. dr. Jan Naeyé

Amsterdam, zomer 1996

INHOUD

Dekking zoekend achter autoportier. Foto: Fons Sluiter

Inhoud

	Meldingsplicht versus zwijgrecht	69	
	Strafuitsluitingsgronden	72	
	De afdoening	80	
	Beklag en bezwaar	82	
Hoofdstuk 1 – Inleiding	II	DEEL 2 – POLITIEEEL VUURWAPENGE- BRUIK GEMETEN EN BESCHREVEN	
Doelstelling	II		
Evaluatieonderzoek	II	Hoofdstuk 4 – Materiaalverzameling	87
Aanleiding en relevantie	12	Melden en registreren	87
Geweldsbevoegdheid	15	Bronnen	91
Terminologie	16	Meldingen vuurwapengebruik 1992	92
Probleemstelling	17	Rijksrecherche	94
Vraagstelling	18	Registratie en archivering	95
Uitvoering van het onderzoek	19	Betrouwbaarheid	95
Opbouw van de studie	21	Schatting vuurwapengebruik 1978-1992	96
		Schatting vuurwapengebruik in 1992	98
DEEL I – JURIDISCH KADER		Hoofdstuk 5 – Politieel vuurwapengebruik in cijfers	101
Hoofdstuk 2 – De bevoegdheid tot politieel vuurwapengebruik	25	Toelichting bij het cijfergebruik	101
Recht op bescherming van het leven	26	Wapendragenden	102
Verbod van onmenselijke behandeling	28	Wapens	103
Recht op bescherming van de lichamelijke integriteit	29	Meldingen vuurwapengebruik	104
Geweldsinstructie 1957-1966	30	Vuurwapengebruik en ander geweld	105
Geweldsinstructie 1966-1984	31	Doel van het vuurwapengebruik	106
Geweldsinstructie 1984-1988	33	Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging door burgers	107
De wettelijke geweldsbevoegdheid 1988-1993	34	Politieel vuurwapengebruik in reactie op geweldsgebruik door burgers	109
De wettelijke geweldsbevoegdheid 1993-heden	35	Vuurwapengevaarlijke verdachten	109
Wanneer is er sprake van vuurwapengebruik?	38	Waarschuwing voorafgaande aan vuurwapengebruik	110
Met welk wapen en welke munitie mag worden geschoten?	41	Politieel vuurwapengebruik naar ressort	110
Voorwaarden waaronder vuurwapengebruik wordt toegelaten	43	Politieel vuurwapengebruik naar regio	112
Gevallen waarin vuurwapengebruik wordt toegelaten	46	Politieel vuurwapengebruik naar gemeente- en rijkspolitie	113
Het dragen van het dienstpistool	50	Politieel vuurwapengebruik naar dienstonderdelen	114
Training en toetsing van politieel vuurwapengebruik	50	Politieel vuurwapengebruik naar arrestatieteams	114
De geweldsbevoegdheid in schema gezet	53	Politieel vuurwapengebruik naar ervaren en onervaren dienders	115
Het noodweerschot	55	Politieel vuurwapengebruik naar mannen en vrouwen	116
Hoofdstuk 3 – Melding, onderzoek en aansprakelijkheid	59	Politieel vuurwapengebruik naar de tijd van het jaar	117
Het melden van vuurwapengebruik	60	Doel van het vuurwapengebruik	118
De politieambtenaar als verdachte	63	Doel van het vuurwapengebruik	120
Het onderzoek door de rijksrecherche	67		

Wijze van vuurwapengebruik 1978-1995	120	Vuurwapengevaarlijkheid	173
Doel van schietend vuurwapengebruik 1978-1995	121	Inzet en werkwijze arrestatieteams	174
Bedreigingen tegen de politie 1978-1995	121	Machtiging meevoeren automatische vuurwapens	176
Vuurwapens tegen de politie 1978-1995	122	Vuurwapengebruik arrestatieteams 1992-1995	177
De vuurwapengevaarlijke verdachte	123	Pseudo-arrestatieteams	181
Doden en gewonden door politieel vuurwapengebruik 1978-1995	124	De Brigade speciale beveiligingsopdrachten	
Doden en gewonden door ongewilde schoten	124	Koninklijke Marechaussee	182
Verklaringen voor de veranderingen in de tijd	125	Evaluatie	184
Doeltreffendheid van vuurwapengebruik	126		
De dodelijkheid van politievuur	128	Hoofdstuk 9 – Bijzondere bijstandseenheden	187
		Organisatie, inzet, bewapening en uitrusting	187
Hoofdstuk 6 – Politieel vuurwapengebruik nader getypeerd	129	Precisievuur en nabij gevecht	189
Vuurwapengebruik theoretisch beschouwd	129	BEE-politie	190
Het juridisch kader	133	BBE-krijgsmacht	192
Dreigen met vuurwapens en fatale afloop	133	BBE-mariniers	194
Vuurwapengebruik in gevaarsituaties	134	A12-incident: de gijzeling van een kolonel	195
Types vuurwapengebruik	136	Operationele aspecten van het A12-incident	198
Zelfverdediging	137	Strafrechtelijke aspecten van het A12-incident	204
Aanhouding	139		
Spoedaanhouding (vuurwapen)gevaarlijk	141	Hoofdstuk 10 – Het vuurwapen als gevaarlijk bezit	207
Planmatige aanhouding (vuurwapen)gevaarlijk	142	Doden en gewonden door ongewilde schoten	207
Schieten op rijdende verdachte	144	Ongewilde klungelschoten	208
Optreden tegen gestoorde(n)	148	Ongewilde reflexschoten	210
Openbare orde	150	Ongewilde worstelschoten	214
Twist	150	Doden en gewonden door onbedoeld rake schoten	217
Uitzonderlijke ingreep	151	Privé gebruik van het vuurwapen	218
Ongeluk	152	Vuurwapengebruik als traumatische ervaring	219
Getalsmatige verdeling over types gevaarsituaties	154		
Politieel vuurwapengebruik bij achtervolgingen	155	Hoofdstuk 11 – Dienstpistool en munitie: keuze en praktijk	221
		Keuze voor pistool Walther P5	221
Hoofdstuk 7 – Politieel vuurwapengebruik beoordeeld	161	Kritiek op pistool Walther P5	225
Algemene beoordeling	161	De Walther P5 in de praktijk	231
Gericht schieten beoordeeld	162	Het pistool Glock 17	233
Beoordeling naar doel	163	Eisen te stellen aan politiemunitie	235
Beoordeling van politieel vuurwapengebruik in reactie op een bedreiging	165	Munitieonderzoek	236
Beoordeling naar type vuurwapengebruik	166	Keuze voor de Action 3-patroon	237
Beoordeling door de jaren	166	Kritiek op de Action 3-patroon	241
Beoordeling na rijksrecherche-onderzoek	167	Evaluatie Action 3-patroon	243
		Het gat tussen wapenstok en vuurwapen	246
Hoofdstuk 8 – Arrestatieteams	169	Hoofdstuk 12 – De Ambtsinstructie 1994: een eerste evaluatie	251
Stress en gevaar	169	Het onderzoeksmateriaal	251
Het ontstaan van arrestatieteams	170	Procedures voor beoordeling en afdoening	252
Taakstelling aanhoudings- en ondersteuningseenheden	172		

Meningen over de ambtsinstructie 1994	257	Operationele opmerkingen bij noodweer	315	INHOUD
De geoefendheid	260	Wettelijk voorschrift	317	
Casus beoordeeld in ronde-tafelgesprekken	261	Aanhouding van verdachte met vuurwapen	318	
Aanhouding	262	Aanhouding van verdachte wegens ernstig misdrijf	320	
De geoefendheid	260	Verwijzing naar de ambtsinstructie	324	
Casus beoordeeld in ronde-tafelgesprekken	261	Overmacht in de zin van noodtoestand	326	
Aanhouding	262	Rechtmatig, zonder toelichting	327	
Spoedaanhouding vuurwapengevaarlijke verdachte	264	Beleidssepot	328	
Achternvolging	267	Voorwaardelijk beleidssepot	329	
Enquête afdoening dodelijke casus	268	Uitgesteld beleidssepot	329	
		Onvoorwaardelijk beleidssepot	330	
Hoofdstuk 13 – Politieel vuurwapengebruik vergeleken	271	Hoofdstuk 16 – Rake schoten vervolgd en berecht	335	
Engeland en Wales	271	Kennisgeving van niet verdere vervolging	335	
Verenigde Staten	272	Buitenvervolgingsstelling door rechtbank	336	
Duitsland	273	Gevolg onbekend	337	
Vergelijking Duitsland-Nederland	275	De rechtszaken getypeerd	338	
		De rechterlijke uitspraken	339	
DEEL 3 – POLITIEEL VUURWAPEN- GEBRUIK GEWOGEN EN GETOETST		Stellingname van het openbaar ministerie in rechtszaken	340	
Hoofdstuk 14 – Rake schoten onderzocht en beoordeeld	279	Opgelegde straf	340	
Structuur van de analyse	279	Rechterlijke uitspraken met betrekking tot opzetdelicten	340	
Overzicht rake zaken 1978-1995	279	Rechterlijke uitspraken met betrekking tot schulddelicten	346	
Vindplaats rake schoten	280	Betekenis rechterlijke uitspraken	350	
Onderzoek door rijksrecherche	281	Bezwarende en verzachtende omstandigheden in rechtszaken	350	
Opzet en inhoud van rijksrechercherapporten	283	De rechter vergeleken met het Openbaar Ministerie	351	
De afdoeningen van rake schoten	284			
Seponeren of vervolgen	287	DEEL 4 – TOT SLOT		
Technisch- en beleidssepot	287	Hoofdstuk 17 – Beantwoording van de onderzoeksvragen	357	
Disciplinaire maatregelen	288			
Beklag en bezwaar	288	Hoofdstuk 18 – Conclusies en aanbevelingen	381	
Afdoening dodelijke schoten	290	Bijlagen	398	
Afdoening ongewild rake schoten	290	Literatuur	405	
Afdoeningen door de jaren	291	Index	409	
Hoofdstuk 15 – Rake schoten geseponereerd	293			
Gebrek aan bewijs	293			
Noodweer en noodweereces	297			
Het verdedigde belang bij noodweer	298			
Ogenblikkelijke wederrechtelijke aanranding bij noodweer	299			
Het proportionaliteitsbeginsel bij noodweer	307			
Het subsidiariteitsbeginsel bij noodweer	310			
Noodweereces	312			
Was de noodweersituatie te voorkomen?	314			

Het vuurwapen moet worden gezien als het verlengstuk van de fysieke kracht van de politie-ambtenaar zonder welke de sterke arm geen sterke arm zou zijn.
(Eerste Kamer 1988-1989, wetsvoorstel 19 535, Memorie van antwoord, bladzijde 5)

Na geboeid te zijn wordt verdachte afgevoerd door de Rotterdamse politie. Foto: Paul Stolk/ANP 1990

Hoofdstuk 1 – Inleiding

‘Geweld kan doden, verminken, pijn doen en angst aanjagen. Geweld is kortom het middel bij uitstek om te dwingen. Dit vermogen is een belangrijke voorwaarde voor politieke machtsuitoefening’ (Van Reenen 1979: 13).

Voor de daadwerkelijke handhaving van orde en veiligheid is het onder bepaalde omstandigheden voor de overheid onvermijdelijk om geweld toe te passen. Niet alleen tegen verdachte burgers maar ook om mensenlevens te redden, om geweld tegen burgers te keren. In een rechtsstaat past het dat de overheid het recht op geweldsgebruik monopoliseert en eigenrichting tussen burgers afwijst (Weber 1976). Maar het geweldsmonopolie kan niet naar willekeur worden gehanteerd. De grondwet waarborgt niet voor niets de onaantastbaarheid van het lichaam, behoudens de bij of krachtens de wet te stellen beperkingen. En de overheid is bij uitstek degene die wordt gebonden aan de regels van het recht.

Het overheidsgeweld ten behoeve van de handhaving van de interne rechtsorde is in handen gelegd van de politie die daartoe over wapens en speciale uitrusting beschikt. De militaire macht wordt slechts in uitzonderlijke gevallen ingezet. Het bezit van vuurwapens bij de politie moet volgens de regering worden gezien ‘als het verlengstuk van de fysieke kracht van de politieambtenaar zonder welke de sterke arm geen sterke arm zou zijn’ (Eerste Kamer 1988-1989, wetsvoorstel 19 535, Memorie van antwoord, bladzijde 5). Maar aan het gebruik van vuurwapens is inherent verbonden dat ernstige verwondingen of zelfs de dood kan worden veroorzaakt. Het gaat om ingrijpende, feitelijke handelingen, niet om papieren beschikkingen die achteraf kunnen worden teruggedraaid. Het daadwerkelijk politieel vuurwapengebruik is onherroepelijk. Vandaar dat het gebruik van vuurwapens door de politie onderhevig is aan stringente voorschriften.

De vraag die aan deze studie ten grondslag ligt, is onder welke omstandigheden het politieel vuurwapengebruik geoorloofd is, hoe de praktijk van het vuurwapengebruik er uit ziet, of er knelpunten liggen met betrekking tot de bewapening, de opleiding en regelgeving en in hoeverre de beoordeling en

evaluatie op adequate wijze geschiedt. Dit onderzoek evalueert aldus de harde kern van het geweldsmonopolie van de overheid.

In dit hoofdstuk verwoorden wij doel, aanleiding en relevantie van ons onderzoek naar het politieel vuurwapengebruik. Vervolgens bepalen wij nader wat wij verstaan onder geweld en vuurwapengebruik. Daarop volgen de probleemstelling, de precieze vraagstellingen en de uitvoering van dit onderzoek. Wij besluiten dit hoofdstuk met een overzicht hoe de studie is opgebouwd.

Doelstelling

Het onderzoek beoogt wetenschappelijk gefundeerde kennis te verzamelen met betrekking tot:

- 1 aard en omvang van het gedocumenteerde politieel vuurwapengebruik en de afhandeling daarvan in de periode 1978 tot 1995, op basis van meldingsformulieren voor geweldsgebruik;
- 2 de praktijk van het politieel vuurwapengebruik in 1992, op basis van bredere informatie, bijvoorbeeld schriftelijke rapportages en processen-verbaal;
- 3 de beoordeling en afhandeling van het politieel vuurwapengebruik door de korpsleiding, het Openbaar Ministerie (OM) en eventueel de rechter, beschreven in dossiers uit de periode 1992 tot 1995 en in rijksrecherchedossiers;
- 4 het functioneren van de geweldsinstructie en andere relevante wet- en regelgeving, het dienstpistool en de bijbehorende munitie in de praktijk.

Op basis van de aldus verkregen informatie moet het onderzoek leiden tot aanbevelingen ten aanzien van onder meer opleiding en training in het politieel vuurwapengebruik, beoordeling en verantwoording van politieel vuurwapengebruik en wet- en regelgeving met betrekking tot politieel vuurwapengebruik.

Evaluatieonderzoek

Het vuurwapengebruik van de politie in Nederland is nog niet eerder integraal onderzocht. De ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie hebben sinds het midden respectievelijk het begin van de jaren '70 min of meer consequent statistieken gepubliceerd van de aan de departementen toegezonden meldings-

formulieren politieel vuurwapengebruik. Deze formulieren zijn evenwel door de jaren heen nooit systematisch geanalyseerd. Evenmin is onderzocht hoe de door de politie ingezonden meldingen van politieel vuurwapengebruik zich verhielden tot de werkelijke praktijk bij de politie. Over de omstandigheden waaronder het politieel vuurwapengebruik plaatsvindt, laat staan over de kwaliteit en de rechtmatigheid ervan, is daardoor weinig bekend. De nieuwe geweldsinstructies ingevoerd in achtereenvolgens 1966, 1983 en 1988 zijn nooit geëvalueerd, net zomin als het nieuwe dienstpistool Walther P5 ingevoerd in 1980, de nieuwe munitie van het type *Action 3* voor dat pistool ingevoerd in 1990, of de in de loop der jaren '80 vernieuwde vuurwapenopleiding.

Hierdoor heeft deze evaluatie van het politieel vuurwapengebruik het karakter van een nulmeting. Het onderzoek is eerder sterk verkennend van aard dan een onderzoek ter beoordeling van de doelmatigheid en doeltreffendheid van bestaand beleid (Rossi en Freeman 1993:34). De gebruikte methoden van onderzoek zijn dan ook onder meer: literatuur-, bronnen- en dossieronderzoek, (groep)interviews, primaire en secundaire statistische analyses, zowel juridisch als sociaal-wetenschappelijk georiënteerd. Een en ander neemt niet weg dat het onderzoek ook kan dienen ter ondersteuning van verdere beleidsontwikkelingen op het terrein van het politieel vuurwapengebruik.

Aanleiding en relevantie

Zoals gezegd, is dit onderzoek een evaluatie van het geweldsmonopolie van de overheid en met name van de geweldsbepalingen met betrekking tot het vuurwapengebruik en de uitwerking daarvan in de politiepraktijk. Het betreft een onderwerp van maatschappelijk belang dat wetenschappelijk aandacht verdient, zowel wat betreft de cijfers als wat betreft de achtergronden. De aanleiding voor het onderzoek is mede gelegen in de invoering op 8 april 1994 van het *Besluit ambtsinstructie voor politie, Koninklijke marechaussee en buitengewoon opsporingsambtenaar* (Stb. 1994:275) – kortweg de Ambtsinstructie 1994 – en de vernieuwingen die de laatste jaren zijn doorgevoerd op het terrein van de vuurwapenopleiding. De totstandkoming van de Ambtsinstructie 1994 kent, zoals in Hoofdstuk 2 wordt uiteengezet, een lange voorgeschiedenis. Merkwaardig genoeg is de discussie over de geweldsinstructie amper gebaseerd geweest op

empirisch materiaal. Ook de toelichting op de geweldsinstructie is formeel-juridisch van aard. Dat betekent dat politieambtenaren slecht worden geïnformeerd over de omstandigheden waaronder het vuurwapengebruik voorkomt (De Jong en Mensink 1994:96). Ook kunnen bij gebrek aan adequate kwalitatieve en kwantitatieve informatie zo mythes blijven bestaan. De politievakorganisaties zijn bijvoorbeeld nog steeds ervan overtuigd dat de politie het vuurwapen vrijwel uitsluitend in 'noodweersituaties' gebruikt (*de Volkskrant*, 17 december 1994 en *de Telegraaf*, 31 juli 1996), ook al heeft eerder onderzoek laten zien dat dit beeld niet klopt met de werkelijkheid (Van der Vijver 1976:4). Dit zou ertoe kunnen leiden dat politieambtenaren ten onrechte vrijwel uitsluitend worden getraind op het afgeven van 'noodweervuur'. Gebrek aan informatie is overigens geen typisch Nederlands probleem (De Lentdecker en Bruggeman 1987:399). Een en ander maakt duidelijk dat meer kennis van de praktijk van het politieel vuurwapengebruik gewenst is, met name ook ten behoeve van het onderwijs in geweldsbeheersing.

Beleidsrelevantie

De commissie-Heijder heeft in haar eindrapport *Geweldgebruik door de politie* niet alleen algemene uitgangspunten geformuleerd voor een betere juridische regeling van het politieke geweldsgebruik, maar onder meer ook de aanbeveling gedaan onderzoek te doen naar de tactiek en de strategie van het geweldsgebruik en de vuurwapenopleiding te verbeteren (commissie-Heijder 1987). De aanbevelingen van de commissie-Heijder voor een betere geweldsinstructie konden in 1988 niet in de Ambtsinstructie 1988 voor de politie worden verwerkt, maar zijn voor een belangrijk deel wel terug te vinden in de Ambtsinstructie 1994. Daarnaast besloot het ministerie van Binnenlandse Zaken om de Nederlandse politie vóór 1995 uit te rusten met nieuwe schietsimulatie-apparatuur (FATS) en de primaire en voortgezette vuurwapenopleiding te moderniseren. De idee achter deze ontwikkeling is dat de juridische beoordeling van potentieel schietwaardige situaties en het handelen op grond van dat oordeel, in werkelijkheid een veel complexere aangelegenheid is dan tot voor kort in de vuurwapenopleiding tot uitdrukking kwam. In de praktijk staan politieambtenaren bloot aan een veelheid van stimuli. Daarnaast leiden beroepsculturele

invloeden tot bepaald gedrag van agenten dat niet zelden afwijkt van wet- en regelgeving (Timmer en Niemeijer 1994:60-63 en 235-238) en kunnen ook emotionele en instinctieve impulsen het rationeel denken en handelen verdringen. In het politieonderwijs stapt men derhalve langzamerhand af van de veronderstelling dat ‘inprenting’ van norm- en regelgeving automatisch leidt tot een juiste toepassing in de praktijk. Steeds vaker probeert men de geleerde kennis in praktijksimulaties te leren toepassen. Door de inzet van nieuwe, op lasertechnologie gebaseerde schietssimulatoren is het nu beter mogelijk waarnemen, beoordelen, handelen in onderlinge samenhang te oefenen in een situatie die lijkt op de praktijk. Deze innovatie is sociaal-psychologisch georiënteerd, maar mist juridische en ook operationeel-organisatorische en bestuurlijke verdieping bij gebrek aan gegevens uit (wetenschappelijk) onderzoek. Sturing en toetsing van het vuurwapengebruik in de dagelijkse praktijk vergt kennis en inzicht van de normatieve aspecten die van belang zijn bij het beoordelen van de schietwaardigheid van praktijksituaties.

Tot nu toe is in Nederland echter praktisch geen aandacht besteed aan de beschrijving en analyse van politieel vuurwapengebruik (jaarreeksen) in het algemeen en van concrete schietgevallen (case studies) in het bijzonder. De laatste jaren zijn zelfs nauwelijks (betrouwbare) landelijke cijfers over het politieel vuurwapengebruik meer gepubliceerd. De centrale verzameling van de betreffende gegevens is niet adequaat. Gezien de (wettelijke) rapportageplicht moeten de desbetreffende gegevens wel aanwezig zijn op korpsniveau. In ieder geval is een systematische evaluatie van politieel vuurwapengebruik van belang om eventuele fouten in de toekomst te vermijden. Er liggen voor dit onderzoek goede kansen om een maatschappelijk relevante bijdrage te leveren aan de normatieve stu-

ring en toetsing van het politieel vuurwapengebruik.

De ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken adresseren in de Ambtsinstructie 1994 nadrukkelijk de korpsbeheerder als verantwoordelijke voor het politieel geweldsgebruik. Zij schrijven in de toelichting op de artikelen 17 tot en met 19 (melding geweld): ‘Doel van de geweldd melding is om de beheerder inzicht te geven in de wijze waarop zijn ambtenaren omgaan met de bevoegdheid geweld te gebruiken. (...) Ten einde een uniforme en objectieve melding van geweldstoepassing ten behoeve van de beheerder tot stand te brengen, beogen wij te komen tot standaardisering van de meldingsformulieren, mede met het oog op centrale registratie van vuurwapengebruik en ander geweldgebruik (...)’

Aangezien de beschikbaarheid van informatie over het politieel vuurwapengebruik op landelijk niveau gering is, mag worden verwacht dat ook het inzicht in het vuurwapengebruik op lokaal en regionaal niveau, op een enkele uitzondering na, gering zal zijn. De ministers schrijven verder in de toelichting op de artikelen 17 tot en met 19 van de Ambtsinstructie 1994: ‘Wij zijn van mening dat het openbaar ministerie (...) moet kunnen onderzoeken of een politieambtenaar zodanig de grenzen van zijn bevoegdheden heeft overschreden dat hij als verdachte moet worden aangemerkt en moet worden vervolgd.’

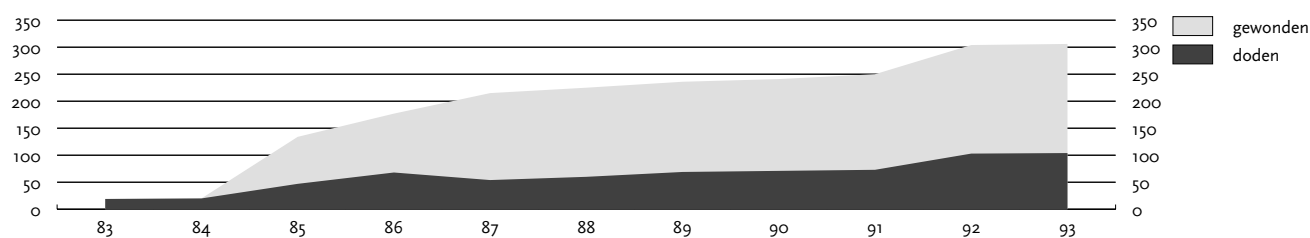
Dit betekent dat het OM voor het vervolgingsbeleid inzake politieel vuurwapengebruik eveneens behoefte heeft aan systematische kennis. Kortom, zowel vanuit gezags- als beheersperspectief is systematisch onderzoek naar politieel vuurwapengebruik gewenst.

Maatschappelijke relevantie

Het politieel geweldsmonopolie vormt een belangrijk maatschappelijk fenomeen, omdat het gebruik van vuurwapens (dodelijk) letsel kan toebrengen. De be-

Grafiek 1.1 Doden en gewonden door particulier vuurwapengebruik 1983-1993 (aantallen)

Bron: Centrale Recherche Informatiedienst

heersing van het vuurwapengebruik wordt al sinds de jaren '70 als een actuele problematiek beschouwd, zowel ten aanzien van het optreden door individuele, reguliere politieambtenaren als van arrestatieteams.

Gezien het toegenomen vuurwapengeweld tussen burgers onderling, zou wellicht mogen worden verwacht dat ook de Nederlandse politie regelmatig wordt geconfronteerd met gewapende burgers. In 1993 vielen er bij schietpartijen tussen burgers onderling 104 doden en 202 gewonden. In 1985 vielen er nog slechts 47 doden en 87 gewonden, zoals valt af te lezen uit Grafiek 1.1. Tussen 1985 en 1993 is het aantal slachtoffers van schietpartijen tussen burgers dus meer dan verdubbeld. Op het totale aantal van alle moorden en doodslagen met fatale afloop is het aantal vuurwapens en explosieven gestegen van 21 procent in 1980 tot 31 procent in 1993 (Kruissink en Blee 1995:11; Hoogenboezem 1995).

Gegevens over 1994 en 1995 ontbreken, aangezien de Divisie Centrale Recherche Informatiedienst (CRI) van het Korps landelijke politiediensten sinds 1993 geen aparte registratie meer bijhoudt van schietpartijen en de daarbij gevallen slachtoffers (Kruissink en Blee 1995:12).

Anderzijds neemt het aantal (gewapende) overvallen de laatste jaren fors af (Grafiek 1.2), terwijl het percentage van de overvallen waarbij met een vuurwapen is geschoten is op het totaal ongeveer gelijk gebleven: 20 procent. Daadwerkelijk crimineel vuurwapengebruik bij overvallen neemt dus *niet* toe.

Daarnaast lopen ook de aantallen in beslag genomen vuurwapens en aangehouden verdachten ter zake van illegaal vuurwapenbezit terug (Grafiek 1.3).

Over geweldsgebruik tegen politieambtenaren be-

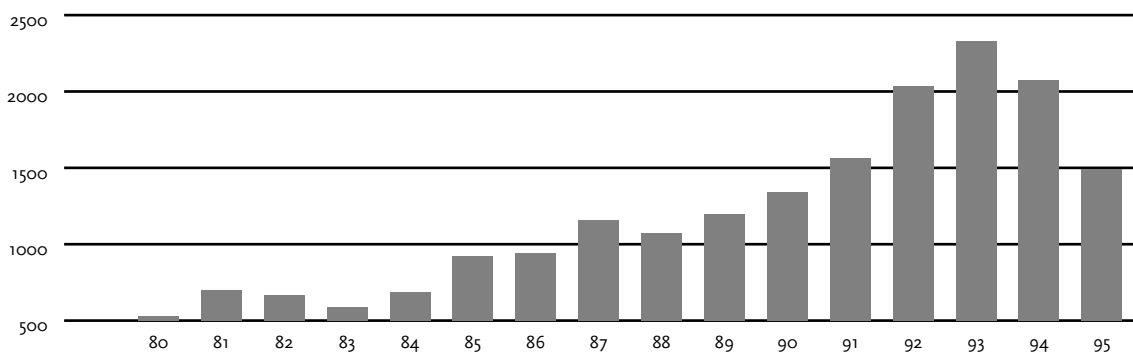
staat geen (systematische) kennis, evenmin als over het aantal gewonden en doden dat onder politieambtenaren valt ten gevolge van geweldgebruik. Komend onderzoek zal op dit punt uitsluitel moeten geven.

Wetenschappelijke relevantie

De afgelopen decennia zijn er weliswaar verscheidene publicaties verschenen omtrent het vuurwapengebruik van de Nederlandse politie, maar geen van deze publicaties verschaft duidelijkheid en zekerheid over aard en frequentie van het vuurwapengebruik, laat staan over de omstandigheden waarin dit gebeurt en de afloop ervan. De ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie hebben sinds de jaren '70 min of meer jaarlijks de zogeheten 'schietstatistieken' gepubliceerd, cijfers op basis van door de politie bij de ministeries gemelde schietgevallen. Het ministerie van Justitie is daar eind jaren '80 mee gestopt. Dit had te maken met de decentralisatie binnen de rijkspolitie. De Algemene Inspectie, de korpsleiding van de rijkspolitie, hevelde veel verantwoordelijkheden over naar de districten. Daarmee werd de centrale bewaking van de registratie en afhandeling van onder meer klachten en geweldsgebruik feitelijk afgeschafte (zie ook Timmer en Niemeijer 1994:124). Het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft de verslagen met betrekking tot de gemeentepolitie wel voortgezet. Enkele grote korpsen gemeentepolitie publiceerden met enige regelmaat overzichten of analyses van het gemelde geweldsgebruik. Verder verschenen en verschijnen in kranten en (wetenschappelijke) tijdschriften artikelen over politieel (vuurwapen)geweld, dikwijls naar aanleiding van geruchtmakende overvallen.

Grafiek 1.2 Overvallen op bedrijven en geldinstellingen 1980-1995 (aantallen)

Bron: Centrale Recherche Informatiedienst

Op het terrein van het individuele geweldsgebruik door politieambtenaren in Nederland zijn de laatste tien jaar in ieder geval geen wetenschappelijke studies meer gepubliceerd. De dissertatie van Jac van der Meulen (*Het wapengebruik van de politie*, 1966) heeft betrekking op de oude geweldsinstructies, terwijl de studies van Piet van Reenen (*Overheidsgeweld*, 1979) en van Jan Naeyé (*De sterke arm*, 1979) zich vooral richten op de sociologische, respectievelijk rechtspolitieke aspecten van de geweldstoepassing in de sfeer van de openbare orde. De studiepocket van Kees van der Vijver (*Geweldgebruik door de politie*, 1980) betreft een meer positiefrechtelijke studie.

De laatste poging om een meer omvattend en analytisch beeld te schetsen van het vuurwapengebruik door de Nederlandse politie is de bijlage 'Vuurwapengebruik door de politie' van Van der Vijver in het rapport van de commissie-Heijder (commissie-Heijder 1987). Evenals eerdere publicaties kampt hij in zijn achtergrondstudie ten behoeve van de commissie-Heijder met het probleem dat de geweldsmeldingen van de politie, zoals die werden en worden verzameld door de vakministeries, ongelijkvormig zijn en geen of onvoldoende (systematisch) informatie geven omtrent aanleiding tot het vuurwapengebruik en omstandigheden waaronder dat plaatsvond. Ook rapportages over geweldsgebruik opgesteld door medewerkers van afzonderlijke politiekorpsen zijn bij gebrek aan adequate gegevens vrijwel nooit gebaseerd op een dergelijke systematische analyse. De enige uitzondering hierop is Dekker (1984), die het politieel vuurwapengebruik van de gemeentepolitie Amsterdam analyseert.

Het wetenschappelijk belang van ons onderzoek

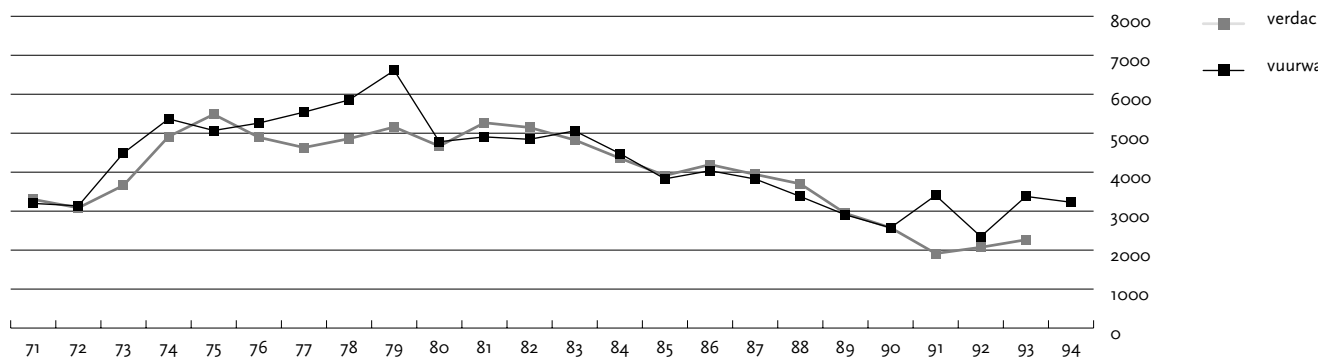
betreft met name de nieuwe kennis en inzichten die mogen worden verwacht ten aanzien van het ontstaan, het verloop door de jaren heen en de normering van het politieel vuurwapengebruik.

Geweldsbevoegdheid

Het gebruik van geweld is in het maatschappelijk verkeer tussen burgers verboden, tenzij het om een noodzakelijke verdediging gaat tegen een acute aanval of bedreiging (noodweer). De geweldsbevoegdheid van de overheid is geconcentreerd bij ambtenaren belast met de uitvoering van de politietoelating. Zij worden daartoe uitgerust met goedgekeurde geweldsmiddelen, te weten een wapenstok en een pistool en zij worden verondersteld zich regelmatig te oefenen in het beheersen, voorkomen en gebruiken van geweld. Voor politieambtenaren is voor het aanwenden van geweld een speciale bevoegdheid gecreëerd in de Politiewet 1993 en de Ambtsinstructie 1994 en de daarmee samenhangende uitvoeringsbesluiten. Politieambtenaren die met hun vuurwapen een burger verwonden of doden, kunnen zich rechtvaardigen door een beroep op deze wettelijke voorschriften of op een van de strafuitsluitingsgronden neergelegd in het wetboek van Strafrecht.

Definitie, reglementering en beeld van (overheids)geweld evolueren met de maatschappelijke ontwikkelingen. Met Van Reenen kunnen we stellen dat er geen enige, juiste definitie van geweld is. Volgens de Ambtsinstructie 1988 moet onder geweld worden verstaan: 'elke dwangmatige kracht van meer dan geringe betekenis uitgeoefend op personen of zaken.' Onder het aanwenden van geweld verstaat deze instructie mede het 'dreigen met geweld.' Mede

Grafiek 1.3 In beslag genomen vuurwapens en aangehouden verdachten 1971-1994 (aantallen) Bron: Centrale Recherche Informatiedienst

op basis van literatuurstudie omschrijft Van Reenen geweld als: 'die menselijke handeling, die erop gericht is de fysieke integriteit van personen of groepen aan te tasten en die tot doel heeft de gedragsopties van personen of groepen te beperken.' In deze definitie is duidelijk het machtsaspect aanwezig: 'het vermogen om de gedragsopties van personen of groepen te beperken' (Van Reenen 1979:19). De bepaling welke vorm en mate van geweld in welke omstandigheden aanvaardbaar is, verandert door de tijd. Deze ontwikkeling vindt ten dele zijn weerslag in de wet- en regelgeving, maar vooral ook in de politieke en publieke meningsvorming, in de jurisprudentie en mogelijk ook in de interne beoordeling en evaluatie bij de politie.

Terminologie

De Ambtsinstructie 1994 definieert politieel vuurwapengebruik als: 'het richten, het gericht houden en het daadwerkelijk gebruik van een vuurwapen' (art. 1 lid 3 onder j). In de Ambtsinstructie 1988 ontbrak een dergelijke omschrijving. Onder vuurwapengebruik wordt niet begrepen het 'uit voorzorg ter hand nemen' (zie verder Hoofdstuk 2). Het feitelijk politieel vuurwapengebruik kan ruimer worden omschreven: het bezit, het dragen en het op enigerlei wijze hanteren of aanwenden van een vuurwapen. Enkel het bezit en het dragen van vuurwapens door de politie heeft namelijk ook invloed op contacten met burgers. Wetsovertreders zullen er rekening mee houden dat zij als uiterste consequentie van hun gedrag met politieel vuurwapengebruik kunnen worden geconfronteerd. Andere burgers verwachten dat de politie vuurwapens bezit en meevoert en daar zo nodig daadwerkelijk gebruik van zal maken om hen te beschermen en om criminelen aan te houden. Met andere woorden: het dienstpistool van de politieambtenaar speelt latent of manifest een rol bij iedere controle of staandhouding, in elke aanhouding, in ieder openbare optreden of in elke andere potentiële geweldssituatie.

Voor dit onderzoek houden wij echter in grote lijnen de formeel-juridische definitie van politieel vuurwapengebruik aan. Bezit en dragen van dienstvuurwapens vallen namelijk niet onder de geweldsomschrijving van de Ambtsinstructies 1988 en 1994. Hiervan hoeft dan ook geen melding te worden gemaakt aan de meerdere (lees: korpsleiding). Ook van het 'uit voorzorg ter hand nemen' (het vuurwapen vasthou-

den zonder dat het op iemand gericht is of zichtbaar is) behoeft de politieambtenaar volgens de Ambtsinstructie 1994 geen melding te maken. Concrete vormen van manifest en onderzoekbaar politieel vuurwapengebruik zijn dan:

- 1 dreigen met het vuurwapen;
- 2 waarschuwend schieten (in een 'veilige' richting);
- 3 gericht schieten (met het doel iemand of iets te raken).

Politieel vuurwapengebruik in ruime zin gaat om het bezitten, dragen, meevoeren, uit voorzorg ter hand nemen van en dreigen en schieten met vuurwapens. In de enge, meer formele zin gaat het om dreigen met het vuurwapen (volgens de Ambtsinstructie 1994 'richten en gericht houden' en 'trekken') en daadwerkelijk vuurwapengebruik (waarschuwend en gericht schieten).

In deze studie duiden wij gebeurtenissen waarin de politie het vuurwapen gebruikt aan als 'voorval van vuurwapengebruik' of 'vuurwapenvoorval'. Dit betreft zowel dreigen als schieten met het vuurwapen. Bij dit laatste maken we onderscheid tussen 'waarschuwend schieten' of 'waarschuwingsschot' en 'gericht schieten'. Onder 'gericht schieten' verstaan wij, in navolging van artikel 12 lid 1 van de Ambtsinstructie 1994, schoten bedoeld om een persoon of een goed te raken. Daarbij kan het richten 'instinctief' (in één beweging na het trekken, ook wel als 'schieten uit de heup' aangeduid) dan wel met de richtmiddelen op het pistool gebeuren. Voorvallen waarin de politie heeft geschoten noemen we 'schietsgevallen'. In het dagelijks spraakgebruik heet dit laatste vaak een 'schietsincident', maar daar kan een onbedoeld negatieve connotatie aan kleven. Lang niet ieder schietgeval is een incident in de zin dat het ongewenst of onrechtmatig is. De politie Amsterdam-Amstelland en voorheen de gemeentepolitie Amsterdam spreekt van 'ernstvuur' als er buiten de training en buiten de schietbaan een schot afgaat uit een dienstvuurwapen. Ook de ongewilde schoten tijdens of buiten politietoetredingen vallen hieronder.

Verder maken wij onderscheid tussen dreigen dóór de politie en be-dreiging(en) tegen de politie, verbaal of met behulp van geweldsmiddelen.

Het onderzoek is voor een belangrijk deel gebaseerd op zogenoemde 'meldingen vuurwapengebruik'. Krachtens de achtereenvolgende ambtsinstructies waren en zijn politieambtenaren verplicht om vuur-

wapengebruik te melden bij hun meerdere. Via de hiërarchieke lijn binnen het korps dient deze melding ter kennis worden gebracht van:

- 1 de korpsbeheerder 'om de beheerder inzicht te geven in de wijze waarop zijn ambtenaren omgaan met de bevoegdheid geweld te gebruiken' (Ambtsinstructie 1994, Nota van toelichting);
- 2 de officier van Justitie ter beoordeling van de strafrechtelijke aansprakelijkheid (art. 17 lid 2 Ambtsinstructie 1994);
- 3 bij het ministerie van Binnenlandse Zaken met het oog op landelijke registratie en beleidsontwikkeling ten aanzien van geweldsbepalingen (art. 17 lid 4 Ambtsinstructie 1994 juncto art. 17 lid 1 onder b Besluit beheer regionale politiekorpsen.)

Ten behoeve van deze melding en registratie zijn er in de loop der jaren door de politiekorpsen veel verschillende formulieren gebruikt, meer en minder omvangrijk, meer en minder informatief. Eén van de meest gangbare aanduidingen daarvan is het 'schietstatistiekformulier', stammend uit de tijd dat alleen het schietend en niet het dreigend vuurwapengebruik gemeld hoefde te worden en dat het formulier alleen nog diende voor de statistieken van het ministerie van Binnenlandse Zaken en slechts in mindere mate voor de beoordeling door de hoofdofficier van Justitie. In deze studie verwijzen wij naar dergelijke formulieren als 'meldingen vuurwapengebruik'.

Verder spreken wij van 'rake zaken', verwijzend naar schietgevallen waarbij de politie raak heeft geschoten en meer in het bijzonder personen heeft geraakt. Aangezien niet alle deelnemende politieorganisaties ook politieregio's zijn, spreken wij meer in het algemeen meestal van 'korpsen', waaronder gemakshalve ook begrepen de Koninklijke marechaussee en de spoorwegpolitie. Voorvallen en schoten met doden en/ of gewonden duiden wij aan als 'letselsaken', 'rake zaken' of 'letselschoten'.

Voor het jaar 1992 hebben wij bij de korpsen gezocht naar meer en uitvoeriger informatie dan alleen de meldingen vuurwapengebruik omdat de toedracht in de meldingsformulieren doorgaans te summier bleek te zijn. Vandaar dat wij voor het jaar 1992 spreken van 'dossiers vuurwapengebruik', dikwijls bestaande uit een zogeheten 'mutaties' (aantekeningen in de dag- en nachtrapportage), schriftelijke rapportage ten behoeve van de leidinggevende, processen-verbaal van aanhouding of bevindingen of combina-

ties van een en ander, waar mogelijk aangevuld met beoordelingsbrieven en notities van politiechefs en leden van het OM.

Tot slot hebben wij ook gekeken naar zaken waarin de rijksrecherche onderzoek heeft verricht naar voorvallen van politieel vuurwapengebruik, meestal 'rake zaken'. De rijksrecherche stelt processen-verbaal op (vaak meerdere over één voorval) ten behoeve van de hoofdofficier van justitie. In dit verband spreken wij vaak van 'rijksrecherchedossiers' of 'processen-verbaal van de rijksrecherche', of termen van gelijke strekking.

Probleemstelling

Artikel 8 Politiewet 1993 geeft aan de politie de wettelijke basis om haar taak (artikel 2 Politiewet 1993) desnoods met geweld uit te voeren, terwijl de Ambtsinstructie 1994 de geweldsmiddelen en -bevoegdheden nader adstrueert en met voorwaarden en waarborgen omgeeft. Wanneer de politieambtenaar conform deze voorschriften geweld gebruikt, vervult hij formeel weliswaar een delictomschrijving, maar indien hij in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening handelde, kan hij – onverlet het beroep op noodweer (art. 41 Sr) – een beroep doen op een strafuitsluitingsgrond (wettelijk voorschrift danwel bevoegd gegeven ambtelijk bevel). De betrokken politieambtenaar functioneert daarbij in het spanningsveld van enerzijds de ambtenaar die op ambtseer moet rapporteren en anderzijds de verdachte met een wettelijk zwijgrecht. Met betrekking tot het gebruik van geïmproviseerd en fysiek geweld, dat wil zeggen geweldstoepassing met andere dan de wettelijk toegelaten geweldsmiddelen, zijn in de Ambtsinstructie 1994 geen afzonderlijke bepalingen opgenomen. Met geïmproviseerd geweld wordt in het algemeen bedoeld op schoppen en slaan met de vuist of met de staaflantaarn, het klemrijden van voertuig en dergelijke. Dergelijk optreden valt onder het afwegingsschema zoals neergelegd in artikel 8 Politiewet 1993 en moet normaal worden gemeld.

Of in een situatie geweld mag worden gebruikt, hangt onder meer af van de stappen die voorafgaand daaraan zijn gezet. De aan de orde zijnde tactische en technische beslissingen kunnen zowel leiden naar een situatie waarin het gebruik van geweld nog slechts het laatste middel is, als naar een situatie waarin met minder ingrijpende middelen kan worden volstaan.

De politieambtenaar die zich van deze beslissingen bewust is, zal daarbij steeds een keuze moeten maken tussen het risico van vuurwapengebruik van de door het bevoegd gezag ter beschikking gestelde geweldsmiddelen en het doel dat hij of zij tracht te bereiken. De belangrijkste leidraad bij deze beslissingen vormen het algemene afwegingsmodel van artikel 8 Politiewet 1993 (subsidiariteit, proportionaliteit, redelijkheid en gematigdheid) en de in de Ambtsinstructie 1994 limitatief opgesomde gevallen.

Ook al wordt in het algemeen het belang onderschreven dat de politie zo min mogelijk gebruik moet maken van vuurwapens, des te opmerkelijker is het dat er weinig onderzoek is gedaan naar de vraag hoe vuurwapenvoorvallen en meer in het bijzonder schietgevallen ontstaan, hoe de geweldsinstructie in de praktijk functioneert, hoe politieel vuurwapengebruik intern wordt afgehandeld of door de rijksrecherche wordt onderzocht en hoe de hoofdofficier van Justitie zijn beslissing neemt om politieel vuurwapengebruik al dan niet te vervolgen. De keerzijde van deze stand van zaken is dat er relatief weinig bekend is over de vraag hoe politieel vuurwapengebruik kan worden voorkómen.

Het oogmerk van dit onderzoek is om met betrekking tot deze vragen wetenschappelijk gefundeerde kennis te verzamelen, enerzijds door systematische beschrijving en (statistische) analyse van voorvallen van politieel vuurwapengebruik en anderzijds door uitdieping van de juridisch-dogmatische theorie en evaluatief onderzoek naar het functioneren van de geweldsinstructie in de dagelijkse politiepraktijk.

Het explorerende karakter van dit onderzoek naar een onderwerp dat op veel punten nog weinig is onderzocht, brengt met zich mee dat in deze studie de nadruk zal liggen op de beschrijving, zowel van de wet- en regelgeving als van de feitelijke praktijk en van opinies binnen en over die praktijk. Van de resultaten van het onderzoek mag worden verwacht dat deze kunnen worden geïmplementeerd in de vuurwapenopleiding, het beleid en de wet- en regelgeving.

Vraagstelling

Uit hierboven geformuleerde probleemstelling zijn de volgende hoofdvragen af te leiden:

- 1 Op welke grond en in welke gevallen is het volgens geldend recht geoorloofd dat de politie gebruikmaakt van het vuurwapen?

- 2 Hoe vaak, in welke gevallen, met welk doel en onder welke omstandigheden heeft de Nederlandse politie in de periode 1978-1995 gebruikgemaakt van vuurwapens?
- 3 Hoe functioneren het dienstpistool Walther P5 en de *Action 3* munitie in de praktijk?
- 4 Hoe is het gedocumenteerd politieel vuurwapengebruik geregistreerd, beoordeeld en afgedaan?
- 5 Welke aanbevelingen zijn er te doen ter vermindering van het politieel vuurwapengebruik en ter verbetering van de beoordeling en afdoening daarvan?

Deze hoofdvragen zijn als volgt uitgewerkt in deelvragen.

Wet- en regelgeving (Hoofdvraag 1)

- 1 Op grond waarvan is politieel vuurwapengebruik tegen personen toegelaten?
 - 2 Wie is bevoegd tot vuurwapengebruik?
 - 3 Wanneer is er sprake van politieel vuurwapengebruik?
 - 4 Welke vuurwapens en welke munitie mag de politie gebruiken?
 - 5 Zijn er binnen de politiekorpsen interne regels met betrekking tot het vuurwapen?
 - 6 Onder welke voorwaarden wordt vuurwapengebruik toegelaten?
 - 7 In welke gevallen wordt gebruik van het dienstpistool toegelaten?
 - 8 In welke gevallen wordt gebruik van automatische vuurwapens toegelaten?
 - 9 In welke gevallen wordt gebruik van lange afstandsprecisievuurwapens of de inzet van eenheid voor het nabij gevecht toegelaten?
 - 10 In welke gevallen moet het vuurwapengebruik worden gemeld?
 - 11 Is de rapportageplicht in strijd met het zwijgrecht?
 - 12 Hoe verloopt het onderzoek naar en de afdoening van politieel vuurwapengebruik als er personen zijn geraakt?
 - 13 Hoe dient de geweldsinstructie te worden geïnterpreteerd in het licht van de bedoeling van de wetgever?
 - 14 In hoeverre kan een politieambtenaar aanspraak maken op een strafuitsluitingsgrond?
- #### *Vuurwapengebruik in de praktijk (Hoofdvraag 2)*
- 15 Hoeveel personen dragen in het kader van de uitvoering van de politietaak van dienstwege een vuurwapen en tot welke diensten behoren zij?

- 16 Wat is de frequentie van het gedocumenteerde politieel vuurwapengebruik in de periode 1978-1995?
- 17 Hoe verhouden de onderzoeksbevindingen zich tot het gedocumenteerd vuurwapengebruik zoals dat door de ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie is gepubliceerd?
- 18 Wat is het doel van politieel vuurwapengebruik?
- 19 Waartegen is politieel vuurwapengebruik gericht?
- 20 Wanneer vindt politieel vuurwapengebruik plaats?
- 21 Onder welke omstandigheden vindt politieel vuurwapengebruik plaats?
- 22 Wie en welke eenheden maken van vuurwapens gebruik?
- 23 Hoe (positie, houding) wordt er geschoten, over welke afstanden, met welk materieel?
- 24 Met welke wapens en met welke munitie is er geschoten?
- 25 Waarop wordt geschoten en wat wordt geraakt?
- 26 Wat zijn de gevolgen van politieel vuurwapengebruik?
- 27 Wat zijn de gevolgen van het privé gebruik van politievuurwapens buiten diensttijd?
- 28 Wat is de effectiviteit van politieel vuurwapengebruik?
- 29 Wat is de betekenis van de arrestatieteams in het geheel van het politieel vuurwapengebruik?
- 30 Wat is de betekenis van de bijzondere bijstandseenheden in het geheel van het politieel vuurwapengebruik?
- 31 Het verloopt de registratie, administratie, archivering en verantwoording van het politieel vuurwapengebruik?
- 32 Wat is de werkelijke omvang van het politieel vuurwapengebruik?
- 33 Wat zijn de veranderingen in de tijd met betrekking tot het politieel vuurwapengebruik?
- 34 Wat is de spreiding van vuurwapengebruik over de politiekorpsen?
- 35 Laten de voorvallen van vuurwapengebruik zich passen in een beschrijvende typologie?
- 36 Zijn er uitspraken te doen over het Nederlandse vuurwapengebruik in vergelijking met het buitenland?
- Pistool Walther P5 en Action 3-munitie (Hoofdvraag 3)*
- 37 Op welke wijze en om welke redenen is het pistool Walther P5 als standaarddienstpistool voor de politie gekozen en ingevoerd?
- 38 Op welke wijze en om welke redenen is de Action 3-munitie voor de politie gekozen en ingevoerd?
- 39 Voldoet het pistool Walther P5 aan de doelen die bij invoering daarvan zijn gesteld?
- 40 Voldoet de in 1990 ingevoerde Action 3-munitie aan de verwachte verbetering ten opzichte van de oude volmantelmunitie?
- Registratie, beoordeling en afdoening (Hoofdvraag 4)*
- 41 Hoe is het politieel vuurwapengebruik gemeld, geregistreerd en verantwoord?
- 42 Door wie en met welk resultaat is het gedocumenteerd vuurwapengebruik beoordeeld?
- 43 Werd bij het onderzoek naar het vuurwapengebruik de rijksrecherche ingeschakeld?
- 44 Werd over het vuurwapengebruik een klacht ingediend?
- 45 Hoeveel rake zaken zijn door het OM geseponeerd? Op welke grond?
- 46 In hoeveel rake zaken werd de politieambtenaar door het OM vervolgd? Met welk resultaat?
- 47 Hoe deed de strafrechter de rake zaken af? Met welk resultaat?
- 48 Voldoet de Ambtsinstructie 1994 als sturingsinstrument onder operationele omstandigheden en als toetsingsinstrument bij de beoordeling achteraf?
- Uitvoering van het onderzoek**
- De daadwerkelijke uitvoering van het onderzoek valt uiteen in vijf deelonderzoeken:
- A een beschrijving en analyse van de relevante wet- en regelgeving, inclusief de interne dienstvoorschriften;
- B een kwantitatieve inventarisatie van het vuurwapengebruik 1978-1995;
- C een kwantitatieve én kwalitatieve analyse van het vuurwapengebruik in 1992 en de beoordeling daarvan;
- D een kwantitatieve en kwalitatief-juridische analyse van rijksrecherche-onderzoeken vuurwapengebruik 1978-1995;
- E een kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de bruikbaarheid van de Ambtsinstructie 1994 en andere relevante wet- en regelgeving.
- Deelonderzoek A: wet- en regelgeving*
- Van alle korpsen hebben wij via een schriftelijke enquête gegevens verzameld met betrekking tot de

interne gang van zaken rondom het vuurwapengebruik en de in dat verband relevante dienstvoorschriften opgevraagd. Daarnaast is het positieve recht bestudeerd aan de hand van de wetgeving, juridische literatuur en gepubliceerde rechtspraak.

Deelonderzoek B: kwantitatieve inventarisatie

Voor de landelijke inventarisatie hebben wij een SPSS-databestand opgebouwd met meldingen van vuurwapengebruik, verzameld bij de ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie, bij de districten van het voormalige korps rijkspolitie en bij verschillende parketten. Het bestand is aangevuld en gecontroleerd met medewerking van de rijksrecherche, de procureur-generaal te Den Bosch, de (regio)korpsen, de Koninklijke marechaussee en de spoorwegpolitie. Dit databestand leent zich vrijwel uitsluitend voor beschrijvende statistische berekeningen en analyses.

De basisgegevens over het politieel vuurwapengebruik ten behoeve van de beantwoording van de meeste beschrijvende vragen worden betrokken uit meldingsformulieren vuurwapengebruik. Deze formulieren zijn aangetroffen in de plaatselijke archieven en deels ingezonden door de korpsen aan de ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie (zie Hoofdstuk 4). Met deze meldingen is aan de hand van 31 variabelen een databestand opgebouwd. Deze 31 beschrijvende variabelen bevatten informatie als: datum, tijdstip, regio, aantal betrokken politieambtenaren, aantal betrokken verdachten, aard en aanleiding vuurwapengebruik, aard bedreiging tegen politie en/of derden, omstandigheden, gevolgen en dergelijke (zie Bijlage 5). Het ministerie van Binnenlandse Zaken had een archief dat teruggaat tot 1978. Dat jaar is daarom als startjaar van het onderzoek gekozen. Voor het politieel vuurwapengebruik in de periode 1993-1995 hebben wij uitsluitend gebruikgemaakt van de meldingen zoals ingestuurd door de politiekorpsen aan het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Deelonderzoek C: kwalitatieve dossierstudie

Het jaar 1992 is gekozen omdat tijdens het opzetten van het onderzoek, in het najaar van 1993, het waarschijnlijk leek dat in 1993 de reorganisatie van de politie zijn sporen zou hebben nagelaten in de mate en kwaliteit van melden, registreren, doorsturen en beoordelen van vuurwapengebruik. Gezien het geringe aantal meldingen vuurwapengebruik over 1993

bij zowel de korpsen als bij Binnenlandse Zaken, is dit achteraf een gelukkige beslissing geweest.

Bij de (regio)korpsen en bij een aantal parketten hebben wij van alle gemelde voorvallen waarin de politie in 1992 van een vuurwapen gebruik heeft gemaakt, de dossiers opgevraagd, zo mogelijk met de beoordeling door het OM en/of de korpsleiding. Door een gecombineerde kwalitatieve en kwantitatieve analyse van dit materiaal kunnen wij inzicht verschaffen in de wijze waarop en de omstandigheden waaronder het vuurwapengebruik totstandkomt en wordt verantwoord en beoordeeld. Daarnaast kunnen wij aangeven om welke aantallen het dan gaat. Over de illustratieve en kenmerkende zaken hebben wij aanvullende telefonische interviews gehouden, met name met betrekking tot de beoordeling en het gebruik van de wet- en regelgeving in de praktijk.

Van zoveel mogelijk voorvallen vuurwapengebruik in 1992 zijn de bij de betreffende politieregio de oorspronkelijke dossiers opgevraagd. Dit met de bedoeling er een inhoudsanalyse op te kunnen uitvoeren en te kunnen vaststellen hoe het bevoegd gezag (OM en/of korpsleiding) het betreffende vuurwapengebruik heeft beoordeeld. Daarnaast is op basis van dit materiaal een beschrijvende typologie van gevaarsituaties ontwikkeld.

Verder is voornamelijk op basis van dossiers van de rijksrecherche met betrekking tot voorvallen waarin personen door politiekogels zijn geraakt de doeltreffendheid van de nieuwe Action 3-munitie bestudeerd, mede in vergelijking met voorvallen waarin personen zijn geraakt met de oude volmantelmunitie.

Het onderscheid tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek behoeft enige toelichting. Kwalitatief (inhoudelijk) onderzoek onderscheidt zich van kwantitatief (cijfermatig) onderzoek doordat het:

- 1 een beperkt aantal casusposities onderzoekt op verschillende en onderling samenhangende eigenschappen;
- 2 geen waarschijnlijkheidsuitspraken oplevert, maar beschrijvende en verklarende;
- 3 generaliseert door de onderzochte cases te abstraheren, en niet (primair) zoekt naar berekenbare correlaties, maar naar 'generatieve mechanismen' (Van der Veen 1990).

Kwalitatief onderzoek is vooral gericht op het hoe, wat en waarom van sociale verschijnselen en kwanti-

tatief onderzoek vooral op de spreiding ervan. Een case study is 'an empirical enquiry that: investigates a contemporary phenomenon within its real-life context; when the boundaries between phenomenon and context are not clearly evident; and in which multiple sources of evidence are used' (Yin 1989:23).

Deelonderzoek D: juridisch analyse

Voor het rijksrecherche-onderzoek hebben wij de beschikking gehad over alle nog vindbare processen-verbaal betreffende schietincidenten uit de periode 1978-1995, opgemaakt door de rijksrecherche ten behoeve van de hoofdofficier van Justitie. Dit gaat in hoofdzaak om voorvallen waarin er personen door politiemunitie zijn geraakt, met letsel of de dood tot gevolg. Door analyse van de processen-verbaal beogen wij te achterhalen hoe in de praktijk de betreffende rechtsnormen worden geïnterpreteerd door het OM danwel de rechter. Ook in dit onderdeel houden we over de illustratieve en kenmerkende zaken aanvullende telefonische interviews.

Processen-verbaal van de rijksrecherche met betrekking tot politieel vuurwapengebruik uit de periode 1978-1995 zijn met behulp van een deels materiaal beschrijvende en deels juridisch beschrijvende lijst van aandachtspunten doorgenomen en ieder afzonderlijk in een beknopt tekstdocument (WordPerfect) vastgelegd. Deze zaken worden met name geanalyseerd op de juridische en eventueel disciplinaire beoordeling die zij hebben gekregen. Aan de hand hiervan geven wij een beeld van hoe in de praktijk van 18 jaar politieel vuurwapengebruik, waardoor burgers door politiekogels zijn geraakt wordt beoordeeld en afgedaan.

Deelonderzoek E: evaluatie Ambtsinstructie 1994

Dit deel van het onderzoek bestaat deels uit een samenvoeging van de uit de andere onderdelen verkregen informatie over het gebruik van de wet- en regelgeving in de politie- en justitiepraktijk.

Van de gedocumenteerde voorvallen uit 1992-1995 en alle zaken waarin de rijksrecherche onderzoek heeft gedaan zijn elementen als de beoordeling en de afloop met behulp van negen variabelen (vragen) vastgelegd in het -databestand. Deze hebben onder meer betrekking op het type gevaarssituatie met politieel vuurwapengebruik, de oordelen van korpsleiding, OM en rechterlijke macht en de afdoening. Zodoende

zijn de kwalitatieve beschrijvende en juridische analyse en de resultaten daarvan ook te kwantificeren.

Tot slot hebben wij de leidingen van de arrondissement- en ressortsparketen en van de korpsen, districten en opleidingen bevroegd inzake de toepassing en hanteerbaarheid van de Ambtsinstructie 1994 en daarvan afgeleide regelgeving. Deze enquête is geschraagd door drie ronde tafelgesprekken (*expert meetings*) met vertegenwoordigers van de politievakorganisaties, korps- en districtsleidingen, politieopleidingen en parketten van het OM.

Opbouw van de studie

In dit boek presenteren wij de beschrijving en analyse van het politieel vuurwapengebruik in vier delen.

Boekdeel 1: juridisch kader

Hoofdstukken 2 en 3 bevatten een bespreking en bundeling van de relevante wet- en regelgeving.

Boekdeel 2: politieel vuurwapengebruik gemeten en beschreven

Hoofdstuk 4 geeft de bronnen en de wijze van materiaalverzameling voor dit onderzoek weer. Tevens geven wij met het verzamelde materiaal als steekproef enkele voorzichtige schattingen van de omvang van het werkelijke gedocumenteerde vuurwapengebruik. Hoofdstuk 5 behelst een statistische analyse van het vuurwapengebruik over de periode 1978-1995. In Hoofdstuk 6 ontwikkelen wij op basis van een kwalitatieve analyse een beschrijvende typologie van gevaarsituaties die in de praktijk leiden tot politieel vuurwapengebruik. Hoofdstuk 7 bevat een overzicht van de beoordeling door het OM en/of de korpsleiding van het politieel vuurwapengebruik, zowel wat betreft voorvallen van dreigen met het wapen als schietgevallen. In de Hoofdstukken 8 en 9 behandelen wij de bevoegdheden en werkzaamheden van respectievelijk de arrestatieteams (AT's) en van de bijzondere bijstandseenheden van de politie, de krijgsmacht (de eenheden scherpschutters) en het Korps mariniers (de eenheid voor het nabij gevecht). Hoofdstuk 10 analyseert het vuurwapen als een gevaarlijk bezit. Hier bespreken wij onder meer de gevolgen van ongewilde schoten uit politievuurwapens. In Hoofdstuk 11 reconstrueren wij de keuze voor het dienstpistool Walther P5 en de munitie Action 3. De munitie onderwerpen wij aan een evaluatie. Verder

HOOFDSTUK I
INLEIDING

besteden wij aandacht aan de discussie over alternatieve geweldsmiddelen als de *pepper spray* en de uitschuifbare wapenstok. Hoofdstuk 12 is gewijd aan de evaluatie van de Ambtsinstructie 1994 op basis van groepsinterviews en enquêtes. Hoofdstuk 13 behelst een vergelijking van het Nederlandse politieel vuurwapengebruik met enkele relevante, omringende landen.

Boekdeel 3: politieel vuurwapengebruik gewogen en getoetst
In de Hoofdstukken 14, 15 en 16 presenteren wij een cijfermatige en juridische analyse van de onderzoeken

door de rijksrecherche van de voorvallen waarin politieel vuurwapengebruik personen heeft geraakt in de periode 1978-1995 en vooral van de beoordeling en afdoening daarvan door OM en rechterlijke macht.

Boekdeel 4: slot

In Hoofdstuk 17 vatten wij de belangrijkste resultaten van onze studie samen door de 48 afzonderlijke onderzoeksvragen beknopt te beantwoorden. Per hoofdvraag trekken wij vervolgens in Hoofdstuk 18 uit onze bevindingen de belangrijkste conclusies en formuleren wij aanbevelingen

Het sneltrekholster
Foto: Fons Sluiter

Deel 1 – Juridisch kader

Mobiele Eenheid in gevecht met Zuidmolukse jongeren in Capelle aan de IJssel 1984. Foto: ANP

Hoofdstuk 2 – De bevoegdheid tot politieel vuurwapengebruik

‘Het is naar onze stellige overtuiging inherent aan de politietoon dat steeds achteraf, aan de hand van overigens zo nauwkeurig mogelijk te omschrijven kwalificerende criteria, gelet op alle omstandigheden van het geval, wordt vastgesteld of bevoegdelijk geweld is gebruikt. Een andere benadering zou niet alleen verder reiken dan de polsstok van de wetgever lang is, doch ook afbreuk doen aan de taak van de politie om daadwerkelijk de rechtsorde te handhaven’ (Tweede Kamer 1987-1988, wetsvoorstel 19535, MvA:27).

De kerntaak van de politie bestaat uit de daadwerkelijke handhaving van de rechtsorde. De politie moet de misdaad bestrijden en de openbare orde handhaven. Door bijzondere bevoegdheden en geweldsmiddelen heeft de politie daarbij een stevige machtspositie. Als het erop aankomt kan de politie haar optreden afdwingen met fysieke kracht of gepast geweld, met als onvermijdelijk gevolg letsel of schade. Burgers mogen zich hiertegen niet verzetten maar moeten dulden dat dwangmiddelen of maatregelen worden geëffectueerd. Daadwerkelijke handhaving is bij uitstek politiewerk en om die reden wordt de politie terecht aangeduid als ‘de sterke arm.’

Wat het politieoptreden bijzonder maakt is dat het gaat om feitelijke handelingen, vaak beslist in een fractie van een seconde, die zonder enige vorm van beroep of bezwaar kunnen worden toegepast en dat de gevolgen daarvan als zodanig niet meer kunnen worden teruggedraaid. Het zijn geen papieren beslissingen maar onherroepelijke handelingen (Naeyé 1991:154).

Taakstelling en bevoegdheidstoedeling geven aan politieambtenaren de noodzakelijke discretionaire ruimte voor de daadwerkelijke handhaving. De uitoefening van dwangmatige kracht is geen zelfstandige bevoegdheid maar accessoir aan de bevoegdheid waarvoor de kracht noodzakelijk is. Aan de bevoegdheid om een verdachte aan te houden, is bijvoorbeeld onlosmakelijk verbonden dat een rijdende verdachte mag worden klemgereden en dat een vluchtende verdachte mag worden vastgepakt. Dat volgt uit de opsporingstaak in het Wetboek van Strafvordering.

Wanneer de politieambtenaar zo'n dwangmatige kracht uitoefent dat daardoor pijn en letsel wordt toegebracht (bijvoorbeeld door stompen, slaan of trappen) en zeker wanneer daarbij gebruikgemaakt wordt van officiële geweldsmiddelen (wapenstok, diensthond, dienstpistool en dergelijke), leidt dat onvermijdelijk tot een inbreuk op het in artikel 11 Grondwet beschermde recht op lichamelijke integriteit. In dat geval zal de bevoegdheid tot geweldsgebruik niet meer kunnen worden ‘ingelesen’ in de combinatie van taakstelling en bevoegdheid en zeker niet kunnen worden gebaseerd op de algemene taakstelling in artikel 2 Politiewet 1993, dat immers louter een organisatiefunctie vervult (Van Ommeren 1996:136). De specifieke wettelijke grondslag die door de Nederlandse Grondwet wordt verlangd voor inbreuken op grondrechten van burgers, wordt thans gevonden in artikel 8 Politiewet 1993. Het geweldsgebruik vindt zijn begrenzing in de beginselen van proportionaliteit en subsidiariteit. Het dienstpistool is één van de toegelaten geweldsmiddelen en moet volgens de regering worden gezien ‘als het verlengstuk van de fysieke kracht van de politie-ambtenaar zonder welke de sterke arm geen sterke arm zou zijn’ (Eerste Kamer 1988-1989, 19535, MvA:5). Daarnaast beschikt de politie over speciale uitrusting en bewapening, zoals wapenstok, diensthond, CS-traangas, waterwerper, elektrische wapenstok en vuurwapens. Door de toepassing van deze geweldsmiddelen jegens burgers wordt inbreuk gemaakt op eenieders recht op onaantastbaarheid van zijn lichaam en op het recht op leven zoals dat wordt beschermd door Grondwet en mensenrechtenverdragen. De uitoefening van het geweldsmonopolie door de politie staat dus op gespannen voet met de grondrechtelijke bescherming waarop iedere burger recht heeft.

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de juridische verankering van het politieel vuurwapengebruik. Deze is in zijn huidige vorm van recente datum. Na een korte typering van het geweldsgebruik als inbreuk op grondrechten, beschrijven wij op hoofdlijnen de totstandkoming van artikel 8 Politiewet 1993 en de wijze waarop deze nader is uitgewerkt in de op

8 april 1994 bij algemene maatregel van bestuur vastgestelde Ambtsinstructie voor de politie, Koninklijke Marechaussee en buitengewoon opsporingsambtenaar. Voor zover dat nodig is, wordt daarbij ook aandacht besteed aan de lagere regelgeving met betrekking tot het beheer en de bewapening van de politie.

Recht op bescherming van het leven

Ingevolge artikel 2 van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden (EVRM) legt een verplichting op aan de Nederlandse overheid het recht van een ieder op leven te beschermen, gevolgd door een verbod van opzettelijke levensberoving. Niet het leven als zodanig maar het recht op leven wordt beschermd (Fawcett 1987:37). Het recht op bescherming van het leven – een van de meest fundamentele rechten van het EVRM – is opgenomen in de lijst van absolute rechten zoals genoemd in artikel 15 lid 2 EVRM.

Als verdragspartij heeft de Nederlandse overheid de plicht dit fundamentele recht op leven te beschermen door middel van wet- en regelgeving en passende maatregelen. Zo zijn moord, doodslag en dood door schuld in ons wetboek van strafrecht als misdrijf strafbaar gesteld en kan de doodstraf ingevolge artikel 114 Grondwet niet worden opgelegd. Op zichzelf genomen betekent dat niet dat de bescherming van het recht op leven met een verdragsidentieke formulering in onze nationale wet- en regelgeving moet worden opgenomen. Voldoende is dat ons recht voorziet in een beschermende regelgeving die recht doet aan de essentie van het recht op leven zoals bedoeld in artikel 2 EVRM. De Engelse verdragstekst luidt:

Artikel 2 Europees Verdrag van de Rechten van de Mens.

1 Everyone's right to life shall be protected by law. No one shall be deprived of his life intentionally save in the execution of a sentence of a court following his conviction of a crime for which this penalty is provided by law.

2 Deprivation of life shall not be regarded as inflicted in contravention of this Article when it results from the use of force which is no more than absolutely necessary: (a) in defence of any person from unlawful violence; (b) in order to effect a lawful arrest or to prevent the escape of a person lawfully detained; (c) in action lawfully taken for the purpose of quelling a riot or insurrection.

In artikel 6 van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten (IVBPR) wordt eveneens een wettelijk recht op leven erkend en wordt bepaald dat niemand willekeurig (*arbitrarily*) van zijn leven mag worden beroofd. Het IVBPR geeft met het woord 'arbitrarily' en door geen rechtvaardigingsgronden te noemen, een bredere bescherming van het recht op leven dan artikel 2 EVRM dat spreekt over opzettelijke (*intentionally*), maar aangenomen wordt dat het verbod van willekeur in de noodzakelijkheids-toets (*absolutely necessary*) van artikel 2 EVRM ligt opgesloten.

Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) noch de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (ECRM) hebben tot taak om in abstracto te onderzoeken of onze regelgeving in overeenstemming is met de verdragstekst. Zowel de Europese Commissie als het Europese Hof houden vast aan het algemene uitgangspunt dat hun beslissingen niet verder reiken dan het aan hen voorgelegde geval, hetgeen leidt tot een concrete, zeer feitelijke toetsing waarbij alle omstandigheden van het geval in aanmerking worden genomen. Ook artikel 94 van onze Grondwet ziet op een concrete toetsing: de rechter moet nagaan of de toepassing van een wettelijk voorschrift in het concrete geval verenigbaar is met de verdragsbepaling (Kortman 1987:278). Wanneer een wettelijk voorschrift niet verenigbaar is met de verdragstekst, dan vindt dat wettelijk voorschrift geen toepassing; het verdrag gaat voor.

De bescherming van het recht op leven zou illusoir zijn wanneer er in een concreet geval geen procedure zou bestaan voor de beoordeling van de rechtmatigheid van (dodelijk) politieel vuurwapengebruik. Het recht op leven, impliceert aldus – mede in het licht van de algemene plicht om ingevolge artikel 1 EVRM aan eenieder de in het verdrag neergelegde rechten en vrijheden te garanderen – dat er een of andere vorm van effectief openbaar onderzoek moet volgen in het geval van dodelijk vuurwapengebruik.

Toegelaten levensberoving.

Ingevolge het tweede lid van artikel 2 EVRM wordt levensberoving niet geacht in strijd met het verdrag te zijn ingeval wanneer deze het gevolg is van het gebruik van geweld, dat absoluut noodzakelijk is: (a) ter verdediging van wie dan ook tegen onrechtmatig geweld; (b) teneinde een rechtmatige arrestatie te be-

werkstelligen of het ontsnappen van iemand die op rechtmatige wijze is gedetineerd, te voorkomen; en (c) teneinde in overeenstemming met de wet een oproer of opstand te onderdrukken. Het recht op leven laat geen ruimte open voor verdere beperking bij de wet (zoals dat bij andere fundamentele rechten wel het geval is). Ook in tijd van oorlog of in geval van algemene noodtoestand mogen door Nederland geen maatregelen worden genomen die afwijken van de verplichtingen die voortvloeien uit artikel 2 EVRM, dat ook ziet op de toegelaten levensberoving door overheidsdienaren, ook al blijkt dat niet direct uit de tekst.

De mate van geweld zal in evenredigheid moeten zijn met het nagestreefde belang en doel. Artikel 2 EVRM heeft, in zijn geheel bezien, niet primair betrekking op gevallen waarin het zou zijn toegestaan opzettelijk iemand te doden, maar beschrijft situaties waarin het gebruik van geweld is toegestaan dat, als een onbedoeld gevolg, kán leiden tot levensberoving. Dat betekent dat, op de drie genoemde uitzonderingen na, ieder overheidsgeweld dat de dood ten gevolge heeft, verboden is, ongeacht de vraag of de dood al dan niet bedoeld was (Van Dijk en Van Hoof 1990:249). Onjuist is de opvatting dat artikel 2 alleen van toepassing zou zijn op opzettelijke maar niet op nalatige of onvoorziene daden, zoals werd aangevoerd door de Britse regering in zaak 10044/82 waarin een jongen tijdens oproer in Noord-Ierland was gedood door een plastic kogel, afgevuurd door een Brits soldaat (Stewart tegen Verenigd Koninkrijk, 1985). De Europese Commissie stelde in deze zaak met betrekking tot de vraag of aan de proportionaliteitstoets is voldaan, dat (a) 'necessary' een 'pressing social need' inhoudt; (b) de 'necessity' test een beoordeling inhoudt of de inbreuk proportioneel is met het legitiem nagestreefde doel; en (c) het vereiste van 'absolute noodzaak' (*absolutely necessary*) aangeeft dat een striktere en meer dwingende noodzakelijkheidstoets moet worden toegepast. Om te kunnen vaststellen of de mate van het gebruikte geweld evenredig is met het bereiken van het toegestane doel moet volgens de Europese Commissie worden rekening gehouden met:

'... the nature of the aim pursued, the dangers to life and limb inherent in the situation and the degree of risk that the force employed might result in loss of life.'

Geweld is ultimum remedium.

In de zaak McCann, Farrell en Savage tegen het Verenigd Koninkrijk (EHRM 27 september 1995) over het in Gibraltar doodschieten van drie leden van de Irish Republican Army (IRA) in 1988 door Britse militairen van een SAS-eenheid (Special Air Services) heeft het Europese Hof voor het eerst geoordeeld over de reikwijdte van artikel 2 EVRM. Volgens het Hof moeten aanzien van de vraag of het gebruikte geweld in overeenstemming was met artikel 2 EVRM, niet alleen worden onderzocht of het geweld van de militairen strikt in evenredigheid was met het doel om mensenslevens te beschermen (de IRA-leden, twee mannen en een vrouw, werden verdacht van het plaatsen van een autobom), maar ook of deze antiterrorisme-operatie zodanig door de bevoegde autoriteiten was voorbereid en gecontroleerd dat het terugvallen op dodelijk geweld tot het uiterste was geminimaliseerd. In casu zouden de betrokken SAS-militairen in de veronderstelling hebben verkeerd dat een van de drie IRA-leden in het bezit was van een radiografisch bestuurd ontstekingsmechanisme en schoten zij, op een afstand van een à twee meter, de IRA-leden dood met kogels door rug en hoofd, net zo lang 'totdat zij bewegingloos op de grond lagen en geen bedreiging meer vormden.' Volgens het sectieverslag van de anatoompatholoog was Farrell eerst recht in haar gezicht geschoten en vervolgens door de rug met totaal acht kogels. McCann was door twee kogels getroffen in zijn rug en drie in zijn hoofd. Het schot boven in zijn hoofd had hem getroffen toen hij (bijna) lag. Savage was doorzeefd met zestien kogels in hoofd, rug, borst, maag, armen en benen waarbij de patholoog op basis van het sporenonderzoek het aannemelijk achtte dat Savage, liggend op zijn rug op het trottoir, door het hoofd was geschoten door 'iemand die naast zijn voeten stond.'

Achteraf bleek dat de drie niet waren gewapend, geen ontstekingsmechanisme bij zich droegen en dat de auto geen bom bevatte. Dat laatste betekent niet dat het optreden van de SAS per definitie in strijd is met artikel 2 EVRM, want de toelaatbaarheid van het gebruikte geweld moet volgens het Europese Hof worden beoordeeld aan de hand van eerlijk geloof in de feiten zoals die naar redelijk inzicht mochten worden aangenomen op het moment van het optreden. Op grond van het feit dat niet verhinderd was dat de IRA-leden op hun bom-missie Gibraltar waren

binnen gereisd (zij waren non-stop geobserveerd), dat de autoriteiten niet voldoende rekening hadden gehouden met de mogelijkheid dat hun inlichtingen niet steeds betrouwbaar waren en dat er automatisch was teruggevallen op vuurwapengeweld van militairen die getraind waren om te schieten om te doden, was het Europese Hof van mening dat het doodschieten van de IRA-leden niet een vorm van geweldsgebruik was dat absoluut noodzakelijk was ter verdediging van personen tegen onrechtmatig geweld en concludeerde het Hof dat artikel 2 lid 2 onder a EVRM door Engeland was geschonden. De uitspraak leidde tot een denigrerende afwijzing door het Verenigd Koninkrijk, maar de Britse regering heeft aan de nabestaanden wel de door het Hof opgelegde schadevergoeding van ongeveer 90.000 gulden binnen de gestelde termijn betaald.

Het belang van de McCann-zaak is gelegen in het feit het Hof de schending baseert op het gebrek aan de mate van voorzichtigheid die ten aanzien van het gebruik van vuurwapens van de overheid in een democratische samenleving mag worden verwacht, zelfs als het gaat om gevaarlijke terroristen, en het gebrek aan de juiste zorgvuldigheid ten aanzien van het controleren en organiseren van aanhoudingsoperaties. Ook als aan de individuele militairen geen verwijt valt te maken, impliceert dat niet dat overheidsaansprakelijkheid daarmee wordt uitgesloten. Het beeld dat verdragspartijen de nodige bewegingsvrijheid, een ruime *margin of appreciation* krijgen toegemeten als de nationale veiligheid en de bestrijding van terrorisme in het geding zijn (Brannigan en McBride tegen het Verenigd Koninkrijk, EHRM 26 mei 1993), vindt in ieder geval geen bevestiging in het meerderheidsoordeel in de McCann-zaak.

Verbod van onmenselijke behandeling

Politieel vuurwapengebruik dat een burger verwondt kan onder omstandigheden in strijd zijn met het verbod van *inhuman treatment* zoals neergelegd in artikel 3 EVRM en artikel 7 IVBPR op grond waarvan niemand mag worden onderworpen aan folteringen of aan onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen (*No one shall be subjected to torture or to inhumane or degrading treatment or punishment*). Onmenselijke behandeling heeft volgens de Europese Commissie betrekking op het bewust toebrengen van ernstig geestelijk of lichamenlijk lijden dat onder

de gegeven omstandigheden niet wordt gerechtvaardigd. ‘Foltering’ wordt meestal gebruikt om die ernstige vormen van intense wrede behandeling te omschrijven gericht op het verkrijgen van een bekentenis of op strafoplegging. Een behandeling of bestraffing is vernederend wanneer iemand flagrant wordt onthuisd in het bijzijn van anderen of wordt gedwongen tot handelingen tegen zijn wil en geweten (Ierland tegen Engeland, ECRM 25 januari 1978).

Onder omstandigheden zal politiegeweld schending kunnen opleveren van artikel 3 EVRM. Zo achtte de Europese commissie dit artikel geschonden toen Hildegard Klaas in 1986 bij haar aanhouding voor een lichte verkeersovertreding schouder- en hoofdletsel opliep, ook al oordeelde het Europese Hof voor de Rechten van de Mens dat Klaas onvoldoende kon aantonen dat haar versie van het gebeurde de juiste was, nu de geconstateerde kwetsuren zowel in haar versie als in die van de politie paste (Klaas tegen Duitsland, EHRM 22 september 1993). Het Europese Hof kwam in de zaak Tomasi tegen Frankrijk EHRM 27 augustus 1992) wel tot schending van artikel 3 EVRM aan omdat Tomasi, een van de verdachten van een in 1983 gepleegde aanslag door het Corsicaanse Bevrijdingsfront op een rusthuis van het Franse Vreemdelingenlegioen, op het politiebureau zwaar was mishandeld en tijdens het verhoor onder meer was bedreigd met een dientpistool. De op verzoek van Tomasi geraadpleegde artsen constateerden kwetsuren die op een groot aantal intense slagen duiden, maar alle betrokkenen ontkenden Tomasi te hebben geslagen. Tot in hoogste instantie werd volgehouden dat er onvoldoende aanwijzingen waren dat de geconstateerde kwetsuren het gevolg waren van de beweerdte mishandeling en daarmee bestonden er onvoldoende termen om tot strafvervolgning over te gaan. Volgens het EHRM kan het belang van de waarheidsvinding, zoals ten aanzien van Tomasi onder meer werd aangevoerd door Frankrijk, nimmer rechtvaardigen, ook niet in de strijd tegen misdrijven zoals een terroristische aanslag, dat de fysieke integriteit van de verdachte geweld wordt aangedaan. De door een medicus vastgestelde ‘large number of blows and their intensity’ was (voor een unaniem Hof) voldoende voor het aannemen van schending van het verbod van onmenselijke en vernederende behandeling. Met betrekking tot het causaal verband volgde het Hof de redenering dat, nu de klager Tomasi het bestaan van

de kwetsuren had aangetoond, het op de weg van de autoriteiten ligt aannemelijk te maken dat zij deze niet veroorzaakt hebben danwel dat hen met betrekking daartoe geen verwijt kan worden gemaakt (Myjer 1994:378).

In de zaak Hurtado tegen Zwitserland (EHRM 28 januari 1994) werd eveneens schending van artikel 3 EVRM aangenomen. Hurtado was op 5 oktober 1989 door een arrestatieteam aangehouden en had bij die actie zijn broek vervuild. Toch werd hij niet eerder in de gelegenheid gesteld van kleding te wisselen dan na zijn aankomst in de gevangenis, in de avond van 6 oktober. Na zijn verzoek op 7 oktober om medische bijstand werd hij pas op 13 oktober aan een medisch onderzoek onderworpen. Radiologisch onderzoek op 16 oktober toonde aan dat hij een ribbreuk had. Het zo lang moeten rondlopen met een bevulde broek werd met 15 tegen 1 stem door de ECRM als schending van artikel 3 EVRM aangemerkt. Het nalaten onmiddellijk medische hulp te beïden, leverde een unanieme veroordeling op. De zaak werd vervolgens van de lijst geschrapt wegens het alsnog bereiken van een minnelijke schikking.

Intimidatie is strafbaar

Politieambtenaren die hun vuurwapen misbruiken voor intimidatie tegen arrestanten, bijvoorbeeld tijdens een verhoor, plegen daarmee een gekwalificeerde vorm van mishandeling. Bij wet van 29 september 1988 (Stb. 1988, 478) is voor Nederland namelijk uitvoering gegeven aan het op 10 december 1984 te New York totstandgekomen Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing. Mishandeling door een ambtenaar in de uitoefening van zijn functie van iemand die van zijn vrijheid is beroofd met het oogmerk om inlichtingen of een bekentenis te verkrijgen, hem te bestraffen, hem of een ander vrees aan te jagen of te dwingen iets te doen of te dulden of uit minachting voor diens aanspraken op menselijke gelijkwaardigheid, is in deze wet als afzonderlijk misdrijf strafbaar gesteld zo deze gedragingen van dien aard zijn dat zij het beoogde doel kunnen bevorderen. Met mishandeling wordt gelijkgesteld het opzettelijk teweegbrengen van een toestand van hevige angst of een andere vorm van ernstige geestelijke ontreddeering. Op deze gekwalificeerde vorm van zware mishandeling staat een gevangenisstraf van 15 jaar of een geldboete van

de vijfde categorie. Indien de mishandeling de dood ten gevolge heeft, is de maximum straf levenslange gevangenisstraf. Gelijke straffen zijn gesteld op het uitlokken van dergelijke mishandeling of het opzettelijk toelaten daarvan. Een excuserend beroep op een wettelijk voorschrift of een ambtelijk bevel is hierbij door de wetgever expliciet uitgesloten.

Recht op bescherming van de lichamelijke integriteit

De Nederlandse Grondwet kent geen bepaling inzake het recht op leven, maar in het kader van de grondwetsherziening in 1983 is wel een apart artikel opgenomen met betrekking tot de lichamelijke integriteit. Artikel 11 Grondwet bepaalt dat eenieder het recht heeft op de onaantastbaarheid van zijn lichaam, behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen. Het lichamelijke onaantastbaarheidsrecht is door de regering wel omschreven als het recht 'op afweer van invloeden van buitenaf op het lichaam' en het recht 'te worden gevrijwaard van schendingen en inbreuken op het lichaam door anderen' (TK 1978-1979, 15 463, MvA: 2). Artikel 11 Grondwet heeft vooral een explicatieve betekenis teneinde onzekerheid weg te nemen ten aanzien van de reikwijdte van het recht op privacy-bescherming zoals neergelegd in artikel 10 Grondwet (Kortmann 1987:92-93).

Hoewel uit de parlementaire behandeling valt op te maken dat de reikwijdte van het recht op bescherming van de onaantastbaarheid van het lichaam zich niet eenvoudig laat bepalen, kan moeilijk worden betwist dat politieel geweldsgebruik en met name vuurwapengebruik per definitie inbreuk maakt op de lichamelijke integriteit van degene waartegen het geweld is gericht. Wil de politieambtenaar onder omstandigheden bevoegd zijn gebruik te maken van vuurwapens, zal er dus een wettelijke grondslag moeten zijn. Deze wordt thans gevonden in artikel 8 Politiewet 1993 en de daarop gebaseerde geweldsbepalingen in de nieuwe Ambtsinstructie voor de politie, de Koninklijke marechaussee en de buitengewoon opsporingsambtenaar 1994. De bevoegdheid tot geweldsgebruik is hiermee onomstotelijk wettelijk verankerd. Het politieke geweldsgebruik behoeft nu niet langer meer op gekunstelde wijze te worden gebaseerd op de algemene taakstelling van de politie of op de geweldsinstructie als ambtelijk bevel. De politieambtenaar die geweld heeft gebruikt, kan zich voortaan beroepen op artikel 42 Wetboek van Strafrecht:

‘niet strafbaar is hij die een feit begaat ter uitvoering van een wettelijk voorschrift.’ Niet alleen wordt zo de legitimatie van het politieoptreden versterkt, maar ook de rechtspositie van de burger die gevrijwaard dient te blijven van de uitoefening van politieel geweld wanneer niet aan de wettelijke criteria is voldaan.

De wettelijke regeling is gebaseerd op het uitgangspunt dat politieel geweldsgebruik slechts geoorloofd is wanneer het voldoet aan de beginselen van proportionaliteit, subsidiariteit, redelijkheid en gematigdheid. Deze algemene beginselen van behoorlijk politieoptreden (Naeyé 1990: 571) behoren tot de fundamentele normen van de rechtsstaat. De juridische verankering van het politieel geweldsgebruik heeft de laatste 30 jaar evenwel verschillende vormen gekend. In de hierna volgende paragrafen zullen wij de geschiedenis van de huidige geweldsbepalingen op hoofdlijnen samenvatten. Wij pakken de draad op in 1957.

Geweldsinstructie 1957-1966

Ter gelegenheid van de inwerkingtreding van de Politiewet 1957 werd op 31 augustus 1957 door de het ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie voor de politie een nieuwe geweldsinstructie vastgesteld voor het geval van onderlinge bijstand. Aangezien de ministers een eensluidende instructie zeer wenselijk achtten, verzochten zij aan de burgemeesters van gemeenten met gemeentepolitie de geweldsbepalingen over te nemen in hun gemeentelijke ambtsinstructies. Voor het Korps Rijkspolitie werden de geweldsbepalingen op 11 september 1957 van toepassing verklaard door de minister van Justitie. Omdat de burgemeesters integraal aan het verzoek gehoor gaven, kwam daarmee voor het eerst een uniforme landelijke regeling tot stand die zou gelden tot 1 juli 1966. De geweldsbepalingen in de Dienstvoorschriften Rijkspolitie 1946 die nog op regelingen van de Duitse bezetter waren gebaseerd, kwamen hiermee te vervallen. Dat gold ook voor de door de minister van Binnenlandse Zaken voor de gemeentepolitie vastgestelde ‘modelambtsinstructie’ van 10 februari 1947, waarin was teruggegrepen op de voor de oorlog geldende instructies voor de rijksveldwacht (Van der Meulen 1966:64). De desbetreffende artikelen luiden:

Artikel IV Instructie 1957.

1 Bij de vervulling van zijn taak is de ambtenaar bevoegd, als het doel niet op een andere wijze kan

worden bereikt, geweld aan te wenden.

2 Dit geweld mag niet onevenredig zijn aan het nadeel, dat redelijkerwijs zou kunnen worden verwacht, indien geen geweld werd aangewend.

3 Het geweld mag de perken van redelijkheid en gematigdheid niet te buiten gaan.

Artikel V Instructie 1957.

Indien wordt opgetreden onder leiding van een ter plaatse aanwezige meerdere, wordt – anders dan ter noodzakelijke verdediging van eigen of een anders lijf, eerbaarheid of goed tegen ogenblikkelijke, wederrechtelijke aanranding – niet van de wapenen gebruik gemaakt dan na uitdrukkelijke last van die meerdere.

Artikel VI Instructie 1957.

1 Met inachtneming van het bepaalde in artikel IV en onverminderd het bepaalde in de artikelen 40 (overmacht) en 41 (noodweer) van het Wetboek van Strafrecht, mag de ambtenaar, bij feitelijke onmogelijkheid terstond met minder ingrijpende middelen zijn taak te vervullen, slechts van het vuurwapen gebruik maken:

a tot het verspreiden van samschelingen en het in bedwang houden van volksmenigten;

b tot het aanhouden van personen te wier aanzien uit feiten of omstandigheden voortvloeit een redelijk vermoeden van schuld aan:

I een misdrijf en die zich aan hun aanhouding of overbrenging naar een plaats van verhoor door de vlucht of anderszins trachten te onttrekken;

II een overtreding, indienelijkerwijs kan worden aangenomen, dat zij een vuurwapen met zich voeren en dit tegen personen zullen gebruiken;

c. tot het weder aanhouden van personen, die zich door de vlucht hebben onttrokken aan:

I het gedwongen verblijf op een plaats van verhoor na aanhouding als verdacht van enig misdrijf;

II in verzekeringstelling;

III een door de rechter gelaste vrijheidsbeneming;

d tot het aanhouden van ... stropers;

e tot het aanhouden van ... smokkelaars in het grensgebied;

2 Indien dit, gelet op de omstandigheden, mogelijk is, wordt vóór het gebruik van vuurwapenen met luider stem of op andere doeltreffende wijze gewaarschuwd, dat van deze wapenen gebruik zal worden gemaakt; deze waarschuwing kan door een waarschuwingsschot worden vervangen.

3 Hij mag van zijn vuurwapenen niet gebruik maken – behalve in gevallen van uiterste noodzaak – tegen vrouwen en tegen personen, ten aanzien van wie hij weet of redelijkerwijs kan vermoeden, dat zij de leeftijd van zestien jaar niet hebben bereikt of geestelijk of lichamelijk niet volwaardig zijn.

De Instructie 1957 had de bedoeling de politieman zoveel mogelijk steun te geven om op kritieke momenten tot een juiste beslissing te komen. Dat wil volgens de regering in de toelichting niet zeggen dat voor elke situatie een concreet antwoord kan worden gevonden:

‘De in de instructie opgenomen bepalingen betreffende het gebruik van wapenen of hond kunnen slechts zijn een wegwijzer voor de politieman, zij kunnen slechts aangeven in welke richting de gedachten van de politieman moeten gaan, maar zij kunnen hem geen pasklaar antwoord geven voor elke mogelijke situatie. De politieambtenaar zal zich met de gedachten, welke aan de instructie ten grondslag liggen, zo vertrouwd moeten maken, dat hij leert aanvoelen in welke mate hij tot het gebruik van zijn wapen of zijn hond mag overgaan en in welke gevallen hij dit gebruik achterwege moet laten. Dit is voor de politieman noodzakelijk, omdat hij in de meeste gevallen zelfstandig zal moeten beoordelen of gebruik van wapen of hond op zijn plaats is.’

Het was niet de bedoeling dat de politieman in de bovengenoemde gevallen ook verplicht was van zijn wapenen gebruik te maken. Maar het feit dat de instructie spreekt van een bevoegdheid om geweld te gebruiken, betekende evenmin dat hij in deze gevallen zonder meer van geweld zou mogen afzien. In de toelichting wordt dit als volgt geformuleerd:

‘De politieman heeft zijn taak te vervullen. Als hij bij de vervulling van zijn taak, in het bereiken van zijn doel wordt gedwarsboord, mag hij niet schromen als het doel niet op een andere wijze kan worden bereikt, geweld aan te wenden. Zijn bevoegdheid is dan tevens een plicht.’

In de Instructie 1957 wordt de juridische basis van het geweldsgebruik op geen enkele wijze problematiseerd. De toelichting volstaat met de opmerking

‘dat in de bestaande wettelijke voorschriften voldoende juridische basis wordt gevonden voor de rechtvaardiging van het gebruik van wapenen’, onder verwijzing naar jurisprudentie uit de jaren '20.

Ten aanzien van de gevallen van overmacht en noodweer is de toelichting eveneens uiterst summier: ‘Hierover behoeft hier niets te worden gezegd. De algemene leerstukken “overmacht” en “noodweer” uit het Wetboek van Strafrecht zullen de politieman uit andere hoofde voldoende duidelijk voor ogen staan, hetgeen hem in staat zal stellen in deze gevallen een richtlijn voor zijn wapengebruik te vinden.’

Geweldsinstructie 1966-1984

Op 10 februari 1966 werd de Bijstandsinstructie 1957 ingrijpend gewijzigd en neergelegd in twee afzonderlijke maar inhoudelijk identieke regelingen, te weten de Bijstandsinstructie gemeentepolitie (BIG) en de Instructie Korps Rijkspolitie (IKR). Vergelijkbare instructies werden vastgesteld voor de onbezoldigde en bijzondere ambtenaren van rijkspolitie, voor het gestichtspersoneel en de ambtenaren van de rijksbelastingdienst. De marechaussee en verschillende bijzondere opsporingsdiensten vielen, behoudens in geval van bijstand, buiten de getroffen regelingen (Van der Meulen 1996a:942). Er was gestreefd naar een uniforme regeling en een redactie die zonder toelichting een duidelijk inzicht zou geven met betrekking tot de toelaatbaarheid van geweldsgebruik. Voor het eerst werd er ook moeite gedaan de inhoud van de regelingen bekend te maken onder het publiek. Dit paste in de tijdgeest van 1965-1966 waarin het ‘provotariaat’, vredesdemonstranten en bouwvakkers, al stenen gooiend of door middel van ludieke acties, met name in Amsterdam in botsing kwamen met de politie. Omdat een harde geweldsreactie averechts werkte, werd in deze periode het geweldspotentieel uitgebreid in de richting van zelfbescherming en de toepassing van ‘zacht’ geweld (Van Reenen 1979: 317). Het rieten schild deed zijn intrede en de sabel en klewang werden vervangen door de lange wapenstok. Aan de vooravond van de rellen rondom het huwelijk van prinses Beatrix in Amsterdam, benadrukte minister Smallegen (Binnenlandse Zaken) in zijn beschikking van 10 februari 1966 waarin de BIG werd vastgesteld, dat de politie doordrongen moest zijn van het belang het gezag van de overheid te handhaven:

Artikel 4 Bijstandsinstructie gemeentepolitie 1966. De ambtenaar moet ervan doordrongen zijn, dat de wijze, waarop hij bij de vervulling van de politietaken

optreedt, de eerbied voor het gezag nimmer in gevaar mag brengen en dat dit gezag zou worden geschaad, indien hij tekort zou schieten enerzijds in zorgvuldigheid en zelfbeheersing, anderzijds in doortastendheid en moed.

Een belangrijke wijziging betrof het feit dat de geweldsbevoegdheid zowel in de BIG als in de IKR werd omgezet in een verplichting :

Artikel 5 Bijstandsinstructie gemeentepolitie 1966.
1 Als de ambtenaar in de door hem te vervullen taak begrepen doel niet op andere wijze kan bereiken, is hij verplicht ook tegen personen geweld aan te wenden, met dien verstande dat het belang van dit doel en het nadeel, waarmee moet worden gerekend als het doel niet wordt bereikt, moeten worden afgewogen tegen het risico, verbonden aan het aanwenden van geweld, ook voor derden. Onder geweld wordt mede begrepen het gebruik van wapenen en van de surveillancehond.

De invoering van de verplichting om onder de gegeven omstandigheden geweld te gebruiken, werd door de minister van Binnenlandse Zaken in de handleiding slechts gemotiveerd met de opmerking dat dit uit de bevoegdheid in de oude regeling, in samenhang met toelichting daarop, ook reeds een plicht was. In ieder geval werd niet verwezen naar de vraag of een politieambtenaar op grond van deze redactie zich zou kunnen beroepen op een bevoegd gegeven ambtelijk bevel (art. 43 Sr). Wel werd met betrekking tot vuurwapengebruik de verwijzing naar artikel 40 Sr (overmacht) geschrapt omdat verwijzing daarnaar geen betekenis had: 'de in het artikel vervatte strafuitsluitingsgrond is ook zonder deze verwijzing van kracht.' Dit laatste zou evengoed kunnen worden gezegd van de verwijzing naar artikel 41 Sr (noodweer) maar daarover werd met geen woord gerept.

In de artikelen 6-8 BIG werd vervolgens de basis gelegd voor de regeling van het vuurwapengebruik zoals wij die thans in de Ambtsinstructie 1994 kennen. De aparte regeling voor stropers en smokkelaars werd geschrapt. Een belangrijke wijziging betrof verder het beperken van het vuurwapengebruik bij aanhouding tot het geval van een 'ernstig misdrijf – de poging en de uitlokking daaronder begrepen – dat bovendien moet worden aangemerkt als een grove aantasting van de rechtsorde.' Volgens de minister van Binnenlandse Zaken kon dit criterium niet concreter worden omschreven zonder te vervallen in

een onoverzichtelijke opsomming. Om de politieambtenaar toch enig houvast te geven, werd uiteengezet dat culpose delicten in het algemeen niet en opzettelijke delicten, waarop langdurige gevangenisstraffen zijn gesteld, in het algemeen wel als een ernstig misdrijf zijn te beschouwen. Als voorbeeld van een ernstig misdrijf dat een grove aantasting van de rechtsorde vormt noemde hij onder meer: herhaaldelijke fietsendiefstal uit een afgesloten ruimte waardoor een situatie van onveiligheid ontstaat, diefstal door middel van braak of inklimming in een woning en het ingooien van ruiten van een gemeentehuis of een consulaat door een samengestroomde menigte. 'Conscientieuze stelselmatige instructie door ervaren docenten zal de politieambtenaar op dit moeilijke terrein de weg moeten wijzen', aldus de minister.

Artikel 7 BIG bepaalde dat het geweld de perken van redelijkheid en gematigdheid niet te buiten mag gaan, dat de politiemans het risico, verbonden aan het aanwenden van geweld, zoveel dient te beperken en dat er andere maatstaven moeten worden gehanteerd ten aanzien van vrouwen, kinderen en invaliden. Aan de vereisten van redelijkheid en gematigdheid werd in het tweede lid van artikel 8 BIG nog een afzonderlijke waarschuwing gewijd voor het geval van vuurwapengebruik tegen personen en tegen vervoermiddelen waarin zich personen bevinden:

Artikel 8 Bijstandsinstructie gemeentepolitie 1966.
2 Het optreden van de ambtenaar moet er op gericht zijn zwaar lichamelijk letsel of erger te voorkomen. Hij moet er rekening mede houden, dat de kans het doel met een vuistvuurwapen op de beoogde plaats te treffen afneemt naar mate de afstand welke hem van het doel scheidt, groter wordt en dat de risico's verbonden aan het schieten op een afstand van meer dan 15 meter groot zijn. Dit geldt in het bijzonder voor bewegende doelen, vervoermiddelen daaronder begrepen.

Eveneens nieuw was de bepaling in artikel 8 lid 3 BIG dat van het vuurwapen geen gebruik mocht worden gemaakt wanneer de identiteit van de verdachte aan de politieambtenaar bekend was en uitstel van de aanhouding geen onaanvaardbaar gevaar voor de rechtsorde met zich bracht. Het vuurwapengebruik tegen ontvluchte preventief gehechten en gevangenen werd nu niet meer beperkt tot personen verdacht van of veroordeeld wegens een 'ernstig misdrijf

tevens grove aantasting van de rechtsorde' maar uitgebreid tot alle gevallen van ontdekking op heterdaad. De ratio hiervan was dat een politieambtenaar die een persoon uit een inrichting ziet ontvluchten, niet kan weten voor welk vergrijp de vluchtende was ingesloten.

Op 15 juni 1971 werd door de minister van Defensie een Geweldsinstructie voor het Wapen der Koninklijke marechaussee ingevoerd waarvan de geweldsbepalingen aansloten bij de BIG en IKR, zij het dat vuurwapengebruik ook was geoorloofd voor een schildwacht ter handhaving van zijn cosignes of orders.

Geweldsinstructie 1984-1988

Op 3 mei 1983 schreven de vakministers aan de Tweede Kamer dat de Bijstandsinstructie 1966 en de handleiding daarbij verouderd waren en dringend aanpassing behoeften. In afwachting van een meer fundamentele herziening – die volgens inschatting geruime tijd op zich zou laten wachten – werden de desbetreffende bepalingen in de BIG en IKR per 1 april 1984 partieel gewijzigd met de bedoeling daarmee het gebruik van vuurwapens door de politie te beperken. In de toelichting werd nu voor het eerste ook ingegaan op de grondslag van het politeel geweldsgebruik. Met verwijzing naar de verplichting zoals opgenomen in artikel 5 BIG werd gesteld dat de geweldsbepalingen tijdelijk – dat wil zeggen in afwachting van een echte wettelijke regeling – het karakter hadden van een ambtelijk bevel.

Artikel 5 BIG 1984.

1 De ambtenaar is in de uitoefening van zijn functie verplicht geweld aan te wenden indien:

- a hij zijn doel niet op een andere wijze kan bereiken,
- b het belang van het te bereiken doel het gebruik van geweld rechtvaardigt en
- c het risico van het gebruik van geweld, ook voor derden, geringer is dan het nadeel dat voortvloeit uit het niet bereiken van het doel.

De verplichting om onder omstandigheden geweld te gebruiken bleef dus onverkort bestaan. Maar de ruime regeling voor het schieten op ontvluchtende gevangenen en preventief gehechten werd geschrapt terwijl het vuurwapengebruik in het kader van de handhaving van de openbare orde verder aan banden werd gelegd. Bij optreden in gesloten verband (mobiele eenheden) mocht de politieambtenaar – afge-

zien van een beroep op noodweer – voortaan alleen nog maar geweld gebruiken op last van zijn meerdere terwijl hij bij het beteugelen van woelingen zijn vuurwapen slechts mocht gebruiken in opdracht van het bevoegd gezag. Verder werd het gebruik van automatische vuurwapens beperkt tot het geval van noodweer en werd het trekken van het vuurwapen nu nadrukkelijk beperkt tot het geval waarin gericht schieten geboden was.

Een belangrijke wijziging betrof ten slotte het feit dat de melding van geweldsgebruik werd aangescherpt. De melding aan de commandant, als aanbeveling opgenomen in de circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken van 13 juni 1966 (met verwijzing naar het desbetreffende artikel 10 IKR) werd voor het geval van letsel van meer dan geringe betekenis en voor alle gevallen van vuurwapengebruik, omgezet in een (schriftelijke) meldingsplicht aan het openbaar ministerie.

Artikel 14 BIG 1984.

1 De ambtenaar die in de uitoefening van zijn functie geweld heeft aangewend – het geven van een waarschuwingsschot daaronder begrepen – moet deze aanwending van geweld, alsmede de redenen, welke daartoe hebben geleid en de daaruit voortvloeiende gevolgen onverwijld melden aan zijn meerdere.

2 Indien de aanwending van het geweld lichamelijk letsel van meer dan geringe betekenis tot gevolg heeft gehad en in alle gevallen waarin van een vuurwapen gebruik is gemaakt, dient deze melding tevens ter kennis te worden gebracht van de officier van justitie van het arrondissement waarbinnen het geweld is aangewend.

3 Indien de gevolgen van het aangewende geweld daartoe, naar het oordeel van de in het eerste lid genoemde meerdere, aanleiding geven en in alle gevallen waarin gebruik is gemaakt van enig geweldsmiddel en indien lichamelijk letsel dan wel de dood het gevolg is, geschiedt de in het eerste en tweede lid bedoelde melding in de vorm van een schriftelijk rapport dat binnen 48 uur dient te worden opgemaakt.

4 Indien de aanwending van het geweld met gebruikmaking van enig geweldsmiddel op uitdrukkelijke last van een meerdere heeft plaatsgevonden dan wordt het in het derde lid bedoelde rapport door die meerdere opgemaakt.

Teneinde de individuele verantwoordelijkheid van de politieambtenaar aan te scherpen werd in artikel 15 BIG bepaald dat de politieambtenaar verplicht was zich een goede kennis eigen te maken van de inhoud van deze instructie en deze kennis bij voortduring op peil te houden.

Op 29 februari 1984 werd de Geweldsinstructie voor het Wapen der Koninklijke marechaussee in overeenstemming gebracht met de wijzigingen in de BIG en IKR, waarbij een aparte regeling werd geïntroduceerd voor het trekken van het vuurwapen uit voorzorg:

Artikel 7 Ambtsinstructie Koninklijke marechaussee 1984.

4 Wanneer de ambtenaar der marechaussee zich in een bepaalde situatie bevindt of dient te begeven, waarbij hij er op grond van de informatie waarover hij op dat moment beschikt redelijkerwijs op dat moment ernstig rekening mee moet houden dat wellicht tot gericht vuurwapengebruik zal moeten worden overgegegaan, is het in verband met zijn eigen veiligheid en/of van anderen toegestaan (...) uit voorzorg bij voorbaat het vuurwapen ter hand te nemen. Indien de situatie vervolgens niet schietwaardig blijkt te zijn, dient het vuurwapen zo spoedig mogelijk in de pistooltas/holster te worden opgeborgen.

In oktober 1984 werd de Commissie 'Bezinning op het geweldgebruik door de politie' ingesteld, onder voorzitterschap van de Haagse procureur-generaal Heijder, met als opdracht te bezien of de bezinning op het geweldsgebruik zou moeten leiden tot herziening van de geweldsbepalingen. Ongetwijfeld niet alleen onder invloed van de grondwetswijziging 1983 maar ook vanwege een aantal schietincidenten in het begin van de jaren '80 en de introductie van het nieuwe dienstpistool Walther P5, was de praktijk van het politieel vuurwapengebruik en de geweldsinstructie in toenemende mate voorwerp van zorg geworden. De angst voor de gevolgen van vuurwapengebruik ('het zwarte gat van onzekerheid') zou groot zijn. De geweldsinstructie zou nog verre van perfect zijn, onder meer vanwege de onbepaaldheid van het begrip ernstig misdrijf en grove aantasting van de rechtsorde. De geweldsinstructie zou voor een doorsneepolitieman nauwelijks te lezen zijn, terwijl duidelijke regels met betrekking tot het ongewapend gevecht ontbraken. Een regeling voor rechtsbijstand aan en schadevergoeding voor politiepersoneel dat

had geschoten ontbrak. Het 'dubbel pakken' (stafrechtelijk en disciplinair) werd door de politie als onbillijk ervaren en dergelijke (Naeyé 1990:467). Hoewel de commissie-Heijder haar eindrapport uitbracht in juli 1987 konden de adviezen niet meer worden betrokken bij de partiële wijziging van de Politiewet zodat er in 1988 een ambtsinstructie tot stand kwam die niet was gebaseerd op de aanbevelingen van de commissie.

De wettelijke geweldsbevoegdheid 1988-1993

Ingevolge de grondwetswijziging 1983 moesten eventuele beperkingen van het recht op de onaantastbaarheid van de lichamelijke integriteit binnen een periode van vijf jaar 'bij of krachtens de wet' geschieden. Met het oog hierop werd op 14 december 1988 op de valreep de Politiewet 1957 aangepast waarbij de verplichting om geweld te gebruiken werd omgezet in een bevoegdheid. In een nieuw artikel 33a lid 1 werd bepaald dat de ambtenaar van politie onder omstandigheden bevoegd was in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening geweld te gebruiken met inachtneming van de beginselen van proportionaliteit en subsidiariteit. Het vereiste van proportionaliteit werd verder geobjectiveerd door in het vijfde lid van artikel 33a de eis te stellen dat uitoefening van de geweldsbevoegdheid in verhouding tot het beoogde doel redelijk en gematigd diende te zijn. In de toelichting bij de partiële wijziging benadrukte de regering nogmaals dat het niet ging om het in het leven roepen van een nieuwe bevoegdheid 'doch het binnen de grenzen van het noodzakelijke beperken van macht die feitelijk wordt uitgeoefend.'

De bevoegdheid tot geweldsgebruik als ultimum remedium is hiermee onomstotelijk wettelijk verankerd. Het politieel geweldsgebruik hoeft nu niet langer meer op gekunstelde wijze te worden gebaseerd op de algemene taakstelling van de politie of op de geweldsinstructie als ambtelijk bevel. De politieambtenaar die geweld gebruikt kan zich ter rechtvaardigen beroepen op de in artikel 42 Wetboek van Strafrecht neergelegde strafuitsluitingsgrond: niet strafbaar is hij die een feit begaat ter uitvoering van een wettelijk voorschrift. Niet alleen wordt hiermee de legitimatie van het politieoptreden versterkt, maar ook de rechtspositie van de burger die gevrijwaard dient te blijven van de uitoefening van politieel geweld wanneer aan de wettelijke criteria niet is vol-

daan (TK 1985-1986, 19535, MvA:27). Daarbij moet wel worden bedacht dat de criteria in algemene kwalificerende begrippen zijn neergelegd zodat burger en politieambtenaar niet steeds tevoren precies kunnen weten waar zij aan toe zijn. Maar dat is volgens de regering onvermijdelijk omdat de vraag naar de toelaatbaarheid van het geweld slechts achteraf kan worden beantwoord op grond van de omstandigheden van het geval (zie Hoofdstuk 3).

Omdat in artikel 33a alleen gesproken wordt over het gebruik van geweld maar niet over dreigen met geweld, is tijdens de parlementaire behandeling en in de literatuur de vraag opgeworpen of ook het dreigen met geweld niet expliciet in de wet zou moeten worden opgenomen (Elzinga, Van Rest en De Valk 1995: 94). De regering verwierp deze opvatting omdat het dreigen in de politiepraktijk reeds als geweldsgebruik wordt ervaren en derhalve als zodanig kan worden aangeduid (TK 1987-1988, 19535, MvA:26). De suggestie om de richtlijnen met betrekking tot het vuurwapengebruik eveneens in de Politiewet op te nemen, werd evenmin overgenomen 'omdat het opnemen van een afzonderlijk criterium voor vuurwapengebruik er licht toe zou kunnen leiden dat de normen voor het overige geweldsgebruik ruimer zouden worden uitgelegd.' De regels van de ambtsinstructie zullen bij de interpretatie van de geweldsbevoegdheid zeker een rol spelen maar dat was volgens de regering geen reden deze regels in een wet in formele zin op te nemen: 'De omvang van de bevoegdheid hoort thuis in de wet. De wijze waarop de bevoegdheden worden uitgeoefend hoort thuis in lagere regelgeving' (TK 1987-1988, 19535, MvA:27).

In een nieuw artikel 34 lid 1 werd voorts bepaald dat voor de wijze waarop deze geweldsbevoegdheid zou moeten worden uitgeoefend bij algemene maatregel van bestuur (AMvB) een ambtsinstructie zou worden vastgesteld. Deze trad eveneens op 14 december 1988 in werking onder de naam *Ambtsinstructie voor de politie* (Stb. 1988, 577). De artikelen 2-8 Ambtsinstructie 1988 waren vrijwel gelijklopend aan de artikelen 6-15 IKR en 5-14 BIG. De constructie per AMvB bracht met zich mee dat de Raad van State moest worden geconsulteerd, hetgeen een verbetering was ten aanzien van de oude situatie waarin de burgemeester-korpsbeheerders van de meer dan 100 gemeenten met gemeentepolitie zelf hun ambtsinstructies mochten opstellen.

De wettelijke geweldsbevoegdheid 1993-heden

De geweldsbepalingen uit 1988 zijn zonder nadere discussie overgenomen in de artikelen 8 en 9 van de op 1 april 1993 inwerkinggetreden nieuwe Politiewet 1993. Naast een enkele redactionele aanpassing bestond het enige verschil uit het feit dat de geweldsbevoegdheid nu ook is toegekend aan de door de minister van Justitie aangewezen buitengewone opsporingsambtenaren. Deze expliciete grondslag is ook voor hen nodig omdat hun bevoegdheid dwangmiddelen toe te passen maar een beperkte vorm van dwang toelaat. De Ambtsinstructie 1988 is vervolgens met ingang van 8 april 1994 vervangen door de huidige Ambtsinstructie voor de politie, de Koninklijke marechaussee en de buitengewoon opsporingsambtenaar (Stb. 1994, 275), hierna verder aangeduid als Ambtsinstructie 1994. De geweldsbepalingen in deze instructie worden ook wel aangeduid met de term 'geweldsinstructie'. De invoering van de nieuwe politiewet is tevens aanleiding geweest de bezem te halen door allerhande uitvoeringsregelingen. Samen met een vernieuwd stelsel van bewapenings- en uitrustingsregelingen is hiermee een afgewogen landelijke regeling van het politieke geweldsgebruik tot stand gekomen.

Artikel 8 Politiewet 1993 (*geweldsbevoegdheid*)

1 De ambtenaar van politie die is aangesteld voor de uitvoering van de politietaak is bevoegd in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening geweld te gebruiken, wanneer het daarmee beoogde doel dit, mede gelet op de aan het gebruik van geweld verbonden gevaren, rechtvaardigt en dat doel niet op een andere wijze kan worden bereikt. Aan het gebruik van geweld gaat zo mogelijk een waarschuwing vooraf.

5 De uitoefening van de bevoegdheden, bedoeld in het eerste, derde en vierde lid, dient in verhouding tot het beoogde doel redelijk en gematigd te zijn.

Artikel 9 Politiewet 1993 (*ambtsinstructie*)

1 Bij algemene maatregel van bestuur op voordracht van Onze Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken wordt, in overeenstemming met Onze Minister van Defensie voor zover het de Koninklijke marechaussee betreft, een ambtsinstructie voor de politie en voor de Koninklijke marechaussee vastgesteld.

2 Indien de militair van enig ander onderdeel van de krijgsmacht optreedt bij de uitvoering van zijn in

de artikelen 59 en 60 omschreven taken is de ambtsinstructie van toepassing.

3 In de ambtsinstructie worden regels gegeven ter uitvoering van de artikelen 7 en 8.

Artikel 8 Politiewet 1993 geeft geen zelfstandige bevoegdheid tot geweldsgebruik. Er zal steeds sprake moeten zijn van een op zichzelf genomen bevoegd en rechtmatig optreden in verband waarmee het geweldsgebruik noodzakelijk en onvermijdelijk is. Omgekeerd zal het oordeel, dat er van bevoegd optreden sprake is, niet zonder meer kunnen leiden tot de conclusie dat geweld gerechtvaardigd was. Bij de strafrechtelijke handhaving moet rekening worden gehouden met de beginselen van een goede procesorde: ook al is een politieambtenaar in een bij de wet bepaald geval bevoegd om op te treden, dan nog dient hij volgens vaste rechtspraak, gehouden er zorg voor te dragen dat een eventuele inbreuk op rechten van burgers niet groter is dan wordt gerechtvaardigd door de omstandigheden (NJ 1978:142).

Artikel 1 lid 3 Ambtsinstructie 1994.

In dit besluit wordt verstaan onder:

b. geweld: elke dwangmatige kracht van meer dan geringe betekenis uitgeoefend op personen of zaken;

c. aanwenden van geweld: het gebruiken van geweld en het dreigen met geweld, waaronder niet wordt begrepen het uit voorzorg ter hand nemen van een vuurwapen;

j. het gebruik van een vuurwapen: het richten, het gericht houden en het daadwerkelijk gebruik van een vuurwapen.

Artikel 4 Ambtsinstructie 1994.

Het gebruik van een gewelddmiddel is uitsluitend toegestaan aan een ambtenaar:

a. aan wie dat gewelddmiddel rechtens is toegekend, voor zover hij optreedt ter uitvoering van de taak met het oog waarop het gewelddmiddel hem is toegekend,

b. die in het gebruik van dat gewelddmiddel is geoefend.

De Ambtsinstructie 1994 schrijft de politie voor hoe van de geweldsbevoegdheid gebruik moet worden gemaakt. Het niet-naleven van deze voorschriften geeft de burger geen rechtsreeks aanspraak maar leidt al naar gelang de omstandigheden en bijzonderheden van het geval, tot strafrechtelijke of disciplinaire repercussies voor de betrokken politieambtenaar danwel

tot civielrechtelijke aansprakelijkheid van de politie-regio. Het gebruik van geïmproviseerd en fysiek geweld valt niet binnen het bereik van de Ambtsinstructie 1994 die alleen van toepassing is op het gebruik van de officieel toegelaten gewelddmiddelen. Dergelijk geweldsgebruik wordt alleen getoetst aan de criteria van artikel 8 Politiewet 1993.

Ten opzichte van de oude Ambtsinstructie 1988 zijn in de Ambtsinstructie 1994 op het gebied van het vuurwapengebruik substantiële wijzigingen aangebracht. De verwijzing naar het noodweerartikel 41 Sr is, in navolging van het advies van de commissie-Heijder, geschrapt 'zodat de jurisprudentie inzake dit artikel onverkort kan doorwerken in de politieprijktijk.' De bevoegdheid tot gebruik van het gewelddmiddel is nu voor het eerst gekoppeld aan het geoeffend zijn zodat de politieambtenaar zijn strafrechtelijke of disciplinaire aansprakelijkheid niet langer kan keren met het excuus dat hij onvoldoende opleiding heeft genoten. Het 'trekken uit voorzorg' is formeel buiten de meldingsplicht gebracht.

Het valt op dat de ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken in hun toelichting op de gewelddinstructie met geen woord meer reppen over de risico's van vuurwapengebruik op grotere afstand, op rijdende voertuigen, en dergelijke. Evenmin wordt er meer een passage gewijd aan het aanleggen van bijzondere maatstaven voor het schieten op kinderen of invaliden zoals dat destijds voorkwam in de artikelen 7 en 8 BIG. Weliswaar is er meer samenhang ontstaan tussen taken, bevoegdheden en gewelddmiddelen (Van Andel 1994:11) maar de Toelichting is verder summier en tamelijk formeel. Het is de vraag of daarmee de gewelddinstructie niet te ingewikkeld is (Scheffer 1995:16).

Aanvullende dienstvoorschriften

De aldus totstandgekomen wettelijke regeling laat uiteraard onverlet dat de korpsbeheerder nadere dienstvoorschriften of dienstorders kan vaststellen met betrekking tot dat gebruik. Evenmin wordt uitgesloten dat het bevoegd gezag nadere voorschriften geeft omtrent het gebruik van geweld in bepaalde gevallen, bijvoorbeeld bij grootschalige ordeverstoringen. Dergelijke voorschriften hebben uitsluitend interne werking en mogen niet in strijd zijn met verdrag, wet of ambtsinstructie en de daarop gebaseerde ministeriële uitvoeringsregelingen. Dat wil bijvoor-

beeld zeggen dat zij noch de bevoegdheid om geweld te gebruiken kunnen uitbreiden in stijd met art. 8 Politiewet 1993 noch deze bevoegdheid kunnen inperken in strijd met het recht op strafuitsluiting zoals neergelegd in artikel 41 Sr (noodweer). Het is dus denkbaar dat de politieambtenaar na geweldsgebruik voor de strafrechter vrijuit gaat maar door de korpsbeheerder disciplinair wordt gestraft omdat hij internhiërarchisch werkende voorschriften heeft overtreden. Een en ander sluit niet uit dat het openbaar ministerie en de strafrechter bij de toetsing van geweldsgebruik aan de normen van de wet en bij de interpretatie van de daarbij gebruikte begrippen, acht slaan op de interne voorschriften (TK 1987-1988, 19535, MvA:26).

Wie is bevoegd?

De bevoegdheid tot geweldsgebruik is ingevolge artikel 8 Politiewet 1993 exclusief toegekend aan 'iedere ambtenaar van politie die is aangesteld voor de uitvoering van de politietaak.' De bevoegdheid tot vuurwapengebruik ontstaat dus wanneer zo'n ambtenaar tevens bevoegd is om een dienstpistool te dragen. Dit is het geval ten aanzien van de reguliere politieambtenaren in dienst van een politieregio of het Korps landelijke politiediensten (KLPD), de bijzondere ambtenaren van politie waarover de procureur-generaal kan beschikken (rijksrecherche); de aspiranten van politie tijdens hun praktijkstage in het kader van hun opleiding aan een politieschool; de militairen van de Koninklijke marechaussee in het kader van hun politietaak en de militairen van de krijgsmacht die op grond van de Politiewet 1993 bijstand verlenen aan de politie; en de door de minister van Justitie op grond van artikel 142 Sv, hetzij in persoon hetzij per categorie of eenheid, aangewezen buitengewone opsporingsambtenaren. Aangewezen zijn onder meer perosneelsleden van de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD), de Economische Controledienst (ECD), de Spoorwegpolitie en de Dienst beveiligd vervoer Justitie.

Indien zich in de praktijk een duidelijke behoefte voordoet om ook een surveillant te bewapenen met een vuurwapen, is dat alleen toegestaan met toestemming van de vakministers (art. 2 lid 2 Bewapeningsregeling politie). Aan deze toestemming kunnen door de ministers voorwaarden worden verbonden. Met toestemming van de vakministers kunnen ingevolge

artikel 3 Bewapeningsregeling politie ook technische en administratieve politieambtenaren worden uitgerust met een dienstpistool, mits zij bevoegd zijn geweld te gebruiken op grond van de aanwijzing als buitengewone opsporingsambtenaar zoals bedoeld in artikel 142 Sv. Dit laatste is bijvoorbeeld het geval ten aanzien van de parketpolitie. Vrijwillige ambtenaren van politie die zijn aangesteld voor de uitvoering van de politietaak kunnen op verzoek van de korpsbeheerder eveneens met toestemming van de vakministers worden uitgerust met een pistool (art. 4 Bewapeningsregeling politie). Ten aanzien van politiereservisten die zijn overgegaan naar de nieuwe organisatie van vrijwillige politie, kon de korpsbeheerder besluiten dat zij het dienstpistool waarover zij op 31 maart 1994 beschikten, mochten behouden (art. 13 Bewapeningsregeling politie).

Vuurwapengebruik in het grensgebied met Duitsland en België

Op grond van de op 26 maart 1995 in werking getreden Uitvoeringsovereenkomst van Schengen (aanschaffing van controles aan de binnengrenzen) mogen politieambtenaren uit Duitsland, België en Nederland op elkaars grondgebied hun dienstpistool meevoeren tijdens grensoverschrijdende observatie (art. 40 lid 3 onder d) en grensoverschrijdende achtervolging (art. 41 lid 5 onder e) en van het dienstpistool gebruikmaken mits dit beperkt blijft tot het geval van noodweer. De achtervolgende politieambtenaren dienen als zodanig herkenbaar te zijn, bijvoorbeeld door middel van het dragen van een uniform of armband, hetzij door middel van aan hun voertuig aangebrachte kenmerken. Daarnaast moeten zij in staat zijn hun officiële functie aan te tonen.

Omdat de Uitvoeringsovereenkomst geen definitie van noodweer geeft, zal de vraag of zich een geval van noodweer voordoet, moeten worden beoordeeld aan de hand van het recht van het land waar wordt opgetreden (Joubert en Bevers 1996:353). Duitse en Belgische politieambtenaren mogen derhalve op Nederlands grondgebied alleen van hun dienstpistool gebruikmaken wanneer er volgens Nederlands recht sprake is van noodweer in de zin van artikel 41 Sr.

De Uitvoeringsovereenkomst laat overigens onverlet de grensoverschrijdende achtervolging zoals geregeld in de artikelen 27 en 28 van het Beneluxverdrag. Op grond van deze regeling zijn Belgische en Neder-

landse politieambtenaren tijdens achtervolging op elkaars grondgebied, in geval van nood bevoegd van hun dienstpistool gebruik te maken onder dezelfde voorwaarden en restricties als politieambtenaren van het land op het grondgebied waarvan zij optreden. De verdediging is daarbij niet beperkt tot het geval van noodweer zoals genoemd in de Uitvoeringsovereenkomst, maar strekt zich uit tot alle gevallen waarin het vuurwapengebruik noodzakelijk is en wordt toegelaten door het recht van respectievelijk België en Nederland.

Uitzonderingstoestand

Het gebruik van geweld bij de uitoefening van buitengewone bevoegdheden in een zogenaamde uitzonderingstoestand (art. 103 Grondwet) valt onder de werking van artikel 8 van de Oorlogswet voor Nederland. Voorzover militairen zich genoodzaakt zien geweld te gebruiken tijdens de uitoefening van bewakings- of beveiligingstaken, valt dat optreden onder de werking van artikel 1 van de nieuwe Rijkswet geweldsgebruik krijgsmacht in de uitoefening van de bewakings- en beveiligingstaak, waartoe nadere bepalingen zijn opgenomen in een Algemene Maatregel van Rijksbestuur. Deze komen zoveel mogelijk overeen met de desbetreffende voorschriften zoals die gelden voor de politie. Daarmee wordt de rechtsbescherming van de burger verhoogd, in die zin dat hij aanspraak kan maken op een door een geweldsinstructie gereguleerd militair optreden (TK 1993-1994, 23 787, MvT:2).

Lid van een arrestatieteam benadert een auto voor aanhouding van vuurwapengevaarlijke verdachten

Wanneer is er sprake van vuurwapengebruik?

Onder vuurwapengebruik wordt volgens artikel 1 lid 3j Ambtsinstructie 1994 verstaan: het richten en gericht houden (dreigen) en het daadwerkelijk gebruik van het vuurwapen (schieten). Vuurwapengebruik valt onder het ruimere begrip ‘aanwenden van geweld’, waaronder volgens de Ambtsinstructie 1994 wordt verstaan: het gebruiken van geweld en het dreigen met geweld, waaronder niet wordt begrepen het uit voorzorg ter hand nemen van een vuurwapen. Het verschil tussen vuurwapengebruik – wél aanwending van geweld – en het uit voorzorg ter hand nemen – geen aanwending van geweld – is van belang in verband met de meldingsplicht.

Uit voorzorg ter hand nemen

Sinds artikel 10 Ambtsinstructie 1994 van kracht is, mag de ambtenaar in verband met zijn eigen veiligheid of die van anderen uit voorzorg het vuurwapen ter hand nemen zonder dit te behoeven te melden aan zijn meerdere.

Artikel 10 Ambtsinstructie 1994

De ambtenaar mag in verband met zijn eigen veiligheid of die van anderen slechts uit voorzorg een vuurwapen ter hand nemen indien redelijkerwijs mag worden aangenomen dat een situatie ontstaat waarin hij bevoegd is het vuurwapen te gebruiken. Zodra blijkt dat een dergelijke situatie zich niet voordoet, wordt het vuurwapen terstond opgeborgen.

Daarmee is een praktijk geformaliseerd die in een desbetreffende passage in de toelichting op de oude Ambtsinstructie 1988 reeds werd gebillijkt. Het uit voorzorg ter hand nemen dient beperkt te blijven tot situaties waarin redelijkerwijs mag worden aangenomen dat een situatie ontstaat waarin de politieambtenaar bevoegd is het vuurwapen te gebruiken. Deze stringente voorwaarde lijkt haaks te staan op het belang van het ter hand nemen van het vuurwapen. Voorzorg wil in feite zeggen: ‘voor het geval dat.’ Het stelt de politieambtenaar in staat sneller te schieten als dat nodig mocht zijn en dat vergroot (het gevoel van) veiligheid. Veelal wordt als voorbeeld genoemd het in de nachtelijke uren een pand betreden op basis van een melding van inbraak. In concreto is in het geval nog niets te zeggen over mogelijk vuurwapengeweld. Maar hoe dan ook, door het redelijkheidsvereiste wordt het anticiperen op een schietwaardige

situatie geobjectiveerd. De feiten en omstandigheden zullen van zodanige betekenis moeten zijn dat naar redelijk inzicht van de politieambtenaar en naar de algemene ervaringsregels een schietwaardige situatie zal kunnen ontstaan. Wat dit betreft is het verschil met het 'trekken' van het vuurwapen gering. Zodra blijkt dat de situatie geen vuurwapengebruik toelaat, moet het vuurwapen terstond in het holster worden geborgen.

Voorzover het uit voorzorg ter hand nemen in het donker of in besloten ruimten plaatsvindt, zonder dat derden daarvan getuigen zijn, betreft het een weinig ingrijpend optreden, dat thans niet meer onder de formele meldingsplicht valt. Wanneer het ter hand nemen uit voorzorg ten overstaan van een verdachte plaatsvindt, zal dit door die verdachte ongetwijfeld worden opgevat als intimidatie of dreiging met daadwerkelijk gebruik. Het verschil met 'trekken', 'dreigen' of 'richten en gericht houden' is dan flinterdun.

Trekken

Het trekken van een vuurwapen is ingevolge artikel 11 Ambtsinstructie 1994 slechts geoorloofd in gevallen waarin het gebruik van het vuurwapen is toegestaan.

Artikel 11 Ambtsinstructie 1994.

Het trekken van een vuurwapen, niet zijnde een vuurwapen waarmee automatisch of lange afstandsprecisievuur kan worden afgegeven, is slechts geoorloofd in gevallen waarin het gebruik van een vuurwapen toegestaan is.

Het begrip 'trekken' is niet nader omschreven. Hoewel ook de toelichting op de Ambtsinstructie geen nadere omschrijving van het begrip 'trekken' geeft, moet op basis van taalkundige en systematische interpretatie 'trekken' worden opgevat als 'het vuurwapen uit de holster nemen met de bedoeling het te gaan gebruiken en het daartoe in de aanslag brengen.' Bij deze interpretatie sluit aan dat artikel 11 niet van toepassing is op een vuurwapen waarmee automatisch vuur of lange afstandsprecisievuur kan worden afgegeven. Zulke vuurwapens zijn onder operationele omstandigheden steeds voor direct gebruik gereed: zij kunnen niet getrokken worden. Het trekken van het vuurwapen valt ingevolge artikel 1 lid 3 sub c juncto artikel 17 lid 1 Ambtsinstructie 1994 onder de algemene noemer 'aanwenden van geweld' dat aan de meerdere moet worden gemeld.

In de toelichting op de ambtsinstructie stellen de vakministers dat het trekken van het vuurwapen,

HOOFDSTUK 2
DE BEVOEGD-
HEID TOT POLI-
TIEEL VUURWA-
PENGEBRUIK

*Agent trekt vuurwapen tijdens demonstratie ambtenaren Binnenhof in Den Haag 1989.
Foto:
De Telegraaf*

vanwege het intimiderend effect dat daarvan uitgaat, ertoe zou kunnen leiden dat het beoogde doel wordt bereikt zonder dat tot gericht schieten behoeft te worden overgegaan. De Ambtsinstructie laat echter niet toe dat het dienstpistool wordt getrokken als zelfstandig intimidatiemiddel ter voorkoming van een schietwaardige situatie. Dit lijkt eigenaardig maar vanuit het subsidiariteitsbeginsel geredeneerd is het wel consequent. Schietwaardige situaties moeten in verband met de grote risico's in beginsel voorkomen worden anders dan door het trekken en dreigen met het vuurwapen. Daarom is bepaald dat het trekken slechts geoorloofd is in geval van een situatie waarin ook het gebruik van het vuurwapen is toegestaan. Het trekken heeft – gezien de algemene vereisten van proportionaliteit, subsidiariteit, redelijkheid en gematigdheid – terecht een plaats in de Ambtsinstructie 1994 gekregen. Daartegen zou wel kunnen worden ingebracht dat het beginsel van proportionaliteit meebrengt dat waar met het mindere (dreigen) kan worden volstaan het meerdere (afvuren) niet meer geoorloofd is.

Richten en gericht houden

In de gevallen waarin het gebruik van het vuurwapen in beginsel geoorloofd is, zal – het noodweervuur buiten beschouwing gelaten – gewoonlijk eerst met het vuurwapen worden bedreigd door dat 'te richten en gericht te houden.' Deze vorm van dreiging valt in-

Aanhouding van drie inzittenden van een auto in Rotterdam 1987
Foto: ANP/
Paul Stolk

gevolge artikel 1 lid 3 sub j juncto artikel 17 lid 2 Ambtsinstructie 1994 onder de definitie van geweldsgebruik en dus ook onder de daaraan verbonden meldingsplicht. Voor het richten en gericht houden gelden dus identieke voorwaarden als voor het waarschuwend en gericht schieten. Wanneer een situatie schietwaardig is en dreigen derhalve wordt toegelaten, zou het zelfs te verdedigen zijn om een *dreigplicht* als proportionele tussenstap aan te nemen. Dit zou stroken met het voorschrift dat er moet worden ge-waarschuwd 'onmiddellijk voordat de politieambte-naar gericht zal schieten.'

Waarschuwingsschot

De politieambtenaar moet, onmiddellijk voordat hij gericht met een vuurwapen zal schieten, op niet mis te verstane wijze waarschuwen dat zal worden geschoten, indien het gegeven bevel niet onverwijld wordt opgevolgd.

Artikel 12 Ambtsinstructie 1994.

- 1 De ambtenaar waarschuwt onmiddellijk voordat hij gericht met een vuurwapen, niet zijnde een vuurwapen waarmee lange afstandsprecisievuur kan worden afgegeven, zal schieten, met luide stem of op andere niet mis te verstane wijze dat geschoten zal worden, indien niet onverwijld het gegeven bevel wordt opgevolgd. Deze waarschuwing, die zo nodig vervangen kan worden door een waarschuwingsschot, blijft slechts achterwege, wanneer de omstandigheden de waarschuwing niet toelaten.
- 2 Een waarschuwingsschot moet op zodanige wijze worden gegeven, dat gevaar voor personen of zaken zoveel mogelijk wordt vermeden.

Aangezien het waarschuwen onmiddellijk aan gericht schieten voorafgaat, zal de mondelinge waarschuwing gewoonlijk samenvallen met het dreigend richten en gericht houden van het vuurwapen op de persoon die, met het oog op zijn aanhouding, de desbetreffende bevelen heeft gekregen. De waarschuwing is geen 'ambtelijk bevel krachtens wettelijk voorschrift' zoals bedoeld in art. 184 Sr. De verdachte moet dulden dat hij wordt aangehouden maar is niet wettelijk verplicht daaraan zijn medewerking te verlenen. Hij is dus ook niet strafrechtelijk aansprakelijk wanneer hij geen gevolg geeft aan het bevel 'sta of ik schiet.' De waarschuwing is dus geen juridisch bindende aanzegging, doch maakt deel uit van het fysieke optreden van een politieambtenaar ter uitvoering van een wettelijk ver-

leende bevoegdheid, waarbij gewoonlijk zal worden vermeld onder welke voorwaarden tot daadwerkelijk schieten zal worden overgegaan (Eerste Kamer 1988-1989, 19535, MvA:5). Voor de scherpschutters van de BBE maakt de Ambtsinstructie een uitzondering: voorafgaande aan het schieten met een vuurwapen waarmee lange afstandsprecisievuur kan worden afgegeven, behoeft geen waarschuwing vooraf te gaan. Met dit soort wapens mag in levensbedreigende omstandigheden dus een verrassingsschot worden afgegeven.

Daadwerkelijk gebruik

Onder vuurwapengebruik wordt tot slot verder begrepen het daadwerkelijk gebruik in de vorm van het gericht schieten ter aanhouding of ter beteugeling van woelingen (semi-automatisch vuur), in situaties waarin sprake is van persoonlijk noodweer (automatisch vuur) of ter afwending van direct gevaar voor het leven (lange afstandsprecisievuur).

Met welk wapen en welke munitie mag worden geschoten?

Het verbod om wapens of munitie voorhanden te hebben is niet van toepassing op de krijgsmacht en de politie terwijl personen die deel uitmaken van de politie of de krijgsmacht evenmin onder het algemene draagverbod vallen voorzover de minister van Defensie respectievelijk Binnenlandse Zaken dit heeft bepaald (art. 27 Wet wapens en munitie). Daarmee is voor de politie op een praktische wijze juridische rugdekking gegeven om over de voor de dienst gekozen wapens te beschikken in de vorm van het voorhanden hebben en het dragen. In de Bewapeningsregeling politie wordt bepaald welke wapens aan de politie ter beschikking worden gesteld en door wie deze mogen worden aangewend. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen de standaardbewapening van elke ambtenaar van politie (korte wapenstok en pistool) en de bewapening van de bijzondere eenheden. De bewapening die is toegekend aan deze bijzondere eenheden mag slechts worden gebruikt bij het optreden met de betreffende eenheid. De Bewapeningsregeling betreft een limitatieve opsomming: andere dan in de regeling genoemde wapens zijn niet toegelaten, zij het dat de vakministers toestemming kunnen geven voor het beproeven van andere wapens. Voor de toelaatbaarheid van uitrustingsstukken die niet worden aange-

merkt als bewapening, zoals bijvoorbeeld explosieven, surveillancehonden, handboeien, helmen en kogelwerende vesten, zijn afzonderlijke regels gegeven in de Uitrustingsregeling politie 1994.

Het Walther P5-pistool

Op 9 maart 1981 werd bij beschikking van de minister van Binnenlandse Zaken (nr. EA81/U153) voor de politie het semi-automatisch pistool van het merk Walther, type P5, kaliber 9 maal 19 mm ingevoerd, ter vervanging van het verouderde FN-pistool. De eindtermijn voor het gebruik van het FN-pistool werd eveneens bij ministeriële beschikking (nr. EA88/15/U19) gesteld op 1 april 1990. In de zomer van 1993 kreeg de Intendance van de politie van de beide vakministers de opdracht de oude FN's voortaan te vernietigen en niet meer aan wapenhandelaren te verkopen, tenzij de wapens een volledig verantwoorde bestemming zouden krijgen. Aanleiding was een kamervraag (Korthals, vvd) over een bericht in het Brabants Nieuwblad van 23 april 1993 dat er een moord zou zijn gepleegd met een voormalig dienstpistool.

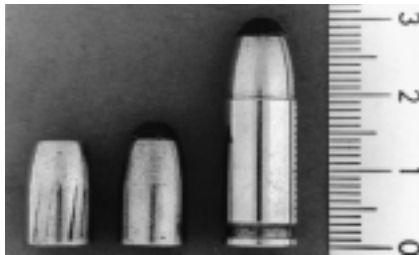
Het semi-automatisch pistool van het merk Walther P5 behoort thans dus tot de standaarduitrusting van iedere ambtenaar van politie die is aangesteld voor de uitvoering van de politietaken. Dit dienstwapen staat standaard ook ter beschikking van de rijksrechercheurs, van de aspiranten van politie tijdens hun praktijkstage en van buitengewone opsporingsambtenaren die voor de uitoefening van hun taak een pistool nodig hebben, bijvoorbeeld de medewerkers van de Spoorwegpolitie. Met speciale toestemming van beide vakministers kunnen ook surveillanten van politie met een dienstpistool worden uitgerust.

*Het pistool
Walther P5*

Het dienstpistool wordt gedragen in een holster van een door de ministers goedgekeurd merk en type. De minister heeft evenwel tot nu toe geen holster aangewezen, waardoor er inmiddels een veelheid van meer en minder deugdelijke holsters in gebruik is (zie verder Hoofdstuk 11).

De Action 3 - munitie v.l.n.r.: verschoten kogel, onverschoten kogel, gehele patroon

De Action 3-munitie

Het dienstpistool wordt volgens de Bewapeningsregeling politie geladen met het munitiepatroon van het merk Dynamit Nobel A.G., type Action, model 3, kaliber 9 maal 19 mm. De wapens en de munitie worden via het Korps landelijke politiediensten aangeschaft (art. 17). Voor de lange afstandsprecisievuurwapens is geen munitie voorgeschreven. De vakministers stellen deze bij besluit vast (art. 10 Bewapeningsregeling politie). Andere dan deze Action 3 munitie mag niet worden gebruikt. In zijn brief van 25 januari 1996 (EA95/U3786) benadrukt de minister van Binnenlandse Zaken dat ook voor schietoefeningen uitsluitend van deze munitie gebruik mag worden gemaakt. De invoering van de nieuwe munitie Action 3 heeft voor de gemeentepolitie en het Korps Rijkspolitie formeel zijn beslag gekregen op 18 januari 1990 door de desbetreffende wijzigingsbeschikking. De oude volmantelmunitie werd afgeschaft omdat deze zowel voor de politie als voor derden te veel risico's met zich mee zou brengen vanwege de geringe stopkracht en de hoge restenergie. Aan de vervanging van de oude volmantelmunitie is een uitgebreid

Winchester karabijn

traject van advisering voorafgegaan, hetgeen werd afgerond met de brief van 31 oktober 1986 waarin de beide vakministers aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal meedeelden met invoering van de munitie Action model 3 als standaardpolitie-munitie konden instemmen. In Hoofdstuk 11 beschrijven wij de afwegingen en discussie die aan deze keuze voorafgingen. Daarnaast presenteren wij daar ook onze bevindingen met betrekking tot de daadwerkelijke effectiviteit van de Walther P5 en Action 3-munitie.

Bewapening van de Mobiele Eenheid

De mobiele eenheid (ME) is belast met de uitvoering van de politietaak wanneer het bevoegd gezag aan de inzet van deze organisatie de voorkeur geeft vanwege het politieoptreden in groepsverband. Hierbij valt te denken aan openbare ordeverstoringen, zoekacties, ordehandhaving en hulpverlening bij grootschalige manifestaties, sport- en andere evenementen, afzettingen bij evacuaties of explosievenopruiming en aan grootschalige hulpverlening en ordehandhaving in het kader van de rampenbestrijding. Kenmerkend voor de ME zijn de hechte organisatie, de duidelijke bevelslijnen, de flexibele verplaatsbaarheid, de bewapening en uitrusting. De zorg voor de instandhouding van een adequate organisatie van de ME behoort tot de verantwoordelijkheid van de regionale korpsbeheerder.

Ingevolge artikel 7 en 8 van de Regeling mobiele eenheid 1994 draagt de korpsbeheerder er zorg voor dat uit een peloton een groep kan worden samengesteld die geoefend is in het gebruik van het semi-automatische machinepistool Heckler & Koch MP5A2. De leden van zo'n groep zijn uitgerust met een kogelwerende helm en een kogelwerend vest (art. 3 Uitrustingsregeling politie 1994). Ingevolge artikel 7 Bewapeningsregeling politie zal een groep van de ME alleen met een MP5A2 mogen worden uitgerust voorzover deze belast is met de uitvoering van een bewakings- en beveiligingstaak. Noch in de Bewapeningsregeling politie, noch in de Regeling mobiele eenheid 1994 wordt de introductie van de MP5A2 verder toegelicht. Vaststaat dat de invoering van de MP5A2 in semi-automatische uitvoering verband houdt met de noodzakelijk geachte vervanging van de Winchester karabijn. Dit in de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde en gefabriceerde wapen was al jaren uit de productie.

Bewapening van de arrestatieteams

De bewapening van de aanhoudings- en ondersteuningseenheden politie (arrestatieteams) bestaat ingevolge artikel 9 Bewapeningsregeling politie onder meer uit de Walther P5, de semi-automatisch pistoolmitrailleur Heckler & Koch MP5A2 (met vaste schoudersteun) en MP5A3 (met inschuifbare schoudersteun) en, ten behoeve van beveiligingstaken, de automatische uitvoering van de Heckler & Koch MP5A en de korte versie daarvan, de MP5K (in de wandeling de 'Baby Heckler' genoemd). Genoemde wapens hebben een kaliber van 9 maal 19 mm en wordt met dezelfde munitie geschoten als met het dienstpistool, namelijk de *Action 3*. Standaard voeren arrestatieteams het machinepistool MP5 met een 'vuurregelaar' waarmee het wapen uitsluitend op veilig of op 'enkelshots' kan worden gezet. Met een andere vuurregelaar kunnen met de MP5 door middel van één trekkerbeweging een of meer schoten worden afgevuurd (*Feuerstoß*). In sommige van deze wapens is een zogeheten schotbegrenzer aangebracht, zodat er per 'trekkeractie' drie schoten worden afgevuurd, die beter te richten zijn dan een langer salvo (zie verder Hoofdstuk 8).

Bewapening van de bijzondere bijstandseenheid politie

Ingevolge artikel 58 en 59 Politiewet 1993 kan in bijzondere gevallen aan de politieregio's en het Korps Landelijke Politiediensten bijstand worden verleend door zogeheten bijzondere bijstandseenheden (BBE) die kunnen worden ingezet als bijstand bij de daadwerkelijke bestrijding van zeer ernstige misdrijven waarbij sprake is van direct levensbedreigende omstandigheden. De leden van de BBE-politie zijn geoefend in het gebruik van een vuurwapen waarmee lange afstandsprecisievuur kan worden gegeven van een door de vakministers goedgekeurd merk en type. Daartoe beschikken zij, naast de standaardbewapening, onder meer over het lange afstandsprecisiwapen Heckler & Koch PSG1, kaliber 7,62 x 51 mm met speciale munitie. Naast de BBE-politie bestaat er ook een BBE-krijgsmacht en een BBE-mariniers (zie verder Hoofdstuk 9).

Voorwaarden waaronder vuurwapengebruik wordt toegelaten

De vraag of in een concreet geval van het vuurwapengebruik mag worden gemaakt, vergt een zorgvuldige

De pistoolmitrailleur Heckler & Koch MP5 met in diverse uitvoeringen

beoordeling van de voorwaarden waaronder en de gevallen waarin vuurwapengebruik geoorloofd is. Aan de toelaatbaarheid van politieel vuurwapengebruik worden ingevolge de artikelen 8 en 9 Politiewet 1993 en de artikelen 4-6 Ambtsinstructie 1994 totaal acht voorwaarden gesteld.

Er moet sprake zijn van rechtmatige uitoefening van de bediening

De politie kent een uitgebreide en gevarieerde taakstelling, zowel op het terrein van de opsporing, executie, openbare orde als op het terrein van de staatsveiligheid en hulpverlening. In artikel 2 Politiewet 1993 is deze taakstelling omschreven als 'de daadwerkelijke handhaving van de rechtsorde en het verlenen van hulp aan hen die deze behoeven.' Niet alles wat een politieambtenaar in diensttijd verricht, valt echter onder de rechtmatige uitoefening van zijn bediening. Ingevolge het genoemde artikel 2 kent de taakuitoefening twee randvoorwaarden. Allereerst moet de politietaak worden uitgevoerd in 'ondergeschiktheid aan

De pistoolmitrailleur Heckler & Koch MP5 A2 met losse vuurregelaar

het bevoegd gezag.' Voor de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde is dat de officier van Justitie. Voor de handhaving van de openbare orde en voor de hulpverlening is dat de burgemeester. Daarnaast is de politie verplicht de taak uit te voeren in 'overeenstemming met de geldende rechtsregels.' Met betrekking tot de strafrechtelijke handhaving zijn deze regels met name te vinden in het Wetboek van Strafvordering en tal van bijzondere wetten. Wat de handhaving van de openbare orde betreft gaat het om (nood)bevelen van de burgemeester op basis van de Gemeentewet en om ongeschreven regels op basis van rechtspraak van de Hoge Raad. In beide gevallen gaat het om feitelijke handelingen, om de daadwerkelijke handhaving die moet kunnen worden gerelateerd aan een wettelijk opgedragen taak en bevoegdheid.

De rechtmatige uitoefening van de bediening valt niet samen met de opsporingsbevoegdheid. Evenmin is het dragen van het uniform doorslaggevend (NJ 1983, 271). De 'rechtmatige uitoefening van de bediening' speelt een rol als bestanddeel in diverse bijzondere delicten zoals wederspanning en gekwalificeerde belediging. Met name bij aanhoudingen waarin geweld een rol speelt is dit een factor van belang. De ambtenaar die de verdachte aanhoudt wordt – mits in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening – namelijk beschermd door het verbod van wederspanning (art. 180 Sr). De verdachte maakt zich schuldig aan een misdrijf wanneer hij zich met geweld (bijvoorbeeld door te schoppen, te slaan of te bijten) of bedreiging met geweld (bijvoorbeeld drie-

gen met een mes) tegen de aanhouding verzet. Wanneer het politieoptreden buiten de rechtmatige uitoefening van de bediening valt en evenmin wordt gerechtvaardigd door een (buiten)wettelijke rechtvaardigingsgrond zal de politieambtenaar geen geweld mogen gebruiken en zal een burger zich in beginsel straffeloos mogen verzetten.

Vuurwapen en munitie moeten tot de officiële uitrusting behoren

Algemeen uitgangspunt van de Ambtsinstructie 1994 is dat het gebruik van een vuurwapen uitsluitend is toegestaan aan de politieambtenaar voorzover hij optreedt ter uitvoering van de taak met het oog waarop het vuurwapen hem is toegekend. De Ambtsinstructie regelt niet welk type vuurwapen mag worden gebruikt, dat is geregeld in de Bewapeningsregeling politie. In de Uitrustingsregeling politie 1994 worden de uitrustingsstukken genoemd die door de vakministers moeten worden goedgekeurd. Daarbij gaat het onder meer om het gasmasker, de kogelwerende helm, het kogelwerend vest en de explosieven.

Vuurwapengebruik is alleen geoorloofd voor een geoefend schutter

Sinds 1 april 1994 is in artikel 4 Ambtsinstructie 1994 voor het eerst bepaald dat het gebruik van een geweldsmiddel uitsluitend is toegestaan aan een (politie)ambtenaar die in het gebruik daarvan is geoefend. Daarmee legt de Ambtsinstructie een grote verantwoordelijkheid bij de individuele ambtenaar om geoefend te zijn. Aan de korpsbeheerder is, als flankerend medeverantwoordelijke, in artikel 16 Bewapeningsregeling politie opgedragen er zorg voor te dragen dat de politieambtenaar slechts over een wapen beschikt indien hij voldoet aan de door de ministers gestelde eisen van bekwaamheid. De korpsbeheerder zal het dienstpistool dus mogen innemen wanneer de desbetreffende politieambtenaar verzuimt de jaarlijkse lessen voortgezette vuurwapenopleiding te volgen (zie verder aan het slot van dit hoofdstuk).

Het meevoeren van automatische vuurwapens mag slechts met machtiging

Voor het meevoeren van de Walther P5 zijn in de Ambtsinstructie geen specifieke regels gegeven. Dit wordt – zoals hiervoor uiteengezet – overgelaten aan

Agent praat met megafoon en onder bedreiging van vuurwapen gevaarlijke verdachten uit auto. Foto: Fons Sluiter

de korpsbeheerder. Het meevoeren van wapens voor automatisch vuur is daarentegen aan een speciaal regiem gebonden. Een vuurwapen waarmee automatisch vuur kan worden afgegeven mag ingevolge artikel 8 Ambtsinstructie 1994 slechts worden meegevoerd – afgezien van het vervoer van en naar de vuurwapenopleiding – voor twee limitatief opgesomde doeleinden.

Allereerst mogen wapens voor automatisch vuur worden meegevoerd voor het verrichten van een aanhouding van een persoon van wie redelijkerwijs mag worden aangenomen dat hij een voor onmiddellijk gebruik gereed zijnde vuurwapen bij zich heeft en dit tegen personen zal gebruiken. Het meevoeren is slechts toegestaan na toestemming van de officier van Justitie en met schriftelijke machtiging van de minister van Justitie (art. 8 lid 3 Ambtsinstructie 1994). De machtiging wordt door tussenkomst van de procureur-generaal schriftelijk aangevraagd. Indien wegens de vereiste spoed de machtiging niet schriftelijk kan worden gevraagd of verleend, kan deze ook mondeling worden gevraagd en verleend. De machtiging die mondeling is verleend, wordt binnen 24 uur schriftelijk bevestigd. De officier van Justitie doet van het meevoeren van de vuurwapens waarmee automatisch vuur kan worden afgegeven zo mogelijk vooraf mededeling aan de betrokken burgemeester.

Daarnaast mogen wapens voor automatisch vuur ook worden meegevoerd in het kader van de bewaking en beveiliging van personen en objecten. Het meevoeren voor dit doel is slechts mogelijk na toestemming van het bevoegd gezag en met schriftelijke machtiging van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken gezamenlijk (art. 8 lid 4 Ambtsinstructie 1994). Het meevoeren van automatische wapens kan geïndiceerd zijn in dreigingssituaties zoals genoemd in de Bewakings- en beveiligingscirculaire van 14 januari 1992. De vakministers voeren, ingevolge hun brief van 10 november 1994 (EA94/U3642), op dit punt het volgende beleid: Indien de strafrechtelijke handhaving het noodzakelijk maakt, wordt het verzoek om machtiging door de officier van Justitie, door tussenkomst van de procureur-generaal, ingediend bij het hoofd van de Directie Politie van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Indien de handhaving van de openbare orde dat noodzakelijk maakt, geschiedt het verzoek door de burgemeester bij het hoofd van het Landelijk Coördinatiecen-

trum van dit ministerie, schriftelijk dan wel spoedshalve mondeling.

Het vorenstaande laat onverlet de verantwoordelijkheid van de minister van Justitie voor de inzet van specifieke bewapening in verband met de veiligheid van de burgerluchtvaart tegen terroristische aanslagen op de luchthaven Schiphol en op eventueel andere aan te wijzen luchthavens, een en ander conform de op basis van de Luchtvaartwet totstandgekomen Regels beveiliging luchtvaartterreinen.

Meevoeren van vuurwapens voor lange afstandsprecisievuur alleen met machtiging

Voor het meevoeren van een vuurwapen voor lange afstandsprecisievuur is een speciale machtiging nodig. Zo'n machtiging kan ingevolge artikel 9 Ambtsinstructie 1994 alleen worden afgegeven ten behoeve van de daadwerkelijke bestrijding van zeer ernstige misdrijven waarbij sprake is van direct levensbedreigende omstandigheden, na toestemming van het bevoegd gezag en met schriftelijke machtiging van de minister van Justitie. Aan de toestemming of de machtiging kunnen voorwaarden worden verbonden. Indien wegens de vereiste spoed de machtiging niet schriftelijk kan worden gevraagd of verleend, kan deze ook mondeling worden gevraagd en verleend.

Agent lost waarschuwingsschot tegen betogers van het Turks consulaat. Rotterdam 1990. Foto: ANP

De machtiging die mondeling is verleend, wordt binnen 24 uur schriftelijk bevestigd.

Bij optreden onder leiding alleen vuurwapengebruik in opdracht van een meerdere

Indien de ambtenaar onder leiding van een ter plaatse aanwezige meerdere optreedt, gebruikt hij geen vuurwapen dan na uitdrukkelijke last van deze meerdere, tenzij de meerdere vooraf anders heeft bepaald (art. 5 Ambtsinstructie 1994). Deze bevelsverhouding ontslaat de politieambtenaar niet van de plicht om, ook zonder bevel, het vuurwapengebruik te staken zodra het daarmee beoogde doel is bereikt. Anderszijds zal de politieambtenaar ook zonder uitdrukkelijke last van zijn vuurwapen gebruik mogen maken wanneer er sprake is van een situatie waarin eigen of eens anders lijf, eerbaarheid of goed moeten worden verdedigd tegen ogenblikkelijke, wederrechtelijke aanranding (noodweer).

Inzet vuurwapenspecialisten alleen met toestemming van het bevoegd gezag

De speciale aanhoudings- en ondersteuningseenheden voor het optreden tegen vuurgevaarlijke personen (AT's) mogen ingevolge artikel 6 Ambtsinstructie 1994 uitsluitend worden ingezet na toestemming van het bevoegd gezag. Dat laatste geldt ook voor de inzet van de Brigade speciale beveiligingsopdrachten (BSB) van de Koninklijke marechaussee (behoudens beveiligingsopdrachten) en alle andere militaire eenheden die op basis van artikel 59 Politiewet 1993 als 'harde bijstand' worden ingezet. Voor taken die overwegend liggen op het vlak van de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde zal de toestemming moeten worden verleend door de officier van Justitie. Voor taken die overwegend op het vlak van de handhaving van de openbare orde liggen is dat de burgemeester van de gemeente waarin het optreden moet plaatsvinden. Met het toestemmingsvereiste wordt beoogd te voorkomen dat vuurwapenspecialisten en de 'harde bijstand' te lichtvaardig worden ingezet, hetgeen mede een waarborg vormt tegen ongecontroleerd gewelddadig optreden.

Voor de inzet van lange afstandsprecisievuur geldt een speciale toestemmingsregeling: de minister van Justitie beslist zowel over het verzoek om bijstand als over de daadwerkelijke inzet ervan (zie verder Hoofdstuk 9).

Aan vuurwapengebruik dient een waarschuwing vooraf te gaan

Het eerste lid van artikel 8 Politiewet 1993 bepaalt dat aan het gebruik van geweld zo mogelijk een waarschuwing vooraf moet gaan. Deze bepaling is nader uitgewerkt in artikel 12 Ambtsinstructie 1994 waarin een verplichting voor de politieambtenaar is opgenomen om onmiddellijk voordat hij gericht met een vuurwapen zal schieten 'met luide stem of op andere niet mis te verstane wijze' moet waarschuwen dat er geschoten zal worden 'indien niet onverwijld het gegeven bevel wordt opgevolgd.' Een mondelinge waarschuwing heeft de voorkeur maar kan zo nodig worden vervangen door een waarschuwingsschot dat op zodanige wijze moet worden gegeven, dat gevaar voor personen of zaken zoveel mogelijk wordt vermeden. Alleen wanneer de omstandigheden de waarschuwing niet toelaten, mag deze achterwege blijven. Voor het gebruik van een vuurwapen waarmee lange afstandsprecisievuur kan worden afgegeven, geeft de Ambtsinstructie geen specifieke waarschuwingplicht. Dat is logisch aangezien op deze wijze de mogelijkheid wordt opengelaten dat een scherpshutter in een uitzonderlijk geval zijn doel uitschakelt met een onverwacht precisieschot.

Gevallen waarin vuurwapengebruik wordt toegelaten

Of in een concreet geval van het vuurwapen gebruik mag worden gemaakt, zal afhangen van de beoordeling van de feiten en omstandigheden en de afweging van de in het geding zijnde belangen aan de hand van de beginselen van proportionaliteit en subsidiariteit zoals neergelegd in artikel 8 Politiewet 1993 en de nadere voorschriften zoals neergelegd in de artikelen 7-9 Ambtsinstructie 1994. Uitgangspunt van de Ambtsinstructie 1994 is dat vuurwapengebruik beperkt moet blijven tot uitzonderingssituaties. In geval van twijfel omtrent de schietwaardigheid verdient het – aldus de toelichting van de vakministers – derhalve aanbeveling geen gebruik te maken van het vuurwapen.

Artikel 7 Ambtsinstructie 1994.

1 Het gebruik van een vuurwapen, niet zijnde een vuurwapen waarmee automatisch vuur of lange afstandsprecisievuur kan worden afgegeven, is slechts geoorloofd:

a om een persoon aan te houden ten aanzien van wie redelijkerwijs mag worden aangenomen dat hij

een voor onmiddellijk gebruik gereed zijnd vuurwapen bij zich heeft en dit tegen personen zal gebruiken;

b om een persoon aan te houden die zich aan zijn aanhouding, voorgeleiding of andere rechtmatige vrijheidsbeneming tracht te onttrekken of heeft onttrokken en die wordt verdacht van of is veroordeeld wegens het plegen van een ernstig misdrijf, dat bovendien moet worden aangemerkt als een grove aantasting van de rechtsorde;

c tot het beteugelen van woelingen, indien er sprake is van een opdracht van het bevoegd gezag en een optreden in gesloten verband onder leiding van een meerdere;

d tot het beteugelen van militaire woelingen, munitie of militaire oproer indien de militair van de Koninklijke marechaussee in opdracht van de Minister van Defensie dan wel de officier van justitie te Arnhem belast met militaire zaken in gesloten verband onder leiding van een meerdere optreedt.

2 Het gebruik van het vuurwapen in de gevallen, bedoeld in het eerste lid, onder a en b, is slechts geoorloofd tegen personen en vervoermiddelen waarin of waarop zich personen bevinden.

3 In de gevallen, bedoeld in het eerste lid, onder a en b, wordt van het vuurwapen geen gebruik gemaakt, indien de identiteit van de aan te houden persoon bekend is en redelijkerwijs mag worden aangenomen dat het uitstel van de aanhouding geen onaanvaardbaar te achten gevaar voor de rechtsorde met zich brengt.

4 Onder het plegen van een ernstig misdrijf, bedoeld in het eerste lid, onder b, worden mede begrepen de poging en de deelnemingsvormen, bedoeld in de artikelen 47 en 48 van het Wetboek van Strafrecht.

De Ambtsinstructie 1994 bevat geen aparte regeling voor het gebruik van het vuurwapen tegen bedreiging met bijvoorbeeld een injectiespuit, mes of bijl. In dit soort gevallen is, na afweging van de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit, onder omstandigheden vuurwapengebruik mogelijk op basis van artikel 41 Sr (noodweer). Is er geen sprake van noodweer dan dient de politie andere middelen te hanteren. Volgens de regering beoogt deze constructie dat de bevoegdheid van vuurwapengebruik niet mag worden opgerekt 'zonder dat dit om redenen van veiligheid van de ambtenaar direct noodzakelijk is.'

1 Gebruik van een semi-automatisch vuurwapen

In artikel 7 Ambtsinstructie worden vier gevallen opgesomd waarin het gebruik van de semi-automatische Walther P5 en de semi-automatische Heckler & Koch MP5A2 geoorloofd is. Het betreft een limitatieve opsomming.

(a) *Ter aanhouding van vuurwapengevaarlijke personen* – Het eerste geval betreft het aanhouden van een persoon ten aanzien van wie redelijkerwijs mag worden aangenomen dat hij een voor onmiddellijk gebruik gereed zijnd vuurwapen bij zich heeft en dit tegen personen zal gebruiken. De potentiële dreiging die van (vuurwapengevaarlijke) personen uitgaat kan zo groot zijn dat vuurwapengebruik noodzakelijk is (zie verder ook Hoofdstuk 8). Illegaal bezit van een vuurwapen maakt iemand wel tot verdachte in de zin van artikel 27 Sv, maar nog niet per se vuurwapengevaarlijk. Het gevaar bestaat uit de bereidheid van de betrokkene om het vuurwapen daadwerkelijk tegen de politie of derden te gebruiken. Vuurwapens zijn immers ook op grote afstand onmiddellijk levensgevaarlijk. Het gaat hier om een bevoegdheid die ruimer is dan de noodweerbepaling in artikel 41 Sr. Er hoeft immers nog geen sprake te zijn van een rechtstreekse wederrechtelijke aanranding met het aanwezige vuurwapen. De politieambtenaar is al gerechtigd zijn vuurwapen aan te wenden ter aanhouding van iemand van wie mag worden aangenomen dat hij een vuurwapen bij zich heeft dat hij ook kan gebruiken. De wetgever heeft voor deze situaties geen aparte voorschriften opgesteld voor de arrestatieteams. Le-

HOOFDSTUK 2
DE BEVOEGD-
HEID TOT POLI-
TIEEL VUURWA-
PENGEBRUIK

*Arrestatieteam
neemt vrijgelaten
gijzelaar in
bescherming*

den van deze teams kunnen zich net als andere politieambtenaren bij aanhouding van een 'vuurwapengevaarlijke verdachte' beroepen op artikel 7.

De Ambtsinstructie verbiedt van het vuurwapen gebruik te maken indien de identiteit van de aan te houden persoon bekend is en redelijkerwijs mag worden aangenomen dat het uitstel van de aanhouding geen onaanvaardbaar te achten gevaar voor de rechtsorde met zich brengt. Het gaat hier om twee cumulatieve voorwaarden. Volgens de Nota van toelichting betekent deze beperking dat in feite slechts in situaties ter aanhouding gebruik mag worden gemaakt van het vuurwapenwaarin, namelijk in geval de verdachte op heterdaad wordt betrapt en in geval de aanhouding geen uitstel gedooft terwijl de identiteit wel bekend is. Daarnaast moet het gebruik van het vuurwapen beperkt blijven tot personen en vervoermiddelen waarin of waarop zich personen bevinden. Dat betekent dat het vuurwapen niet mag worden gebruikt om bijvoorbeeld een slot uit de deur te schieten tijdens het binnentreden in een woning ter aanhouding. De vakministers benadrukken in hun toelichting dat op dit punt geen afwijkende bepalingen gelden voor de arrestatieteams.

(b) *Ter aanhouding van vluchtgevaarlijke personen* – Het tweede geval betreft het aanhouden van een persoon die zich aan zijn aanhouding, voorgeleiding of andere rechtmatige vrijheidsbeneming tracht te onttrekken of heeft onttrokken en die wordt verdacht van

of is veroordeeld wegens het plegen van een ernstig misdrijf, dat bovendien moet worden aangemerkt als een grove aantasting van de rechtsorde. Onder het plegen van een ernstig misdrijf worden hier mede begrepen de poging en de deelnemingsvormen, bedoeld in de artikelen 47 en 48 Wetboek van Strafrecht (doen plegen, medeplegen, uitlokken en medeplichtigheid). Of er sprake is van een grove aantasting van de rechtsorde zal afhangen van de omstandigheden waaronder, de wijze waarop en de frequentie waarmee het desbetreffende ernstige misdrijf is gepleegd. Gewoonlijk zal het daarbij vooral gaan om gevaarlijke verdachten en veroordeelden van ernstige geweldsdelicten. De regering heeft aldus gekozen voor een constructie waarin het verleden, dat wil zeggen het gepleegde misdrijf, de doorslag geeft.

De commissie-Heijder was een andere mening toegedaan. Niet het reeds gepleegde feit, maar de dreiging van de verdachte tijdens de aanhouding en de mogelijke dreiging van de verdachte daarna, zou als maatstaf moeten gelden. Als voorbeeld werd genoemd een bankrover die niet de indruk wekt dat hij zal schieten als hij ongemoeid wordt gelaten. In dit soort situaties zouden politieambtenaren niet tot vuurwapengebruik moeten overgaan. De Commissie-Heijder achtte vuurwapengebruik alleen geïndiceerd indien er 'redenen zijn om aan te nemen dat de niet-aanhouding zal leiden tot een mogelijk levensbedreigende situatie voor derden, of een situatie waarin in de toekomst een ernstige aantasting van de persoon moet worden gevreesd' (1987:60). De ministers hebben de aanbeveling niet in deze vorm doorgevoerd. Blijkbaar vond men het voorbehoud dat is gemaakt in lid 3, namelijk dat van het vuurwapen geen gebruik wordt gemaakt wanneer de identiteit van de aan te houden persoon bekend is en de aanhouding kan worden uitgesteld, toereikend genoeg. Volgens sommigen heeft de regering zich wat al te gemakkelijk van deze principiële kwestie afgemaakt (Elzinga, Van Rest en De Valk 1995:106).

Ook ten aanzien van de vluchtgevaarlijke personen geldt dat van het vuurwapen geen gebruik wordt gemaakt, indien de identiteit van de aan te houden persoon bekend is en redelijkerwijs mag worden aangenomen dat het uitstel van de aanhouding geen onaanvaardbaar te achten gevaar voor de rechtsorde met zich meebrengt. Ook moet het gebruik van het vuurwapen beperkt worden tot personen en vervoer-

Politie arresteert overvaller in Amsterdam 1987. Foto: Willem Middelkoop Hollandse Hoogte

middelen waarin of waarop zich personen bevinden. Op dit punt is het opmerkelijk dat de toelichting op de nieuwe Ambtsinstructie geen enkele passage meer bevat over de relatieve zinloosheid en gevaarlijkheid van het schieten op rijdende voertuigen. De Nota van toelichting bij de Ambtsinstructie 1988 maakte op dit punt nog expliciet melding van deze risico's door te stellen dat het vuurwapen alleen mocht worden gebruikt als een redelijke mate van zekerheid bestond dat een doeltreffend schot kon worden gelost: 'Gebleken is dat het vaak niet mogelijk is een rijdend voertuig door middel van vuurwapengeweld zodanig te beschadigen dat de bestuurder daardoor genoodzaakt is te stoppen. Bovendien is de kans groot dat ongewild de inzittenden worden getroffen.'

(c) *Ter beteugeling van woelingen* – In het derde geval mag in opdracht van het bevoegd gezag van het vuurwapen gebruik worden gemaakt wanneer het gaat om het beteugelen van woelingen, waaronder artikel 1 lid 3 onder e Ambtsinstructie 1994 verstaat 'een situatie waarin sprake is van een groep of groepen personen, die een ernstige en onmiddellijke bedreiging vormen voor het leven van anderen.' Het moet dus gaan om ernstige rellen of iets dergelijks waarbij wordt opgetreden in gesloten verband onder leiding van een meerdere. Het bevoegde gezag is in dit verband in beginsel de burgemeester. Zonder uitdrukkelijke last van de meerdere zal van het vuurwapen geen gebruik mogen worden gemaakt.

(d) *Ter beteugeling van munitierij* – In het vierde geval mag van het vuurwapen gebruik worden gemaakt wanneer het gaat om het beteugelen van militaire woelingen, munitierij of militaire oproer indien de militair van de Koninklijke marechaussee in opdracht van de minister van Defensie, dan wel de officier van Justitie te Arnhem belast met militaire zaken, in gesloten verband onder leiding van een meerdere optreedt.

2. *Gebruik van automatische vuurwapens*

Onder 'vuurwapen waarmee automatisch vuur kan worden afgegeven' verstaat artikel 1 lid 3 onder f Ambtsinstructie 1994 een vuurwapen waarmee met één druk op het afvuurmechanisme meer schoten kunnen worden gelost, dan wel een vuurwapen waarmee naar keus hetzij één schot, hetzij meer schoten kunnen worden gelost.

Artikel 8 Ambtsinstructie 1994

1 Het gebruik van een vuurwapen waarmee automatisch vuur kan worden afgegeven, is slechts geoorloofd tegen personen en tegen vervoermiddelen waarin of waarop zich personen bevinden, in een situatie waarin sprake is van een ogenblikkelijke, wederrechtelijke aanranding van eigen of een anders lijf.

In artikel 8 Ambtsinstructie 1994 worden twee gevallen genoemd waarin gebruik mag worden gemaakt van automatisch vuur, namelijk ter aanhouding van een vuurgevaarlijke verdachte en ter bewaking en beveiliging van personen en objecten. Het gaat hier om een beperkte vorm van noodweer aangezien automatisch vuur niet mag worden gebruikt ter verdediging van de eerbaarheid of van een bedreigd goed. Met andere woorden: het moet echt gaan om levensbedreigende situaties. Aangezien precies richten met een automatisch wapen moeilijk is – het is meer een instrument voor *impression management* – worden automatische wapens zelden meegevoerd en zal de inzet ervan zich richten op personen die zelf automatische wapens meevoeren of in het bezit zijn van handgranaten. Wanneer de situatie niet levensbedreigend was maar desalniettemin met een automatisch vuurwapen is geschoten, zou de betrokken politieambtenaar zich eventueel kunnen beroepen op noodweer – de Ambtsinstructie laat dit beroep onverlet – maar in disciplinair opzicht zal hij dan wel kunnen worden gestraft wegens handelen in strijd met de Ambtsinstructie. Overigens dateert het laatst bekende geval waarin de politie daadwerkelijk met automatisch vuur ter aanhouding heeft geschoten uit 1978 (zie Hoofdstuk 9).

3. *Gebruik van lange afstandsprecisievuurwapens*

Het gebruik van een vuurwapen waarmee lange afstandsprecisievuur kan worden afgegeven, is ingevolge artikel 9 Ambtsinstructie 1994 slechts geoorloofd bij zeer ernstige misdrijven ter afwendings van direct gevaar voor het leven van personen.

Artikel 9 Ambtsinstructie 1994.

1 Het gebruik van een vuurwapen waarmee lange afstandsprecisievuur kan worden afgegeven, is slechts geoorloofd bij zeer ernstige misdrijven ter afwendings van direct gevaar voor het leven van personen. Hier moet worden gedacht aan levensbedreigende omstandigheden zoals gijzelingen en misdrijven van

terroristische aard. Het gebruik is alleen toegestaan als ultimum remedium en vindt steeds plaats onder bevel van de commandant van een bijzondere bijstandseenheid (BBE). Het gebruik is pas toegestaan 'indien aan de misdrijven geen einde kan worden gemaakt op andere, minder ingrijpende wijze, of deze andere wijze niet kan worden afgewacht, gelet op de mate van dreiging', aldus de regering in haar toelichting bij artikel 9. In Hoofdstuk 9 wordt nader ingegaan op de noodlottige afloop van de gijzeling van een landmachtkolonel bij een tankstation langs de A12 nabij Arnhem. De kolonel zat achter het stuur van zijn personenauto, onder schot gehouden door een Duitse gijzelnemer naast hem. Een scherpschutter van de BBE van het Korps Rijkspolitie loste twee gerichte schoten, waarvan het laatste schot de kolonel dodelijk verwondde (het A12-incident).

Het dragen van het dienstpistool

Ingevolge artikel 1 Bewapeningsregeling politie bestaat de bewapening van de politieambtenaar 'tijdens de uitoefening van de dienst' uit de Walther P5. Dat betekent allereerst dat er – afgezien van het speciale geval waarin de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken aan door hen aangewezen ambtenaren andere wapens toekennen – als dienstpistool uitsluitend de Walther P5 mag worden gedragen. Omdat in de toelichting op de Bewapeningsregeling politie daarover met geen woord wordt gerept, moet worden aangenomen dat de wetgever geen verplichting heeft willen opnemen voor het dragen van het dienstpistool tijdens diensttijd. Dit betekent dat de politieambtenaar zijn plicht niet verzuimt door tijdens de dienst geen dienstpistool te dragen. De korpsbeheerder kan door middel van een intern dienstvoorschrift in het belang van de goede dienstuitoefening het verplicht dragen wel voorschrijven, hetgeen in een aantal politiekorpsen inderdaad is gebeurd (zie Hoofdstuk 11).

De bevoegdheid om het dienstpistool te dragen tijdens de uitoefening van de dienst werpt de vraag op in hoeverre het wapen ook mag worden gedragen na afloop van of voorafgaande aan de dienst. Politieambtenaren hebben ingevolge artikel 27 lid 3 Wet wapens en munitie (wwm) de bevoegdheid om munitie voorhanden te hebben en op de openbare weg of publiek toegankelijke plaatsen een vuurwapen bij zich te hebben (dragen), voorzover de minister van Justitie of van Binnenlandse Zaken dit hebben bepaald. De

wwm staat aan het dragen van een dienstpistool buiten diensttijd dus niet in de weg, maar het is wel de vraag of de Bewapeningsregeling politie voldoende grond verschaft voor het dragen van het dienstpistool buiten diensttijd, nu deze regeling de Walther P5 aanwijst uitsluitend als bewapening 'tijdens de uitoefening van de dienst.' De toelichting op de Bewapeningsregeling politie zwijgt hierover. Gezien de risico's bij het gebruik in burger en de mogelijkheden van misbruik wordt in Amerika door onderzoekers het dragen van het dienstpistool buiten diensttijd wel afgewezen. 'Leave their guns in the lockers with the rest of their uniform', aldus Fyfe (1980:81).

De vraag naar de toelaatbaarheid van het dragen van het dienstpistool buiten diensttijd moet worden gezien tegen de achtergrond van het feit dat de wetgever bij de totstandkoming van de wwm ervan uit is gegaan dat individuele politieambtenaren – meer dan onder het regiem van de oude vuurwapenwet – onder controle moeten worden gehouden. Volgens de Memorie van toelichting bij de wwm is het een ongewenste situatie dat individuele leden van de politie bevoegd zouden zijn om, zonder dat enig dienstbelang daartoe dwingt, thuis hun dienstwapen voorhanden te hebben (MvT:34). Zodra een politieambtenaar niet meer in de uitoefening van zijn functie optreedt, geldt dus het normale regime van de wwm (De Jong en Krabbe 1989:79). Er bestaat dan geen verschil tussen politie en particulieren. Zolang de Bewapeningsregeling politie geen nadere regels geeft voor het thuis voorhanden hebben en het dragen van het dienstpistool buiten diensttijd, moet dit als ongeoorloofd worden beschouwd. In artikel 18 Bewapeningsregeling politie is aan de korpsbeheerders opgedragen regels te geven met betrekking tot het dragen, het onderhoud en het in een inbraakvrije ruimte bewaren van de toegelaten wapens en munitie (zie verder Hoofdstuk 11).

Training en toetsing van politieel vuurwapengebruik

In artikel 4 Ambtsinstructie 1994 is bepaald dat het gebruik van het dienstvuurwapen uitsluitend is toegestaan aan een (politie)ambtenaar die in het gebruik daarvan is geoefend. Daarmee legt de Ambtsinstructie sinds 1 april 1994 een grote verantwoordelijkheid bij de individuele ambtenaar. Aan de korpsbeheerder is, als flankerende medeverantwoordelijkheid, in artikel 16 Bewapeningsregeling politie opgedragen er

zorg voor te dragen dat de politieambtenaar slechts over een wapen beschikt indien hij voldoet aan de door de ministers gestelde eisen van bekwaamheid. De korpsbeheerder zal het dienstpistool dus mogen innemen wanneer de desbetreffende politieambtenaar verzuimt de jaarlijkse lessen voortgezette vuurwapenopleiding te volgen. Daarmee is een eind gekomen aan de mogelijkheid dat een politieambtenaar zich met succes kan beroepen op onge oefendheid als excuus voor een ten onrechte afgevuurd schot.

Teneinde de juiste graad van geoefendheid in het gebruik van het vuurwapen te bereiken, zal de politieambtenaar met ingang van 1 januari 1996 moeten voldoen aan de op basis van artikel 12 Besluit Beheer regionale politiekorpsen door de ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie vastgestelde nieuwe Regeling Training en Toetsing Vuurwapengebruik Politie 1995 (RTTVP). De nieuwe regeling is eveneens van toepassing verklaard op de ambtenaren van het KLPD en de bijzondere ambtenaren van politie zoals bedoeld in artikel 43 Politiewet 1993 (rijksrechercheurs). Deze regeling is erop gericht de kennis en vaardigheid van de politieambtenaar na zijn primaire opleiding, te onderhouden en uit te breiden teneinde hem bij voortdurend in staat te stellen tijdens de uitoefening van zijn dienst op verantwoorde en doelmatige wijze met het dienstpistool om te gaan.

Ingevolge artikel 3 RTTVP dient iedere politieambtenaar die over een dienstpistool beschikt, minimaal vier keer per jaar deel te nemen aan schietoefeningen en twee keer per jaar aan theoretisch onderwijs, waaronder benaderingstechniek en wapenleer. De regeling geeft anderzijds de korpsbeheerder de verplichting, maar ook de ruimte om zelf de inhoud en de organisatie van het onderwijs en de schietoefeningen in te richten. De inhoud van het onderwijs moet worden gebaseerd op de module 'geweldsbeheersing' van de primaire opleiding medewerker basispolitiezorg. De wijze waarop de schietoefeningen worden ingericht, kan door de korpsen verder zelf worden ingevuld. Daarbij kunnen per regio bepaalde accenten worden gelegd, bijvoorbeeld in de vorm van extra oefeningen voor politieambtenaren die regelmatig op vaartuigen werkzaam zijn.

De vuurwapenopleiding

Vanzelfsprekend wordt in de vuurwapenopleiding van de politie veel aandacht besteed aan de training

met het dienstpistool. Daarbij gaat het niet alleen om het leren schieten op een schijf (schietvaardigheid) of technische kennis van het wapen. Minstens zo belangrijk is het leren inschatten en beoordelen van situaties op hun schietvaardigheid en het aanleren van de juiste benaderingstechniek. Probleemoplossing, geweldsbeheersing, waarneming en fysiek-mentale vaardigheden staan tegenwoordig in de vuurwapenopleiding centraal (Adang en Van Lempt 1996:22). Het programma waarmee de schietvaardigheid wordt getoetst, houdt het volgende in. 'Op 15 meter worden twee schoten staand en twee schoten geknield afgevuurd op de benen van de pop. Op 10 meter moeten twee schoten met de sterke hand (geknield) en twee schoten met de zwakke hand (staand) op de benen worden geschoten achter dekking. Daarna volgt het noodweervuur. Op acht meter moet vier keer op de romp van de pop worden geschoten. Double action wel te verstaan, maar op eigen tempo en dus zonder commando's. Dat noemen wij statisch noodweer. Daarna volgt het dynamisch noodweervuur. Ook nu moet vier keer worden geschoten op de pop. De schutter moet tijdens dit noodweervuur bewegen. Hij loopt achteruit, hij roept de verdachte aan en vuurt op commando. De eerste twee van deze schoten moeten zijn gericht op de romp. De laatste twee op het beenvlak', aldus vuurwapendocenten van de politieregio Amsterdam-Amstelland (Korpsbericht 1996: 2853).

*Agenten tijdens
schietoefening*

In hun nota Beleidsvoornemens politie 1996 van 21 september 1995 hebben de ministers Dijkstal (Binnenlandse zaken) en Sorgdrager (Justitie) aan de Tweede Kamer uiteengezet hoe zij de kwaliteit van de vuurwaponopleiding denken te verbeteren. Eerder onderzoek had namelijk uitgewezen dat een groot aantal van de schietaccommodaties in gebrekkige bouwkundige staat verkeert of niet voldoet aan de milieu-, Arbo- of veiligheidseisen. De kosten van renovatie en nieuwbouw waarvoor eind 1993 ruim tien miljoen gulden over zeventien regio's was verdeeld, zouden kunnen worden beperkt door de inzet van nieuwe trainingstechnologie. Naast de klassieke vuurwaponopleiding, waarbij op schijven en silhouetten wordt geschoten, traint de politie sinds begin jaren '90 namelijk in toenemende mate ook met

Agenten tijdens FATS-training

*Het oefenen van schieten achter dekking.
Foto: APB
Harro Mijnen*

behulp van Amerikaanse schietsimulatieapparatuur (FATS - Fire Arms Training System). Met een omgebouwde Walther P5 kan een laserstraal worden geschoten op een projectiescherm waarop, met behulp van computergestuurde videotecnologie, 'levens-echte' scènes worden geprojecteerd. De apparatuur is weliswaar afkomstig uit de Verenigde Staten maar de software en de casuïstiek worden in Nederland geproduceerd in overeenstemming met de geweldsbeoordelingen en politiecultuur. Met deze simulatieapparatuur kan in principe voldoende afwisseling en verrassing worden bereikt en kunnen zowel de schietvaardigheid (raak schieten op bewegende doelen) als de schietwaardigheid (het beoordelen van situaties) zo realistisch mogelijk worden geoefend. Daarbij is het mogelijk om, veel genuanceerder dan vroeger, individueel feedback te geven aan de schutter over zijn beoordelings- en beslissingsvaardigheden.

Onderzoek heeft uitgewezen dat bij de voortgezette vuurwaponopleiding de schietvaardigheid het meest vooruit is gegaan bij degenen die voor driekwart van de oefentijd met deze simulatie-apparatuur hebben gewerkt en één kwart met scherp hebben geschoten (De Jong en Mensink 1994:99). Voor wat betreft de prestaties van het beoordelend schieten (schietwaardigheid) blijkt ook dat de groep die op beide manieren heeft getraind, de beste resultaten boekt. De ministers zullen de uitkomsten van dit onderzoek in de voortgezette vuurwaponopleiding implementeren, waarbij de genoemde verhouding richtinggevend zal zijn. Door de forse reductie van het gebruik van scherpe munitie wordt als bijkomend voordeel bereikt dat het milieu minder wordt belast met lood. Aangezien vanaf 1 januari 1996 het budget bij het Rijk voor politiehuisvesting (waaronder de instandhouding van de schietaccommodatie en de kosten voor een adequate schietinstructie) naar de politieregio's is overgeheveld – hiermee is een begrag gemoeid van circa 140 miljoen gulden per jaar – moeten de regiokorpsen naar eigen inzicht de invulling geven aan het uitgangspunt dat er meer gebruik moet worden gemaakt van schietsimulatieapparatuur.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft verder zich de laatste jaren, in samenwerking met het Politie Instituut voor Openbare Orde en Veiligheid (PIOV), ook beziggehouden met de ontwikkeling van de zogenoemde Integrale Beroepsvaardigheidstraining (IBT). Idealiter wordt deze training verzorgd

door een multidisciplinair team bestaande uit trainers, acteurs, docenten fysiek-mentale vorming, docenten vuurwapenopleiding en docenten voor specifieke onderwerpen, waarbij ook groepsdynamische processen aandacht krijgen (Beljon 1994:4). Het doel van de IBT is onder meer te zorgen dat iedere wapendragende de benodigde kennis en vaardigheden bezit zodat hij veilig en verantwoord binnen de grenzen van zijn bevoegdheden in voorkomende situaties met diverse vormen van geweld kan omgaan. Bij de verdere ontwikkeling van deze wijze van beroepstraining wordt rekening gehouden met een goede aansluiting tussen de primaire opleiding (politiecholen) en de voortgezette opleiding binnen de regiokorpsen.

Innemen dienstpistool

Nieuw is ook dat periodiek, door middel van een toets, daadwerkelijk moet worden beoordeeld of kennis en vaardigheden van de politieambtenaar op voldoende niveau zijn. Ingevolge artikel 4 RTTVP is de korpsbeheerder verantwoordelijk voor het feit dat minimaal om het kwartaal een toets wordt afgelegd, waarbij de schietvaardigheid wordt beoordeeld volgens de eindtermen van de genoemde module 'geweldsbeheersing.' Hiermee wordt bereikt dat verandering in de opleidingseisen direct doorwerken in de eisen waaraan in de praktijk moet worden getoetst. De toetsresultaten worden door de vuurwapendocenten geregistreerd. Onvoldoende resultaten moeten ingevolge artikel 5 RTTVP onverwijld worden medegedeeld aan de korpsbeheerder. Slaagt een ambtenaar er niet in om met een voldoende resultaat de toets af te sluiten, dan dient ingevolge artikel 16 Bewapeningsregeling politie, de korpsbeheerder het wapen te (doen) innemen totdat blijkt dat de resultaten voldoende zijn. Wanneer niet wordt voldaan aan de verplichting om met het dienstpistool te oefenen, kan de korpsbeheerder – afgezien van inname van het dienstpistool wegens onvoldoende toetsresultaten – ook disciplinaire sancties opleggen (zie verder Hoofdstuk 11). Indien een ambtenaar blijvend niet in staat is het noodzakelijke niveau te behouden, dan zal de korpsbeheerder binnen de organisatie een functie moeten vinden waarin betrokkene zonder risico's kan worden ingezet.

Het innemen van het wapen wegens ongevoelzaamheid moet volgens de regering niet worden beschouwd als een sanctie, maar als een noodzakelijke

maatregel uit het oogpunt van veiligheid en tevens als een stimulans om zo spoedig mogelijk het niveau van de eindtermen weer te bereiken. Het is dus een uitvloeisel van de opdracht aan alle betrokkenen om de grootste zorgvuldigheid op dit terrein te betrachten. In bijvoorbeeld de politieregio Amsterdam-Amsteland wordt door de chef van het bureau opleidingen een administratie bijgehouden van de korpsleden die extra zorg en begeleiding behoeven bij de schietopleiding. Verder worden extra schietoefeningen voorgeschreven indien het vereiste niveau niet behaald wordt of indien ambtenaren tijdens schietoefeningen mondeling of door hun gedragingen blijken hebben gegeven geen vertrouwen in het wapen te hebben, door een te geringe ervaring in het omgaan met, dan wel kennis van het wapen. In artikel 8 Kaderregeling van het Korps landelijke politiediensten (mei 1996) is neergelegd dat de divisiechef het wapen doet innemen indien de politieambtenaar niet voldoet 'aan de gestelde eisen van kennis en vaardigheid voor het gebruik van een wapen.' In dat geval moet de politieambtenaar een opleidingsprogramma volgen en volgt uiterlijk binnen drie maanden na de desbetreffende beoordeling een hertest plaats. De divisiechef doet het wapen overigens ook innemen indien: a. gerede vrees bestaat dat de ambtenaar het wapen op een niet verantwoorde wijze zal gebruiken of zal misbruiken; b. aan de ambtenaar het opleggen van de maatregel danwel de straf van schorsing, danwel de straf van ontslag is kenbaar gemaakt (art. 9 Kaderregeling).

De geweldsbevoegdheid in schema gezet

De wettelijke normering van het politieel geweldsgebruik beoogt de burger bescherming te bieden tegen de uitoefening van het geweldsmonopolie door de overheid. De geweldsinstructie zoals neergelegd in artikel 8 Politiewet 1993 en de artikelen 4-19 Ambtsinstructie 1994 vormen de grondslag voor de geweldsbevoegdheid. Het politieel vuurwapengebruik dient aan deze wettelijke grondslag te worden getoetst. Het politieel geweldsgebruik moet worden getoetst aan de beginselen van proportionaliteit en subsidiariteit, twee regulatieve beginselen die fundamenteel zijn voor de rechtsstaat. Het beoogde doel moet in evenredigheid zijn met het geweldsgebruik (proportionaliteit) én het doel kan niet met een ander, minder ingrijpend middel worden bereikt, terwijl het gekozen middel bovendien op de minst ingrijpende

wijze moet worden gebruikt (dubbele subsidiariteit). Soms zal het niet eenvoudig zijn om onderscheid te maken tussen proportionaliteit en subsidiariteit (Remmelink 1995:65) maar dat is op zich genomen geen probleem omdat het geweldsgebruik aan beide criteria moet voldoen. Het proportionaliteitsvereiste wordt in het vijfde lid van artikel 8 nogmaals onder woorden gebracht: de uitoefening van de geweldsbevoegdheid dient in verhouding tot het beoogde doel bovendien redelijk en gematigd te zijn. Met bovenstaande criteria, die voor elke vorm van geweldsgebruik gelden en dus niet alleen voor vuurwapengebruik, heeft de regering de geweldsbevoegdheid aan objectieve criteria willen binden met de bedoeling het politiegeweld zoveel mogelijk te beperken (TK 1987-1988, 19535, MvA:44).

De bevoegdheid tot vuurwapengebruik moet gelezen worden als een opdracht aan de politie om de beginselen van proportionaliteit en subsidiariteit, redelijkheid en gematigdheid te respecteren. Daarbij wordt het politieoptreden ook begrensd door het verbod van willekeur. Niet alleen in een concreet geval maar ook beleidsmatig zal er steeds sprake moeten zijn van een redelijke en billijke belangenafweging (Corstens 1995:68).

De Ambtsinstructie 1994 schrijft de politieambtenaar voor onder welke voorwaarden, in welke gevallen en op welke manier hij van zijn vuurwapen gebruik dient te maken. De regering heeft gedetailleerdere voorschriften dan de Ambtsinstructie 1994 niet wenselijk geacht omdat anders de regelgeving niet meer voldoende zou kunnen inspelen op de complexiteit van de praktijk. Vanwege de abstractie van de gehanteerde begrippen, acht de wetgever toetsing achteraf noodzakelijk, waarbij rekening kan worden gehouden met alle relevante omstandigheden. Dat is mogelijk bezwaarlijk voor de rechtszekerheid van de burger en voor het veiligheidsgevoel van de politieambtenaar die liever tevoren zou willen weten waaraan hij toe is, maar het is volgens de regering onvermijdelijk. 'Het is naar onze stellige overtuiging inherent aan de politietoetsing dat steeds achteraf, aan de hand van overigens zo nauwkeurig mogelijk te omschrijven kwalificerende criteria, gelet op alle omstandigheden van het geval, wordt vastgesteld of bevoegdlijk geweld is gebruikt. Een andere benadering zou niet alleen verder reiken dan de polsstok van de wetgever lang is, doch ook afbreuk doen aan de taak

van de politie om daadwerkelijk de rechtsorde te handhaven' (TK 1987-1988, 19535, MvA:27).

De geweldsinstructie met betrekking tot het aanhouden van verdachte personen met behulp van het vuurwapen laat zich in een algemeen beslissingsmodel zetten, zoals weergegeven in Tabel 2.1:

Tabel 2.1 Vuurwapengebruik ter aanhouding

Wanneer het noodzakelijk is om daadwerkelijk tot aanhouding van de verdachte over te gaan:

- a Kies voor een geweldloze aanpak. Als dat niet mogelijk is:
- b Kies voor het minst gewelddadige middel om de aanhouding te realiseren.

Als de aanhouding alleen maar met behulp van het vuurwapen kan worden gerealiseerd:

- c Treed terug wanneer uitstel van de aanhouding zonder verlies van geloofwaardigheid aanvaardbaar is.
- d Treed terug wanneer de vluchtende verdachte een bekende is en uitstel geen onaanvaardbaar gevaar oplevert.

Als tot gebruik van het vuurwapen moet worden overgegaan:

- e Hanteer het vuurwapen voorzichtig ter voorkoming dat het vuurwapen ongewild afgaat.
- f Waarschuw op een wijze zodat het voor de verdachte begrijpelijk is onder welke voorwaarden hij kan voorkomen dat het schot daadwerkelijk wordt afgevuurd.

Als uitstel van de aanhouding zonder verlies van geloofwaardigheid niet langer aanvaardbaar is en gericht moet worden geschoten:

- g Hanteer het vuurwapen zorgvuldig ter voorkoming dat de verdachte of derden onbedoeld worden getroffen.
- h Hanteer het vuurwapen zodanig dat de verdachte geraakt wordt op een plaats in het lichaam die het minste letsel veroorzaakt.

In alle fasen van het vuurwapengebruik geldt:

- i Treed terug zodra de mate van geweld niet meer evenredig is met het belang van de aanhouding.
- j Treed terug zodra de aanhouding in redelijkheid niet meer kan worden bereikt.

Het subsidiariteitsbeginsel houdt allereerst de opdracht in om de wijze van optreden zo te kiezen dat (vuur)wapengeweld zo veel mogelijk kan worden voorkomen (a). Dit stel hoge eisen aan de zelfbeheersing en sociale vaardigheid van de politieambtenaar. Wanneer door een professionele aanpak escalatie kan worden voorkomen, rust op de politieambtenaar de verplichting te voorkomen dat het aan zijn schuld te wijten is dat de situatie toch fataal afloopt. Het proportionaliteitsbeginsel betreft de opdracht om – gegeven dat enig geweld noodzakelijk is – de aanhoudingssituatie af te handelen op het laagste geweldsni-

veau (b). Zolang het met de wapenstok kan worden afgedaan, is dreigen of schieten met het vuurwapen niet geoorloofd. Steeds zal moeten worden afgewogen of vuurwapengebruik kan worden voorkomen door uitstel van de aanhouding. Zolang dat zonder verlies aan geloofwaardigheid aanvaardbaar is, dient vuurwapengebruik achterwege te blijven (c). Dat laatste geldt ook voor het geval dat uitstel van de aanhouding niet tot afstel behoeft te leiden omdat de aan te houden verdachte een bekende van de politie is (d).

Als vuurwapengebruik uiteindelijk onvermijdelijk noodzakelijk blijkt te zijn, geldt de opdracht om het vuurwapen, zowel in tactisch als technisch opzicht, zo te gebruiken dat ongewilde (reflex)schoten worden vermeden (e). Ongewilde schoten passen niet in de doelrationaliteit van de geweldsinstructie. Alvorens tot het afvuren van het pistool wordt overgegaan moet de verdachte, in een taal of op een wijze die hij verstaat, duidelijk worden gemaakt onder welke voorwaarden hij kan voorkomen dat daadwerkelijk op hem wordt geschoten (f). Als de politieambtenaar een waarschuwingsschot afvuurt, moet hij er voor waken dat hij daarmee niet per ongeluk een omstander of de verdachte treft. Als hij gericht op de verdachte schiet, moet hij voorkomen dat hij onbedoeld een omstander raakt (g). Onbedoeld rake schoten passen evenmin in de doelrationaliteit van de geweldsinstructie. De beginselen van gematigdheid en redelijkheid brengen verder met zich mee dat steeds opnieuw moet worden gezocht naar de minst gewelddadige en schadelijke hantering van het vuurwapen (h). Dat betekent dat dreigen met het vuurwapen c.q. het afgeven van een waarschuwingsschot prevaleert boven gericht schieten en gericht schieten op de benen boven het schieten in de borst of het onderlichaam.

De beginselen van proportionaliteit en subsidiariteit kunnen worden beschouwd als een uitwerking van het materiële beginsel van redelijke en billijke belangenafweging. Steeds opnieuw zal de politieambtenaar moeten proberen in het model naar het geweldloze begin te springen om opnieuw de juiste afwegingen te maken. Steeds zal daarbij moeten worden afgewogen of de risico's en de gevolgen van het vuurwapengebruik nog wel evenredig zijn met het te bereiken doel. Aldus functioneren de genoemde beginselen in een cyclisch afwegingsproces waarbij de noodzaak om te kiezen voor het vuurwapen steeds moet worden afgezet tegen de mogelijkheid van een

geweldloos alternatief of een ander minder ingrijpend geweldsmiddel. Vuurwapengebruik zal daarom moeten worden gestaakt zodra de schadelijke gevolgen daarvan niet meer evenredig zijn met het belang van de beoogde aanhouding (i). A fortiori zal vuurwapengebruik moeten stoppen of achterwege blijven zodra dat redelijkerwijs niet meer tot de beoogde aanhouding kán leiden (j). Wanneer de verdachte op zo'n grote afstand is gekomen dat hij door de afgevuurde kogel naar willekeur dodelijk kan worden getroffen, ook al was het schot gericht op de benen, dient het schot achterwege te blijven. De aanmerkelijke kans dat de verdachte dodelijk wordt getroffen, maakt zo'n schot vrijwel steeds disproportioneel en daarmee verwijtbaar. Bovendien is het dodelijke schot niet in het strafvorderlijk belang om de verdachte in handen van politie en justitie te krijgen. Het dodelijk schot staat eveneens haaks op de doelrationaliteit van de geweldsinstructie.

Het noodweerschot

Door de introductie van het dienstpistool kan de politieambtenaar zonder persoonlijk risico van een afstand op de verdachte schieten. Voor een geoefende schutter is dat een koud kunstje. Alleen al om deze reden zal elke geweldsinstructie specifieke bepalingen moeten bevatten ter voorkoming dat de politieambtenaar, uit gemakzucht of vanwege een te ruime discretionaire bevoegdheid, van deze mogelijkheid misbruik maakt. Dat past niet in het tijdsbeeld waarin het respect voor het menselijk leven en de lichamelijke integriteit als belangrijk uitgangspunt voor overheidsoptreden wordt erkend.

Met betrekking tot het noodweerschot is in Nederland in toenemende mate het inzicht gegroeid dat de politieambtenaar dient te voorkomen dat hij medeschuldig is aan het feit dat hij zijn lijf en leden moet redden door een noodweerschot. Kortzichtig of nonchalant optreden kan onder omstandigheden er toe leiden dat de politieambtenaar aan het dodelijk gevolg medeschuld draagt en daarmee zijn beroep op rechtvaardigend noodweer ziet stranden (culpa in causa). Van de politieambtenaar mag derhalve worden verwacht dat hij adequaat handelt en zijn geweldsmonopolie in alle redelijkheid en met mate hanteert. Terecht heeft de overheid sinds januari 1996 aan het dragen van het dienstpistool de eis van bekwaamheid gesteld. Door een betere opleiding en uitrusting kun-

nen individuele politieambtenaren over een steeds breder arsenaal aan gedragsalternatieven beschikken. Daarmee kan het politieel vuurwapengebruik steeds verder worden teruggedrongen tot een echt ultimum remedium.

In artikel 3 van de Ambtsinstructie 1988 was nog met zoveel woorden opgenomen dat het gebruik van het vuurwapen ook geoorloofd was in gevallen van noodweer (art. 41 Sr). De verwijzing naar deze strafuitsluitingsgrond is in de nieuwe Ambtsinstructie 1994, conform de aanbeveling van de Commissie-Heijder, komen te vervallen. De ratio hiervan is gelegen in de opvatting dat op deze wijze ruimte wordt gelaten voor de ontwikkeling van de jurisprudentie op basis van artikel 41 Sr zonder dat deze in strijd kan komen met de regeling van het geweldsgebruik in de Politiewet 1993. Het schrappen van de verwijzing naar de noodweerbepaling laat dus onverlet dat een politieambtenaar, als iedere burger, een beroep kan doen op noodweer wanneer hij terzake van vuurwapengebruik zou worden vervolgd. Het gaat hier om een wettelijke strafuitsluitingsgrond die als zodanig geen vermelding behoeft in een lagere regelgeving.

Verdediging tegen slag- en steekwapens

Bedreiging met een slag- of steekwapen is strafbaar maar niet zonder meer een ernstig misdrijf, tevens grove aantasting van de rechtsorde in de zin van artikel 7 lid 1 onder b Ambtsinstructie 1994. Om personen daarvoor aan te houden, mag de politieambtenaar in beginsel niet van het dienstpistool gebruik maken. Wanneer de bedreiging overgaat in steken of slaan en aldus het karakter aanneemt van

een ogenblikkelijke, wederrechtelijke aanranding, zoals bedoeld in artikel 41 Sr, kan het afvuren van een noodweerschot onder omstandigheden geboden en gerechtvaardigd zijn (zie Hoofdstuk 3).

Een beroep op noodweer kan ook als grondslag dienen voor die schietwaardige gevallen die niet onder de werking van de Ambtsinstructie 1994 kunnen worden gebracht en evenmin een directe levensgevaarlijke bedreiging voor de politieambtenaar zelf opleveren. Zo moest het Bureau Opleidingen van de politieregio Amsterdam-Amstelland oordelen over een schietgeval dat zich in oktober 1995 afspeelde op de rijksweg A-2 (Amsterdam-Utrecht). Een automobilist maakte tijdens een achtervolging een 180-gradenslip om tegen het verkeer in terug te rijden. Een politieambtenaar plaatste zijn dienstauto voor die van de automobilist om het doorrijden te blokkeren. De dienstauto werd echter opzij geramd en de automobilist vervolgde zijn weg als spookrijder. Op die 'gek' heeft de politieambtenaar vervolgens geschoten om te voorkomen dat voor de andere weggebruikers een levensbedreigende situatie zou ontstaan. Bureau Opleidingen kon dat billijken. Om in dit geval ter aanhouding op de wegrijdende automobilist te mogen schieten, lijkt echter geen grond aanwezig. De politieambtenaar mocht de automobilist zeker aanhouden op grond van de op heterdaad geconstateerde verkeersovertredingen, maar deze overtredingen vormden op zich zelf geen 'ernstig misdrijven, die bovendien moeten worden aangemerkt als een grove aantasting van de rechtsorde' (art. 7 Ambtsinstructie 1994). Het behoorde zeker tot de taakstelling om in dit geval de overtredingen te doen stoppen, maar zoals in de voorafgaande paragrafen is uiteengezet, kan de politieambtenaar aan zijn algemene taakstelling geen bevoegdheid tot vuurwapengebruik ontleenen. Een beroep op noodweer kan hier evenwel uitkomst bieden omdat het gebruik van het vuurwapen een gepaste reactie was om een einde te maken aan een levensbedreigende situatie die in alle redelijkheid kon worden opgevat als een wederrechtelijke aanranding in de zin van artikel 41 Sr.

De wetgever heeft voor het optreden in dit soort levensgevaarlijke situaties de mogelijkheid van een beroep op noodweer open gelaten. De regering brengt dit in haar toelichting op artikel 7 Ambtsinstructie 1994 als volgt onder woorden: 'Wij zijn van oordeel dat in de ambtsinstructie geen aparte bevoegdheid

Agent schiet belager met messen neer met dodelijk gevolg. Purmerend 1994. Foto overgenomen uit: De Telegraaf

voor het gebruik van het vuurwapen in dergelijke gevallen hoeft te worden gecreëerd. In het geval van een noodweersituatie bij dreiging met een mes, een bijl, etc. is, na afweging van de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit vuurwapengebruik mogelijk op grond van artikel 41 van het Wetboek van Strafrecht. Indien er geen sprake is van noodweer gaan wij

er van uit dat de politie andere middelen dan zulke ingrijpende middelen als vuurwapens hanteert. Andere gevaarlijke voorwerpen waar de politie tegenover kan komen te staan, zijn immers niet gelijk te stellen met een vuurwapen. Vuurwapens zijn in tegenstelling tot andere voorwerpen over een grote afstand onmiddellijk gevaarlijk' (Stb. 1994, 275:17).

HOOFDSTUK 2
DE BEVOEGD-
HEID TOT POLI-
TIEEL VUURWA-
PENGEBRUIK

Motoragenten voeren charges uit tijdens ongeregeldheden na ontruiming kraakpand. Honthorststraat Amsterdam 1981. Foto ANP

Hoofdstuk 3 – Melding, onderzoek en aansprakelijkheid

‘Voor een politieambtenaar die meende overeenkomstig de geweldsinstructie te handelen, kan het bitter zijn te ervaren dat hij als verdachte wegens doodslag wordt aangemerkt. Voor de nabestaanden kan het bitter zijn te ervaren dat, hoewel is vastgesteld dat een onjuiste geweldstoepassing heeft plaats gevonden, de politie-ambtenaar die de betrokkene dodelijk trof, toch strafrechtelijk vrijuit gaat. In een dergelijke casus spitst het probleem van de geweldstoepassing door de politie zich toe’, aldus het Rapport van de commissie bezinning op het geweldgebruik door de politie (Heijder 1987:25).

Het afwegingsschema met betrekking tot het geweldsgebruik, zoals neergelegd in artikel 8 Politiewet 1993, is abstract en zal per geval moeten worden concreetiseerd. Dat betekent, gelet op de diversiteit aan situaties waarin politieambtenaren kunnen komen te verkeren, onvermijdelijk een normatieve onzekerheid met betrekking tot de grenzen van het toelaatbare. Bovendien zijn de normatieve aspecten moeilijk te scheiden van de diverse sociaal-psychologische en organisatorische aspecten. Van de politieambtenaar mag een proportionele en subsidiaire toepassing van geweld worden verlangd, maar in hoeverre dicteren deze beginselen ook een normatief uitgangspunt voor de sociale vaardigheid van de politieambtenaar? En zo ja, geldt dan een algemeen minimum? Heeft een grote, sterke politieambtenaar minder recht om van zijn vuurwapen gebruik te maken dan een fragiele collega? En heeft een dikke politieambtenaar meer recht op een noodweerschot dan een atletisch gebouwde collega die hard kan weglopen? Voor politieambtenaren impliceert dit een dubbele vorm van onzekerheid, want tijdens de incident-gestuurde surveillance hebben zij ook al te maken met een knagend onveiligheidsgevoel, de ‘angst voor het onbekende.’ Dit gevoel hangt niet zo zeer samen met het feit dat het politievak volgens objectieve criteria zo gevaarlijk zou zijn, maar met de relatieve onvoorspelbaarheid van de risico’s, zowel in termen van tijd en plaats als aard en omvang (Naeyé 1991:154). De politieambtenaar mag deze angst niet zonder meer ‘wegwerken’ door de gevolgen daarvan bij voorbaat af te wentelen op de (gevaarlijke) burger.

Wanneer riskante werkzaamheden vantevoren bekend zijn, zoals bij het aanhouden van vuurwapengevaarlijke verdachten door een arrestatieteam, kunnen ongewenste gevolgen zo veel mogelijk worden voorkomen door middel van training, inzet van materieel en speciale tactieken worden geminimaliseerd. Dat beroepsrisico’s nooit helemaal vallen uit te sluiten, spreekt voor zich: de kwaadwillende burger die geweld wil gebruiken, heeft een moeilijk in te halen voorsprong, ondanks diverse strafbepalingen die (vuur)wapenbezit en geweldsgebruik verbieden. Anderzijds valt onoordeelkundig optreden, verwijtbare nonchalance of ongeschiktheid van politieambtenaren evenmin geheel uit te sluiten. De politieambtenaar zal zich in ieder geval steeds rekenschap moeten geven van de inhoud van de geweldsbepalingen. De opvatting dat de geweldsinstructie niet duidelijk omschreven en vaag is (Scheffer 1995:57) kan moeilijk leiden tot verontschuldigende dwaling. De huidige Ambtsinstructie 1994 is redelijk specifiek en vereist dat de politieambtenaar zich moet bekwamen in het hanteren van zijn vuurwapen. Zonder geoefendheid is er geen bevoegd.

De wetgever heeft geen ruimte gelaten voor subjectieve afwegingen. Uit de wetsgeschiedenis blijkt zonder meer dat de subjectieve beleving van de politieambtenaar in beginsel niet relevant is voor het bestaan van een bevoegdheid. Op grond van objectieve omstandigheden moet vast komen te staan dat het geweldsgebruik wordt gerechtvaardigd door het na te streven doel en dat het doel niet op andere wijze kon worden bereikt. Suggesties vanuit de Tweede Kamer destijds om de geweldsbevoegdheid afhankelijk te stellen van het feit of de politieambtenaar ‘redelijkerwijs’ kon menen dat geweldsgebruik gerechtvaardigd was, zijn niet overgenomen. ‘Wanneer de politieambtenaar ten onrechte maar overigens te goeder trouw meent dat schieten geboden is, is er desondanks geen bevoegdheid, hoezeer de politieambtenaar mogelijkerwijs geen enkel verwijt treft’, aldus de Nadere memorie van antwoord bij het artikel 33a van de oude Politiewet (TK 1987-1988, 19 535, nr. 10:15). De subjectieve beoordeling komt dus eerst ter sprake bij de vraag of de overschrijding van de bevoegdheid

de betreffende politieambtenaar te verwijten is. Dit ligt in de lijn van de bedoeling van de wetgever om het geweldsgebruik van de politie zoveel mogelijk in te perken.

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op het melden van het vuurwapengebruik, het onderzoek door de rijksrecherche en de afdoening door de officier van Justitie. Omdat een politieambtenaar die met zijn vuurwapen letsel of de dood veroorzaakt, een strafbaar feit begaat, zal ook kort worden ingegaan op de desbetreffende strafbepalingen en strafuitsluitingsgronden.

Het melden van vuurwapengebruik

De artikelen 17 tot en met 19 Ambtsinstructie 1994 bevatten de regeling voor het melden van geweld. Volgens de regering is het doel van de geweldsmelding om de korpsbeheerder inzicht te geven in de wijze waarop zijn ambtenaren omgaan met de bevoegdheid geweld te gebruiken (Stb. 1994, 275:20). In grote lijnen is deze meldingsplicht gelijklopend aan de oude geweldsinstructie uit 1984 (art. 14 BIG en 15 IKR).

Artikel 17 Ambtsinstructie 1994 (*meldingsplicht*)

1 De ambtenaar die geweld heeft gebruikt, meldt dit aanwenden van geweld, de redenen die daartoe hebben geleid en de daaruit voortvloeiende gevolgen onverwijld schriftelijk aan zijn meerdere.

2 Indien de aanwending van het geweld lichamenteel letsel van meer dan geringe betekenis tot gevolg heeft gehad en in alle gevallen waarin van een vuurwapen gebruik is gemaakt, dient deze melding tevens ter kennis te worden gebracht van de officier van Justitie van het arrondissement waarbinnen het geweld is aangewend, dan wel van de officier van Justitie te Arnhem belast met militaire zaken, indien het een militair betreft.

3 De melding, bedoeld in het eerste en tweede lid, geschiedt binnen 48 uur in de vorm van een rapport indien:

a de gevolgen van het aangewende geweld daartoe, naar het oordeel van de meerdere, aanleiding geven, of

b gebruik is gemaakt van enig gewelddoel en lichamenteel letsel dan wel de dood veroorzaakt is.

4 Het rapport, bedoeld in het derde lid, wordt opgemaakt overeenkomstig het daarvoor door Onze Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken vast te stellen model.

Artikel 18 Ambtsinstructie 1994 (*melding door meerdere*)

Indien de aanwending van het geweld met gebruikmaking van enig gewelddoel op uitdrukkelijke last van een meerdere heeft plaatsgevonden, wordt het rapport, bedoeld in artikel 17, derde lid, door die meerdere opgemaakt.

Artikel 19 Ambtsinstructie 1994 (*informatieverstrekking*)

De meerdere licht de ambtenaar zo spoedig mogelijk in over de afhandeling van de melding. Desgevraagd worden aan de ambtenaar tussentijds inlichtingen verstrekt.

De Politiewet geeft zelf geen definitie van geweld, maar ingevolge artikel 1 lid 3 sub b Ambtsinstructie 1994 wordt – geheel in de lijn van de memorie van toelichting op artikel 33a Politiewet 1988 – onder geweld: ‘elke dwangmatige kracht van meer dan geringe betekenis uitgeoefend op personen of zaken’. Onder het aanwenden van geweld wordt tevens begrepen het dreigen met geweld. Geweld tegen dieren valt dus ook onder deze definitie. Geweld is het ‘ultieme machtsmiddel, geschikt om de onafhankelijke wil – dus de vrijheid – als bepalende factor voor het menselijk handelen volledig op zij te zetten’ (Van der Meulen 1993:8). De commissie Bezinning op het geweldsgebruik omschreef geweld als ‘die menselijke handeling die er op gericht is de fysieke integriteit van personen of groepen aan te tasten en die tot doel heeft gedragsalternatieven van groepen of personen te beperken.’ Daarmee wilde de commissie expliciteren dat de regeling van het geweldsgebruik niet beperkt is tot de fysieke geweldsuitoefening, maar ook van toepassing is op andere gedragingen zoals dreigen met geweld of ‘overmatige aanwezigheid’ (Heijder 1987:10). Dit advies werd echter niet overgenomen omdat de vakministers die definitie te ruim achtten.

De term ‘dwangmatige kracht van meer dan geringe betekenis’ is weliswaar enigszins vaag, maar in het licht van de bedoeling van de wetgever om het politieke geweld zo veel mogelijk te beperken, dient deze term zo te worden opgevat dat krachtadig optreden al snel moet worden beschouwd als een vorm van ‘aanwenden van geweld’ dat ingevolge artikel 17 Ambtsinstructie 1994 moet worden gemeld aan de meerdere. Daarbij zal ons inziens uitgangspunt behoren te zijn dat de subjectieve pijngrens van degene

die de dwangmatige kracht ondergaat, in beginsel niet bepalend mag zijn voor de vraag of er sprake is van ‘geringe betekenis’. Evenmin is bepalend de intentie van de politieambtenaar die de dwangmatige kracht uitoefent. Doorslaggevend is de aard van het optreden. Vasthouden, duwen of meetrekken zal in het algemeen geen geweld opleveren, maar het aanleggen van een verwurging of het wegslepen aan de haren zal dat wel, niet omdat slaan of het aanleggen van een verwurging door een gemiddeld persoon ervaren wordt als pijnlijk, maar ook omdat de op deze wijze toegebrachte kracht van meer dan geringe betekenis is. Pijn of letsel zijn wel een krachtige aanwijzing van geweldsgebruik, maar vormen geen *conditio sine qua non*.

Dwangmatige en dwingende kracht kan worden uitgeoefend door bijvoorbeeld schoppen en slaan of met de inzet van een motorvoertuig, wapenstok, dienstpistool, hond, paard of traangas en dergelijke. Maar ook het gebruik van een spijkerplank, G-stop of roadblock zal als zodanig moeten worden beschouwd. Het moet gaan om zodanig optreden ‘dat daardoor gedragsalternatieven van personen of groepen worden beperkt’ (Tweede Kamer 1987-1988, 19 535, MvA:43). Onder aanwenden van geweld wordt niet begrepen het uit voorzorg ter hand nemen van een vuurwapen.

Volgens artikel 1 lid 2 Ambtsinstructie 1994 moet onder de meerdere worden verstaan de ambtenaar die uit hoofde van zijn functie of krachtens beschikking of aanwijzing met de leiding is belast of het bevel heeft over de taakuitvoering. De meerdere is veelal een direct leidinggevende, maar er zijn ook regionale politiekorpsen waar daarvoor een centraal meldpunt is aangewezen. Indien is geschoten op uitdrukkelijke last van een meerdere wordt dit rapport door die meerdere opgemaakt. De meerdere licht de ambtenaar zo spoedig mogelijk in over de afhande-

ling van de melding om te voorkomen dat de politieambtenaar langer dan nodig is in onzekerheid wordt gelaten omtrent de eventuele gevolgen. Daarom moeten aan de ambtenaar op diens verzoek tussentijds inlichtingen worden verstrekt. Indien geen meerdere kan worden aangewezen moet worden gemeld aan de ambtenaar van politie die een hogere rang heeft of, bij gelijkheid in rang, degene met de meeste dienstjaren. Bij optreden door militairen van de Koninklijke marechaussee of van enig ander krijgsmachtonderdeel moet dan gemeld worden bij degene die ingevolge artikel 67 van het Wetboek van Militair Strafrecht de meerdere is. In geval van bijstandsverlening wordt melding gedaan aan degene die met de leiding van dat optreden is belast.

De melding geschiedt schriftelijk, maar is verder vormvrij. De wijze waarop moet worden gemeld kan dus worden vastgesteld door of vanwege de korpsbeheerder. In de praktijk geschiedt dit soort meldingen meestal via een geautomatiseerd bedrijfsprocessensysteem.

In alle gevallen waarin van een vuurwapen gebruik is gemaakt, dat wil zeggen zowel het richten, het gericht houden als het daadwerkelijk gebruik van het dienstwapen, dient de geweldsmelding tevens ter kennis te worden gebracht van de officier van Justitie, ongeacht het feit of er letsel is veroorzaakt. De Ambtsinstructie 1994 maakt evenmin onderscheid tussen het gebruik van een vuurwapen voor semi-automatisch vuur, voor automatisch vuur en lange afstandsprecisievuur. Iedere vorm van vuurwapengebruik moet ter kennis worden gebracht van de officier van Justitie, ook het schieten op dieren.

In artikel 17 lid 3 Ambtsinstructie 1994 is voor de meer ernstige vormen van geweldstoepassing een specifieke rapportageplicht opgenomen. De melding moet binnen 48 uur geschieden in de vorm van een schriftelijk rapport indien a. de gevolgen van het aan-

Schema 3.1 Relatie meldingsplicht met soort vuurwapengebruik

	ter hand nemen uit voorzorg	trekken ter intimidatie	mondeling waarschuwen	richten	gericht houden	schieten zonder letsel	schieten met letsel
schriftelijke melding aan meerdere	nee	ja	ja	ja	ja	ja	ja
doormelding aan officier van Justitie	nee	nee	nee	ja	ja	ja	ja
melden binnen 48 uur in de vorm van rapport	nee	nee	nee	nee	nee	nee	ja

gewende geweld daartoe, naar het oordeel van de meerdere, aanleiding geven, of b. indien gebruik is gemaakt van een vuurwapen (of een ander geweldsmiddel) en lichamelijk letsel dan wel de dood veroorzaakt is. In dat geval moet het rapport worden opgesteld overeenkomstig het daarvoor bij circulaire van de ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie d.d. 20 april 1994 vastgesteld landelijk meldingsformulier (Bijlage bij de Regeling melding geweldgebruik, kenmerk EA94/U897 en 430277/594/GJB). Door de invoering hiervan is in principe een eind gekomen aan de diversiteit van meldingsformulieren, ook al blijkt uit ons dienstvoorschriftenonderzoek dat er nog steeds regionale politiekorpsen zijn die een eigen variant gebruiken.

In de betreffende circulaire lijkt de rapportageplicht nog iets te zijn aangescherpt. Artikel 17 lid 3 onder b Ambtsinstructie 1994 is zo geredigeerd dat er pas een rapportageplicht ontstaat wanneer voldaan is aan twee cumulatieve voorwaarden, namelijk:

‘indien gebruik is gemaakt van enig geweldmiddel *en* [onze cursivering; de auteurs] lichamelijk letsel dan wel de dood veroorzaakt is.’

De circulaire van 20 april 1994 kent een rapportageplicht voor twee afzonderlijke gevallen, namelijk:

‘wanneer gebruik is gemaakt van enig geweldmiddel *danwel* [onze cursivering; de auteurs] lichamelijk letsel of de dood is veroorzaakt.’

De formulering in de circulaire komt overeen met het oude artikel 15 Instructie Korps Rijkspolitie 1983 (Stcrt. 1983:186) en artikel 8 Ambtsinstructie 1988 (Stb. 1988, 577:3), waarin de desbetreffende passage als volgt was geredigeerd:

‘in alle gevallen waarin gebruik is gemaakt van enig geweldsmiddel *en indien* [onze cursivering; de auteurs] lichamelijk letsel danwel de dood het gevolg is.’

De ministers willen kennelijk dat ieder gebruik van een officieel geweldsmiddel wordt gerapporteerd – los van de vraag of daardoor letsel of de dood is veroorzaakt – alsmede dat iedere vorm van letsel wordt gerapporteerd ongeacht of dat van ‘meer dan geringe betekenis’ is. Dat deze aanscherping in de circulaire niet het gevolg is geweest van een verschrijving blijkt ook uit het feit dat het landelijke meldingsformulier tevens vragen bevat betreffende de toepassing van fysiek geweld en andere niet officieel toegelaten geweldsmiddelen. De huidige redactie van artikel 17 lid

3 onder b Ambtsinstructie 1994 is een kennelijke verschrijving, ontstaan als gevolg van de vernumming van het oude artikel 8. Teneinde de reikwijdte van de rapportageplicht voor de executieve politieambtenaren onomstotelijk vast te stellen, zou de Ambtsinstructie 1994 op dit punt moeten worden aangepast.

Landelijk meldingsformulier

In alle gevallen waarin het gebruik van het landelijk meldingsformulier is voorgeschreven, moet het formulier ingevolge de circulaire van 20 april 1994 naar het ministerie van Binnenlandse Zaken worden gezonden met het oog op diens politieke verantwoordelijkheid. Met name wordt belang gehecht aan deze informatie voor de verdere beleidsontwikkeling ten aanzien van de geweldsbeheersing, aldus de circulaire van 20 april 1994. Hierbij moet worden gedacht aan opleidingsaspecten en de keuze van de juiste bewapening, munitie en uitrusting. Ingevolge artikel 17 Besluit beheer regionale politiekorpsen zijn de korpsbeheerders formeel verantwoordelijk voor het toezenden van de geweldsrapporten en het periodiek verstrekken van gegevens over het geweldgebruik van het regionale politiekorps, terwijl de minister van Binnenlandse Zaken jaarlijks verslag moet doen van de verkregen gegevens. Door de invoering van een uniforme landelijke geweldsrapportage is de noodzakelijke basis gelegd voor jaarlijkse (vergelijkende) analyse en verslaglegging.

Het meldingsformulier van 20 april 1994 heeft wel tot een betere meldingsdiscipline geleid, maar het is nog niet optimaal. Van de zijde van de politie wordt het formulier als te uitgebreid ervaren, terwijl het openbaar ministerie (OM) van oordeel is dat de voor de beoordeling door het OM relevante informatie ontbreekt, aldus het Rapport van de interdepartementale Werkgroep evaluatie meldingsformulier geweldgebruik van 6 februari 1995. Deze evaluatiecommissie (Binnenlandse Zaken en Justitie 1995b) heeft, mede op basis van gegevens uit dit onderzoek, een nieuw meldingsformulier ontworpen waarin rekening is gehouden met de eisen die samenhangen met de verwerking in geautomatiseerde bestanden. Er is meer plaats ingeruimd voor de beschrijving van het voorval, de redenen van het geweldsgebruik en de proportionaliteit en subsidiariteit. Tevens is er rekening gehouden met de rapportage van bijzondere

politieonderdelen. In het nieuwe formulier wordt expliciet duidelijk gemaakt dat het ingevulde formulier de status van een verklaring naar waarheid draagt, ondertekend moet worden en gericht is aan de hiërarchische meerdere. Het nieuwe formulier is nog niet officieel ingevoerd in afwachting van het integreren ervan in de geautomatiseerde bedrijfsprocessensystemen.

Dienstvoorschriften

Aangezien het trekken van het dienstpistool uit voorzorg niet wordt gerekend tot het aanwenden van geweld, bestaat er ten aanzien van trekken uit voorzorg op grond van de Ambtsinstructie 1994 geen wettelijke meldingsplicht. Dat neemt niet weg dat wij in het kader van de dienstvoorschriftenenquête in plusminus de helft van de politieregio's (Friesland, IJssel-land, Drenthe, Twente, Gooi- en Vechtstreek, Flevoland, Utrecht, Kennemerland, Hollands-Midden, Haaglanden, Brabant-Noord en Limburg-Noord) en bij het KLPD en Spoorwegpolitie interne voorschriften hebben aangetroffen op grond waarvan ook het trekken uit voorzorg op enigerlei wijze moeten worden gemeld, bijvoorbeeld door een mutatie in het dag- en nachtrapport.

De politieambtenaar als verdachte

Het daadwerkelijk gebruik van het vuurwapen vormt een zodanige inbreuk op de belangen van burgers, dat het OM in concrete gevallen moet kunnen onderzoeken of een politieambtenaar zodanig de grenzen van zijn bevoegdheden heeft overschreden dat hij als verdachte moet worden aangemerkt en moet worden vervolgd, aldus de regering in de Nota van Toelichting bij de Ambtsinstructie 1994. Het past binnen de rechtsstaat dat de machtsuitoefening van de overheid wordt gecontroleerd. In de praktijk hebben politieambtenaren er desondanks moeite mee dat zij in het onderzoek, dat tot een oordeel over de toelaatbaarheid van het geweldsgebruik moet leiden, de status van verdachte kunnen krijgen. In eerste instantie lijkt dat bezwaar gegrond. Wanneer een opsporingsambtenaar naar een bankoverval of vechtpartij wordt gestuurd en zich ter plaatse genoodzaakt ziet om – naar hij aanneemt conform de geweldsinstructie of met een beroep op noodweer – van zijn dienstpistool gebruik te maken, doet hij dat als daadwerkelijke handhaver van de rechtsorde, als sterke arm. Als repre-

sentant van de overheid mag hij, als het er op aankomt, niet versagen. Hij moet doortastend optreden opdat de burgers zich veilig weten. Zijn lijfspreuk luidt niet voor niets *vigilat ut quiescant* (hij waakt opdat zij rusten). Aldus zou hij mogen rekenen op een eervolle thuiskomst. Een strafrechtelijk onderzoek waarin hij door de rijksrecherche als verdachte wordt aangemerkt, staat haaks op deze verwachting.

Anderzijds zal iedere politieambtenaar moeten billijken dat letsel of de dood, veroorzaakt door vuurwapengebruik, niet zonder grondig onderzoek kan blijven. Het gevoel daarin als verdachte te figureren, wordt overigens mede veroorzaakt doordat de geweldsrapportage vaak zodanig is dat de hoofdofficier van Justitie moeilijk daarop zijn eventuele (strafrechtelijke) beoordeling van het geweldsgebruik kan baseren (Uildriks 1993:856). Door een onvolledige rapportage, het gebruik van kwalificerende termen en het ontbreken van de redenen van wetenschap, moeten er vaak aanvullende vragen worden gesteld die bij de politieambtenaar het gevoel van verdacht zijn aanwakkeren. Wat de hoofdofficier verifiëren noemt zal de politieambtenaar al snel een strafrechtelijk onderzoek noemen.

Voor de strafbaarheid van een politieambtenaar die met een kogel uit zijn vuurwapen een burger raakt, komen, afhankelijk van de gevolgen en zijn intentie, diverse strafbepalingen in aanmerking, te weten, in volgorde van de maximum strafbedreiging, doodslag, (zware) mishandeling, bedreiging met een misdrijf, dood door schuld, dwang of zwaar lichamelijk letsel door schuld.

Artikel 287 Sr (doodslag)

Hij die opzettelijk een ander van het leven berooft, wordt, als schuldig aan doodslag, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijftien jaren of geldboete van de vijfde categorie.

Het verbod van opzettelijke levensberoving in artikel 287 Sr is van toepassing op een ieder, dus ook op een politieambtenaar. Het bestanddeel 'opzettelijk' slaat op de levensberoving. De wetgever heeft het begrip 'opzet' niet gedefinieerd maar in de rechtspraak wordt algemeen aanvaard dat het alle gradaties van opzet omvat, inclusief voorwaardelijke opzet (*dolus eventualis*). Doodslag is dus ruimer dan het enkele wilens en wetens doden van een ander. Het afvuren van een kogel gericht op de hartstreek van de verdachte waar-

door de verdachte overlijdt, moet bijvoorbeeld als een opzettelijke gedraging worden aangemerkt, ook al wilde de politieambtenaar de verdachte met het schot alleen maar stoppen en niet doden. Voor het aannemen van opzet is de intentie op het moment waarop wordt geschoten bepalend. Wanneer de politieambtenaar willens en wetens de geenszins denkbeeldige kans aanvaardt dat de dood intreedt, is er sprake van voorwaardelijke opzet (NJ 1995, 200). De schutter neemt het gevolg als het ware op de koop toe. 'Bij voorwaardelijke opzet is het wilselement geheel aanwezig; het kenniselement is echter afgezwakt tot een slechts beseffen van de mogelijkheid van een gevolg' (HSR 1996:205).

Artikel 300 Sr (mishandeling)

- 1 Mishandeling wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren of geldboete van de vierde categorie.
- 2 Indien het feit zwaar lichamelijk letsel ten gevolge heeft, wordt de schuldige gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vierde categorie.
- 3 Indien het feit de dood ten gevolge heeft, wordt hij gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie.
- 4 Met mishandeling wordt gelijkgesteld opzettelijke benadeling van de gezondheid.

Artikel 302 Sr (zware mishandeling)

- 1 Hij die aan een ander opzettelijk zwaar lichamelijk letsel toebrengt, wordt, als schuldig aan zware mishandeling, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste acht jaren of geldboete van de vijfde categorie.
- 2 Indien het feit de dood ten gevolge heeft, wordt de schuldige gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste tien jaren of geldboete van de vijfde categorie.

Mishandeling bestaat uit het opzettelijk toebrengen van pijn of lichamelijk letsel. Met mishandeling wordt gelijkgesteld opzettelijke benadeling van de gezondheid. Onder opzet (*dolus*) wordt begrepen alle gradaties daarvan, inclusief voorwaardelijke opzet (*dolus eventualis*). Het feit dat met een pistool op korte afstand gericht op iemand wordt geschoten, maakt aannemelijk dat de opzet was gericht op het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel, ook indien dat letsel

toevallig niet volgt (NJ 1935, 389).

Mishandeling die zwaar lichamelijk letsel of de dood ten gevolge heeft, wordt ingevolge artikel 300 lid 2 en 3 Sr zwaarder gestraft. Zo'n strafverzwarend gevolg is geobjectiveerd, dat wil zeggen dat het voldoende is dat er een causaal verband bestaat tussen de mishandeling en dat gevolg. Het doet er niet toe of dat gevolg normaal te voorzien was (NJ 1929, 894). Dat is het principiële verschil met de strafbaarstelling van zware mishandeling in artikel 302 Sr waarin de opzet juist gericht moet zijn op het teweegbrengen van zwaar lichamelijk letsel.

Onder zwaar lichamelijk letsel wordt ingevolge artikel 82 Sr begrepen: ziekte die geen uitzicht op volkomen genezing overlaat, voortdurende ongeschiktheid tot uitoefening van zijn ambts- of beroepsbezigheden, en afdrijving of dood van de vrucht van een vrouw. Onder zwaar lichamelijk letsel wordt mede begrepen storing van de verstandelijke vermogens die langer dan vier weken geduurd heeft. Volgens de Hoge Raad kan als zwaar lichamelijk letsel ook worden aangemerkt elk lichamelijk nadeel dat voldoende belangrijk is om naar gewoon spraakgebruik als zodanig te worden aangeduid (NJ 1981, 650).

Ingeval van politieel vuurwapengebruik zal het causaal verband tussen schot en letsel meestal geen probleem opleveren. Voor het aannemen van het causaal verband in artikel 302 lid 2 Sr is beslissend of die dood redelijkerwijs als gevolg van die gedraging aan de dader kan worden toegerekend. Volgens de Hoge Raad doet daaraan niet af dat een chirurg tijdens de medische behandeling van het slachtoffer een fout maakt (NJ 1981, 534), noch het feit dat op het slachtoffer sporen van verdovende middelen zijn gevonden die de dood hebben versneld (NJ 1986, 368).

Artikel 285 Sr (bedreiging met misdrijf)

1. Bedreiging met (...) enig misdrijf tegen het leven gericht, (...) met zware mishandeling (...) wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren of geldboete van de vierde categorie.

Het richten en gericht houden van het dienstpistool en het afvuren van een waarschuwingsschot, onder het toeroepen van bevelen en voorwaarden waaronder van gericht vuren zal worden afgezien, mag ingevolge de Ambtsinstructie 1994 alleen in die gevallen waarin het daadwerkelijk gebruik, dat wil zeggen gericht schieten, geoorloofd is. Het moet

gaan om schietwaardige gevallen (zie Hoofdstuk 2). Voorzover het afvuren van het pistool letterlijk levensgevaarlijk is, betekent dat met het dreigen daarmee de delictsinhoud van artikel 285 lid 1 Sr is vervuld. Daarvoor is het niet nodig dat degene, tegen wie de bedreiging is gericht, zich in werkelijkheid bedreigd voelde. Voldoende is, dat de aard van de gepleegde handelingen en de omstandigheden, waaronder deze werden gepleegd, van een zodanige aard zijn, dat zij in het algemeen bij een ander het gevoel van in zijn vrijheid te worden belemmerd kunnen opwekken (NJ 1971, 174). Zo kan een verklaring van de verdachte naar aanleiding van een waarschuwingsschot in zijn richting ‘dat hij ervan overtuigd is, dat de politieambtenaar hem dood wilde schieten’ als getuigenverklaring, gebaseerd op eigen waarneming of ondervinding van de verdachte, zo door de rechter als redengevend voor dit misdrijf worden aangemerkt (NJ 1983, 268).

Artikel 284 Sr (dwang)

1 Met gevangenisstraf van ten hoogste negen maanden of geldboete van de derde categorie wordt gestraft:

1° hij die een ander door geweld of enige andere feitelijkheid of door bedreiging met geweld of enige andere feitelijkheid, gericht hetzij tegen die ander hetzij tegen derden, wederrechtelijk dwingt iets te doen, niet te doen of te dulden; (...)

De strekking van deze strafbaarstelling is om te voorkomen dat iemand op een wederrechtelijke manier in zijn vrijheid van handelen wordt beperkt doordat er dwang op hem wordt uitgeoefend. Het gebruik van het dienstpistool met de bedoeling de verdachte te dwingen te blijven staan ter aanhouding, is per definitie het uitoefenen van dwang. Niet voor niets rubriciert het Wetboek van Strafvordering de aanhoudingsbevoegdheid onder de bijzondere dwangmiddelen. De verdachte is verplicht de uitoefening van zo'n dwangmiddel te dulden. Hij mag zich daartegen niet verzetten. Maar door het bestanddeel ‘wederrechtelijk’ valt bevoegd politieoptreden buiten de reikwijdte van artikel 284 Sr. Wanneer een politieambtenaar onbevoegd van zijn vuurwapen gebruik maakt, bijvoorbeeld door het afvuren van een waarschuwingsschot, zonder dat hij de verdachte raakt, maakt hij zich wel schuldig aan ‘dwang’. Zo'n geval deed zich voor in mei 1981 toen een politieambtenaar iemand

wilde staande houden als verdacht van overtreding van de bepaling APV van Nijmegen waarin een aanplakverbod was neergelegd. Hem hardlopend achtervolgend, sommeerde hij de verdachte te blijven stilstaan onder meer onder het roepen van ‘Sta stil of ik schiet.’ Toen de verdachte op de sommities niet reageerde, heeft hij een waarschuwingsschot in de lucht gelost en, toen de verdachte ook na dit schot niet bleef staan, een tweede soortgelijk schot afgevuurd, waarna en als gevolg waarvan de plakker bleef staan en kon worden aangehouden. Het Hof Arnhem, dat over deze zaak moest oordelen omdat de plakker daar een beklag over het niet vervolgen van de politieambtenaar had ingediend, was van oordeel dat aan de politieambtenaar geen beroep op artikel 42 Sr (wettelijk voorschrift) toekwam omdat het waarschuwingsschot, dat was afgegeven terzake van een eenvoudige overtreding, in strijd was met art. 17 Instructie voor de gemeentepolitie Nijmegen. Het hof overwoog dat de politieambtenaar ‘door ter aanhouding van klager als vermeld te handelen in strijd met die zorgvuldigheidsnorm, voorshands geacht moet worden de delictsinhoud van art. 284, eerste lid sub 1e Sr – met name ook het element ‘wederrechtelijk’ – te hebben vervuld en ter zake strafbaar te zijn, komende hem een beroep op de bepaling van art. 42 Sr niet toe daar de bewoordingen ‘ter uitvoering van’ van die wetsbepaling een eis van proportionaliteit inhouden’ (NJ 1983, 222).

Artikel 307 Sr (dood door schuld)

Hij aan wiens schuld de dood van een ander te wijten is, wordt gestraft met gevangenisstraf of hechtenis van ten hoogste negen maanden of geldboete van de vierde categorie.

Artikel 308 Sr (zwaar lichamelijk letsel door schuld)

Hij aan wiens schuld te wijten is dat een ander zwaar lichamelijk letsel bekommt of zodanig lichamelijk letsel waaruit tijdelijke ziekte of verhindering in de uitoefening van zijn ambts- of beroepsbezigheden ontstaat, wordt gestraft met gevangenisstraf of hechtenis van ten hoogste zes maanden of geldboete van de vierde categorie.

De artikelen 307 en 308 Sr strekken tot bescherming van het menselijk leven en de lichamelijke integriteit en gezondheid tegen aantasting daarvan door de schuld van een ander. Het verwijtbaar veroorzaken

van de dood van een ander wordt in de strafrecht-praktijk aangeduid als ‘dood door schuld’. Wanneer de politieambtenaar op de bovenbenen van de verdachte richt en de mogelijkheid van aan fatale afloop wel inziet, maar het schot toch aandurft omdat hij in de verwezenlijking daarvan niet gelooft (maar het schot zou hebben nagelaten indien hij het intreden wel had verwacht), dan is er sprake van ‘dood door schuld’ in de zin van artikel 307 Sr dan wel ‘zwaar lichamenlijk letsel door schuld’ in de zin van artikel 308 Sr. Dat gevolg is dan aan zijn schuld (*culpa*) te wijten. *Culpa* is het tegenovergestelde van opzet, waarbij de zwaarste vorm ervan (‘hoogst roekeloos’) nadert aan de voorwaardelijke opzet.

‘De eigen aard van de schuld is, dat men zijn vermogens niet gebruikt, waar men ze had behoren te gebruiken’ (Cleiren en Nijboer 1994:786). ‘Gebrek aan het nodige nadenken, aan de nodige kennis of aan het nodige beleid vormt het wezen van de schuld’, aldus de parlementaire geschiedenis met betrekking tot artikel 307 Sr. Volgens Remmelink is *culpa* ‘het niet of onvoldoende werkelijk voorzien hebben van het fatale gevolg, hoewel dat gemakkelijk had gekund en derhalve had behoord’ (HSR 1996:231).

De wetgever heeft het begrip ‘schuld’ niet nader gedefinieerd en in de rechtspraak worden verschillende gradaties gebruikt, zoals verzuim, nalatigheid, onvoorzichtigheid roekeloosheid en gebrek aan voorzorg. Teneinde de reikwijdte van dit soort schulddelicten binnen aanvaardbare grenzen te houden, wordt in de rechtspraak en doctrine een restrictieve uitleg van *culpa* aangehouden. ‘Voor het “aan schuld te wijten” wordt vereist dat het gevolg is ingetreden door veroorzakend, aanmerkelijk onzorgvuldig/roekeloos/ onvoorzichtig en onrechtmatig gedrag’ (Cleiren en Nijboer 1994: 786). Het in strijd handelen met de bepalingen in de geweldsinstructie, zoals in 1980 te Rhooen waar een politieambtenaar tweemaal een waarschuwingsschot afvuurde op een vreemdeling die wegrende om controle te ontlopen en met het tweede schot als gevolg van ‘struikelen’ de vreemdeling dodelijk treft, is destijds door het Hof ‘s-Gravenhage afgedaan met vrijspraak omdat de min of meer grove of aanmerkelijke schuld welke vereist is voor handelen in strijd met artikel 307 Sr, niet bewezen werd geacht, waarbij in aanmerking werd genomen dat de politieambtenaar in zijn vijf jarig dienstverband nimmer had geschoten en onvol-

doende was geïnstrueerd in de geweldsbepalingen (NJ 1981, 560; zie Casus 16.11).

Het OM kan niet volstaan om een politieambtenaar te vervolgen op basis van de enkele stelling dat het fatale gevolg aan zijn schuld te wijten is. De enkele vermelding van ‘schuld’ is te kwalificatief. In de tenlastelegging zal het OM feitelijk moeten onderbouwen waaruit de onrechtmatige gedraging bestond en moeten aangeven dat het om grove schuld handelt, bijvoorbeeld in termen van ‘hoogst roekeloos’ en ‘hoogst onvoorzichtig’, dan wel door een combinatie daarvan. De rechter zal vervolgens moeten oordelen of dit feitencomplex kan worden bewezen verklaard.

Wij merken op dat de bewezenverklaring ingeval van ‘dood door schuld’ impliceert dat door de rechter daardoor in feite ook over de strafbaarheid van de dader is beslist (Koopmans 1991:59). Een beroep op een strafuitsluitingsgrond (bijvoorbeeld een verweer: ‘ik handelde uit noodweer’) wordt bij dit soort delicten derhalve door de rechter opgevat als een bewijsverweer: de vaststelling door de rechter dat vanwege noodweer de dood van de verdachte niet aan de schuld van de politieambtenaar te wijten is, leidt tot vrijspraak omdat het bestanddeel ‘schuld’ niet kan worden bewezenverklaard.

Bijzondere zorgplicht

Het schuldverwijt in de artikelen 307 en 308 Sr betreft een ernstiger mate van onvoorzichtigheid, een sterkere mate van onzorgvuldigheid dan van een gemiddeld mens in het algemeen mag worden verwacht. Van functionele daders, zoals een bezoldigd politieambtenaar, mag meer kennis en nadenken worden verwacht dan van een gemiddelde burger, maar niet meer dan van een doorsnee-collega (zie hierna: *Garantenstellung*). Dat laatste betekent niet dat het doorsnee-niveau altijd maatgevend is. Foutieve praktijken die ingang hebben gevonden, kunnen niet zonder meer disculperen. Beslissend is wat in het maatschappelijk verkeer als doorsnee-niveau verwacht mag worden.

Aangenomen wordt dat eigen of (mede)schuld van het slachtoffer niet vanzelfsprekend tot disculpatie van de dader leidt. Uit het enkele feit dat de verdachte niet stilhoudt na de waarschuwing ‘Sta of ik schiet!’ kan niet worden afgeleid dat de politieambtenaar derhalve geen schuld treft aan de gevolgen van het schot.

Artikel 309 Sr (*misdrijf in ambt of beroep*)

Indien de in deze titel omschreven misdrijven [art. 307 en 308 Sr; de auteurs] worden gepleegd in de uitoefening van enig ambt of beroep, kan de gevangenisstraf met een derde worden verhoogd, kan ontzetting worden uitgesproken van de uitoefening van het beroep waarin het misdrijf is gepleegd, en kan de rechter de openbaarmaking van zijn uitspraak gelasten.

De wetgever heeft in artikel 309 Sr een bijzondere zorgplicht geformuleerd. Bij veroordeling terzake van artikel 307 of 308 Sr wordt de desbetreffende strafbedreiging met een derde verhoogd wanneer deze strafbare feiten zijn gepleegd in de uitoefening van een ambt of beroep.

Beroepsbeoefenaren moeten dus een speciale voorzichtigheid in acht nemen. Deze bepaling is rechtstreeks van toepassing op politieambtenaren die van hun vuurwapen gebruik maken in de uitoefening van hun dienst. In de gepubliceerde rechtspraak van de laatste 30 jaar is deze bijzondere strafverhoging evenwel niet meer aan de orde geweest. Het laatste geval dateert uit december 1964. Een politieambtenaar had 's nachts een fataal schot afgevuurd op de bestuurder van een tractor die hij verdacht van jagen met kunstlicht zonder vergunning. Hij werd veroordeeld wegens 'dood door schuld gepleegd in de uitoefening van zijn beroep.' De bewezenverklaring luidde

'dat hij op 15 december 1964 te B., toen hij in zijn hoedanigheid van politieambtenaar te voet bij nacht in het veld een of meer personen, die er door hem van verdacht werden zonder vergunning met gebruik van kunstlicht te jagen, benaderde terwijl het terrein waarop hij, verdachte, zich voortbewoog oneffen was en hij in zijn voortbeweging bemoeilijkt werd door een ziekelijke aandoening van een der benen, tijdens dit benaderen hoogst onoordeelkundig, onvoorzichtig en onverantwoordelijk een met een scherpe patroon geladen pistool heeft gehanteerd, waardoor het aan zijn schuld te wijten is geweest, dat – terwijl hij struikelde – het pistool is afgegaan en een der benaderde personen, genaamd A.J.O., door de kogel is getroffen en aan het daarvoor gekregen letsel is overleden, zijnde misdrijf, voorzien en strafbaar gesteld bij artt. 307, jo 309 Sr.'

De politieambtenaar werd door de Rechtbank 's-Hertogenbosch veroordeeld tot drie maanden voorwaardelijke gevangenisstraf met een proeftijd van twee

jaar. De rechtbank hield bij het bepalen van de strafmaat rekening met het feit dat de superieuren van de politieambtenaar hem niet hadden geïnformeerd over het feit dat verschillende personen bevoegd waren om met kunstlicht aldaar te jagen en dat zij de politieambtenaar met politiedienst te velde hadden belast terwijl zij

'naar de eisen van een redelijke zorgvuldigheid bij de uitvoering van hun leidinggevende taak hadden kunnen en moeten weten, dat deze vrijwel steeds individueel in het jachtveld optredende politieambtenaar met het hem in 1963 uitgereikt Beretta-pistool slechts eenmaal had geoefend, daarbij van geringe vaardigheid met dit wapen blijkt gevend, en bovendien reeds sedert tal van jaren behept was met een zijn bewegingen ernstig bemoeilijkende kwaal, terzake waarvan hij voor dec. 1964 reeds vijftien maal operatief was behandeld' (NJ 1966, 496). Deze verhoging van het strafmaximum staat naast de algemene strafverzwarende omstandigheid voor (politie)ambtenaren zoals neergelegd in artikel 44 Sr.

Artikel 44 Sr (*misbruik ambtelijke hoedanigheid*)

Indien een ambtenaar door het begaan van een strafbaar feit een bijzondere ambtsplicht schendt of bij het begaan van een strafbaar feit gebruik maakt van macht, gelegenheid of middel hem door zijn ambt geschonken, kan de op het feit gestelde straf, met uitzondering van geldboete, met een derde worden verhoogd.

De rechter kan op grond van de bijzondere ambtelijke status van de politieambtenaar het strafmaximum, met uitzondering van geldboete, dus met een derde verhogen indien de politieambtenaar door het begaan van een strafbaar feit een bijzondere ambtsplicht schendt of gebruik maakt van macht, gelegenheid of middel hem door zijn ambt geschonken. Artikel 44 is van toepassing op alle strafbare feiten die door iedereen kunnen worden gepleegd, zoals bijvoorbeeld de hiervoor genoemde (zware) mishandeling, doodslag en dood door schuld. Omdat de politieambtenaar zijn dienstpistool krachtens zijn ambt in bezit heeft, moet rekening houden met een mogelijke strafverhoging wanneer hij daarvan misbruik maakt.

Het onderzoek door de rijksrecherche

Het belang van de objectiviteit vergt dat bij het vermoeden dat een politieambtenaar een strafbaar

feit heeft gepleegd, als voorbereiding op de beslissing van het OM over de eventuele vervolging, de rijksrecherche wordt ingeschakeld. De minister van Justitie heeft dit in 1969 neergelegd in de 'Regeling inzake strafrechtelijke en disciplinaire onderzoeken naar gedragingen van politieambtenaren.' De hoofdofficier van Justitie verzoekt aan de procureur-generaal om de rijksrecherche een onderzoek in te laten stellen naar het gebeuren. De procureur-generaal beschikt daartoe over een aantal bijzondere ambtenaren van politie zoals bedoeld in artikel 43 Politiewet 1994 (voor 1 april 1994 bijzondere ambtenaren van rijks-politie geheten). Voor de toezichthoudende en controlerende taken van de procureur-generaal zijn dat de commissarissen van politie toegevoegd aan de procureur-generaal ('commissaris toegevoegd'). Voor onderzoekstaken zijn dat de ambtenaren van de rijksrecherche. De rijksrecherche is belast met 'het in opdracht van de procureur-generaal (...) instellen van strafrechtelijke, disciplinaire, administratieve, oriënterende en andere onderzoeken, alsmede het uitvoeren van andersoortige vertrouwelijke opdrachten, welke met het oog op objectiviteit, onafhankelijkheid, vertrouwelijkheid en/of specialistische kennis niet aan derden kunnen worden opgedragen' (Guijt en Van den Hazel 1994:14). 'De kracht van het optreden van de rijksrecherche heeft als basis haar staatsrechtelijke ophanging los van departementen, reguliere politie of lijnmanagement' (Pijl en Muijen 1994:21).

De rijksrecherche verricht onderzoek als de integriteit van de overheid in het geding is en onafhankelijk en objectief onderzoek geboden is. Deze taak komt neer op het onderzoeken van mogelijk strafbare gedragingen van overheidsambtenaren (waaronder politiepersoneel), bestuurders en politici, bijvoorbeeld inzake corruptie, letsel bij politieel vuurwapengebruik, ontsnappingen van gedetineerden, opsporingsonderzoeken naar klachten over politieoptreden en misbruik van bevoegdheden door de politie. Daarnaast kan de procureur-generaal de rijksrecherche betrekken bij de controle op specifieke terreinen, bijvoorbeeld de uitvoering van de Vreemdelingenwet, de Wet Wapens en Munitie en de inspectie van politiecellen.

Tezamen met de commissarissen toegevoegd vormen de bijzondere opsporingsambtenaren van de rijksrecherche een organisatie van omstreeks 70 executieve politieambtenaren, verdeeld over de vijf res-

sorten, de werkgebieden van de Gerechtshoven. De rijksrecherche wordt in 1996 gereorganiseerd, mede in het licht van de reorganisatie van het OM als geheel. Dit houdt in dat een landelijk directeur voortaan namens het College van procureurs-generaal de rijksrecherche op afstand aanstuurt en dat werkwijze en registratie meer landelijk en meer uniform gaan worden. De rijksrecherche blijft wel bij de parketten van de gerechtshoven gehuisvest, maar behoort niet meer tot de verantwoordelijkheid van de afzonderlijke procureurs-generaal. De commissarissen van de politie verdwijnen geheel van de parketten van de hoven en gaan het College van procureurs-generaal ondersteunen. Voor de onderzoekstaak met betrekking tot politieel vuurwapengebruik lijkt er weinig te veranderen.

Meer dan de helft van de onderzoeken van de rijksrecherche heeft betrekking op de politie (Pijl en Muijen 1994:21). Daarnaast is het gevangeniswezen een belangrijk werkterrein. Gekeken naar het soort delicten dat de rijksrecherche onderzoekt, blijken gedragingen van ontvluchte terbeschikkinggestelden, diefstal en verduistering en geweldpleging (anders dan met vuurwapens) de grootste drie categorieën te zijn; elk ongeveer 15 procent van alle onderzoeken. Corruptie, fraude en schendingen van bevoegdheden en geheime vormen tezamen 21 procent van de onderzoeken. Politieel vuurwapengebruik vormt een kleine vijf procent van de onderzoeken van de rijksrecherche, gemiddeld 20 à 30 per jaar. De rijksrecherche stelt de hoofdofficier van Justitie via rapporten of processen-verbaal in kennis van de bevindingen.

Het merendeel van de onderzoeken naar vuurwapengebruik betreft politieoptredens waarin een politiekogel een burgerslachtoffer heeft gemaakt. Een enkele keer vormt een ongeluk met een vuurwapen, al dan niet met gewonden, aanleiding voor een rijksrechercheonderzoek. Verder richt het onderzoek zich soms op (pogingen tot) zelfdoding van (partners van) politieambtenaren. Ook de complexiteit van het incident, het slachtofferschap van een agent of een (straf)klacht van een burger tegen een gewapend politieoptreden kan reden zijn tot het instellen van een onderzoek.

Opmerkelijk is dat de Nota van Toelichting op de Ambtsinstructie 1994 met geen woord over de mogelijkheid van onderzoek door de rijksrecherche rept. In de praktijk gaat de rijksrecherche zo snel mogelijk

aan het werk. Raakt de politie een persoon met een kogel uit een vuurwapen, dan worden doorgaans onmiddellijk de chef van dienst, de piket officier van Justitie en de piketfunctionaris van de rijksrecherche ingelicht. De (piket)rijksrechercheur gaat na de melding zo mogelijk direct ter plaatse. Zodoende is hij in de gelegenheid een eerste indruk te krijgen van het voorval, en kan hij zich voorstellen aan de schutter(s). Wanneer de situatie het toelaat, maakt hij een inventarisatie van de vereiste werkzaamheden ten behoeve van het onderzoek en maakt hij werkafspraken met het (technische) rechteam van het korps. Het kan ook zijn dat hij deze zaken pas bij zijn tweede komst regelt. Het verhoren van de schutter, in deze zaken de verdachte, en getuigen vindt zo spoedig mogelijk plaats. Voor de betrouwbaarheid van de onderzoeksgegevens is het van belang dat de betrokkenen in detail hun versie van de toedracht uiteenzetten. Voorafgaand onderling contact dient in het belang van het onderzoek dus zoveel mogelijk gemeden te worden. De kwaliteit van de politieke verslaglegging (processen-verbaal en rapporten) en het onderzoek naar de omstandigheden van het vuurwapengebruik zijn van groot belang om tot een juiste beoordeling ex post te komen. Dat onderstreept het belang van het rijksrechercheonderzoek.

Meldingsplicht versus zwijgrecht

In principe wordt de schutter of degene die op andere wijze van zijn vuurwapen gebruik heeft gemaakt (dreigen) door de rijksrecherche als verdachte gehoord. Het verhoor moet in dat geval aanvangen met de cautie, dat wil zeggen de mededeling dat de politieambtenaar in zijn hoedanigheid als verdachte niet verplicht is om op de hem gestelde vragen te antwoorden (art. 29 lid 2 Sv).

Artikel 29 Sv (pressieverbod, zwijgrecht en cautieplicht)

1 In alle gevallen waarin iemand als verdachte wordt gehoord, onthoudt de verhoorende rechter of ambtenaar zich van alles wat de strekking heeft eene verklaring te verkrijgen, waarvan niet gezegd kan worden dat zij in vrijheid is afgelegd. De verdachte is niet tot antwoorden verplicht.

2 Voor het verhoor wordt de verdachte medegedeeld dat hij niet verplicht is tot antwoorden.

3 De verklaringen van den verdachte, bepaaldelijk die welke eene bekentenis van schuld inhouden,

worden in het proces-verbaal van het verhoor zoveel mogelijk in zijne eigen woorden opgenomen. De mededeling bedoeld in het tweede lid wordt in het proces-verbaal opgenomen.

Tot in de jaren '80 kwam het wel voor dat de politieambtenaar in deze fase niet als verdachte maar als getuige werd gehoord. Hoewel dit een minder confronterende wijze van verhoor lijkt, onthoudt de rijksrechercheur de politieambtenaar op die manier de wettelijke bescherming die aan een verdachte toekomt.

Wanneer de officier van Justitie op grond van het aan hem toegezonden geweldsrapport tot strafrechtelijke vervolging overgaat, dan mogen ingevolge de Nota van toelichting bij artikel 17 Ambtsinstructie 1994 de gegevens die ingevolge de melding zijn verkregen, daarvoor niet worden gebruikt. De officier van Justitie zal het geweldsrapport moeten terugzenden aan de desbetreffende meerdere. Op deze wijze zou recht gedaan zijn aan het zwijgrecht waarop de politieambtenaar in zijn hoedanigheid van verdachte aanspraak kan maken. Maar is dit afdoende?

De meldingsplicht heeft, aldus de toelichting bij artikel 17 Ambtsinstructie 1994, niet tot doel de politieambtenaar te incrimineren, maar vormt wel de basis voor de beslissing van de officier van Justitie om in een concreet geval te onderzoeken of een politieambtenaar zodanig de grenzen van zijn bevoegdheid heeft overschreden dat hij als verdachte moet worden aangemerkt dan wel eventueel moet worden vervolgd. Daarmee staat de verplichting tot melden op gespannen voet met het *nemo tenetur*-beginsel, op grond waarvan niemand gedwongen kan worden belastend bewijsmateriaal tegen zichzelf te produceren en het zwijgrecht dat ingevolge artikel 29 Sv aan elke verdachte toekomt. Dat zelfde zou ook kunnen gelden ten aanzien van de wettelijke plicht ambtsedig proces-verbaal op te maken van hetgeen ter opsporing is verricht.

Artikel 152 Sv (verbaliseringsplicht)

De ambtenaren (...) maken ten spoedigste proces-verbaal op van het door hen opgespoorde strafbare feit of van hetgeen door hen tot opsporing is verricht of bevonden.

Artikel 153 Sv (ambtseed)

1 Het proces-verbaal wordt door hen opgemaakt op hun ambtseed of, voor zover zij die niet hebben afgelegd, door hen binnen tweemaal vier en twintig

uren beëdigd voor een hulpofficier van justitie die daarvan een verklaring op het proces-verbaal stelt.

2 Het wordt door hen persoonlijk opgemaakt, gedagtekend en ondertekend; daarbij moeten tevens zoveel mogelijk uitdrukkelijk worden opgegeven de redenen van wetenschap.

Dit proces-verbaal moet worden opgemaakt naar waarheid, hetgeen meebrengt dat geweldsgebruik volledig en eerlijk moet worden gerapporteerd. Dit laatste laat zich goed verenigen met de opvatting dat de geweldsrapportage niet gezien moet worden als een verweer tegen ongerechtvaardigde verdachtmaking, maar als een logische consequentie van het uitoefenen van de sterke arm-functie en het geweldsmonopolie van de overheid. Een zorgvuldige verantwoording, dat wil zeggen een rapportage plus analyse uitmondend in een oordeel achteraf, zal wat dit betreft door de schietende politieambtenaar, of hij het nu leuk vindt of niet, moeten worden geaccepteerd.

Vanuit de politiepraktijk wordt in verband hiermee wel de opvatting verdedigd dat de verplichte schriftelijke geweldsrapportage in strijd is met het zwijgrecht ingevolge artikel 29 Sv, omdat het rapport zou kunnen worden gebruikt als bewijs in een eventuele strafzaak tegen de desbetreffende rapporteur (Van Kooten 1985:208). Vaststaat dat geweldsgebruik door politieambtenaren soms het plegen van ernstige delicten impliceert (zwarte mishandeling of doodslag), hetgeen slechts valt te rechtvaardigen wanneer het geweld achteraf op grond van de geweldsinstructie of een beroep op noodweer als toelaatbaar wordt beoordeeld. Maar dwingt dit risicoperspectief nu tot de conclusie dat de meldingsplicht zoals neergelegd in artikel 17 Ambtsinstructie 1994 inderdaad in strijd is met het zwijgrecht ingevolge artikel 29 Sv? In zijn algemeenheid moet deze opvatting worden verworpen. De rapportageplicht is een instructienorm voor de politieambtenaar, terwijl het zwijgrecht zoals neergelegd in artikel 29 Sv, een recht is van de verdachte. In de fase van de geweldsrapportage is de rapporteur nog geen verdachte in de zin van artikel 27 Sv. Wanneer de politieambtenaar weigert over zijn geweldsgebruik te rapporteren, is dat niet alleen in strijd met artikel 17 Ambtsinstructie 1994 maar ook met artikel 152 Sv (strafvorderlijke verbaliseringsplicht). Voor een beroep op een wettelijk zwijgrecht lijkt derhalve in deze fase formeel geen ruimte. In tegendeel, in Nederland is volgens de Hoge Raad in

ieder geval geen onvoorwaardelijk recht of beginsel verankerd op grond waarvan een verdachte op enigerlei wijze kan worden verplicht tot het verlenen van medewerking aan het verkrijgen van voor hem mogelijk bezwarend bewijsmateriaal (NJ 1977, 557).

De politieambtenaar heeft in deze fase natuurlijk de mogelijkheid om te weigeren een geweldsrapportage op te maken, maar dit schijnt in de praktijk nimmer te gebeuren, omdat de politieambtenaar daarmee reeds in een vroeg stadium te kennen zou geven dat hij belastende informatie wil achterhouden. Zo hebben wij ook geen aanwijzingen gevonden dat politieambtenaren geen medewerking verlenen aan het onderzoek door de rijksrecherche. Het is dus veeleer aannemelijk dat de politieambtenaar die er belang bij heeft de ware toedracht toe te dekken het gebruikte geweld zal proberen te verzwijgen of slechts een beperkt gedeelte conform de waarheid zal rapporteren (Naeyé 1990:255). Dit laatste kan allicht uitlopen op een 'creatieve' reconstructie waarbij de feitelijke toedracht geweld wordt aangedaan, hetgeen onder omstandigheden meeneed kan opleveren. Zo bleek tijdens een strafzitting waarop een automobilist terecht stond, dat de verbalisant in zijn ambtsedig proces-verbaal had vermeld dat hij een waarschuwingsschot had gelost omdat de automobilist een poging deed zijn collega omver te rijden. In werkelijkheid had hij geschoten op de banden van de weggrijdende auto omdat hij boos was dat de bestuurder zijn stopteken negeerde. Dit meinedig proces-verbaal leidde er toe dat beide agenten strafrechtelijk werden vervolgd. De schutter werd ontslagen en door de rechtbank tot acht maanden gevangenisstraf veroordeeld (waarvan zes voorwaardelijk) en de collega die in het proces-verbaal mee loog om de schutter – met wie hij goed bevriend was – te dekken, werd veroordeeld tot acht weken voorwaardelijke gevangenisstraf en daarnaast disciplinair gestraft (vier jaar geen promotie en salarisbevrozing, aldus *het Parool*, 17 mei 1988).

De meldingsbereidheid zal niet alleen afhangen van de nadelen en risico's die aan de melding verbonden zijn, maar mede worden beïnvloed door de reactie en druk van de directe omgeving en leidinggevend. Uit onderzoek zou blijken dat de aanwezigheid van superieuren met een relatiegerichte leiderschapsstijl tot een aanzienlijk mindere meldingsbereidheid van geweld bij arrestatie leidt dan bij een taakgerichte stijl (Vrij e.a. 1988:519).

Omdat de reconstructie van een schietgeval naast feitelijke kwesties ook normatieve momenten bevat, is een zekere kleuring van de geweldsrapportage niet bij voorbaat uit te sluiten (Kruize en Wijmer 1990: 235). Het gevolg hiervan kan wel zijn dat het OM er toe neigt het geweldsrapport te lezen als de voor de politie meest rooskleurige versie, hetgeen vanzelfsprekend leidt tot nadere vragen die op de betrokken politieambtenaar (terecht) de indruk van achterdocht kunnen geven. Wat dit laatste betreft kan worden opgemerkt dat de kwaliteit van de verplichte geweldsrapportage nadelig wordt beïnvloed door vermoeidheid en emoties, in de terminologie van het psychiatrisch onderzoek ‘oordeels- en kritiekstoornissen’ genoemd, die samenhangen met de toestand van ‘vernauwd’ bewustzijn. Een zorgvuldige behandeling van de rapportage is dus geboden (Gersons 1984:902).

Maar is het terugzenden van het geweldsrapport door de officier van Justitie afdoende om te voorkomen dat het rapport wordt gebruikt in de strafzaak waarin de betrokken rapporteur in verband met het gebruikte geweld terecht staat? Dit lijkt ons niet. Het geweldsrapport is op zich zelf genomen niet onrechtmatig verkregen. Integendeel, de rapportage is gemaakt op basis van een ambtsplicht. Geen rechtsregel verbiedt de rechter de inhoud van de rapportage te gebruiken voor het bewijs, noch is dit in strijd met het beginsel van een goede procesorde. De rechter-commissaris zou van dergelijke rapporten ingevolge artikel 105 Sv de uitlevering kunnen vorderen, waaraan ingevolge artikel 106 lid 1 Sv zal moeten worden voldaan. Ook zouden collega’s of een meerdere op de zitting door de rechter kunnen worden gedwongen te getuigen omdat politieambtenaren geen verschoningsrecht toekomt (Naeyé 1987:465). Het feit dat de geweldsrapportage in het geval van strafrechtelijke vervolging door de officier van Justitie zou moeten worden teruggestuurd naar de meerdere, is in feite uitstel van executie. Kortom, het materiaal dat een politieambtenaar produceert als rapportageplichtige kan naderhand in een eventuele strafzaak als bewijsmateriaal tegen hem worden gebruikt, ook voor het vaststellen van de kennelijke leugenachtigheid ervan.

Tot slot zij vermeld dat de politieambtenaar die meent te moeten zwijgen omdat hij strafrechtelijke risico’s loopt, zelf kan beslissen of hij een geweldsrapport opmaakt of zich op het zwijgrecht van artikel 29 lid 1 Sv beroept. Zodra hij zich als zwijgende ver-

dachte opstelt, wordt hij immuun voor elke opdracht van zijn superieuren om desondanks te rapporteren. Ten principale maakt de politieambtenaar dus zelf uit of hij rapporteert of zwijgt. Deze keuzevrijheid is gebaseerd op zijn dubbele rechtspositie: die van ambtenaar en die van verdachte. Maar wanneer de politieambtenaar in verband met de omstandigheid dat hij eventueel als verdachte zal worden aangemerkt, weigert om in weerwil van artikel 17 Ambtsinstructie 1994 het geweldsgebruik te melden, staat zonder enige beperking de mogelijkheid van disciplinaire aanpak open. Alleen wanneer het nemen van disciplinaire maatregelen de bedoeling heeft om langs deze weg de politieambtenaar te dwingen belastende informatie te verstrekken, zal dat kunnen worden opgevat als strijdig met het *fair trial* beginsel, getuige het arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in de zaak Funke tegen Frankrijk (NJ 1993, 485).

Wanneer de politieambtenaar strafrechtelijk wordt vervolgd en op de zitting weigert een verklaring af te leggen of bepaalde vragen te beantwoorden, zal zijn zwijgrecht als verdachte meebrengen dat zijn weigering op zichzelf niet kan bijdragen tot het bewijs, ook niet via eigen waarneming van de rechter tijdens de behandeling van de zaak ter terechtzitting (art. 340 Sv). Maar dat brengt echter niet mee dat de rechter nooit aan zo’n weigering enig gevolg zou mogen verbinden. Zo zal volgens de Hoge Raad bijvoorbeeld in het geval dat de verdachte een verweer voert dat niet in strijd is met de gebezigde bewijsmiddelen doch – indien juist – onverenigbaar is met de bewezenverklaring, de omstandigheid dat de verdachte weigert te antwoorden op nadere vragen met betrekking tot de door hem gestelde gang van zaken, kunnen bijdragen aan de verwerping van het verweer op grond dat die gestelde gang van zaken niet aannemelijk is geworden (NJ 1996, 540).

Hoewel uit de weigering een verklaring af te leggen niet mag worden afgeleid dat een eerder afgelegde verklaring leugenachtig is, zal de weigering wel een rol kunnen spelen bij het inschatten van de betrouwbaarheid en de aannemelijkheid van de eerder afgelegde verklaring wanneer deze wordt afgezet tegen andersluidende verklaringen van derden of ander bewijsmateriaal. Wanneer de politieambtenaar zich wil beroepen op een strafuitsluitingsgrond maar tevens de waarheid wil bemantelen door te zwijgen, kan zich dat in ieder geval tegen hem keren doordat de rechter

zijn beroep op noodweer wegens onvoldoende aan-
nemelijkheid zal kunnen verwerpen.

Strafuitsluitingsgronden

Een politieambtenaar die met zijn vuurwapen een burger verwondt of doodt en daarmee een strafbaar feit pleegt, zal zonder strafoplegging vrijuit kunnen gaan wanneer hij zich kan beroepen op een strafuitsluitingsgrond. De wetgever heeft namelijk in het Wetboek van Strafrecht de mogelijkheid aanvaard dat iemand weliswaar alle bestanddelen van een delictsinhoud heeft verwezenlijkt, maar onder zulke omstandigheden dat het strafbare feit hem niet kan worden toegerekend en straf derhalve achterwege behoort te blijven. Deze strafuitsluitingsgronden zijn omschreven in de artikelen 39 (psychische stoornis), 40 (overmacht), 41 (noodweer), 42 (wettelijk voorschrift) en 43 (ambtelijk bevel). Daarnaast worden er in de doctrine en rechtspraak ook nog ongeschreven, dat wil zeggen niet in de wet neergelegde, strafuitsluitingsgronden erkend, zoals de 'afwezigheid van alle schuld' (AVAS) en het 'ontbreken van de materiële wederrechtelijkheid'. Strafuitsluitingsgronden vormen een uitzondering op het normale uitgangspunt dat een gedraging waardoor alle bestanddelen van een delictsombschrijving zijn vervuld, strafbaar is.

Strafuitsluitingsgronden worden onderscheiden in rechtvaardigingsgronden (die de wederrechtelijkheid aantasten) en schulduitsluitingsgronden (die de schuld wegnemen). In beginsel sluiten deze twee varianten elkaar uit. Deze tweedeling loopt parallel met het onderscheid dat wordt gemaakt tussen de strafbaarheid van het feit en de strafbaarheid van de verdachte (art. 350 Sv). In de rechterlijke beraadslaging komt de beoordeling van een eventuele rechtvaardigingsgrond aan de orde bij de vraag naar de strafbaarheid van het bewezenverklarde feit, waar dat voor een schulduitsluitingsgrond aan de orde is bij de vraag naar de strafbaarheid van de verdachte (zie Schema 3.2). Wanneer de aanwezigheid van een strafuitsluitingsgrond wordt aangenomen, luidt de rechterlijke uitspraak in beide gevallen 'ontslag van alle rechtsvervolging'. Of er sprake is van een strafuitsluitingsgrond wordt beslist op basis van de situatie waarin en het moment waarop de politieambtenaar zijn wapen afvuurde.

Met het oog op de beschrijving in de Hoofdstukken 14 tot en met 16 van de wijze waarop in de periode

1978-1995 de rake zaken zijn afgedaan, volgt nu een korte uiteenzetting van de strafuitsluitingsgronden die bij de afdoening van politieel vuurwapengebruik in aanmerking komen. Alvorens dit te doen merken wij op dat er twee regulerende beginselen zijn die in toenemende mate een belangrijke rol zijn gaan spelen bij de vaststelling van de reikwijdte van strafuitsluitingsgronden in een concreet geval (Wemes 1994: 170). Beide beginselen, te weten de Garantenstelling en de *culpa in causa*, zijn van direct belang bij de vaststelling van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van de schietende politieambtenaar.

Garantenstelling

De strafuitsluitingsgronden hebben voor bepaalde personen vanwege hun functie of beroep een minder groot bereik dan voor een doorsnee-persoon. Dit wordt in de juridische literatuur *Garantenstellung* genoemd. Aan personen met een bepaalde maatschappelijke functie of rol mogen in bepaalde situaties hogere eisen worden gesteld dan aan de gemiddelde burger. Iemands hoedanigheid of functie kan een extra rolverantwoordelijkheid met zich mee brengen, zoals bijvoorbeeld het geval is bij politiemensen, brandweerlieden, artsen en militairen. Politieambtenaren vervullen hun taak in een specifieke ambtelijke hoedanigheid en aanstelling. Zij vervullen een deel van de overheidstaak en hebben als 'sterke arm' een zekere plicht om niet te versagen daar waar gewone burgers zullen mogen vluchten of dichtklappen. Hun bevoegdheden, uitrusting, opleiding en bewapening zijn daarop afgestemd. Van politieambtenaren mag verwacht worden dat zij met een zakelijke en doordachte aanpak ook moeilijke taken toteen goed einde kunnen brengen (Van de Vijver 1980:27). Uiteraard zullen incasseringsvermogen en persoonlijke ervaringen van politieambtenaren van invloed op hun gedrag kunnen zijn (Kruize en Wijmer 1993:211), maar de rechtmatige uitoefening van hun bediening moet aan een hoge standaard voldoen. Zeker met betrekking tot de uitvoering van het geweldsmonopolie geldt het adagium *noblesse oblige*, juist daar mag beroepsdeformatie geen rol spelen. 'Geen bevoegdheid zonder verantwoordelijkheid, geen verantwoordelijkheid zonder verantwoording', aldus de gulden regel in het Eindrapport van de Enquêtecommissie opsporingsmethoden (Inzake opsporing 1996:9)

De rechter zal ook aan een politieambtenaar die

buiten diensttijd van zijn dienspistool gebruik maakt, hogere eisen kunnen stellen dan in een vergelijkbaar geval aan een burger. Zo veroordeelde de Amsterdamse rechtbank in 1974 een agent-hondengeleider tot een geldboete wegens 'bedreiging met enig misdrijf tegen het leven gericht dan wel met zware mishandeling' (art. 285 Sr) toen deze een waarschuwingsschot loste in de richting van een groepje mensen dat bij zijn voordeur op de galerij stond en 'in staat van opwinding' verkeerde. De rechtbank stelde met betrekking tot een beroep op een wettelijk voorschrift dan wel een ambtelijk bevel, dat er sprake moet zijn van zodanige omstandigheden dat verdachte ook redelijkerwijs verplicht was te handelen zoals hij deed, althans redelijkerwijs zulk handelen werd vereist.

'Overwegende dat in het bijzonder van een ambtenaar van politie, buiten diensttijd optredend uitsluitend ter bescherming van zich zelf en zijn gezin, moet worden verlangd, dat hij niet eerder naar middelen grijpt welke hem in afwijking van andere burgers zouden zijn toegestaan, dan nadat duidelijk is gebleken, dat andere mogelijkheden tot afweer dan wel onttrekking aan bedreiging niet voorhanden zijn; Overwegende dat de verdachte de mogelijkheid had om zich in zijn woning te begeven en vandaar uit, desnodig, indringers het hoofd te bieden, dan wel zich met hulp van zijn hond te verdedigen tegen mogelijke uitvoering van jegens hem gerichte bedreigingen; Overwegende dat ook niet duidelijk is geworden wat aan een dergelijke handelwijze in de weg stond; Overwegende dat verdachte derhalve door met een wapen te dreigen en een waarschuwingsschot te lossen verder ging dan door omstandigheden werd geboden en mitsdien niet geacht kan worden te hebben gehandeld ter uitvoering van een wettelijk voorschrift of ambtelijk bevel' (NJ 1974, 258).

Voor de politieambtenaar is een lastige kwestie in hoeverre van hem gevergd kan worden de vlucht te zoeken waar dat kan of dat hij juist pal moet staan en niet mag wijken voor onrecht. In de rechtspraak zou in het algemeen een voorkeur te vinden zijn voor gebruikmaking van de vluchtmogelijkheid (Wemes 1994:203). Ook de beide vakministers geven in hun toelichting op de Ambtsinstructie 1994 aan dat uitgangspunt behoort te zijn het politieel (vuurwapen)geweld zoveel te beperken. Door toegenomen communicatiemogelijkheden kunnen politieambte-

naren hun aanhoudingsbevoegdheid effectiever realiseren waar vroeger de politieambtenaar er in zijn eentje, dan wel met zijn tweeën voorstond. Onvermijdelijk speelt de *Garantenstellung* hier een rol. Zo zal de rechter rekening kunnen houden met

'de omstandigheid, dat requirant een politieman was van wie in dit soort precaire situaties meer dan van een gewone burger zelfbeheersing en enig tactisch vernuft verwacht mag worden, zodat hij zonder dat van op de vlucht slaan (enz.) en ernstig prestigeverlies sprake is, toch een zeer rechtstreekse botsing met als aperte waarschijnlijkheid fatale gevolgen, kan voorkomen, althans daartoe een poging kan doen' (NJ 1982, 384; Casus 16.4).

Op basis van de speciale vaardigheden die van een politieambtenaar mogen worden verwacht, is Remmelink naar aanleiding van de Meta Hofman-zaak (NJ 1983, 468; Casus 16.6), bijvoorbeeld van mening dat een politieman geacht moet worden in staat te zijn een vrouw, die hem dreigend met een mes nadert, met behulp van zijn wapenstok van het lijf te houden (HSR 1996:324). Het Hof Leeuwarden veroordeelde een politieambtenaar uit Winschoten wegens 'zwaar lichamelijk letsel door schuld gepleegd in de uitoefening van enig ambt' tot vierhonderd gulden boete omdat hij in juni 1985 een automobilist, na een achtervolging, tijdens de aanhouding met zijn dienspistool op diens voorhoofd had geslagen waarbij een schot afging dat de verdachte in zijn onderarm raakte. De politieambtenaar beriep zich onder meer op psychische overmacht (psychische stresstoestand als gevolg van de achtervolging) welk verweer door het hof werd verworpen

'omdat verdachte die vijfeneenhalf jaar bij de politie werkzaam is aan de drang om [automobilist] met een doorgeladen vuurwapen te slaan, teneinde het verzet te breken, redelijkerwijs weerstand had kunnen en behoren te bieden, temeer nu enige tijd was verstreken sinds de gebeurtenissen voorafgaande aan de aanhouding' (NJ 1988, 809; Casus 16.13).

Een politieambtenaar die zich in een vechtpartij mengt om een verdachte aan te houden of vechtenden te scheiden, handelt in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening. Het kan hem dan niet verweten worden dat hij zich moedwillig aan de risico's van de vechtpartij heeft blootgesteld. Maar wanneer een burger zich mengt in een vechtpartij, is van noodweer geen sprake meer omdat dat geen noodza-

kelijke verdediging meer oplevert (NJ 1987, 950). Datzelfde geldt voor degene die de confrontatie zoekt of niet uit de weg is gegaan hoewel daartoe voldoende gelegenheid was (NJ 1992, 256). Zo ook zal een beroep op noodweer niet kunnen baten wanneer het aan de verdachte te verwijten is dat hij zich in een situatie heeft begeven waarin de kans op een confrontatie met de politie aanzienlijk is. In tegendeel, dit kan strafverhogend werken, zoals bleek bij de berechting van de schippers die in mei 1988 het Granaria-convooi bij het passeren van de prins Bernhardsluizen wilde verhinderen (NJ 1991, 846).

Bij een toenemende professionalisering van het politieoptreden en het verder articuleren van rol-verantwoordelijkheid zullen de marges voor een geslaagd beroep op een strafuitsluitingsgrond navenant afnemen. Met name doordat de Ambtsinstructie 1994 nu de bevoegdheid tot geweldsgebruik nadrukkelijk afhankelijk stelt van de juiste mate van geoefendheid, zal er voor individuele politieambtenaren geen beroep meer kunnen worden gedaan op een gebrekkige opleiding of training. Het 'recht' op het maken van fouten neemt af.

Culpa in causa

Een verdachte politieambtenaar die op het eerste gezicht een beroep lijkt te kunnen doen op de aanwezigheid van een strafuitsluitingsgrond, kan bij nader inzien toch strafbaar worden geacht omdat het aan hem zelf te wijten is dat hij in een situatie verzeild is geraakt waarin hij het strafbare feit heeft gepleegd. In dat geval wordt in de doctrine gesproken van culpa in causa, een verzamelbegrip van die gevallen waarin toch strafbaarheid wordt aangenomen omdat de verdachte 'zich verwijtbaar vrijwillig (namelijk zonder dwang of noodzaak) in een situatie heeft gemanoeuvreed, waarin het vervolgens plegen van het delict redelijkerwijs voorspelbaar was' (Wemes 1994:171). Na een caféruzie naar huis gaan om een mes te halen en gemakkelijk zittende kleding aan te doen, om vervolgens weer de confrontatie aan te gaan, is een vorm van eigen schuld die aan een beroep op noodweer in de weg staat. Er is dan niet meer sprake van een noodzakelijke verdediging (NJ 1990, 353).

Voorzover wordt aangenomen dat het tot de taak van de politieambtenaar behoort om in risicovolle situaties handelend op te treden waar dit van een burger niet verlangd zou (kunnen) worden, verliest

het culpa in causa-beginsel enigszins aan kracht. Bij de plicht om te handelen mag toch een zekere operationele speelruimte worden verlangd. Daar staat tegenover dat de Garantenstellung met zich meebrengt dat er voor een (ervaren) politieambtenaar eerder sprake zal zijn van culpa in causa dan dat het geval is bij een gemiddelde burger. In ieder geval wordt door het culpa in causa-beginsel het moment van beoordeling van het politieel vuurwapengebruik per saldo uitgebreid tot de aanloopfase naar het schot en de mate van geoefendheid van de politieambtenaar die het schot afvuurde dan wel daartoe het bevel gaf. Volgens Strijards zou een politieambtenaar zich dan ook pas met vrucht op een strafuitsluitingsgrond kunnen beroepen wanneer aan zijn normkrenkende gedraging geen 'anterieure verwijtbaarheid' ten grondslag ligt (Strijards 1987:45).

Ook in het politieonderwijs is het inzicht gegroeit dat politieambtenaren zichzelf nogal eens in situaties manoeuvreren waarin niets anders overblijft dan te schieten. Als voorbeelden worden genoemd het onnodig voor een rijdende auto springen, wilde achtervolgingen tegen elke prijs, dekkingsmogelijkheden onbenut laten en taakverdeling met collega's verwaarlozen (Adang en Van Liempt 1996:22). Het adequaat waarnemen in moeilijke situaties zou verder een onderschatte vaardigheid zijn.

Het culpa in causa-beginsel kan in ieder geval gezien worden als een aanscherping van de zorgplicht die de politieambtenaar op grond van zijn specifieke kennis en ervaring heeft om adequaat te voorzien in wat voor een situatie hij terecht zou kunnen komen. Zonder in dit verband nu direct te spreken van een 'vluchtrecht' laat staan van een 'vluchtplicht', zal onder omstandigheden professioneel gedrag er toe moeten leiden dat een politieambtenaar terugtreedt vanwege de aanmerkelijke kans op fatale escalatie (zie Schema 2.1 in Hoofdstuk 2). Met name bij een beroep op noodweer zal dit zoals we hierna zullen zien een rol kunnen spelen.

Artikel 42 Sr (wettelijk voorschrift)

Niet strafbaar is hij die een feit begaat ter uitvoering van een wettelijk voorschrift.

Het toebrengen van al dan niet dodelijk letsel door gebruik van het dienstvuurwapen kan allereerst worden gerechtvaardigd door de aanwezigheid van een rechtvaardigingsgrond zoals bedoeld in artikel

42 Sr. Dat iemand, die op gezag van de overheid verplicht handelt en daardoor een delictsinhoud vervult, van straffeloosheid wordt verzekerd, is tamelijk vanzelfsprekend. Er moet dan wel sprake zijn van evenredigheid tussen de aangewende middelen en het beoogde doel. Door te spreken van ‘ter uitvoering van’ beoogt de wetgever aan te geven dat het wettelijk voorschrift een plicht of een taak moet voorschrijven. De algemene bevoegdheid van een politieambtenaar om in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening geweld te gebruiken (art. 8 Politiewet 1993), gecombineerd met een specifieke bevoegdheid waartoe dat geweld wordt ingezet (zoals de aanhoudingsbevoegdheid in de artikelen 53 tot en met 54 Sv), vormt voor een politieambtenaar onmiskenbaar zo’n wettelijk voorschrift. Datzelfde geldt voor de geweldsbevoegdheid in het kader van de handhaving van de openbare orde op basis van artikel 175 Gemeentewet op grond waarvan de burgemeester aan de politie bevelen kan geven. De ingeschakelde politieambtenaar zal niet strafbaar zijn omdat hij handelde op basis van een ambtelijk bevel (art. 43 Sr) terwijl de burgemeester als doenpleger vrijuitgaat omdat hij het feit doet plegen op basis van een ambtelijk bevel (HSR 1996: 333).

Gezien het feit dat de Ambtsinstructie 1994 is gebaseerd op artikel 9 Politiewet 1993 en artikel 11 Grondwet en van meet af aan in het Staatsblad is gepubliceerd en volgens de toelichting van de regering nadrukkelijk beoogt aan de invulling van de geweldsbevoegdheid een wettelijke invulling te geven, zal deze instructie als wettelijk voorschrift kunnen worden opgevat (Van Rest 1991:171). R Emmelink is wat minder stellig op dit punt (HSR 1996: 331). Van der Meulen (1993:78) acht het waarschijnlijk dat de Ambtsinstructie geen wettelijk voorschrift is, omdat deze interne richtlijnen voor politieambtenaren bevat en geen burgers bindende voorschriften. Hoe dit ook zij, of het nu een wettelijk voorschrift of een ambtelijk bevel is, in beide gevallen gaat het om een strafuitsluitende rechtvaardigingsgrond, bij toekenning waarvan de rechter zal ontslaan van rechtsvervolging.

Artikel 42 Sr kent geen variant waarin het exces als bijzondere schulduitsluitingsgrond functioneert. De politieambtenaar die geëmotioneerd raakt omdat de verdachte niet wil blijven staan of tegenwerkt, kan niet inbrengen dat het schot is afgegaan als gevolg van emoties en stress die als vanzelfsprekend met zijn taak samenhangen. De taakuitoefening zal steeds

moeten voldoen aan de algemene beginselen van behoorlijk politieoptreden (proportionaliteit, subsidiariteit, redelijkheid, gematigheid en behoorlijkheid) en op het terrein van de strafvordering zal specifiek rekening moeten worden gehouden met de beginselen van een goede procesorde (NJ 1979, 142).

De politieambtenaar die geweld gebruikt in de, naar achteraf blijkt, onjuiste overtuiging dat hij een wettelijk voorschrift uitvoert, terwijl dat niet bestaat of inmiddels is vervallen, blijft strafbaar. Artikel 42 Sr voorziet niet in een geval van dwaling. Van een politieambtenaar mag integendeel juist goede kennis van de wettelijke voorschriften worden verwacht. Wanneer de politieambtenaar in een acute situatie zijn vuurwapen gebruikt – in strijd met de geweldsinstructie – in de stellige overtuiging dat hij normconform handelt, zou hem in uitzonderlijke omstandigheden daarvan geen verwijt kunnen worden gemaakt. In dat geval zou een beroep op AVAS uitkomst kunnen bieden (NJ 1979, 1).

Artikel 43 Sr (ambtelijk bevel)

1 Niet strafbaar is hij die een feit begaat ter uitvoering van een ambtelijk bevel, gegeven door het daartoe bevoegde gezag.

2 Een onbevoegd gegeven ambtelijk bevel heft de strafbaarheid niet op, tenzij het door de ondergeschikte te goeder trouw als bevoegd gegeven werd beschouwd en de nakoming daarvan binnen de kring van zijn ondergeschiktheid was gelegen.

Wanneer een politieambtenaar van zijn vuurwapen gebruik maakt op bevel van zijn meerdere, zal het toebrengen van (dodelijk) letsel ook gerechtvaardigd kunnen worden door de aanwezigheid van een rechtvaardigingsgrond zoals bedoeld in het eerste lid van artikel 43 Sr of een schulduitsluitingsgrond zoals bedoeld in het tweede lid van dat artikel.

Een ambtelijk bevel kan alleen worden gegeven binnen een hiërarchische verhouding in een publiekrechtelijk verband. Er moet sprake zijn van een zeggenschapsrelatie waarbinnen de bevolene verplicht is aan het bevel gevolg te geven (Van Rest 1991: 43). Het bevel kan de wederrechtelijkheid van een gedraging wegnemen voor degene die het bevel uitvoert, terwijl de opdrachtgever die de gedraging doet plegen, vrijuit gaat op grond van het wettelijk voorschrift dat hem de bevelsbevoegdheid verleent.

De zeggenschapsrelatie tussen de politieambtenaar

en zijn meerdere is wel een noodzakelijke maar geen voldoende grond voor de politieambtenaar om ieder bevel uit te voeren. Er zal voor de meerdere steeds een wettelijke grondslag moeten zijn waarop het bevel is gebaseerd, terwijl het bevel moet passen binnen de taakopdracht van de ondergeschikte politieambtenaar. Een bevelsverhouding impliceert niet dat er steeds sprake moet zijn van formele ondergeschiktheid, noch van een sanctiebedreiging bij niet-nakoming van het bevel.

Het ambtelijk bevel is nauw gelieerd aan het wettelijk voorschrift. Het verschil tussen beide wordt diffuser naarmate het wettelijk voorschrift meer een bevelsmatig karakter aanneemt dan wel het bevel wordt gebaseerd op een ambtsinstructie met in algemene termen gestelde voorschriften. In de literatuur is gediscussieerd over de vraag of de oude geweldsinstructies konden worden opgevat als een ambtelijk bevel (Van Rest 1991:43), maar thans lijkt er tegen de achtergrond van artikel 8 Politiewet 1993 weinig reden te bestaan om de Ambtsinstructie 1994, en zeker de daarin opgenomen bepalingen met betrekking tot het vuurwapengebruik, niet langer als wettelijke voorschrift te beschouwen.

Met betrekking tot het vuurwapengebruik zijn in de Ambtsinstructie 1994 een tweetal bevelsverhoudingen neergelegd op grond waarvan de individuele politieambtenaar wordt beperkt in zijn operationele beslissingsvrijheid om van zijn vuurwapen gebruik te maken. Zo is er in artikel 5 juncto 7 lid 1 onder c Ambtsinstructie 1994 een speciale bevelsverhouding in het leven geroepen voor het optreden in 'gesloten verband, onder leiding van een meerdere', waarbij de politieambtenaar in een concreet geval uitsluitend vuurwapengeweld mag gebruiken in opdracht van het bevoegd gezag en op uitdrukkelijke last van zijn meerdere. Voor het gebruik van lange afstandsprecisievuurwapens is eveneens een speciale bevelsbevoegdheid in het leven geroepen. Het gebruik van dergelijke wapens vindt plaats op bevel van de commandant BBE die op zijn beurt afhankelijk is van een bevel door of vanwege de minister van Justitie (zie Hoofdstuk 9). De meerdere en de BBE-commandant ontleen aan deze regeling de bevoegdheid het bevel te geven (en kunnen straffeloosheid claimen op basis van artikel 42 Sr) terwijl de politieambtenaar die het bevel uitvoert straffeloosheid kan claimen op grond van artikel 43 Sr.

De politieambtenaar moet het ambtelijk bevel in alle gevallen met gepaste middelen uitvoeren. Er zal steeds een redelijke verhouding moeten bestaan tussen het met de uitvoering van het bevel geschonden belang en het juist met de uitvoering daarvan gediende belang. Ook de bevelgever moet zich houden aan een redelijke en billijke belangenafweging.

Een bevel om een vuurwapen te gebruiken in strijd met de gronden en gevallen zoals neergelegd in de Ambtsinstructie 1994, is onbevoegd gegeven. De politieambtenaar die zo'n bevel uitvoert, blijft in beginsel strafbaar. Dat is logisch want een gedraging die onrechtmatig is, wordt niet op bevel rechtmatig. Voor een politieambtenaar zal het in het algemeen wel duidelijk zijn wie binnen de hiërarchische verhoudingen bevoegd is hem bevelen te geven en of de nakoming daarvan binnen de kring van zijn ondergeschiktheid is gelegen, tot zijn normale werk behoort. Of het desbetreffende bevel bevoegd is gegeven, zal hij, juist door zijn ondergeschikte positie, niet steeds kunnen bepalen. Of hij te goeder trouw een bevel als bevoegd gegeven mag beschouwen, wordt in de rechtsontwikkeling meer en meer geobjectiveerd (HSR1996:343). De politieambtenaar zal dus een eigen verantwoordelijkheid houden en in geval van twijfel moeten afzien van uitvoering. Er is geen plaats voor blinde gehoorzaamheid, noch voor *Befehl ist Befehl*. In een uitzonderlijk geval, waarin een beroep op artikel 43 lid 2 Sr niet kan worden gehonoreerd, zou een verschoonbare dwaling onder de werking van het AVAS-beginsel kunnen vallen.

Artikel 41 lid 1 Sr (noodweer)

Niet strafbaar is hij die een feit begaat, geboden door de noodzakelijke verdediging van eigen of eens anders lijf, eerbaarheid of goed tegen ogenblikkelijke, wederrechtelijke aanranding.

Wanneer straffeloosheid van het politieel vuurwapengebruik niet kan worden gebaseerd op een wettelijk voorschrift rest de vraag of de politieambtenaar een beroep kan doen op het in artikel 41 Sr gecodificeerde recht op noodweer (lid 1) dan wel noodweeresces (lid 2). In artikel 41 komt tot uitdrukking dat iedere burger het recht in eigen handen mag nemen – zelfs als dat betekent dat daardoor een strafbaar feit wordt gepleegd – teneinde zich te verdedigen tegen iemand die hem aanvalt zonder recht of bevoegdheid. Aan de politieambtenaar komt een beroep op nood-

weer dus toe in zijn hoedanigheid van particulier. Het vormt een belangrijk vangnet voor die gevallen die niet onder de reikwijdte van de geweldsbepalingen in de Ambtsinstructie 1994 kunnen worden gebracht.

Noodweer wordt gerubriceerd als strafuitsluitingsgrond: de wederrechtelijkheid van de gedraging valt weg op grond van objectieve omstandigheden. Een beroep op noodweer (evenals op noodweer-exces) is in het beslissingsschema van de rechter eerst aan de orde wanneer bewezen is verklaard dat het strafbare feit door de politieambtenaar is gepleegd.

In artikel 3 van de Ambtsinstructie 1988 was nog met zoveel woorden opgenomen dat het gebruik van het vuurwapen ook geoorloofd was in gevallen van noodweer. De verwijzing hiernaar is in de nieuwe Ambtsinstructie 1994 komen te vervallen conform de aanbeveling van de Commissie bezinning geweldgebruik (Heijder 1987:60). Op deze wijze wordt er ruimte gelaten voor de ontwikkeling van de jurisprudentie op basis van artikel 41 Sr zonder dat deze in strijd kan komen met de regeling van het geweldsgebruik in de Politiewet 1993. Het schrappen van de verwijzing van de noodweerbepaling laat uiteraard onverlet dat een politieambtenaar, net als iedere burger, een beroep kan doen op noodweer wanneer hij ter zake van een schietincident zou worden vervolgd of berecht.

Voor een geslaagd beroep op noodweer of noodweer-exces moet er sprake zijn van een 'ogenblikkelijke, wederrechtelijke aanranding'. Onder aanranding wordt in de rechtspraak verstaan: 'gedragingen welke kunnen worden beschouwd als een feitelijke aantasting van eigen of eens anders lijf, eerbaarheid of goed, maar ook gedragingen welke een onmiddellijk dreigend gevaar voor zodanige aantasting opleveren' (NJ 1965, 262). Welke mate van gevaar vereist is om van een aanranding te kunnen spreken, hangt voornamelijk af van de omstandigheden van het geval. Daar is geen algemene regel voor te geven. Maar alleen de vrees voor de aanranding of het gevoel bedreigd te worden is niet voldoende (NJ 1932, 617). Uitgaan van de veronderstelling dat iemand een vuurwapen heeft en wel als eerste zal gaan schieten, is evenmin voldoende (NJ 1985, 565). Ook aan angst voor beïnvloeding door 'zwarte magie' kan geen beroep op noodweer worden ontleend (NJ 1990, 291). Voorzover angst voor de aanranding geen grond voor strafuitsluiting kan zijn, kan deze eventueel wel func-

tioneren als een strafverminderende omstandigheid (NJ 1980, 45).

De woorden 'geboden door de noodzakelijke verdediging' geven aan dat de beginselen van proportionaliteit en subsidiariteit van toepassing zijn. Zo veroordeelde de Rechtbank Haarlem in 1986 een man, die in een café een aanvaller had doodgeschoten, wegens doodslag tot vier jaar gevangenisstraf. De verdachte had ter plekke van een vriend een pistool geleend en de ongewapende aanvaller, waarmee hij die avond reeds eerder op de vuist was gegaan, van dichtbij neergeschoten. Een beroep op noodweer faalde omdat volgens de rechtbank de wijze van verdediging

'in geen verhouding stond tot het gevaar dat hem van de zijde van [het slachtoffer] dreigde, welk gevaar er op neerkwam dat [het slachtoffer] hem zou vastpakken en met hem zou gaan vechten, zonder dat [het slachtoffer] daarbij van een wapen, welk dan ook, gebruik maakte. Verdachte had een lichter en minder drastisch middel behoren te gebruiken, bijv. zijn vuisten of een barkruk, nog daargelaten de bescherming van zijn vijf vrienden.'

Ook het beroep op noodweer-exces werd verworpen omdat de overschrijding van de grenzen van de noodzakelijke verdediging in hoofdzaak niet het gevolg was van de hevige gemoedsbeweging van verdachte, maar van het feit

'dat hij zich tevoren had voorzien van het pistool, waarvan hij in deze situatie geen evenredig gebruik kon maken' (NJ 1987, 286).

In een ander geval uit 1981 veroordeelde het Hof Amsterdam een jonge politieambtenaar tot duizend gulden boete wegens 'zware mishandeling'. Betrokkene was tijdens een avond 'stappen' op het Leidseplein (om te vieren dat hij zijn politiediploma had behaald) met collega's in een vechtpartij geraakt en had, in een poging tot aanhouden, een jongen door zijn borst geschoten (zie Casus 16.4). Het hof verwierp het primaire beroep op noodweer omdat het niet aannemelijk was geworden

'dat verdachte zich niet – in plaats van het pistool uit de holster te trekken, dit door te laden en het op [jongen] te richten – aan de ogenblikkelijke wederrechtelijke aanranding door B. had kunnen onttrekken door enkele stappen achter of zijwaarts te doen en vervolgens [jongen] onder de dreiging van zijn (intussen getrokken) pistool de nodige waarschuwingen te geven.'

Ook een subsidiair verweer dat de politieambtenaar had geschoten op grond van de Amsterdamse geweldsinstructie (door de verdediging opgevat als wettelijk voorschrift en ambtelijk bevel), werd eveneens door het hof verworpen omdat bij een juiste afweging als in die instructie voorgeschreven de verdachte ervan had moeten afzien zijn wapen te gebruiken zoals hij heeft gedaan.

‘Het belang van de aanhouding en het nadeel waarmee moest worden gerekend als die aanhouding niet werd bewerkstelligd wogen niet op tegen het dodelijk risico verbonden aan het op korte afstand met een vuurwapen schieten op de borst van B. Bovendien is niet aannemelijk geworden dat verdachte de aanhouding niet op andere wijze kon bewerkstelligen’ (NJ 1982, 384).

Er zijn kennelijk situaties denkbaar waarin, op grond van artikel 41 Sr, wel het trekken van het vuurwapen en het daarmee dreigen als proportioneel moet worden toegelaten, maar niet het gericht schieten. Dat staat haaks op de geweldsinstructie op grond waarvan de bevoegdheid tot dreigen met het dienstpistool en het afvuren van een waarschuwingsschot pas ontstaat in gevallen waarin gericht schieten geoorloofd is. De geweldsinstructie lijkt de eis te stellen dat de situatie eerst (verder) moet escaleren alvorens de bevoegdheid tot vuurwapengebruik ter aanhouding wordt geconstitueerd (Van den Bergh en Machielse 1984:4). Het achterliggende belang is ongetwijfeld te voorkomen dat politieambtenaren het vuurwapen als een zelfstandig intimidatiemiddel gebruiken met het risico dat er ongewenste en ongewilde schoten vallen. Wat dat betreft is het een juiste keuze geweest om in de Ambtsinstructie 1994 de verwijzing naar het recht op noodweer te schrappen. Dat scherpt de politieambtenaar in dat het (vuur)wapengeweld allereerst en vooral moet worden gebaseerd op de geweldsinstructie. Maar dat neemt niet weg dat er sprake is van een zekere discrepantie. De plicht van de politieambtenaar om zich te laten leiden door zijn geweldsinstructie laat onverlet dat hij een beroep kan doen op gerechtvaardigd noodweer in zijn hoedanigheid van particulier. Dat betekent dat het vuurwapengebruik straffeloos kan blijken te zijn op grond van artikel 41 Sr maar disciplinaire reactie vergt wegens strijd met de geweldsinstructie. Deze discrepantie is door de regering onder ogen gezien en bewust geaccepteerd, getuige de toelichting bij de

Ambtsinstructie 1994 (Stb. 1994, 275:12). Dit brengt Elzinga c.s. tot de aanbeveling de verwijzing naar het noodweerartikel toch maar weer in de geweldsinstructie op te nemen (Elzinga, Van Rest en De Valk 1995:102).

Voor een beroep op noodweer dient de noodweersituatie te bestaan op het moment dat de handelingen worden gepleegd, waarvoor de verdachte zich middels het beroep op noodweer wil rechtvaardigen. Het moment van de noodweersituatie en dat van het noodweer dienen samen te vallen. Wanneer de aanranding heeft plaats gehad en verdediging pas volgt na verloop van tijd, is dat geen noodweer maar een nieuwe aanval (waartegen de aanrander zich op zijn beurt mag verdedigen). Een derde schot dat een aanrander op zijn vlucht door het raam in de rug treft, kan niet worden gebaseerd op noodweer (NJ 1991, 579). Bij noodweer-exces ligt, zoals hierna blijkt, de eis van ogenblikkelijkheid minder strikt.

Omdat noodweer een rechtvaardigingsgrond is, heeft degene die zich verweert recht op verdediging. De aanrander kan zich vervolgens op zijn beurt dus niet meer beroepen op noodweer: de verdediging is immers niet wederrechtelijk. Wanneer een politieambtenaar wordt beschoten door de verdachte en vervolgens gericht terugschiet, kan de verdachte, door het politievuur in het nauw gebracht, zich niet beroepen op noodweer wanneer hij vervolgens op zijn beurt weer op de politieambtenaar schiet.

Artikel 41 lid 2 Sr (noodweer-exces)

Niet strafbaar is de overschrijding van de grenzen van noodzakelijke verdediging, indien zij het onmiddellijk gevolg is geweest van een hevige gemoedsbeweging, door de aanranding veroorzaakt. Wanneer straffeloosheid van het politieel vuurwapengebruik niet kan worden ingeroepen met een beroep op een wettelijk voorschrift, noch met een beroep op noodweer, dan komt de vraag aan de orde in hoeverre een verweer op basis van noodweer-exces zou kunnen disculperen. Noodweer-exces wordt gerubriceerd als schulduitsluitingsgrond, dat wil zeggen dat de verdachte voor zijn – overigens strafwaardige – gedraging geen verwijt kan worden gemaakt. Zolang de hevige gemoedsbeweging (angst, vrees, woede, verontwaardiging, drift of radeloosheid), door de wederrechtelijke aanranding opgewekt, nog voortduurt nadat het onmiddellijk gevaar is geweken, kan

die gemoedsbeweging de strafbaarheid uitsluiten, ook al worden daarbij de grenzen van de noodzakelijke verdediging overschreden. Zo'n excessieve reactie moet dan wel het gevolg zijn van de hevige gemoedsbeweging. Volgens vaste jurisprudentie kan een beroep op noodweer-exces niet opgaan wanneer er geen noodweersituatie is (geweest). De overschrijding van de grenzen van noodzakelijke verdediging kan zich eerst voordoen indien die verdediging zelf noodzakelijk is of was (NJ 1985, 651).

In de literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen intensief en extensief noodweer-exces (Machielse 1986:681). Bij intensief exces gaat het erom dat de verdachte bij de noodzakelijke verdediging tegen de aanranding – dus tijdens het bestaan van de noodweersituatie, en in de regel van meet af aan – te ver is gegaan. Zie bijvoorbeeld de Bijlmer schietpartij waarin een 35-jarige vrouw een tasjesdief doodschoot. Zij stond in de hal van haar flat bij de lift te wachten met haar rechterhand in de zak van haar jas waarin zij een geladen pistool droeg (voor het bezit waarvan zij geen machtiging had) om zich te kunnen verdedigen wanneer zij zou worden overvallen, hetgeen eerder was gebeurd. Toen twee mannen haar vastgrepen om onder bedreiging van een mes haar tas af te pakken, schoot zij beide mannen in de borst waaraan een van de overvallers overleed. Het Hof Amsterdam ontsloeg haar van rechtsvervolging op grond van noodweer-exces onder de overweging dat de onwettigheid van het vuurwapenbezit daaraan niets afdeed en veroordeelde haar voor het vuurwapenbezit. De procureur-generaal betoogde in cassatie tevergeefs dat op het onevenredige gebruik van het vuurwapen en het illegale bezit bij voorbaat een beroep op noodweer-exces zou moeten afketsen (NJ 1986, 56).

Bij extensief exces gaat het om handelingen van de dader, gepleegd nadat het gevaar, waartegen verdediging noodzakelijk was, reeds was afgewend. Zo werd de mogelijkheid van een beroep op noodweer-exces erkend waar de handelingen van de verdachte zich geheel afspelen ná de bij noodweer in acht te nemen tijdsgrens (NJ 1989, 511). Er hoeft niet per se (meer) sprake te zijn van een noodweersituatie op het moment waarop de handelingen plaatsgrepen, waarvoor de verdachte zich wil verontschuldigen met een beroep op noodweer-exces. Maar het tijdsverloop na de aanranding is beperkt. Wanneer een politieambte-

naar, die tijdens een aanhouding een verdachte met drie kogels heeft neergeschoten, vervolgens de verdachte, nadat die enige tijd op het trottoir heeft gelegen, met een vierde schot doodschiet op het moment dat deze waggelend op hem afloopt, komt hem geen beroep op noodweer meer toe. Door het verloop van een betrekkelijk geruime tijd na de aanranding, kon dat laatste schot volgens de rechter niet meer als een 'onmiddellijk' gevolg van een hevige gemoedsbeweging worden beschouwd (NJ 1959, 179).

De Hoge Raad houdt duidelijk vast aan het – althans aanvankelijk – bestaan van een noodweersituatie. Indien er in het geheel geen sprake is geweest van een noodzakelijke verdediging, kan er ook geen beroep op noodweer-exces worden gedaan voor wat betreft het handelen van de verdachte op het moment van de aanranding, noch voor het handelen daarna (NJ 1993, 691).

Ook al vindt de rechter dat de verdediger mogelijkheden had om op een meer gepaste wijze aan zijn aanrander te ontkomen, dan staat het feit dat verdachte in zijn emotie van die mogelijkheid geen gebruik heeft gemaakt, aan de aanvaarding van het beroep op noodweer-exces niet in de weg (NJ 1991, 385).

Artikel 40 Sr (overmacht)

Niet strafbaar is hij die een feit begaat waartoe hij door overmacht is gedrongen.

Ingevolge artikel 40 Sr is niet strafbaar hij die een feit begaat waartoe hij door overmacht is gedrongen. De Memorie van Toelichting omschrijft overmacht als elke kracht, drang of dwang waartegen men geen weerstand kan bieden. Er worden verschillende vormen van overmacht onderscheiden, waaronder disculperende psychische overmacht (onder bedreiging van een pistool wordt men gedwongen tot het plegen van een delict) en rechtvaardigende noodtoestand, waarin iemand wordt geconfronteerd met conflicterende rechtsbelangen waaruit men zich rechtens mag redden door het plegen van een strafbaar feit. Niet onder invloed van een hevige gemoedsbeweging, maar weloverwogen op basis van een zorgvuldige belangenafweging wordt het lichtere belang opgeofferd ten behoeve van het zwaardere belang. In het onderzoeksmateriaal kwamen wij maar eenmaal, in een zaak uit 1986, een beroep op overmacht tegen, in de vorm van rechtvaardigende noodtoestand (Casus 15.21).

AVAS

Daarnaast speelt ook de afwezigheid van alle (strafrechtelijk relevante) schuld (AVAS) een rol. Dit verzamelbegrip van het niet wettelijke vastgelegde beginsel 'geen straf zonder schuld' vormt echter een sluitpost want de geschreven schuldsluitingsgronden gaan voor (HSR 1996: 276). ezien de geringe betekenis van AVAS voor de afdoening van politieel vuurwapengebruik blijven deze strafuitsluitingsgronden hier verder buiten beschouwing.

De afdoening

De hoofdofficier van Justitie beoordeelt op basis van het dossier, dat meestal door een (gespecialiseerde) parketsecretaris is opgebouwd en waarin de diverse adviezen en het rijksrechercherapport zijn opgenomen, of er aanleiding is om de betreffende politieambtenaren te vervolgen of om bij de korpschef dan wel de korpsbeheerder op een disciplinaire maatregel aan te dringen. Ook kan de hoofdofficier van Justitie een inhoudelijke evaluatie voorstellen, wanneer hij strafrechtelijke noch disciplinaire maatregelen opportuun acht. Evaluatie vindt bij voorkeur plaats in de aanwezigheid van de leidinggevendenden van de betrokken politieambtenaar. In voorkomende gevallen wordt de politieambtenaar ten parkette ontboden. Er zijn parketten waar alle geweldsmeldingen, inclusief de casusbeschrijving en het oordeel van de hoofdofficier van Justitie, ter kennis worden gebracht van het ressortsparket met het oog op statistische bewerking en de verfijning van een gezamenlijk referentiekader.

De afdoening van politieel vuurwapengebruik verschilt per ressort. De voor de hand liggende procedure zou zijn dat de hoofdofficier van Justitie zijn voorgenomen afdoening voorlegt aan de procureur-generaal die dan beslist over de vervolging. De commissaris toegevoegd adviseert zonodig. Dat het uiteindelijke oordeel aan de procureur-generaal wordt overgelaten, komt de uniformiteit in beoordeling ten goede. Er zijn echter in de praktijk ook andere varianten mogelijk (zie Hoofdstuk 12). Zo geldt in het ressort 's-Hertogenbosch voor de afdoening van politieel vuurwapengebruik een speciale procedure. Alle vuurwapenincidenten worden ter advisering voorgelegd aan de commissaris toegevoegd. Diens advies gaat naar de hoofdofficier van Justitie. Is deze accoord dan gaat de afdoening als ambtsbericht naar de politie. Indien de hoofdofficier niet accoord gaat, wordt het verschil

in zienswijze voorgelegd aan de procureur-generaal. In andere ressorten komt het voor dat de officier van Justitie zelf de correspondentie met de procureur-generaal voert. Gewoonlijk gaat de procureur-generaal mee in de visie van de hoofdofficier van Justitie.

De beslissing door het openbaar ministerie

De afdoening door het OM kan de vorm hebben van een sepotbeslissing of een vervolgingsbeslissing, dat wil zeggen het vorderen van een gerechtelijk vooronderzoek of het uitbrengen van een dagvaarding. In zeldzame gevallen zal dat gepaard gaan met een bevel tot inverzekeringstelling of voorlopige hechtenis.

De officier van Justitie kan in principe vrij beslissen over de opportuniteit van de strafrechtelijke vervolging. Hij heeft geen vervolgingsplicht. Zijn beslissing stoelt allereerst op zijn inschatting of de vervolging zal kunnen leiden tot een schuldigverklaring door de rechter ter terechtzitting. Daarbij anticipeert hij op de te verwachten beslissing van de rechter omtrent de formele en materiële vragen zoals voorgeschreven in de artikelen 348 en 350 Sv.

Wanneer in casu schuldigverklaring niet voor de hand ligt, zal hij seponeren (technisch sepot). Met een technisch sepot laat het OM de zaak geheel rusten; er kan geen strafrechtelijke reactie volgen omdat de bevoegdheid c.q. de mogelijkheid tot vervolging naar het oordeel van het OM ontbreekt, bijvoorbeeld wegens de aanwezigheid van een strafuitsluitingsgrond. Vervolgens wordt beoordeeld of de op zich zelf haalbare vervolging, opportuun is. Indien naar aanleiding van het ingestelde voorbereidend onderzoek het OM van oordeel is dat vervolging moet plaats hebben, gaat het daartoe zoo spoedig mogelijk over. Maar de officier van Justitie kan op grond van artikel 167 lid 2 en 242 lid 2 Sv ook afzien van vervolging 'op gronden aan het algemeen belang ontleend.'

Artikel 167 Wetboek van Strafvordering (opportuniteitsbeginsel).

2 Van vervolging kan worden afgezien op gronden aan het algemeen belang ontleend.

Artikel 242 Wetboek van Strafvordering (opportuniteitsbeginsel).

2 Zoolang het onderzoek op de terechtzitting nog niet is aangevangen, kan van verdere vervolging worden afgezien, ook op gronden aan het algemeen belang ontleend.

Dit opportuniteitsbeginsel wordt zo opgevat dat er een reden moet zijn om tot vervolging over te gaan. Het algemeen uitgangspunt is daarbij ‘geen vervolging, tenzij.’ Niet ieder politieel vuurwapengebruik dat in strijd met de wet heeft plaats gevonden, vereist een strafrechtelijke reactie. Andersoortig optreden bieden soms bevredigender mogelijkheden dan het strafrecht (bijvoorbeeld in het kader van het administratief-, civiel-, of tuchtrecht). Als strafrechtelijke vervolging niet opportuun is, volgt een zogenaamd beleidssepot. Ook een beleidssepot kan geheel zonder gevolgen blijven; men spreekt van een ‘kaal sepot’. Maar een beleidssepot kan ook worden gecombineerd met het uitdelen van een waarschuwing, schriftelijk dan wel mondeling (parketstandje of ontbieding ten parkette), en het stellen van voorwaarden.

Voor zover ons bekend, is er geen sprake van een beleidsmatige benadering ten aanzien van de afdoening van politieel vuurwapengebruik. De reden hiervoor zal ons inziens onder meer gelegen kunnen zijn in het feit dat het aandeel in het totaal aantal strafzaken, in vergelijking met andere soorten zaken gering is, wat een beleidsmatige aanpak weinig aantrekkelijk maakt (zie verder Hoofdstuk 15).

Wanneer er wordt geseponneerd, kan het OM eventueel aan de korpsbeheerder of aan de korpschef adviseren bepaalde (disciplinaire) maatregelen te nemen. Formeel ligt de beslissing hierover niet bij het OM maar bij de korpsbeheerder of, ingeval van mandatering, bij de korpschef. Dat komt ook tot uitdrukking doordat de Nationale ombudsman politieoptreden op strafrechtelijk terrein, dat in zijn ogen niet behoorlijk is, toerekent aan de korpsbeheerder. De hoofdofficier van Justitie zou in het geval dat de politieambtenaar ernstige fouten heeft gemaakt de korpsbeheerder onder druk kunnen zetten om disciplinaire maatregelen te nemen door, in afwachting van de te nemen maatregelen, voorwaardelijk van vervolging af te zien. Dat kan onder omstandigheden unfair zijn ten aanzien van de politieambtenaar die het immers niet in zijn

macht heeft de korpsleiding of de korpsbeheerder te dwingen de nodige maatregelen jegens hem te nemen. Anderzijds kan het ook in het belang van de politieambtenaar zijn om niet te worden veroordeeld door de strafrechter omdat hem dat op schorsing en eventueel ontslag kan komen te staan. Voorwaardelijk seponeren behoort in de praktijk in ieder geval tot de uitzonderingen (zie Hoofdstuk 12).

Aanwending van het opportuniteitsbeginsel wordt begrensd door de beginselen van behoorlijk bestuur, te weten: het verbod van willekeur; opgewekte verwachtingen dienen in redelijkheid te worden gehonoreerd (vertrouwensbeginsel); gelijke behandeling van vergelijkbare gevallen (gelijkheidsbeginsel); verbod van détournement de pouvoir en het beginsel van redelijke en billijke belangenafweging (Corstens 1995: 462). De combinatie van vervolgingsmonopolie en opportuniteitsbeginsel resulteren in ieder geval in een grote concentratie van macht bij het OM. De vraag is derhalve gerechtvaardigd in hoeverre het OM in zaken van dood of letsel veroorzaakt door politieel vuurwapengebruik, het eindoordeel daarover vaker aan de rechter zou moeten laten dan thans gebruikelijk is.

Beslissing door de rechter

In Hoofdstuk 15 wordt beschreven dat over de periode 1978-1995 totaal 89 procent van de zaken waarin een burger door een politiekogel is getroffen, door het OM werd geseponneerd, maar het is uiteindelijk aan de rechter om over de strafbaarheid van de schietende politieambtenaar een eindoordeel uit te spreken (zie Hoofdstuk 16). Gewoonlijk zal de verdachte politieambtenaar of diens raadsman het beroep op een strafuitsluitingsgrond als verweer inbrengen tijdens de behandeling ter terechtzitting, alhoewel de rechter ook ambtshalve het bestaan daarvan kan vaststellen. De rechter zal dan op het strafuitsluitingsverweer gemotiveerd moeten responderen (art. 358 lid 3 Sv).

Het rechterlijk beslissingsmodel laat zich volgens

Schema 3.2 Beslissingsmodel rechter

1. Is het telastegelegde feit door de verdachte begaan?	→	Feit niet bewezen: vrijspraak
2. Welk strafbaar feit levert het bewezenverklaarde feit op?	→	Feit niet strafbaar: ontslag van rechtsvervolging
3. Is de verdachte strafbaar?	→	Verdachte niet strafbaar: ontslag van rechtsvervolging
4. Welke straf of maatregel moet worden opgelegd?	→	Volgt strafoplegging
5. Moet schadevergoeding worden toegekend?	→	Volgt schadevergoeding aan de benadeelde partij

Schema 3,2 in kaart brengen. De rechter moet op de grondslag der tenlastlegging en naar aanleiding van het onderzoek op de terechtzitting beslissen over vier materiële vragen (art. 350-352 Sv) en over de schadevergoedingsvordering van de benadeelde partij als die zich in de strafzaak heeft gevoegd. Bij elke vraag geldt dat een positieve beslissing leidt tot het beantwoorden van de daarop volgende vraag.

Beklag en bezwaar

Wanneer het OM besluit om niet tot vervolging van de politieambtenaar over te gaan, kan het slachtoffer van het vuurwapengebruik of een andere rechtstreeks belanghebbende hierover bij het gerechtshof schriftelijk beklag doen (art. 12 Sv). In het omgekeerde geval, waarin de officier van Justitie de politieambtenaar wél heeft gedagvaard, kan de verdachte politieambtenaar daartegen een bezwaarschrift indienen bij de rechtbank (art. 250 Sv).

Wanneer het slachtoffer een klacht over het politieoptreden indient, zal de klacht worden onderzocht door de burgemeester van de gemeente waar het optreden heeft plaats gevonden. De korpsbeheerder zal de klacht, al dan niet na advisering door de klachtencommissie, vervolgens moeten afdoen (art. 61-66 Politiewet 1993). Wanneer deze klachtbehandeling niet tot een bevredigend resultaat leidt, kan een ieder aan de Nationale ombudsman verzoeken een onderzoek in te stellen naar de behoorlijkheid van het politieoptreden.

Schadevergoeding voor het slachtoffer

Het slachtoffer van vuurwapengebruik kan zich ook voegen als benadeelde partij in de strafzaak tegen de politieambtenaar (art. 51a Sv). Deze voeging staat ook open voor nabestaanden en strekt tot vergoeding van schade die rechtstreeks is toegebracht door het bewezenverklarde strafbare feit. De schadevergoedingsvordering mag door zijn ingewikkeldheid het strafproces niet overvleugelen.

De voeging geschiedt voor aanvang van de zitting door de opgave van de inhoud van de vordering en de gronden waarop deze berust, door middel van een speciaal door de minister van Justitie vastgesteld formulier. Ter terechtzitting geschiedt de voeging door zo'n opgave aan de rechter voorafgaande aan het requisitoir van de officier van justitie. De benadeelde partij kan de voor de vordering relevante processtuk-

ken inzien (art. 51d Sv) en zich doen bijstaan of vertegenwoordigen. Wanneer de officier van Justitie tot vervolging overgaat, is hij verplicht de benadeelde partij schriftelijk te informeren over het tijdstip waarop de zaak op de terechtzitting dient (art. 51f Sv).

De voeging is niet beperkt tot een maximum bedrag en de schade behoeft niet te worden omschreven in de tenlastelegging. De benadeelde partij kan de voeging beperken tot de materiële schade om bij de civiele rechter de resterende immateriële schadevergoeding te vorderen. Wanneer de vordering van ingewikkelde aard is, zal de rechtbank de gelaedeerde verwijzen naar de civiele rechter. De strafrechter beslist over de vordering tot schadevergoeding, en over de verwijzing in de kosten, gelijktijdig met de einduitspraak in de strafzaak (art. 361 Sv). Het slachtoffer is alleen ontvankelijk in zijn vordering wanneer de verdachte wordt veroordeeld tot een straf of maatregel of wordt veroordeeld zonder oplegging van straf.

Disciplinaire afdoening

Los van toetsing door de strafrechter kan het geweldsgebruik ook intern binnen de politieorganisatie worden afgedaan. Ingevolge artikel 76 Besluit algemene rechtspositie politie (BARP) van 16 maart 1994 (Stb. 1994:214) kan een politieambtenaar die de hem opgelegde verplichtingen niet nakomt of zich overigens aan plichtsverzuim schuldig maakt, namelijk disciplinair worden gestraft. Plichtsverzuim omvat zowel het overtreden van een voorschrift als het doen of nalaten van iets dat een goed ambtenaar in gelijke omstandigheden behoort na te laten of te doen.

Artikel 77 BARP (disciplinaire straffen).

- 1 De straffen die kunnen worden opgelegd, zijn:
 - a schriftelijke berisping;
 - b buitengewone dienst op andere dagen dan op zondag en de voor de ambtenaar geldende kerkelijke feestdagen en vrije dagen zonder beloning of tegen een lagere dan de normale beloning en wel voor ten hoogste zes uren met een maximum van drie uren per dag;
 - c vermindering van het recht op een jaarlijkse vakantie met ten hoogste een vierde gedeelte van het aantal dagen, bedoeld in artikel 17, waarop in het desbetreffende kalenderjaar aanspraak bestaat;
 - d geldboete van ten minste één en ten hoogste vijftig gulden;

- e gedeeltelijke inhouding van salaris tot een bedrag van ten hoogste het salaris over een halve maand;
- f vermindering van het salarisnummer met ten hoogste twee jaren, voor de tijd van niet langer dan twee jaren;
- g het niet meetellen van een verdere diensttijd van ten hoogste vier jaren voor de vaststelling van het salarisnummer;
- h schorsing voor een bepaalde tijd met gehele of gedeeltelijke inhouding van de bezoldiging of ontslag.

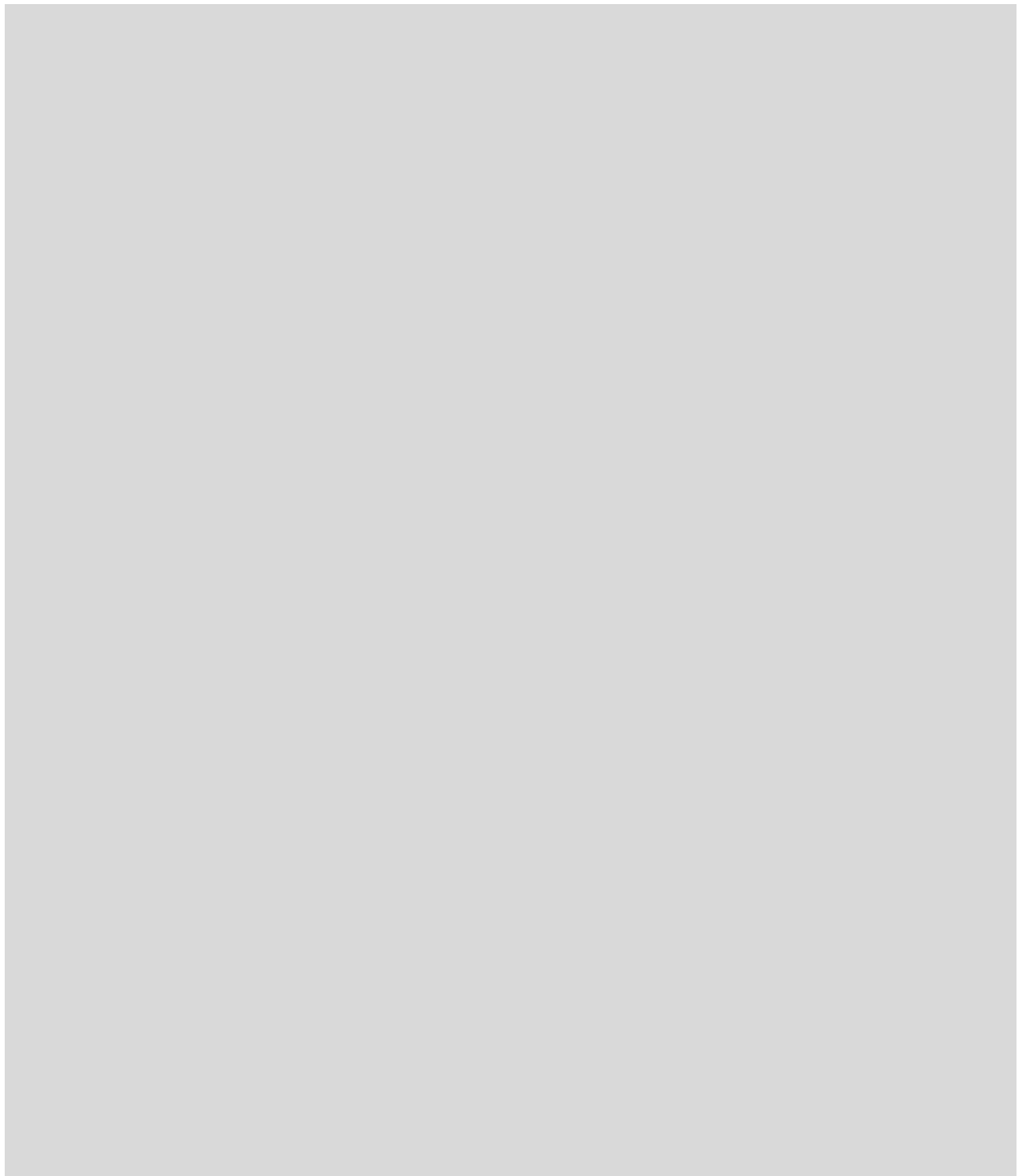
De politieambtenaar is van rechtswege in zijn ambt geschorst wanneer hij rechtmatig van zijn vrijheid is beroofd, bijvoorbeeld door aanhouding of inverzekeringstelling (art. 83 B A R P). Hij kan worden geschorst indien een strafrechtelijke vervolging ter zake van

een misdrijf tegen hem is ingesteld (art. 84 B A R P). In geval van bewust roekeloos handelen zou de schade die daardoor ontstaan is eventueel door de politie-regio kunnen worden verhaald op de politieambte-naar (art. 68 B A R P). Geen rechtsregel verbiedt dat een strafrechtelijke en disciplinaire procedure sa-mengaan. De politieambtenaar loopt door het ge-bruik van geweld dus zowel strafrechtelijke als disci-plinaire en civielrechtelijke risico's. Artikel 19 Ambts-instructie 1994 schrijft dan ook voor dat de meerdere hem moet informeren over de afhandeling van de geweldsmelding. De politieambtenaar heeft verder het recht desgevraagd tussentijds te worden inge-licht. Het is dus begrijpelijk dat de betrokken politie-ambtenaren na een vuurwapenincident van dienst-wege de noodzakelijke emotionele en juridische ondersteuning krijgen.

HOOFDSTUK 3
MELDING,
ONDERZOEK EN
AANSPRAKELIJK-
HEID

*Marechaussee trekt pistool tijdens ontruiming van kraakpand in Amsterdamse Staatsliedenbuurt 1983.
Foto: Jos van der Hamsvoord/Hollandse Hoogte*

Deel 2 – Politieel vuurwapengebruik gemeten en beschreven

Hoofdstuk 4 – Materiaalverzameling

‘Als managers het niet voor elkaar krijgen dat hun personeel met de pet op loopt, moet ik me grote zorgen maken over andere dingen die niet gebeuren.(...)’ R.H. Hessing, korpschef regiopolitie Rotterdam-Rijnmond, *Algemeen Politieblad*, 4 maart 1995.

De melding, registratie en afwikkeling van politieel vuurwapengebruik is één van die andere dingen die managers niet voor elkaar krijgen. Een flink aantal van de meldingen vuurwapengebruik komt niet daar terecht waar zij terecht behoren te komen – namelijk bij Binnenlandse Zaken en het OM – en blijven zo onzichtbaar en daarmee ook ontoetsbaar. Dit blijkt uit onze raadpleging van verschillende politieke en justitiële bronnen op zoek naar meldingen van vuurwapengebruik. Voor drie van de vijf hoofdonderdelen van dit onderzoek hebben wij namelijk gezocht naar meldingen politieel vuurwapengebruik, zowel in de vorm van meldingsformulieren (deel B) en uitvoeriger rapportages (deel C) als processen-verbaal van de rijksrecherche (deel D). Deze speurtocht, het resultaat en het verloop ervan is een onderzoeksbevinding op zich geworden. In dit hoofdstuk doen wij daarvan verslag.

Daartoe schetsen wij in de eerst de procedures die gelden voor het melden en registreren van geweld en hoe die in de praktijk vorm krijgen. Daarna beschrijven wij onze zoektocht naar meldingen vuurwapengebruik en vooral ook naar dossiers vuurwapengebruik uit 1992. Vervolgens geven wij aan hoe het verzamelde materiaal volgens ons kan en moet worden gewaardeerd. Tenslotte trachten wij met behulp van verschillende technieken te schatten hoe het gevonden materiaal zich getalsmatig verhoudt met het werkelijk aantal gedocumenteerde voorvallen vuurwapengebruik.

Melden en registreren

In de Hoofdstukken 2 en 3 zijn wij reeds uitvoerig ingegaan op de wet- en regelgeving, inclusief de plicht tot het melden van geweldsgebruik. Hier beschrijven wij de procedures die in de praktijk bij het melden worden gevolgd. Wij beperken ons tot de hoofdlijnen. In de situatie van voor de reorganisatie van de politie

in 1994 golden er namelijk op zijn minst 149 verschillende procedures in de 148 korpsen gemeentepolitie en het korps rijkspolitie. Ook binnen het korps rijkspolitie konden de districten op dit punt sterk van elkaar verschillen. Evenmin is het doenlijk of nuttig om de 27 huidige meldingsprocedures te beschrijven van de 26 politiekorpsen plus het Wapen der Koninklijke marechaussee. Wij geven de grootste gemene deler weer en geven enkele sprekende voorbeelden van procedures die sterk afwijken of goed model kunnen staan voor het algemene beeld. Daarbij betrekken wij ook de beoordelingen van het vuurwapengebruik door de meerdere en/of de korpsleiding.

Meldingsformulier

De politieambtenaar meldt eventueel vuurwapengebruik aan de meerdere, de meerdere meldt dit aan de korpsleiding en de korpsleiding meldt dit aan de hoofdofficier van Justitie. Dit is in het kort wat er met vuurwapengebruik moet gebeuren, althans zo lang er niet raak is geschoten. Is er raak geschoten met letsel als gevolg, dan wordt in de praktijk een piket-officier van Justitie op de hoogte gesteld, die vervolgens de rijksrecherche informeert en daaraan de opdracht verbindt tot het verrichten van een onderzoek. (De toevoeging ‘piket’ staat binnen politie en justitie voor de direct oproepbare functionaris die de werkzaamheden waarneemt buiten kantooruren en werkdagen.) Op basis van dit onderzoek beslist de officier van Justitie of hij vervolging instelt of niet.

In de nieuwe situatie sinds de reorganisatie van de politie en de inwerkingtreding van de Politiewet 1993 en de Ambtsinstructie 1994 is er sprake van één landelijke, standaard meldingswijze (art. 1 lid 3 onder c en art. 17 lid 3 onder a en b, Ambtsinstructie 1994). Deze schrijft voor het gebruik van het door Binnenlandse Zaken opgesteld formulier: Bijlage bij Regeling melding geweldsgebruik van 20 april 1994, kenmerk EA94/U897 en 430277/594/GJB). Het is ons bekend dat in veel zo niet een meerderheid van de politiekorpsen dit formulier niet in gebruik is genomen, aangezien men het onhandig of onvolledig vindt, of omdat men vasthoudt aan de eigen, al dan niet geautomatiseerde meldingswijze.

In de situatie voorafgaande aan de reorganisatie behoorde de korpschef van gemeentepolitie behalve aan de hoofdofficier van Justitie de meldingen vuurwapengebruik ter registratie in te zenden aan Binnenlandse Zaken. De districtscommandant van rijks-politie zond de melding naar de Algemene Inspectie, de centrale leiding van het korps rijks-politie, die de melding doorstuurde naar het ministerie van Justitie. Voor deze meldingen vigeerden een schier oneindige reeks van verschillende formulieren, uiteenlopend van een bladzijde A5 (half A4) tot vier bladzijden A4. Op sommige formulieren moesten cruciale gegevens naar aanleiding van open vragen worden ingevuld. Op andere formulieren werden voornamelijk meerkeuzevragen gesteld, waar de ene keer maar een antwoord op mogelijk was en de andere keer meer. Kenmerkend hiervoor is de vraag die op verschillende formulieren in de loop der jaren voorkomt, namelijk die naar de feitelijke (lees: fysieke) omstandigheden. De vraag en de antwoorden werden als volgt geformuleerd en vormgegeven:

Feitelijke omstandigheden		
☐ daglicht	☐ omstanders	☐ binnen
☐ slecht zicht	☐ verkeer	☐ buiten
☐ duisternis		☐ bebouwing
		☐ open terrein

Het laat zich raden hoe deze vraag, die volgde op een aantal vragen waar maar een antwoord op mogelijk was, doorgaans werd beantwoord. De meeste politieambtenaren kruisten in de linker kolom wel een van de mogelijkheden aan, de andere kolommen werden in overgrote meerderheid overgeslagen. Dit beteken-

Een onderdeel van het 'poppetjes-formulier'

9. BIJ GERICHTE SCHOTEN WERD GERSCHOT OP

man vrouw onbekend leeftijd

personenauto ander voertuig

anderszins

Aantal gerichte schoten

Werd de exacte plaats waar bedoeld is te treffen (richtpunt) geraakt

ja nee onbekend

In bovenstaande figuur de plaats van de treffar(s) aangeven

Wat waren de gevolgen

letsel dood onbekend

Werd iemand anders geraakt

ja nee onbekend

Wat waren de gevolgen

letsel dood onbekend

de dat van een meerderheid van de meldingen vuurwapengebruik de informatie over de aanwezigheid van omstanders in de gegeven situatie ontbrak. Dit is terug te vinden in de resultaten van ons onderzoek. Van een meerderheid van de voorvallen vuurwapengebruik weten we dit niet, ook niet van de schietgevallen. Waar we bij het invoeren of corrigeren van de gegevens in het databestand beschikten over een verbale rapportage in plaats van of naast een meldingsformulier, konden wij deze informatie dikwijls zelf reconstrueren.

De herkomst van sommige formulieren is onduidelijk. De meeste formulieren lijken afkomstig te zijn van Binnenlandse Zaken. Een aantal van deze formulieren is gedrukt en verspreid door een uitgeverij (Samsom 1969 en VUGA jaren '80). Op de meer-velige formulieren staat meestal een getekend poppetje dat een persoon voorstelt en waarop de politieambtenaar moet aangeven waar de beschoten persoon is geraakt. In de wandeling heten deze formulieren ook wel 'het poppetjes-formulier'.

In ons archief van formulieren hebben wij uit de periode 1978-1992 minstens zeven verschillende meldingsformulieren vuurwapengebruik voor de gemeentepolitie en één voor de rijks-politie. Alle formulieren werden door alle jaren heen gebruikt.

De districtscommandant der rijks-politie behoorde meldingen van vuurwapengebruik door te sturen naar de korpschef van de rijks-politie (de Algemeen Inspecteur) en naar het ministerie van Justitie. De rijks-politie kende in de jaren '80 een formulier van twee bladzijden A4 genaamd 'Melding inzake buitengewone voorvallen, conform het bepaalde in de Dienstvoorschriften', een formulier uit de jaren '60 of '70 voor de 'Melding inzake aanwending van geweld' en een afzonderlijk formulier voor de melding van vuurwapengebruik: 'Opgave van een geval van vuurwapengebruik door personeel van het Korps Rijks-politie'. Daarnaast golden er binnen districten en diensten van de rijks-politie onderling nog weer verschillende procedures. Zo had de Algemene Verkeersdienst der rijks-politie een geheel eigen meldingsformulier en bijbehorende procedure.

Van de Koninklijke marechaussee, ten slotte, hebben wij één recent formulier 'Melding geweldsaanwending/veiligheidsfouillering'. Dit formulier uit begin 1994 bestaat uit de delen A, C en D en telt maar liefst 18 bladzijden A4.

Meldingsrapportage

Dikwijls rapporteert de politieambtenaar over zijn optreden in de trant van: 'Ik heb mijn van dienstwege verstrekte vuurwapen uit voorzorg ter hand genomen en de verdachte vervolgens aangeropen. Daarop gaf deze zich gewonnen en kon ik hem aanhouden. Vervolgens heb ik het dienstvuurwapen in het van dienstwege verstrekte holster opgeborgen. De verdachte is geboeid meegenomen naar het bureau ter voorgeleiding aan een hulpofficier van Justitie.' Wat er doorgaans feitelijk gebeurt, is dat de politieambtenaar zijn vuurwapen op de verdachte richt en deze toeroept dat hij stil moet blijven staan en zijn handen moet laten zien omdat er anders wordt geschoten. Het 'uit voorzorg ter hand nemen' van het dienstpistool klinkt in het rapport vriendelijker en minder verstrekkend dan het vuurwapen 'richten en gericht houden' of het 'trekken ter intimidatie'. Om zich in te dekken tegen eventuele kritiek van hogerhand op het dreigen met het vuurwapen beschrijft de politieambtenaar het voorval in zo ruim mogelijke termen. Iedereen in de moderne samenleving is op de hoogte van de uitwerking van een raak schot uit een vuurwapen. Een vuurwapen op zich gericht krijgen is dan ook een zeer indringende en intimiderende ervaring. Hoewel zo'n intimidatie sommigen de benen doet nemen, heeft het dreigen met het wapen vaak wel het gewenste effect (zie de Hoofdstukken 2, 3 en 5).

Over het uit voorzorg ter hand nemen van een vuurwapen versus het trekken, richten en gericht houden bestaan nogal misverstanden. Venema, Muijen en Campen schrijven hierover echter: 'In tegenstelling tot het trekken van het vuurwapen mag het vuurwapen bij het ter hand nemen uit voorzorg niet uitdrukkelijk zichtbaar zijn (anders is immers sprake van een intimiderend effect). Het vuurwapen mag niet in de lucht worden gestoken. Het vuurwapen mag wel uit de holster worden gehaald. Indien de situatie niet schietwaardig blijkt te zijn, moet het wapen meteen geborgen worden' (1995:60).

Hierna volgen enkele (delen van) casusbeschrijvingen waarin deze meldingsproblematiek naar voren komt.

► Casus 4.1, Stroper aangehouden (1992)

Een jachttopzichter betrapt een hem bekende stroper op heterdaad bij het jagen op reeën met een kogelgeweer. Als de stroper de jachttopzichter opmerkt, ver-

stopt hij zich in het struikgewas. Daarop roept de jachttopzichter: 'Hier politie, meldt u zich of ik stuur de hond.' Als de stroper daar niet op reageert laat de jachttopzichter zijn diensthond 'revieren'. Kort daarop hoort hij zijn hond blaffen en een man gillen. Als hij ter plaatse gaat ziet hij de stroper op de grond liggen, in gevecht met de hond. Aangezien de stroper gewapend is met een kogelgeweer voelt de jachttopzichter zich bedreigd en trekt zijn dienstpistool. Als vervolgens de stroper dreigt de diensthond 'kapot te schieten', sommeert de jachttopzichter onder dreiging met zijn dienstvuurwapen de stroper zijn geweer in de grond leeg te schieten (de groepscommandant der rijkspolitie schrijft letterlijk dat: 'verdachte dreigde met het geladen kogelgeweer de diensthond dood te schieten en de jachttopzichter dat ook door het trekken van zijn dienstpistool heeft kunnen voorkomen.'). Hetgeen deze doet. Daarop houdt de jachttopzichter de stroper aan en draagt hem over aan twee inmiddels ter plaatse gekomen wachtmeesters der rijkspolitie. Deze brengen hem naar het ziekenhuis, waar hij wordt behandeld voor twee diepe bijtewonden in zijn arm en voor enkele lichtere bijtewonden.

In zijn beoordeling schrijft de districtscommandant der rijkspolitie op 7 september: 'Gezien het feit dat die verdachte een vuurwapen bij zich had heeft jachttopzichter [naam], uit voorzorg zijn vuurwapen ter hand genomen.

Gelet op de ontvangen informatie bestaat er mijnerzijds geen reden om te twijfelen aan een juiste toepassing van hetgeen daaromtrent in de Ambtsinstructie voor de politie is gesteld.

Graag sluit ik mij aan bij het door de groepscommandant gemaakte compliment over het doortastend optreden van de jachttopzichter [naam].'

De hoofdofficier van Justitie verklaart bij brief van 20 november het optreden geoorloofd, daarin ondersteund en geadviseerd door de commissaris van rijkspolitie toegevoegd aan het parket van de procureur-generaal.

► Casus 4.2, Gevaarlijk rijgedrag (1992)

Korte omschrijving door de politieambtenaren: 'Verdachte X diende op de Rijksweg Y te Z worden aangehouden terzake overtreding van een misdrijf. Na het geven van een teken tot stoppen trachtte X zich aan staandehouding te onttrekken door de voertuigen van rapporteurs te rammen. Na het daadwerkelijk

doen staande houden van de verdachte werd uit voorzorg het dienstvuurwapen ter hand genomen daar het ons ambtshalve bekend was dat de verdacht X in het bezit kon zijn van een vuurwapen en ter *beteugeling* [onze cursivering, de auteurs] van verder escaleerend geweld, aangewend door de verdachte X.' Uit het gecursiveerde blijkt dat het hier vuurwapengebruik ter dreiging betreft en niet uit 'voorzorg ter hand nemen' volgens de toen geldende Ambtsinstructie 1988. De leidinggevende beoordeelt het optreden ook in deze zin, hoewel ook hij de term 'voorzorg' hanteert.

Het meldingsformulier in het geautomatiseerde systeem van het betreffende korps gemeentepolitie bevat ter beoordeling de volgende vraag (in 1992): 'Was hier sprake van de art.en 5 t/m 8 van de Bijstandsinstructie Gemeentepolitie'. Een adjudant van gemeentepolitie antwoordt daarop: 'Ja, in zoverre, dat door de rapporteurs (...) uit voorzorg het dienstpistool ter hand is genomen bij de aanhouding van verdachte X. Verdachte diende te worden aangehouden wegens bezit en handel in heroïne c.q. cocaïne. Van verdachte mocht op het moment van aanhouding redelijkerwijs verwacht worden, dat hij een voor onmiddellijk gebruik gereed vuurwapen bij zich had en dat hij dat bij zijn aanhouding tegen rapporteurs zou kunnen gebruiken. (...) Ik ben van mening dat het optreden van beide rapporteurs, gezien de omstandigheden, en met betrekking tot hun eigen veiligheid, de perken van redelijkheid en gematigdheid niet te buiten is gegaan.'

De korpschef neemt dit oordeel over en bericht dit aan de hoofdofficier van Justitie, reeds vijf dagen na het optreden.

► *Casus 4.3, Kinderontvoerder (1992)*

Twee wachtmeesters der rijkspolitie ontvangen een bericht dat kort tevoren in een naburige gemeente een vierjarig kind is ontvoerd. Bij de ontvoering is geweld gebruikt. Als zij korte tijd daarna de verdachte auto met vier inzittenden zien rijden en tot stoppen dwingen, houden zij de verdachten aan onder dreiging van hun vuurwapens: 'Omdat de aard van het geweld en de gebruikte wapens op dat moment niet bekend waren, werd voor eigen en andermans veiligheid het handvuurwapen de Walter P5 ter hand genomen bij de aanhouding van de verdachten. Er is niet gevuld. De verdachten werden onder schot ge-

houden tot deze geboeid waren en een veiligheidsfouillering was uitgevoerd.'

De waarnemend districtscommandant reageert op 3 december als volgt: 'Ik ben van mening dat de melding t.w. de ontvoering van een vierjarig kind, een ernstig misdrijf en tevens een ernstige aantasting van de lichamelijke integriteit en een grove aantasting van de rechtsorde is.

Afgezet tegen vorenstaande is het *uit voorzorg ter hand nemen van het vuurwapen* [onze cursivering, de auteurs] naar mijn mening terecht en conform de ambtsinstructie voor de politie 1988.

Wilt u mijn visie overbrengen naar de betrokken collega's en hen namens mij complimenteren met deze aanhouding.'

► *Casus 4.4, Vuurwapengevaarlijk (1992)*

Drie mannen beroven iemand onder bedreiging met een vuurwapen. De meldkamer van de gemeentepolitie dirigeert een aantal surveillance-eenheden in de richting waarvan de auto van de overvallers zich zou bevinden. Drie politieauto's rijden vervolgens gezamenlijk de verdachte auto klem. Citaat uit de rapportage: 'Gezien de informatie dat een van de inzittenden van de [type auto] in het bezit van een vuurwapen was en hiermee gedreigd had bij het beroven van de aangever, nam rapporteur aan dat zij te maken had met een vuurwapengevaarlijke verdachte. Ter eigen veiligheid heeft rapporteur haar van dienstwege verstrekte vuurwapen ter hand genomen en de loop in de richting van genoemde Opel gericht. Hierna volgden waarschuwingen en commando's van diverse collega's waardoor de verdachten c.q. inzittenden werden aangehouden.' De politie vindt later in de auto een ongeladen gaspistool alsmede een patroonhouder met tien patronen.

Een hoofdinspecteur schrijft in zijn beoordelingsadvies aan de korpsleiding onder meer: 'Voorzover ik uit deze rapportage kan beoordelen, hebben de rapporteurs, zoals zij zelf rapporteren, hun dienstvuurwapen uit voorzorg bij voorbaat voor eigen veiligheid ter hand genomen. Uit het rapport blijkt dat de rapporteurs geen kracht aan hun dienstvuurwapen hebben ontleend. De rapporteurs hebben gehandeld overeenkomstig de toelichting op de Ambtsinstructie (art. 7). Er zou een situatie kunnen ontstaan waarin de politieambtenaren zich moesten begeven, waarbij op grond van informatie waarover op dat moment werd

beschikt, er redelijkerwijs ernstig rekening mee moest worden gehouden dat wellicht tot gericht vuurwapen gebruik moest worden overgegaan. Overigens ben ik van mening dat in soortgelijke gevallen aan alle elementen van de Ambtsinstructie voldaan wordt indien er wel van het dienstvuurwapen ter aanhouding gebruik wordt gemaakt (...). Er is immers sprake van een vuurwapengevaarlijke verdachte of verdachten. Benaderingstechnisch is op de juiste wijze opgetreden.'

De hiervoor beschreven voorvallen zijn een kleine selectie uit de vele rapportages waarin vuurwapengebruik, dat door de politieambtenaar als zodanig is bedoeld, wordt gemeld onder de noemer van het 'uit voorzorg ter hand nemen' van een pistool.

Bronnen

Dit onderzoek is aanvankelijk opgezet om informatie te verzamelen met betrekking tot het vuurwapengebruik en de afhandeling daarvan in de periode 1992-1993. Kort na de start van het onderzoek leverde de vraag aan het ministerie van Binnenlandse Zaken naar archiefmateriaal onverwacht een grote hoeveelheid meldingen vuurwapengebruik door de gemeentepolitie uit de periode 1978-1992. Daarop hebben wij besloten om aan het onderzoek een inventarisatie van 15 jaar politieel vuurwapengebruik te koppelen. Daarop hebben wij ook het ministerie van Justitie en het korps rijkspolitie gevraagd om over dezelfde periode de archieven voor ons te openen. Enige tijd daarna hebben wij ook de archieven van de rijksrecherche bij deze inventarisatie betrokken. In het vervolg geven wij kort weer welke bronnen wij voor dit onderzoek hebben geraadpleegd en welke de achtergrond en de aard van het aangetroffen materiaal is.

Ministeries

De centrale verzameling van meldingen van vuurwapengebruik door de gemeentepolitie is in 1970 begonnen. De centrale verzameling van meldingen door de rijkspolitie is in diezelfde periode begonnen, maar al in 1988 weer gestopt. Volgens de commissie-Heijder is de registratie van vuurwapengebruik door de rijkspolitie in 1977 begonnen, maar eerder al maakt het korps rijkspolitie in zijn jaarverslagen melding van vuurwapengebruik, in ieder geval vanaf 1974. Dit en het voorgaande geeft aan dat het interes-

sant is om de resultaten van onze zoektocht naar meldingen vuurwapengebruik van dit onderzoek te vergelijken met de cijfers zoals die door de verantwoordelijke instanties zijn gepubliceerd.

Zoals gezegd, op onze vraag eind 1993 naar inzage in het archief, reageerde de directie Politie van het ministerie van Binnenlandse Zaken na enige tijd met de aanlevering van een archief van meldingen vuurwapengebruik door de gemeentepolitie van 1978 tot en met 1992. Naar aanleiding hiervan besloten wij deze kans niet te laten lopen en dit gehele archief in het inmiddels opgezette databestand in te voeren.

Om ook aandacht te kunnen besteden aan het voormalige korps rijkspolitie richtten wij een vergelijkbare vraag aan de directie Politie van het ministerie van Justitie. Dit leverde na enige tijd een archief van enige jaren op, tot het midden van de jaren '80. In de tweede helft van de jaren '80 werd het korps rijkspolitie gedecentraliseerd, hetgeen in de praktijk betekende dat de Algemene Inspectie (de voormalige korpsleiding) meldingen geweldsgebruik uit de districten niet of nauwelijks meer verzamelde, laat staan aan het ministerie doormeldde. Bovendien had de Algemene Inspectie in voorbereiding op de reorganisatie van de politie het volledige archief van geweldsmeldingen vernietigd.

Korpsen

Op aanwijzingen van de plaatsvervangend korpschef van het KLPD (voordien plaatsvervangend Algemeen Inspecteur Rijkspolitie) en van een van de vroegere districtscommandanten hebben wij vervolgens getracht de archieven van de 17 voormalige districten rijkspolitie te achterhalen. De gegevens van de centrale diensten van de rijkspolitie, zoals de algemene verkeersdienst en de rijkspolitie te water waren definitief verloren gegaan.

En passant en naderhand hebben wij bij de korpsen waar naast het archief van het voormalige rijkspolitiedistrict ook nog (delen van) de archieven van de voormalige korpsen gemeentepolitie aanwezig waren, de daarin nog aanwezige meldingen politieel vuurwapengebruik in ons databestand opgenomen.

Voor de driejarige periode 1993-1995 hebben wij voor het databestand uitsluitend gebruikgemaakt van meldingen vuurwapengebruik die waren ingestuurd bij Binnenlandse Zaken. Om de gegevens van de rijksrecherche met betrekking tot schietgevallen

waarin personen zijn geraakt te completeren hebben wij ook nog vier persarchieven geraadpleegd, te weten het tijdschriften informatiepunt TIP van de Centrale Recherche Informatiedienst CRI en de archieven van ANP, de *Volkskrant* en *NRC Handelsblad*.

Meldingen vuurwapengebruik 1992

Bij het benaderen van de 26 chefs van de politiekorpsen voor het onderzoek is naast medewerking aan de completering van het kwantitatieve databestand 1978-1992 ook gevraagd naar de mogelijkheid tot inzage in dossiers en afdoeningen van vuurwapengebruik uit het jaar 1992. Naderhand zijn ook de commandant van het Wapen der Koninklijke marechaussee en het hoofd van de spoorwegpolitie met een dergelijk verzoek benaderd. De staf van het Wapen had alleen aanvullend materiaal over de jaren 1993-1994. Andere meldingen van vuurwapengebruik door personeel van de Koninklijke marechaussee zijn afkomstig van archieven van de politiekorpsen. De spoorwegpolitie heeft ons inzage gegeven in dossiers vuurwapengebruik van haar personeel in 1992. Voorzover mogelijk hebben wij de gegevensvergarig gecombineerd met de toegang tot de archieven van de voormalige districten rijkspolitie (zie hierboven). Vervolgens hebben wij getracht via de daartoe aangewezen contactpersonen in alle korpsen toegang te krijgen tot archieven van de voormalige korpsen gemeentepolitie. Dit laatste is in beperkte mate gelukt. Van 100 van de 148 korpsen gemeentepolitie waren, ondanks de inspanningen van de contactpersonen in de regiokorpsen, geen archieven van geweldsmeldingen (meer) te vinden. Over een aantal hiervan hebben wij bericht ontvangen dat er door de betreffende korpsen nooit archief van geweldsmelding was bijgehouden. Van de andere was het niet meer te vinden of was het bekend dat het archief was vernietigd.

Van 48 van de 148 voormalige korpsen gemeentepolitie zijn wel archieven met dossiers uit 1992 achterhaald. Bij 13 van die 48 korpsen ging het om vaak summier meldingen die wij verkregen via het OM. Sommige contactpersonen waren in staat van vrijwel alle voormalige korpsen gemeentepolitie in hun regio de archieven te achterhalen, anderen hebben niets meer kunnen achterhalen. In een enkel geval kreeg de contactpersoon te horen dat hem die zaken niet aangingen en dat men hem het materiaal niet wilde aan-

leveren. In een ander geval weigerden de vuurwapendocenten het materiaal te leveren, omdat zij een conflict hadden met de korpsleiding over salarisinschalingen. De contactpersoon van dit korps heeft vervolgens persoonlijk gezorgd dat nog traceerbare dossiers vuurwapengebruik van het OM ter beschikking van de onderzoeker kwamen.

Er waren voor de reorganisatie van de politie 148 korpsen gemeentepolitie variërend van zo'n 40 executieve medewerkers (bijvoorbeeld Winterswijk) tot ongeveer 4.000 (Amsterdam). Tijdsbesparing heeft ons genoopt af te zien van administratie van de precieze herkomst van alle dossiers en van de vraag of zij wel of niet voorkwamen in de registratie van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Wel is duidelijk dat van de achterhaalde dossiers van verscheidene korpsen gemeentepolitie weinig of geen van deze meldingen ook voorkwamen in het archief van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Dit kan twee oorzaken hebben: ofwel de korpschef in kwestie heeft het voorval niet gemeld bij Binnenlandse Zaken, ofwel bij Binnenlandse Zaken is de melding niet te bestemder plekke aangekomen. Wij hebben vastgesteld dat beide varianten voor komen. Wij geven hier enkele voorbeelden van wat er mis kan gaan in meldingstrajecten (Casus 4.5).

► Casus 4.5, *Onbekend schot in been (1992)*

In een politieregio doet zich in 1992 een schietgeval voor waarbij een verdachte door een gericht schot van de politie in zijn been wordt geraakt en daarvoor wordt behandeld in een ziekenhuis. De uitvoerende politieambtenaren melden dit aan hun meerdere, maar de meerdere heeft verzuimd dit te melden aan het OM, waardoor dit voorval – in strijd met de richtlijnen van het OM – niet door de rijksrecherche is onderzocht. Ook bij Binnenlandse Zaken komt deze zaak niet in het archief voor. De informatie is ons ter hand gesteld door de contactpersoon van het betreffende korps. Navraag bij de betreffende hoofdofficier van Justitie leert dat het voorval daar niet bekend is.

Onze contactpersoon in de regio laat desgevraagd weten dat hij als vuurwapendocent het voorval wel degelijk heeft gemeld bij de gebiedsofficier van Justitie, maar dat deze het schot zodanig terecht vond, dat hij een onderzoek van de rijksrecherche niet nodig achtte. Een andere 'zoeken zaak' betreft een ongewild schot.

► *Casus 4.6, Schot Kmar zoek (1992)*

De onderzoeker is op bezoek bij een afdeling opleiding van een van de regiokorpsen. De betreffende vuurwapendocent is al vroeg uur uit zijn bed gebeld vanwege een ongewild schot in een politiebureau. Resultaat: een gat in een tafel, een gat in het plafond en de schrik in de benen van de politieambtenaren.

Wat blijkt: een surveillerende ambtenaar van de Koninklijke marechaussee gaat in de nachtdienst koffie drinken op een politiebureau. Hij heeft net het nieuwe dienstpistool van de Koninklijke marechaussee, Glock 17, uitgereikt gekregen en zijn collega's van de politie vragen hem het te laten zien. Hij pakt het pistool, ontaardt het en ... boem.

Nu heeft de betreffende wachtmeester van de Koninklijke marechaussee al een disciplinair onderzoek aan zijn broek. Nog zo'n onderzoek wegens een klungelschot lijkt niet gewenst. De vuurwapendocent gaat ervan uit dat de agent door de schrik en de vermoedelijk nog maandenlang durende pesterijen van collega's voldoende is gestraft. De meerdere van de schutter wil het incident wel buiten het meldingstraject houden, als hij maar niet wordt lastig gevallen met een schadeclaim. Iedereen gaat akkoord, weg zaak.

Met alle respect en waardering voor de inzet van de meeste deelnemende politiekorpsen en de daar werkzame politieambtenaren moet het andermaal worden gezegd dat wij niet weten of de ons ter hand gestelde archieven daadwerkelijk alle ooit gemelde voorvallen van vuurwapengebruik bevatten, noch weten wij of alle daadwerkelijke voorvallen van vuurwapengebruik ook inderdaad zijn gemeld. Er doen zich gevallen voor waarbij na enige tijd een burger klaagt dat hij is bedreigd of beschoten met een politievuurwapen. Soms blijkt dan dat de betreffende politieambtenaar dit vuurwapengebruik niet heeft gemeld, hoewel de Ambtsinstructie 1988 daartoe verplicht. Het is uiteraard niet bekend hoe vaak zo iets plaatsvindt zonder dat er achteraf over wordt geklaagd. Wij maken op basis van het voor dit hoofdstuk verzamelde materiaal een schatting van wat het werkelijke aantal voorvallen in 1992 zou moeten zijn.

Een en ander betekent dat de *aantallen* dossiers vuurwapengebruik die wij per politieregio hebben gevonden soms meer met het toeval te maken hebben dan met het werkelijke vuurwapengebruik in 1992;

het toeval binnen het korps de juiste personen te hebben gevonden en het toeval dat er binnen het korps en/of de oude korpsen mensen zich voor de goede afwikkelingen van geweldsaanwendingen hebben ingezet. Aangezien wij, zeker voor de jaren '90, zo meer vuurwapenvoorvallen hebben gevonden dan bij Binnenlandse Zaken bekend zijn geworden, mogen wij aannemen dat het door ons vergaarde materiaal minstens zo representatief is als dat van het ministerie. Voor het overige beschouwen wij onze onderzoeksresultaten wat betreft de aantallen als 'de beste taxatie tot dusverre'.

Een bijzondere bron van meldingen vuurwapengebruik 1992 was het archief van het parket van de procureur-generaal te 's-Hertogenbosch. In dit ressort adviseert de commissaris van politie toegevoegd aan de procureur-generaal de hoofdofficier van Justitie bij de beoordeling. Daartoe ontvangt de commissaris toegevoegd de volledige dossiers en hij houdt hiervan nauwkeurig archief bij. Dit archief besloeg zo'n 700 meldingen vuurwapengebruik uit de periode 1978-1992. In de andere ressorten is de commissaris toegevoegd alleen bij de beoordeling van politieel vuurwapengebruik betrokken als de rijksrecherche onderzoek heeft gedaan en dat zijn vrijwel uitsluitend schietgevallen waarin personen zijn geraakt. Met betrekking tot een aantal voormalige korpsen gemeentepolitie en districten rijkspolitie in het ressort 's-Hertogenbosch verwierven wij relatief veel meldingen vuurwapengebruik uit het archief van de procureur-generaal.

De zoektocht naar meldingen en dossiers politieel vuurwapengebruik is buitengewoon arbeids- en tijdsintensief geweest. Vele kilometers zijn afgelegd, talloze telefoontjes gepleegd, vele brieven geschreven. Deze inspanningen hebben geresulteerd in een databestand van in totaal 3.360 voorvallen van politieel vuurwapengebruik uit de periode 1978-1995, waarvan 376 in de vorm van een dossier uit 1992, 206 in de vorm van een proces-verbaal van de rijksrecherche ('rake zaken') en 69 in de vorm van enig persartikel (ook 'rake zaken'). In Hoofdstuk 5 doen wij verslag van de cijfermatige analyse van het gevonden materiaal. Hoofdstuk 6 is gewijd aan een kwalitatieve analyse van de dossiers politieel vuurwapengebruik uit 1992. In de Hoofdstukken 14 tot en met 16 doen wij verslag van de analyse van de 'rake zaken'.

De verzameling van dossiers politieel vuurwapen-

gebruik uit 1992 heeft, naast inhoudelijke bevindingen, nog een opmerkelijk resultaat opgeleverd. Van slechts 48 van de 148 voormalige korpsen gemeentepolitie bleken nog archieven met meldingen politieel vuurwapengebruik te achterhalen en van 14 van de voormalige 16 districten rijkspolitie. In de bijlage gegeven wij de herkomst van de dossiers uit 1992 per regio, uitgesplitst naar voormalig gemeentekorps en rijkspolitiedistrict. Omgerekend naar executief politiepersoneel betekent dit dat in ons archief van 33 procent van de politiesterkte in 1992 (mogelijke) meldingen ontbreken. Er is geen reden om aan te nemen dat onder deze ruim 9.000 politieambtenaren niet relatief evenveel vuurwapengebruik heeft plaatsgehad als onder hun ruim 18.000 collega's.

Rijksrecherche

De rijksrecherche heeft in alle vijf de ressorten bereidwillig aan ons onderzoek meegewerkt. Toch hebben zich wel problemen voorgedaan bij het zoeken en vinden van dossiers.

In de administratieve systemen van de rijksrecherche – die per ressort verschillen – zijn dossiers met betrekking tot politieel vuurwapengebruik niet altijd op die titel te zoeken. De zoekprocessen bleken bij geen van de ressorten waterdicht te zijn. Het lichten van de dossiers betekent doorgaans dat het secretariaat de fysieke registratie van alle processen-verbaal opgemaakt door de rijksrechercheurs (het zogeheten 'verbalenboek') raadpleegt op de vermelding 'vuurwapengebruik' en de verbaalnummers van het parket noteert. Vervolgens worden de dossiers uit het archief gelicht. De vermelding 'vuurwapengebruik' in het verbalenboek kan daarbij over het hoofd worden gezien of zelfs ontbreken. Daarnaast kan een dossier in het archief onvindbaar blijken te zijn. In totaal zijn zeker 15 dossiers naderhand pas opgedoken, nadat wij daar specifiek om hebben verzocht. Dit betrof meestal zaken waarvan wij via artikelen of andere publicaties kennis namen en die wij nog niet bleken te kennen via de rijksrecherche.

Van het ressort Amsterdam weten wij van een aantal jaren zeker dat wij ze missen. Daar ontbreken namelijk praktisch alle zaken van vóór 1984, omdat de computer waarop dit archiefsysteem staat kapot is, zodat de dossiers niet meer uit het magazijn kunnen worden opgevraagd. De oude kaartenbak is blijkbaar verdwenen. Eén dossier uit 1983 is opgedoken. Van

de bekende zaak 'Meta Hofman' uit augustus 1981 was gelukkig nog wel een strafdossier.

Het zoek- en vindprobleem deed zich in Den Bosch aanvankelijk ook voor. Daar bood de commissaris toegevoegd ons naast de rijksrecherchedossiers uit eigen beweging ook het volledige archief van 700 'eenvoudige' meldingen vuurwapengebruik 1978-1992 aan. (Tussen deze 700 meldingen vonden wij 12 meldingen vuurwapengebruik waarbij een of meer gewonden waren gevallen. Van deze 12 zaken vonden wij geen rijksrecherchedossier. Zie verder Hoofdstuk 14.) Bij de rijksrecherchedossiers die ons in eerste instantie werden aangeboden, ontbraken echter enkele jaargangen, terwijl andere jaren ruim waren vertegenwoordigd. Het vergeleken met de andere ressorten geringe aantal processen-verbaal deed vermoeden dat er meer zaken moesten zijn. Daarnaast waren of werden wij door onder meer kranten- en tijdschriftenartikelen bekend met zaken, die wij vervolgens niet aantroffen tussen de ons aangeboden dossiers. Gesprekken met individuele rijksrechercheurs aan de koffie- of lunchtafel over ons onderzoek leidden vrijwel altijd tot de ontdekking van weer een schietgeval dat we nog niet kenden. Ook in afstudeerscripties van studenten van de Nederlandse Politie Academie en verschillende universiteiten ontdekten wij voortdurend nieuwe, voor ons onbekende schietgevallen. Bij navraag bleken deze altijd wel te vinden te zijn. Uiteindelijk zijn op ons verzoek de processen-verbaal-boeken van de rijksrecherche opnieuw geraadpleegd. Deze zoektocht leverde ongeveer een verdubbeling van het aantal Bossche zaken op.

Voor de rijksrecherche als geheel gaan wij ervan uit wel de meeste, maar zeker niet alle processen-verbaal van 'rake zaken' te hebben gezien. Van zes voorvallen vuurwapengebruik waarbij gewonden dan wel doden zijn gevallen, weten wij zeker dat wij de rijksrecherchedossiers niet hebben. Dit zijn zaken die wij uit publicaties kennen. Doordat er in het ressort Amsterdam zes jaargangen ontbreken à gemiddeld 5,5 zaak per jaar, lopen wij daar naar schatting 33 zaken mis. In Hoofdstuk 14 geven wij gedetailleerd weer welke zaken waar zijn gevonden. Hier volstaat dat wij in totaal 275 voorvallen met rake schoten in enigerlei vorm in ons bezit hebben. Daarvan zijn er 206 gevonden als proces-verbaal bij de rijksrecherche, 30 als melding vuurwapengebruik gevonden in het

archief van de procureur-generaal en 14 gevonden als knipsel in diverse krantenarchieven.

In de loop der jaren is gemiddeld slechts 25 à 30 procent (dat verschilt per jaar) van de voorvallen met rake schoten als zodanig door de meerdere van de betreffende politieambtenaar gemeld aan het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Registratie en archivering

Bij het bezoek aan en de contacten met de medewerkers van de vele politiearchieven is ons opgevallen dat de archieven onderling niet alleen sterk verschillen naar opzet, werkwijze en interne regelgeving, maar ook dat ook de opvattingen over de interpretatie van de geldende wet- en regelgeving sterk verschilde en nog steeds verschilt. Het algemeen kader voor het archiveren van overheidsstukken ligt vast in de Archiefwetten van 1918 en 1962. De bewaartermijnen voor stukken van de politie zijn geregeld in de 'Vernietigingslijst gemeentelijke en intergemeentelijke organen 1983', opgesteld door de Archiefraad en vastgesteld door de betrokken ministers. Volgens diverse informanten bij enkele gemeentelijke en politiearchieven is tot nader order deze vernietigingslijst van toepassing op alle politiedossiers. De vernietigingslijst maakt deel uit van de *Handleiding vernietiging archiefbescheiden (inter-)gemeentelijke organen* (ODRP 1984). Op pagina 26 en 27 van de vernietigingslijst staan de bewaartermijnen van de verschillende soorten politiedossiers vermeld, waartoe ook de meldingsformulieren en -rapportages van politieel vuurwapengebruik moeten worden gerekend. Die zijn (voorzover relevant) samengevat de volgende:

1 dag- en nachtrapporten	1 jaar
2 justitiële onderzoeken	
-processen-verbaal tegen bekende dader	5 jaar
-processen-verbaal tegen onbekende dader:	
- overtredingen	5 jaar
- misdrijven, straf minder dan 3 jaar hechtenis	10 jaar
- overige misdrijven	20 jaar
3 overige onderzoeken zonder proces-verbaal	5 jaar

Met andere woorden: meldingsformulieren en -rapportages van politieel vuurwapengebruik moeten minimaal vijf jaar worden bewaard.

In de praktijk blijken (medewerkers van) archiefafdelingen van de politiekorpsen met deze bewaartermijnen niet of nauwelijks bekend te zijn. De een spreekt van een voorgeschreven bewaartermijn van

een jaar, de ander van twee jaar, de volgende zegt ervan overtuigd te zijn dat dergelijke dossiers helemaal niet mogen worden vernietigd. Van het voormalige rijkspolitedistrict Utrecht is geen archiefmateriaal meer teruggevonden. Bij veel voormalige korpsen gemeentepolitie bleek nimmer archief te zijn bijgehouden van het vuurwapengebruik, noch van enige andere vorm van politieel geweldsgebruik. In een aantal korpsen werden dergelijke rapportages wel bij de persoonsdossiers van de betreffende politieambtenaar gevoegd, vooral als er een negatief oordeel op was gevolgd.

Betrouwbaarheid

In haar jaarverslag 1993 maakt de directie Politie van het ministerie van Binnenlandse Zaken melding van de frequentie en de gevolgen van politieel vuurwapengebruik: 'Door Binnenlandse Zaken verwerkte gegevens op grond van de door de *politieregio's* [onze cursivering; de auteurs] ingezonden standaard-statistiekformulieren vuurwapengebruik. Het betreft schietincidenten waarbij geschoten is op burgers door agenten' (Binnenlandse Zaken 1993: 21). Binnenlandse Zaken vervolgt met een tabel waarin voor 1992 een aantal van 98 'schietincidenten' wordt gemeld, waarbij aan de zijde van de burgers 11 gewonden en twee doden vielen. Voor 1993 is sprake van 71 'schietincidenten', met tien gewonden en een dode burger tot gevolg.

Deze cijfers lijken accuraat en producten van goede registratie en verantwoording. Nadere beschouwing leert echter anders. Zo lijken de hier genoemde cijfers over 1992 en 1993 door de nieuwe politieregio's aan Binnenlandse Zaken te zijn verschaft, maar vóór april 1994 bestonden die nog niet. Binnenlandse Zaken noemt in het jaarverslag van de directie Politie over 1992 exact dezelfde cijfers, maar dan voor de gemeentepolitie. Verder blijkt uit de door ons verzamelde rijksrecherchedossiers dat er in 1993 niet één maar twee burgers door politiekogels werden gedood en dat het aantal gewonden in dat jaar niet tien maar 20 bedraagt.

Van de periode 1978-1988 hebben wij aantallen meldingen vuurwapengebruik gevonden die tussen 60 à 80 procent vormen van het aantal meldingen dat de ministeries over die jaren hebben gepubliceerd. Over de periode 1989-1992 hebben wij aantallen meldingen vuurwapengebruik gevonden die tussen

200 en 300 procent vormen van de gegevens die de ministeries over die jaren hebben gepubliceerd. Dit laatste heeft er onder meer mee te maken dat de rijks-politiemeldingen na 1987 niet meer centraal zijn verzameld, maar deels nog wel te vinden waren in de archieven van de districten. Als we het verzamelde materiaal beschouwen als een steekproef, dan mag die volgens ons op zijn minst als inhoudelijk 'kenmerkend' worden beschouwd. De verschillende essentiële onderdelen van het vuurwapengebruik zoals doel, aanleiding, object van schieten zijn over de 18 jaar die de onderzoeksperiode bestrijkt opmerkelijk stabiel. Dit geeft aan dat wat dat betreft onze 'steekproef' als representatief mag worden beschouwd.

In de volgende paragrafen maken wij wel duidelijk dat er sprake is van een onderrapportage van het politieel vuurwapengebruik. Daarnaast doen wij langs verschillende invalshoeken schattingen van de aantallen voorvallen vuurwapengebruik die in de registratie hadden kunnen voorkomen als de administratieve processen beter zouden zijn verlopen. Hier volstaat de toevoeging dat de onderrapportage meer betrekking heeft op het dreigen met het vuurwapen dan op het schieten met het vuurwapen. Een daadwerkelijk schot is minder gemakkelijk te ontkennen dan een visuele handeling, laat staan als daar een gewonde of een dode bij valt.

Wij gaan ervan uit dat wij in deze studie een inhoudelijk representatieve steekproef van het politieel vuurwapengebruik presenteren, zeker wat betreft het schieten. Het beste inzicht, zowel kwalitatief als kwantitatief, hebben wij verkregen in de voorvallen waarin de politie door vuurwapengebruik burgers heeft geraakt. Dan doet de rijksrecherche onderzoek en tot die archieven hebben wij onverkort toegang gekregen. Daarnaast krijgen dergelijke schietgevallen doorgaans ook de nodige aandacht in de pers.

Schatting vuurwapengebruik 1978-1992

Op basis van het gedocumenteerd vuurwapengebruik over de periode 1978-1992 kunnen wij langs twee wegen voorzichtige schattingen maken van wat er over die jaren aan vuurwapengebruik gedocumenteerd moet zijn geweest. Over het *niet*-gedocumenteerde vuurwapengebruik, het vuurwapengebruik dat niet (schriftelijk) wordt gemeld, doen wij in deze studie geen uitspraken, aangezien wij dit niet hebben onderzocht.

Voor de periode 1993-1995 hebben wij, zoals eerder vermeld, uitsluitend gebruikgemaakt van meldingen politieel vuurwapengebruik die door de korpsen naar Binnenlandse Zaken zijn gezonden. De schattingen zijn op deze drie jaren niet van toepassing.

De 'vangst-hervangstmethode'

De gebruikte schattingstechniek is de zogeheten 'vangst-hervangstmethode'. Deze methode is afkomstig uit de biologie, maar inmiddels ook toegepast in de sociale wetenschappen (Smit, Van der Heijden en Van Gils 1994: 102-104; Van der Heijden 1995). Op basis van gegevens over in welke bronnen welke meldingen wel en niet aanwezig zijn, kunnen wij schattingen construeren van de werkelijke populatie vuurwapenmeldingen in het ressort Den Bosch en in geheel Nederland. Door het omvangrijke archief van meldingen politieel geweldsgebruik bij de procureur-generaal in Den Bosch hebben wij namelijk enkele, onderling onafhankelijke bronnen waarvan we de gehele populatie met elkaar kunnen vergelijken. Dit is een belangrijke voorwaarde om de 'vangst-hervangstmethode' te kunnen uitvoeren.

Archief procureur-generaal Den Bosch

In het archief van de procureur-generaal te Den Bosch hebben wij 700 voorvallen van politieel vuurwapengebruik van het gehele ressort uit de periode 1978-1992 aangetroffen. Let wel: wij gebruiken hier de cijfers over de gehele onderzoeksperiode, inclusief het jaar 1992. Wij kregen toegang tot dit archief, nadat wij alle andere archieven al hadden geraadpleegd, waaronder die van de Zuidnederlandse politiekorpsen en van de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken. De helft van de meldingen op het parket van de procureur-generaal (350) hadden wij daardoor reeds in het databestand, de andere helft (ook 350) hebben wij daaraan toegevoegd. Het totaal aantal meldingen vuurwapengebruik uit het ressort Den Bosch in ons databestand bedraagt 781. Daarvan zijn 81 meldingen afkomstig van de Zuidnederlandse politiekorpsen en van de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken en waren niet aanwezig in het archief van de Bossche procureur-generaal.

Een en ander uitgezet in een bronnenmatrix, levert het beeld op geschetst in Tabel 4.1. De verticale as in Tabel 4.1 geeft weer of meldingen aanwezig waren in de archieven van de Zuidnederlandse politiekorpsen

(‘politie’) en van de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken (‘overheid’). Deze archieven beschouwen we in Tabel 4.1 gemakshalve als één bron. De horizontale as geeft weer of meldingen aanwezig waren in het archief van de procureur-generaal. Cel A bevat de meldingen die in beide bronnen aanwezig waren, 350 in getal. Cel B bevat alleen de meldingen die in de archieven van de Zuidnederlandse politiekorpsen en van Justitie en Binnenlandse Zaken aanwezig waren en niet in het archief van de procureur-generaal. Cel C laat alleen de meldingen zien die niet in de archieven van de Zuidnederlandse politiekorpsen en van Justitie en Binnenlandse Zaken aanwezig waren, maar wel in het archief van de procureur-generaal. Cel D tenslotte, is het te schatten aantal meldingen vuurwapengebruik dat in geen van de archieven aanwezig is.

Tabel 4.1 Bronnen meldingen vuurwapengebruik ressort Den Bosch, 1978-1992

	ja	350	81
aanwezig politie en overheid	A		B
		350	?
nee	C		D
	ja		nee
	aanwezig in archief procureur-generaal Den Bosch		

De veronderstelling van de vangst-hervangst-methode is dat de bronnen onafhankelijk van elkaar zijn. Hierdoor geldt dat de cellen B en D gelijk zijn:

$$A : B = C : D, \text{ dus } D = C \times B : A,$$

$$\text{of in cijfers: } 350 \times 81 : 350 = 81.$$

Dit betekent dat het totaal aantal meldingen vuurwapengebruik voor het ressort moet worden geschat op $781 + 81 = 862$.

Echter, het betrouwbaarheidsinterval van de schatting van het cijfer 81 is 27 procent. Dit betekent dat wij Cel B schatten tussen 59 en 103. Dit betekent dat het totale politieel vuurwapengebruik in het ressort Den Bosch in de periode 1978-1992 moet worden geschat op 840 à 884.

Veronderstellingen bij schatting voor Nederland

Voor de schatting van het gedocumenteerd vuurwapengebruik in geheel Nederland veronderstellen wij dat de maatschappelijke en politieke omstandigheden

in Zuid-Nederland niet verschillen van de rest van het land. Hierop moet enig voorbehoud worden gemaakt. Het is ons namelijk bekend dat eind jaren '70, begin jaren '80 in het zuiden van Nederland de politie te maken had met de zogeheten Kempen-bendes. In rapportages spreekt de politie ook wel van ‘criminelen van het Kempen-type’ of formuleringen van dergelijke strekking (zie ook de Hoofdstukken 14 tot en met 16). Hiermee verwees de politie naar groepen mannen, die in min of meer georganiseerd verband ‘snelkraken’ pleegden op winkels, dikwijls juwelierszaken, modezaken en dergelijke. Daarnaast hield men zich veelvuldig bezig met woninginbraken. De term ‘Kempen’ verwijst naar de streek de Brabantse Kempen. De lieden in kwestie waren vaak woonachtig op woonwagenkampen of (verondersteld te zijn) gerelateerd aan woonwagenfamilies. Het optreden van deze groepen bracht een periode lang aanmerkelijke onrust met zich mee, zowel onder de bevolking als onder de politie. De spanningen liepen zodanig op dat sommige politiechefs ertoe overgingen om, met name 's nachts, hun manschappen standaard uit te rusten met karabijns. Het merendeel van de meldingen van schieten met karabijnen op personen is dan ook afkomstig uit het zuidelijk ressort. Begin jaren '80 waren de ‘Kempen-bendes’ minder actief en keerde een meer normale situatie terug.

Een en ander zou kunnen leiden tot de veronderstelling dat eind jaren '70, begin jaren '80 het politieel vuurwapengebruik in het zuidelijk ressort relatief wat meer is geweest dan in andere delen van het land. Dat wij in ons databestand meer meldingen politieel vuurwapengebruik uit die periode hebben ondersteunt deze veronderstelling slechts ten dele. Immers, alleen in het zuidelijk ressort hebben wij één ressortelijk archief van meldingen vuurwapengebruik kunnen raadplegen. In de andere ressorten moesten wij veel meer verschillende bronnen raadplegen, voorzover die bronnen nog in tact waren.

Schatting voor Nederland

Wij veronderstellen dat voor de gehele periode de maatschappelijke en politieke omstandigheden én het politieel vuurwapengebruik inderdaad door het gehele land min of meer hetzelfde zijn. Dit houdt in dat er geen grote verschillen te zien zijn in het politieel vuurwapengebruik in Noord- en Zuid-Nederland, kwalitatief noch kwantitatief.

In het ressort Den Bosch kennen wij meldingen uit Cel C en kunnen wij een schatting maken voor Cel D, de gedocumenteerde voorvallen die in geen archief te vinden zijn. De Cellen C en D in Tabel 4.1 vormen de helft van het totaal aantal meldingen voor het ressort Den Bosch. Cel C is alleen in het ressort Den Bosch gevonden. Had in de andere ressorten de procureur-generaal een vergelijkbare rol gespeeld in de beoordelingsprocedure en eenzelfde soort archief opgebouwd, dan zou daar Cel C ook gevuld zijn geweest. Cel D zou dan ook te schatten zijn geweest. Dit betekent dat volgens de aannames van de vangst-hervangstmethode het totaal aantal voorvallen van politieel vuurwapengebruik in de andere vier ressorten op het dubbele moet worden geschat van hetgeen wij in dit onderzoek hebben gevonden.

Het totaal aantal *gevonden* voorvallen politieel vuurwapengebruik (dreigen en schieten) in de periode 1978-1992 in Nederland is 2.431, dat in Den Bosch 781. Hieruit volgt dat het totaal aantal gevonden voorvallen politieel vuurwapengebruik (dreigen en schieten) in de periode 1978-1992 in de ressorten Leeuwarden, Arnhem, Amsterdam en Den Haag 1.650 bedraagt ($2.431 - 781 = 1.650$). De meldingen van deze 1.650 voorvallen politieel vuurwapengebruik zijn uitsluitend afkomstig van de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken en de politie. Bij de procureurs-generaal in deze ressorten zijn, buiten de rijksrecherchedossiers geen meldingen politieel vuurwapengebruik gevonden.

Het beeld in termen van de 'vangst-hervangstmethode' voor de ressorten Leeuwarden, Arnhem, Amsterdam en Den Haag tezamen is geschetst in Tabel 4.2. In Cel A hebben wij de 166 rijksrecherchedossiers uit deze vier ressorten in de periode 1978-1992 ondergebracht, gemakshalve veronderstellende dat deze ook allen aanwezig waren in de archieven van de vakministeries en de politie (quod non). In Cel B vinden wij de resterende 1.484 voorvallen, bekend uit eenvoudige meldingen vuurwapengebruik van de politie. De Cellen C en D zijn onbekend. Aangezien $A : B = C : D$, moeten de Cellen C en D worden geschat op in totaal 1.650.

Daarmee moet het totaal aantal voorvallen van vuurwapengebruik (dreigend en schietend) in de periode 1978-1992 in de ressorten Leeuwarden, Arnhem, Amsterdam en Den Haag worden geschat op $1.650 + 1.650 = 3.300$.

Het aantal voor dit onderzoek gevonden voorvallen politieel vuurwapengebruik over de periode 1978-1992 bedraagt 2.431. Het aantal voorvallen politieel vuurwapengebruik in het ressort Den Bosch in de periode 1978-1992 schatten wij eerder tussen 840 en 884. Daarmee komt de lage schatting van het totaal aantal voorvallen politieel vuurwapengebruik in geheel Nederland in de periode 1978-1992 (vijf ressorten) op $3.300 + 840$ (Den Bosch) = 4.140 en de hoge schatting op 4.184.

Tabel 4.2 Bronnen meldingen vuurwapengebruik ressorten Leeuwarden, Arnhem, Amsterdam en Den Haag, 1978-1992

ja	166	1.484
aanwezig politie en overheid	A	B
nee	?	?
	C	D
	ja	nee

aanwezig in archieven Leeuwarden, Arnhem, Amsterdam en Den Haag

Schatting vuurwapengebruik in 1992

In het voorgaande blijkt dat bekend is over welke voormalige korpsen gemeentepolitie wij wel en geen dossiers vuurwapengebruik hebben. Wij gaan hier uit van de 376 fysieke dossiers en meldingen vuurwapengebruik (inclusief dreigen met het wapen) in ons onderzoeksarchief. Deze 376 dossiers hebben betrekking op vuurwapengebruik van 48 van de 148 voormalige korpsen gemeentepolitie en op het voormalig korps rijkspolitie, minus twee districten waarvan wij geen gegevens hebben ontvangen.

Wij veronderstellen dat in 1992 in de korpsen gemeentepolitie en de districten van het korps rijkspolitie waarover wij geen dossiers politieel vuurwapengebruik hebben gevonden, het vuurwapengebruik (dreigen en schieten) kwalitatief en kwantitatief hetzelfde is geweest als in de korpsen en districten waarover wij wel meldingen hebben getraceerd. Bijlage 4 bevat een lijst met de herkomst van het verzamelde dossiermateriaal. Daaruit blijkt dat zelfs van grotere gemeentekorpsen als Groningen, Arnhem, Haarlemmermeer en Maastricht dossiers ontbreken.

Politiesterkte ontbrekende korpsen

In 1992 bedroeg de gezamenlijke personeelssterkte bij de gemeentepolitie en de rijkspolitie 27.661. exe-

cutieve, wapendragende politieambtenaren; 20.355 bij de gemeentepolitie en 7.306 bij de rijkspolitie.

De gezamenlijk executieve sterkte van de 48 korpsen gemeentepolitie waarvan nog archieven met geweldsmeldingen te traceren waren, bedroeg 12.422 politieambtenaren (gegevens Binnenlandse Zaken en CBS). Dit betekent dat wij over 8.757 executieve ambtenaren van gemeentepolitie geen dossiers vuurwapengebruik hebben ($20.355 - 12.422 = 8.757$). Dit is 43 procent van de totale sterkte van de voormalige gemeentepolitie.

Bij de twee districten rijkspolitie die in ons archief ontbreken, werkten in 1992 ongeveer 400 executieve politieambtenaren. Dit is ruim vijf procent van de totale executieve sterkte van de rijkspolitie van 7.306.

In totaal hebben wij dossiers politieel vuurwapengebruik van korpsen waar in 1992 bij elkaar 18.457 politieambtenaren werkten (67 procent van de sterkte). Dat betekent dat van 9.154 politieambtenaren (33 procent) de potentiële dossiers politieel vuurwapengebruik ontbreken.

Schatting naar 1.000 politieambtenaren

Een en ander betekent dat ons archief van 376 dossiers vuurwapengebruik betrekking heeft op $27.661 - 9.154 = 18.457$ politieambtenaren. Hieruit volgt een gemiddelde van 20,37 voorvallen politieel vuurwapengebruik per 1.000 executieve politieambtenaren ($376 : 18.457 = 20,37$). Wij veronderstellen dat de poli-

tiekorpsen en politieambtenaren waarover wij geen gegevens hebben, wat betreft politieke en maatschappelijke feiten en omstandigheden niet wezenlijk verschillen van de rest van het land. Derhalve schatten wij het totale politieke vuurwapengebruik voor geheel Nederland in 1992 voorzichtig op $27.661 \times 20,37 = 563$ voorvallen, in plaats van de gevonden 376.

Eenvoudige schatting naar rato

Een eenvoudiger schatting luidt als volgt. De korpsen waarvan wij géén dossiers vuurwapengebruik vonden, hadden 33 procent van het Nederlandse executieve, wapendragende politiepersoneel in dienst (totaal 27.661 ambtenaren). Hadden wij over deze 9.154 politieambtenaren wel het te verwachten aantal dossiers vuurwapengebruik gevonden, dan zou het gevonden aantal dossiers (dreigen en schieten) in 1992 in plaats van het gevonden aantal 376, 33 procent hoger zijn geweest namelijk: 500. Toegespitst op schietgevallen betekent dit dat het aantal schietgevallen in 1992 in werkelijkheid niet 98 (gerapporteerd aan het ministerie van Binnenlandse Zaken) en ook niet 145 (dit onderzoek) moet zijn geweest, maar 193.

Concluderend stellen wij vast dat het vuurwapengebruik door de politie in Nederland op voorzichtige wijze op zeker anderhalf keer (variërend van 1,33 tot 1,97) het aantal kan worden geschat als in dit onderzoek gevonden.

Mobiele Eenheid oefent met pistoolmitrailleur Heckler & Koch MP5 Foto: ANP

*Arrestatieteam houdt in 1992 verdachte aan die verscheidene mensen met een vuurwapen heeft beschoten, van wie er een overleed.
Foto: Den Haan*

Hoofdstuk 5 – Politieel vuurwapengebruik in cijfers

Dit hoofdstuk beschrijft het politieel vuurwapengebruik in de 18-jarige periode 1978–1995. De eerste paragraaf geeft een toelichting bij het gebruik van de cijfers, tabellen en grafieken. Na enkele algemene en inleidende cijfers in de daaropvolgende paragrafen presenteren wij de resultaten van de berekeningen met betrekking tot onder meer het doel, de aanleiding, de doeltreffendheid en de gevolgen van het politieel vuurwapengebruik. Vervolgens schetsen wij enige ontwikkelingen in de tijd, waarna wij enkele specifieke elementen onder de loep nemen.

Toelichting bij het cijfergebruik

Om het politieel vuurwapengebruik op cijfers te kunnen beschrijven hebben wij op basis van de verzamelde meldingsformulieren van de politie een gegevensbestand (databestand) opgebouwd met het programma SPSS (Statistical Package for Social Sciences). Elke vraag of in te vullen feit op een meldingsformulier vertegenwoordigt in ons databestand een ‘variabele’. ‘Een variabele is iedere eigenschap of ieder kenmerk van een persoon, omgeving of (experimentele) situatie die van persoon tot persoon, van omgeving tot omgeving of van situatie tot situatie kan variëren’ (Slotboom 1987:229). Met deze variabelen en combinaties daarvan hebben wij gerekend. De variabelen waarmee wij rekenen zijn dus niet door ons geconstrueerd, maar direct afgeleid van de meldingsformulieren van de politie.

Voorvallen en meldingen

Wij rekenen hier alleen met ‘voorvallen’ van politieel vuurwapengebruik. Het is mogelijk dat er in één voorval twee of meer politieambtenaren het vuurwapen hebben gebruikt. In dat geval hebben wij mogelijk ook meer dan een meldingen vuurwapengebruik in ons databestand. Met behulp van de unieke combinatie van datum, tijdstip en regio (de identificerende variabelen) zijn deze meldingen tot één voorval teruggebracht. Daarom spreken wij ook consequent over voorvallen politieel vuurwapengebruik en niet over meldingen.

Dreigen met het vuurwapen

Onder ‘dreigen met het vuurwapen’ vatten wij de categorieën vuurwapengebruik die in de Ambtsinstructie 1994 worden benoemd met de volgende passages:

- ‘het dreigen met geweld, waaronder niet wordt begrepen het uit voorzorg ter hand nemen van een vuurwapen’ (art. 1 lid onder c);
- ‘het richten’ en ‘het gericht houden’ (art. 1 lid onder j);
- ‘het trekken van een vuurwapen, niet zijnde een vuurwapen waarmee automatisch vuur of lange afstandsprecisievuur kan worden afgegeven, is slechts geoorloofd in gevallen waarin het gebruik van een vuurwapen toegestaan is’ (art. 11).

De opzet en geschiedenis van dit onderzoek en daarmee de wordingsgeschiedenis van het databestand brengen met zich mee dat wij in een aantal berekeningen met maar een deel van de voorvallen van dreigen met het vuurwapen kunnen rekenen, voornamelijk die uit de jaren 1993, 1994 en 1995. Van voorvallen dreigen uit de eerdere jaren weten wij meestal niet wat het (juridisch) doel van vuurwapengebruik was. In die tabellen is het totaal aantal voorvallen dreigen daarom kleiner dan wellicht verwacht.

Waarschuwend schieten

In de jaren ’50 is het waarschuwingsschot als ‘zelfstandig intimidatiemiddel’ door de ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie ongewenst verklaard (Van der Meulen 1966:50). Dit betekent dat in niet-schietwaardige situaties geen waarschuwingsschot mag worden gelost. Dreigen met het vuurwapen of waarschuwend schieten mag volgens de huidige Ambtsinstructie 1994 alleen wanneer gericht schieten ook zou zijn toegestaan (art. 12). Een waarschuwingsschot – in een veilige richting – is dan net als een mondelinge waarschuwing een aankondiging dat er geschoten gaat worden als de tegenstander zijn gedraging (bedreigen of vluchten) niet staakt. Het is overigens de vraag of zo’n waarschuwing eigenlijk niet ook tevens een intimidatie is. Zo schrijft Dekker (1984:385):

‘Interessant is dat *intimidatieschoten* (dit zijn waarschuwingsschoten die niet gelost hadden mogen worden) een groter effect hebben dan de waarschuwingsschoten’.

Dekker maakt melding van 174 waarschuwingsschoten en 163 intimidatieschoten op een totaal van 421 schietgevallen met 982 schoten in de gemeente Amsterdam in de periode 1968–1983. Dit betekent dat 48 procent van de gemelde voorvallen met waarschuwingsschoten ongeoorloofd werd geacht. Hier is in de loop der jaren weinig in veranderd. In Hoofdstuk 7 blijkt in 1992 het OM van de voorvallen met waarschuwingsschoten 51 procent ongeoorloofd te hebben geacht.

Gericht schieten

De Ambtsinstructie 1994 spreekt van ‘daadwerkelijk gebruik van een vuurwapen’ (art. 1 lid 3 onder j). Onder gericht schieten verstaan wij het vuurwapengebruik waarbij de politie gericht heeft geschoten op of in de richting van een persoon of een voertuig, al dan niet gebruikmakend van de richtmiddelen op het vuurwapen.

Tabellengebruik

Ter wille van de leesbaarheid vermelden wij uitsluitend op hele getallen afgeronde percentages en waar nodig absolute aantallen. De totalen in de gepresenteerde tabellen en grafieken kunnen onderling verschillen. Dit kan komen doordat de achterliggende vragen verschillen en daardoor ook het aantal relevante voorvallen. Daarnaast zijn niet van ieder voorval alle variabelen bekend, waardoor bepaalde vragen niet zijn beantwoord of bepaalde gegevens niet zijn ingevuld. Met zo’n voorval kunnen wij dan op de betreffende variabele(n) niet rekenen, zodat het totaal aantal voorvallen lager uitvalt dan verwacht.

Vrijwel alle tabellen in deze studie zijn gebaseerd op zogeheten ‘kruistabellen’, waarin van twee of drie variabelen wordt nagegaan of en in hoeverre zij verband met elkaar houden. De resultaten vermelden wij in een tabel of in een grafiek. Tabellen geven cijfers weer in onderling te vergelijken kolommen en rijen. Grafieken zijn minder precies, maar geven een grafische voorstelling van een verdeling, bijvoorbeeld over de jaren en helpen zo bepaalde onderwerpen en ontwikkelingen inzichtelijker te maken.

Om de tabellen overzichtelijk te houden korten wij de begrippen waar nodig af:

- ‘dreigen met het vuurwapen’ wordt ‘dreigen’;
- ‘waarschuwend schieten’ wordt ‘waarschuwen’;
- ‘gericht schieten’ wordt ‘gericht’.

Significantie

Tenzij anders vermeld zijn alle in dit hoofdstuk aangegeven verschillen in tabellen en grafieken ‘statistisch significant’, dat wil zeggen ‘veelbetekenend’ ten opzichte van de ‘rand-totalen’. De gevonden waarden verschillen in dat geval van de te verwachten waarden en berusten waarschijnlijk niet op toeval (Slotboom 1987:200). Tenzij anders aangegeven is de kans dat de uitkomsten op toeval berusten kleiner dan vijf procent. Dit is getoetst met de zogeheten chi-kwadraattoets. Zijn de uitkomsten *niet* statistisch significant, maar wel *interessant* om weer te geven, dan betekent dit dat de kans dat de gevonden verschillen op toeval berusten groter is dan of gelijk aan vijf procent. Wij vermelden dan: ‘niet statistisch significant’. Het simpele feit dat er verband bestaat tussen variabelen zegt nog iets over de aard van dat verband, laat staan over de oorzaak ervan. Op basis van theorieën, hypothesen, ander onderzoek en eigen waarneming trachten wij voor de gevonden verbanden verklaringen te geven.

Het meetniveau in dit cijfermateriaal is nagenoeg alleen ‘nominaal’ en bijna nooit ‘interval’ of ‘ordinaal’. Met andere woorden, er zit vrijwel nooit een ordening van hoog naar laag in. Het vermelden van meer geavanceerde significantietoetsen heeft daarom geen zin, evenmin als het uitvoeren van meer geavanceerde statistische technieken.

Wapendragenden

De aantallen executieve politieambtenaren, de zogeheten sterktecijfers van de politie, vormen al jaren een bron van discussie, niet alleen vanwege het doel ‘meer blauw op straat’, maar ook vanwege het gebrek aan eenduidigheid en betrouwbaarheid van gegevens (CBS 1994a:58). De beschikbare cijfers van het ministerie van Binnenlandse Zaken zijn gebaseerd op de opgaven van de aantallen formatieplaatsen door de korpsen. Hoe de korpsen een en ander berekenen is niet altijd duidelijk.

Onder het regime van de nieuwe Politiewet 1993 is dit probleem allerminst opgelost. De *Politie Almanak 1996* vermeldt een tabel ‘korpssterkte: enkele aantallen’ (blz. A-11). In deze tabel staan zogeheten ‘BVE’s’ vermeld, budget verdeleenheden. Dit zijn de personele eenheden waarvoor de regiokorpsen de financiële middelen krijgen toebedeeld. Navraag bij Binnenlandse Zaken en de raad van hoofdcommissarissen leert dat er geen systematisch inzicht is in de

daadwerkelijke realisatie van de personeelsformatie. Een recent rapport van de Algemene Rekenkamer (1995) laat zien dat de informatie en verantwoording hier veel te wensen overlaat.

Voor dit onderzoek gebruiken wij cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Het CBS controleert en bewerkt de gegevens afkomstig van de politiekorpsen en Binnenlandse Zaken en actualiseert de cijfers ook met terugwerkende kracht. Dit is van belang voor bijvoorbeeld het einde van de jaren '80, toen van de gemeentepolitie Amsterdam geen gegevens beschikbaar waren (CBS 1994b). Deze zijn er naderhand alsnog in verwerkt. Het CBS heeft ons voor alle jaren van de onderzochte periode sterktecijfers verstrekt. Het voordeel van deze cijfers is dat het CBS heeft gestreefd naar uniformiteit in systematiek. Het betreft uitsluitend executief politiepersoneel en personeel van de Koninklijke marechaussee in de bijstand in Den Haag en Amsterdam. De ongeveer 3.000 gewapende buitengewone opsporingsambtenaren van de 12 bijzondere opsporingsdiensten zijn niet in de cijfers verwerkt. De door het CBS verstrekte gegevens hebben wij ingevoerd in ons databestand en gebruikt om bijvoorbeeld gegevens terug te rekenen op 1.000 executieve ambtenaren. De sterktecijfers voor de onderzochte periode zijn te vinden in Bijlage 2.

In 1995 telde Nederland naar schatting 32.471 executieve politieambtenaren. De spoorwegpolitie valt volgens de Politiewet 1993 en de Ambtsinstructie 1994 onder de categorie Buitengewone Opsporingsambtenaren (BOA). Van de andere bijzondere opsporingsdiensten zijn geen exacte sterktecijfers bekend, behalve dan dat de spoorwegpolitie 480 gewapende, executieve ambtenaren in dienst heeft. Wel weten wij dat aan de bijzondere opsporingsdiensten 2.517 Walther P5 en 233 Heckler & Koch MP5 pistoolmitrailleurs zijn geleverd. Het aantal wapendragende ambtenaren van de Koninklijke marechaussee dat politietaken mag uitvoeren bedraagt ongeveer 3.700. Tezamen met de eerder genoemde aantallen (bijzondere) opsporingsambtenaren kunnen we stellen dat er in Nederland ruim 36.000 ambtenaren voor de politietaak in ruime zin zijn die in de uitvoering van hun dienst gewapend zijn met een vuistvuurwapen (Bijlage 3). Voor de berekening van de politiesterkte vanaf 1994 hanteert het CBS als proef een nieuwe systematiek. Aangezien dit op zich al een trendbreuk oplevert, rekenen wij in dit hoofdstuk de ambtenaren

van de Koninklijke marechaussee nog niet in de sterkte mee. Wij hebben ook slechts enkele voorvallen vuurwapengebruik van de Koninklijke marechaussee, want dit korps geeft dit niet door aan bij Binnenlandse Zaken, net zomin als de bijzondere opsporingsdiensten.

Tabel 5.1 toont de verdeling naar rangen binnen de politie in 1994, deels nog ingedeeld naar de oude rangen. In de nieuwe indeling is de rang van adjudant verdwenen. De adjudanten zijn inspecteur geworden (zie ook Bijlage 1). De cijfers in Tabel 5.1 zijn gebaseerd op (nog) niet-gepubliceerd cijfermateriaal van het CBS. In het algemeen wordt ervan uit gegaan dat ongeveer 60 procent van het executieve personeel ook daadwerkelijk in enige uitvoerende dienst 'op straat' werkt en in situaties terecht kan komen waarin het vuurwapen nodig zou kunnen zijn. De cijfers in Tabel 5.1 ondersteunen dit. Vanaf de rang van adjudant zijn politieambtenaren over het algemeen weinig op straat te zien, brigadiers wat vaker. Maar het overgrote deel van het uitvoerend politiewerk 'op straat' wordt verricht door (hoofd)agenten, tezamen 54 procent van de sterkte. Aspiranten zitten voornamelijk op school. Volgens hetzelfde cijfermateriaal is 79 procent van het executief politiepersoneel man en 21 procent vrouw. Vrouwen zijn nog relatief zeer weinig in de leidinggevende rangen te vinden (2,5 procent volgens Trouw, 15 juni 1996).

Tabel 5.1 Verdeling van de executieve politiesterkte over rangen in 1994 (aantallen en percentages)

	aantal	%
<i>rang</i>		
(hoofd)commissaris	409	1
(hoofd)inspecteur	1.893	6
adjudant/brigadier	11.315	35
(hoofd)agent	17.837	54
aspirant	1.197	4
totaal	32.651	100

Bron: CBS

Wapens

De Divisie Logistiek van het Korps landelijke politiediensten heeft tussen 1979 en 1995 in totaal 45.072 pistolen van het type Walther P5 uitgegeven. Door slijtage en andere problemen zijn niet alle uitgegeven wapens nog in gebruik. Daarnaast zijn er 2.660 pistoolmitrailleurs Heckler & Koch MP5 uitgegeven. Tabel 5.2 toont de verdeling van deze wapens over de verschillende diensten.

De meeste pistoolmitrailleurs Heckler & Koch MP5 – met name die voor de politie – zijn geleverd in semi-automatische uitvoering aan voornamelijk de ME. Een ons onbekend aantal in de automatische uitvoering (ook in korte en in geluidgedempte uitvoering) is geleverd aan de arrestatieteams, de scherpshutters van de politie en de krijgsmacht (de BBE-politie en -krijgsmacht), de *close combat unit* van het korps mariniers (de BBE-mariniers), de Divisie Koninklijke en Diplomatieke Beveiliging van het KLPD en Koninklijke marechaussee ten behoeve van de bewaking van de luchthaven Schiphol. Voor het lange afstandsprecisievuur beschikken de scherpshutters van de BBE-politie en de BBE-krijgsmacht over het semi-automatische geweer Heckler & Koch PSG1, met bijbehorende munitie en binnenkort over een Mauser grenselgeweer met bijbehorende munitie (Hoofdstuk 9). Verder zijn er 508 Winchester traangaskarabijnen uitgegeven, 496 aan de politie en 12 aan het gevangeniswezen.

De Koninklijke marechaussee neemt qua bewapening een bijzonder positie in. De Bewapeningsregeling politie is op dit in personeelssterkte derde politiekorps van Nederland niet van toepassing. Als pistool heeft de Koninklijke marechaussee voor een ander dan de Walther P5 gekozen, namelijk voor de Glock 17, die ook het persoonlijk wapen voor de medewerkers

van de Koninklijke landmacht is. De Koninklijke marechaussee heeft 4.645 pistolen type Glock 17 uitgegeven, waarvan 968 voor opleidingsdoeleinden. Daarnaast zijn bij de Koninklijke marechaussee 104 pistolen Heckler & Koch P9S in gebruik. Dit is het dienstpistool van de Brigade Speciale Beveiligingsopdrachten (BSB). Verder heeft de Koninklijke marechaussee 677 karabijnen (429 voor opleiding), 15 traangaskarabijnen, 1.088 pistoolmitrailleurs (630 voor opleiding) en een ons onbekend aantal bijzondere wapens. Deze cijfers hebben uitsluitend betrekking op het personeel dat bevoegd is tot de uitvoering van de politietaak.

Meldingen vuurwapengebruik

Van de periode 1978-1995 hebben wij 3.749 gedocumenteerde voorvallen van politieel vuurwapengebruik achterhaald. Vijf procent van deze meldingen (184 stuks) heeft betrekking op schieten op dieren, meestal met als doel een agressief of gewond dier te doden. Soms is er tegen dieren opgetreden ter bescherming van andere dieren, bijvoorbeeld in gevallen waarbij honden wild of vee hebben aangevallen. In enkele gevallen is er geschoten op honden die tegen de politie werden opgezet. In veel plattelandsgebieden behoefde de politie in het verleden van de korpsleiding het afschieten van aangereden en anderszins gewonde dieren niet formeel te melden. Meldingen van schieten op dieren laten wij in de verdere bewerking van het cijfermateriaal buiten beschouwing.

Drie procent (111) van de meldingen heeft betrekking op meldingen van 'uit voorzorg ter hand nemen van het vuurwapen'. Doorgaans hebben de betreffende politieambtenaren dit gemeld, verkerend in de veronderstelling dat alle vuurwapengebruik moet worden gemeld. Mogelijk hebben deze agenten het verschil tussen 'uit voorzorg ter hand nemen van' en dreigen met een vuurwapen niet goed begrepen. Een andere mogelijkheid is dat zij wilden hebben willen voorkomen dat hen verweten kon worden vuurwapengebruik niet te hebben gemeld. Aangezien 'uit voorzorg ter hand nemen van het vuurwapen' geen meldingsplichtige categorie politieel vuurwapengebruik is, laten wij deze meldingen in de berekeningen buiten beschouwing.

Van de resterende 3.360 meldingen vuurwapengebruik uit de periode 1978-1995 heeft 41 procent (1.368)

Tabel 5.2 Verdeling van vuurwapens over opsporingdiensten ultimo 1995 (aantallen)

dienstwapen:	Walther P5 (pistool)	Heckler & Koch MP5 (pistoolmitrailleur)	Glock 17 (pistool)
<i>opsporingsdienst</i>			
politie (incl. opleidingen)	42.000	2.000	0
mariniers	2	172	0
Koninklijke marechaussee	3	252	4.645
douane	984	0	0
FIOD	129	0	0
rijksrecherche	70	0	0
gevangeniswezen (LBB)	325	56	0
ministerie van Algemene Zaken	22	0	0
ministerie van Binnenlandse Zaken	4	177	0
ministerie van Economische Zaken	12	0	0
ministerie van Financiën	558	0	0
ministerie van Justitie, politie Aruba	39	0	0
ministerie van Justitie, politie Suriname	24	3	0
Nederlandse Bank (bewakingsdoelen)	150	0	0
Spoorwegpolitie	480	0	0
PTT	35	0	0
overigen	35	0	0
totaal	45.072	2.660	4.645

betrekking op meldingen van dreigen met het vuurwapen. Daadwerkelijk gebruik van het vuurwapen, dat wil zeggen schieten, vormt 59 procent van de meldingen; 34 procent (1.157) heeft betrekking op voorvallen waarin waarschuwingsschoten zijn gelost, 25 procent (835) op gericht schieten. Grafiek 5.1 toont deze verdeling.

Bij de indeling naar 'dreigen met het vuurwapen', respectievelijk 'waarschuwend' of 'gericht schieten' verwijzen wij telkens naar de meest vergaande vorm van vuurwapengebruik in het betreffende voorval. Als in een voorval een politieambtenaar bijvoorbeeld eerst heeft gedreigd met het vuurwapen, vervolgens een waarschuwingsschot heeft gelost en uiteindelijk gericht heeft geschoten, dan behoort dit voorval onder de categorie gericht schieten.

Deze gemiddelde verdeling over de wijzen van vuurwapengebruik is door de tijd niet constant. Gedurende de eerste jaren van de onderzoeksperiode behoefde het dreigen met een vuurwapen niet in alle gevallen te worden gemeld. Ook kregen politieambtenaren bij de opleiding en training ingeprent wanneer het (naar de mening van de docent) nodig of gewenst was om vuurwapengebruik te melden en hoe. In de meer recente jaren vormen voorvallen van dreigen dan ook een groter deel van het gedocumenteerde vuurwapengebruik dan in de eerdere jaren. Daar komt bij dat bepaalde benaderingsprocedures voor (vermeend) gevaarlijke verdachten steeds vaker standaard met getrokken pistool worden uitgevoerd. Een voorbeeld hiervan is de benaderingstechniek gevaarlijke verdachten (BTGV), voor het aanhouden van verdachten in auto's. Dit levert mogelijk ook meer meldingen van dreigen met het vuurwapen op.

Van alle meldingen vuurwapengebruik heeft 75 procent betrekking op het pistool Walther P5, 24 procent op de oude FN dienstpistool en 1 procent op wa-

pens als de karabijn, de Heckler & Koch MP5, het oude dienstpistool van de Koninklijke marechaussee FN Browning HP en het nieuwe Glock 17.

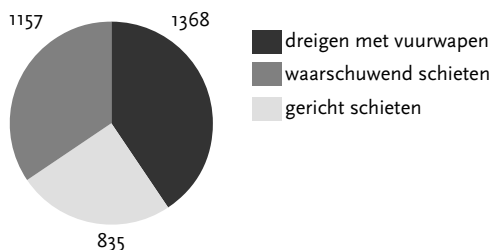
In voorvallen van waarschuwend en gericht schieten is het vroegere dienstpistool FN Browning getalsmatig belangrijker, zoals blijkt uit Grafiek 5.2. In de tijd dat de politie dit wapen gebruikte, was het namelijk nog niet verplicht om het dreigen met een vuurwapen te melden als vuurwapengebruik. Zodoende is het aandeel van de FN in voorvallen van dreigen met het vuurwapen gering.

Vuurwapengebruik en ander geweld

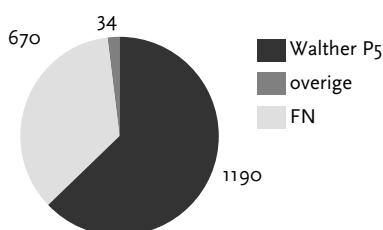
Over de getalsmatige verhoudingen tussen het vuurwapengebruik en andere vormen van politieel geweldsgebruik tegen burgers zijn geen exacte gegevens beschikbaar. Van één voormalig korps gemeentepolitie en van het voormalige korps rijkspolitie is van enkele jaren nog wat cijfermateriaal op dit punt beschikbaar. In Tabel 5.3 hebben wij deze gegevens tot jaargemiddelden omgerekend. De in Tabel 5.3 vermelde gegevens zijn uitsluitend bedoeld als indicatie.

De verdelingen en de relatieve consistentie van de gegevens in Tabel 5.3 logenstraffen de veel gehoorde veronderstelling dat het vuurwapen getalsmatig maar een zeer klein deel van alle politieel geweld zou zijn. In 1995 blijkt in de regio Haaglanden het vuurwapengebruik 26 procent te vormen van alle gemelde geweldsaanwendingen (berekening op basis van overzichtstaat chef Bureau Opleiden, politie Haaglanden, 29 januari 1996). Aangezien dit in de periode 1990-1992 bij de gemeentepolitie Den Haag 26 procent is, lijkt dit een constant gegeven. De gegevens van de rijkspolitie (alle districten en onderdelen) uit de eerste helft van de jaren '80 laten zien dat dreigen en schieten met het vuurwapen 40 procent van alle gemelde geweldsaanwendingen vormt. De categorie

Grafiek 5.1 Wijze van vuurwapen gebruik 1978-1995 (3.360 voorvallen)

Grafiek 5.2 Schietend vuurwapengebruik naar wapen 1978-1995 (1894 schoten)

‘fysiek en anders’ betreft meldingen van fysiek geweld tegen burgers en wat wel wordt genoemd ‘geïmproviseerd geweld’ door bijvoorbeeld te slaan met een staaflamp, een portofoon of een vuurwapen. De cijfers van de rijkspolitie hebben betrekking op een periode waarin er voor die politieambtenaren nog een andere geweldsinstructie gold dan die onder het regime van de Ambstnstructies 1988 en 1994. Ook waren de meldingsprocedures in die tijd anders dan de huidige. Samenvattend: het vuurwapengebruik vormt ongeveer een kwart tot een derde van het *gedocumenteerde* politieel geweldsgebruik. Naar het inzicht van veel politieambtenaren wordt ‘lager’ politieel geweld, zoals het gebruik van de wapenstok of fysiek geweld slecht gemeld en gedocumenteerd. De getalsmatige verhouding van meldingen vuurwapengebruik versus overig geweld zou er eigenlijk, volgens een aantal ervaren leidinggevendenden binnen de politie, heel anders moeten uitzien.

Tabel 5.3 Soort politieel geweld in jaargemiddelden, gemeentepolitie Den Haag en korps rijkspolitie (aantallen en percentages)

	GP Den Haag 1990-1992		rijkspolitie 1982-1985	
	aantal	%	aantal	%
<i>soort geweldsgebruik</i>				
vuurwapen (dreigen en schieten)	87	26	94	40
wapenstok	82	25	65	28
diensthond	25	8	23	10
fysiek en anders	134	41	53	22
totaal	328	100	235	100

Bronnen: Kruize en Wijmer 1994:100; interne jaaroverzichten aanwenden geweld Korps Rijkspolitie

Doel van het vuurwapengebruik

Het zij hier andermaal benadrukt: de variabelen waarmee wij in dit hoofdstuk rekenen zijn *niet* door ons geconstrueerd, maar gedicteerd door de informatie op de meldingsformulieren.

Begrippengebruik

De in Tabel 5.4 gehanteerde doelcategorieën zijn beschrijvend van aard en direct afgeleid van de indeling op de gangbare meldingsformulieren. De doelcategorie ‘afwenden van geweld’ is primair gericht op het afweren van geweld of dreiging daarmee tegen politieambtenaren en/of derden en eventueel tegen goederen van de politie of van derden. Deze categorie bevat een groot deel van de voorvallen die in het dagelijks spraakgebruik bij de politie meestal als ‘noodweersituaties’ worden aangeduid. Aangezien uit de

onderzochte rapportages en formulieren doorgaans niet duidelijk wordt of de betreffende feiten en omstandigheden ook daadwerkelijk aan de voorwaarden voor een succesvol beroep op het betreffende art. 41 uit het Wetboek van Strafrecht voldoen, hanteren wij hier de meer neutrale, beschrijvende term ‘afwenden van geweld’. Uiteraard kunnen er in bepaalde voorvallen meer doelcategorieën van toepassing zijn. Vooral de combinatie van het afwenden van geweld tijdens een aanhouding kan veel voorkomen. In die gevallen is het voorval ondergebracht bij de categorie ‘afwenden van geweld’.

Interpretatie

Met welk doel gebruikt de politie het vuurwapen? Volgens de Algemeen Christelijk Politiebond (ACP) en de Amsterdams Politie Vakorganisatie (APV) is het dienstwapen de afgelopen jaren alleen in noodweersituaties gebruikt (*de Volkskrant*, 17 december 1994 en 1 augustus 1996; respectievelijk *de Telegraaf*, 31 juli 1996)). Hiermee vertolkt deze vakorganisaties een mening die breed te beluisteren is binnen de politie. Eerder onderzoek heeft echter al laten zien dat dit beeld niet klopt met de werkelijkheid. Volgens Van der Vijver schiet de gemeentepolitie in de periode 1970-1974 in gemiddeld 28 procent van de gevallen uit noodweer, in 68 procent ter aanhouding en vier procent met een ander doel (1976:4). Ook in zijn rapportage over de periode 1977-1986 ten behoeve van het rapport van de commissie-Heijder stelt Van der Vijver vast dat de gemeentepolitie in 55 procent van de gevallen schiet ter aanhouding en 24 procent uit noodweer (commissie-Heijder 1987:Bijlage II, Tabel 3.1). Verder onderscheidt Van der Vijver: ‘samenwerking’ (1 procent), ‘ongewild’ (4 procent) en ‘anderszins’ (15 procent).

Deze cijfers komen in grote lijnen overeen met onze bevindingen, gepresenteerd in Tabel 5.4. Volgens de eigen opgave van de politie heeft namelijk 26 procent van de voorvallen vuurwapengebruik primair als doel het afwenden van geweld tegen het eigen lijf, dat van een collega of een derde. Bij gericht schieten is afwenden van geweld getalsmatig belangrijker (36 procent), maar nog steeds niet het hoofddoel. Daarnaast heeft 61 procent van alle vuurwapengebruik het aanhouden van een of meer personen tot doel (zie Tabel 5.4). Van deze aanhoudingen betrof 48 procent personen verdacht van of veroordeeld voor ‘een

ernstig misdrijf, dat bovendien moet worden aangemerkt als een grove aantasting van de rechtsorde' (Ambtsinstructie 1994, art. 7 lid 1 onder b). In het vervolg noemen wij deze categorie 'ernstig misdrijf tevens grove aantasting', kortweg 'ernstig misdrijf'. In Tabel 5.4 zijn hier de aanhoudingen van vuurwapengevaarlijke verdachten bij inbegrepen. Vuurwapengevaarlijk is een verdachte 'ten aanzien van wie redelijkerwijs mag worden aangenomen dat hij een voor onmiddellijk gebruik gereed zijnd vuurwapen bij zich heeft en dit tegen personen zal gebruiken'. (art. 7 lid 1 onder a, Ambtsinstructie 1994). Onder deze categorie vatten we hier ook die situaties waarin het optredend politiepersoneel er redelijkerwijs van uit mocht gaan met een dergelijke verdachte te maken te hebben, ook al bleek die informatie achteraf onjuist. Vuurwapengevaarlijke verdachten vormen overigens een kleine minderheid in deze categorie. Van alle aanhoudingen heeft 13 procent betrekking op lichtere misdrijven.

Uit Tabel 5.4 blijkt verder dat het afwenden van geweld en het stoppen van auto's bij gericht schieten vaker het primaire doel is dan bij waarschuwend schieten en dreigen met het wapen. Navenant minder belangrijk bij gericht schieten is het optreden ter aanhouding. Openbare ordekwetsies vormen zelden aanleiding om het vuurwapen te gebruiken (één procent).

Het doel van het vuurwapengebruik, dat wil zeggen de verdeling over de in Tabel 5.4 onderscheiden categorieën, is in de loop van de 18 jaren weinig veranderd. Hier komen wij later in dit hoofdstuk op terug.

Van 774 meldingen gericht schieten weten wij het doel en het object waarop is geschoten. Uit Tabel 5.5 blijkt dat de politie in evenveel voorvallen op voertuigen schiet – vrijwel altijd auto's – als op personen: beide 50 procent. Dit gegevens is door de tijd stabiel: ook in 1995 wordt in de helft van de voorvallen gericht schieten op auto's geschoten. De politie meldt in de meeste gevallen op banden van auto's te hebben geschoten. Schoten op auto's vallen dikwijls tijdens of na achtervolgingen. Aan de categorieën achtervolgingen en beschoten voertuigen besteden wij in Hoofdstuk 6 afzonderlijk aandacht.

Gerichte schoten op personen zijn relatief vaak bedoeld om geweld af te wenden volgens Tabel 5.5. De politie schiet relatief vaak op auto's ter aanhouding en relatief weinig om geweld af te wenden. Veelal

betreft het dan verdachten (van een ernstig misdrijf) die zich aan hun aanhouding onttrekken.

Van alle voorvallen politieel vuurwapengebruik in 1992 vond 20 procent plaats na een achtervolging. In 11 procent van de voorvallen dreigen, 45 procent van de voorvallen waarschuwend schieten en 25 procent van de voorvallen gericht schieten is er sprake van een achtervolging van een auto.

HOOFDSTUK 5
POLITIEEL
VUURWAPEN-
GEBRUIK IN
CIJFERS

Tabel 5.4 Doel van politieoptreden naar wijze van vuurwapengebruik 1978-1995 (percentages)

	wijze van vuurwapengebruik			totaal
	dreigen	waarschuwen schieten	gericht schieten	
<i>doel politie-optreden</i>				
afwenden van geweld	20	22	36	26
aanhouden ernstig misdrijf	60	50	36	48
aanhouden niet ernstig misdrijf	10	17	8	13
stoppen auto	1	4	15	6
openbare orde	0	2	0	1
overig	9	5	5	6
totaal	100	100	100	100
totaal absoluut	644(26%)	1.097(43%)	785(31%)	2.529(100%)

Tabel 5.5 Doel van gericht schieten naar beschoten object 1978-1995 (percentages)

	beschoten object		totaal
	persoon	voertuig	
<i>doel gericht schieten</i>			
afwenden van geweld	57	15	36
aanhouden ernstig misdrijf	33	43	38
aanhouden niet ernstig misdrijf	6	11	9
stoppen auto	2	28	15
openbare orde	0	1	0
overig	2	2	2
totaal	100	100	100
totaal absoluut	389(50%)	385(50%)	774(100%)

Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging door burgers

Voor de beoordeling van de rechtmatigheid van het politieel vuurwapengebruik is de vraag relevant of er in een voorval sprake is van een (potentiële) bedreiging met of gebruik van geweld. In het vervolg van deze analyse spreken wij van 'bedreigingen tegen de politie of derden' om dit helder te onderscheiden van 'dreigen met een vuurwapen' dóór de politie. Tabel 5.6 laat zien in hoeverre er sprake is geweest van bedreiging door burgers in de gevallen dat de politie het vuurwapen heeft gebruikt.

In 46 procent van de voorvallen is er geen sprake van bedreiging tegen de politie of derden. Dat er geen melding is gemaakt van bedreiging tegen de politie of derden heeft soms te maken met het ontbreken van een dergelijke antwoordcategorie op een deel van de oude meldingsformulieren. Verder blijkt dat wel eens mondelinge bedreigingen aan het adres van de politie zijn geuit, zonder dat daarbij een wapen werd getoond of daadwerkelijk geweld werd gebruikt. Een ander deel van de voorvallen zonder bedreiging heeft te maken met het verschijnsel dat we na Tabel 5.6 behandelen, namelijk het percentage al dan niet ver-

meend 'vuurwapengevaarlijke verdachten' als bron van mogelijke bedreiging tegen de politie.

Opvallend is het relatief hoge percentage 'geen bedreiging' bij waarschuwingsschoten. Veel waarschuwingsschoten lijken te zijn ingegeven door onmacht of frustratie vanwege het ontkomen van verdachten, te voet of in een voertuig. In die gevallen lijkt een schot in de lucht soms eerder als een 'startschot' te werken dan als een middel om verdachten te stoppen. Overigens zullen de door spanning 'opgefokte' personen die in een auto met dikwijls loeiende motor proberen weg te komen, zo'n schot of die schoten vermoedelijk niet horen of als zodanig herkennen. Verder komen waarschuwingsschoten ook wel voort uit het gebrek aan handelingsalternatieven voor de politieambtenaar in de betreffende kwestie. In volgende hoofdstukken zullen wij zien dat beoordelaars waarschuwend schieten serieuzer opvatten dan dreigen en ook vaker negatief beoordelen.

Tabel 5.6 laat verder zien dat bedreiging tegen derden in slechts vijf procent van de gevallen aanleiding was tot politieel vuurwapengebruik. Dat is ook de reden waarom wij na Tabel 5.6 alleen verder gaan met bedreigingen gericht tegen de politie.

Tabel 5.6 verschaft tevens nader inzicht in het politieel vuurwapengebruik in de gevallen waarin er sprake is geweest van een bedreiging gericht tegen de politie.

Het meest in het oog springende resultaat van Tabel 5.6 is het relatief groot aantal bedreigingen met voertuigen in voorvallen van gericht schieten door de politie (27 procent tegen 10 procent gemiddeld). Dit gaat meestal om gevallen van 'negeren stopteken' of 'inrijden op politieambtenaar'. In veel van deze gevallen schiet de politie de auto achterna. Dit wordt wel 'uitgesteld' of 'vertraagd noodweer' genoemd.

In de kolom 'totaal' blijkt dat bedreigingen met vuurwapens tegen de politie (9 procent) *getalsmatig* niet belangrijker zijn dan bedreigingen met fysiek geweld (9 procent), bedreigingen met voertuigen (10 procent) of bedreigingen met slag- en steekwapens (tezamen 12 procent). Onder de categorie 'bedreiging met vuurwapen' vallen schietwapens als bedoeld in de Wet Wapens en Munitie (art. 1 lid 1 onder 3). Let wel, het gaat hier alleen om voorvallen waarin de politie zelf het vuurwapen heeft gebruikt en niet om bedreigingen tegen de politie in het algemeen. Later in dit hoofdstuk laten wij zien welke ontwikkelingen er in

Tabel 5.6 Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging door burgers naar wijze van vuurwapengebruik 1978-1995 (percentages)

	<i>wijze van vuurwapengebruik door politie</i>			totaal
	dreigen	waarschuwend schieten	gericht schieten	
<i>bedreiging door burgers</i>				
geen bedreiging	50	60	33	49
derden bedreigd	9	4	3	6
politie bedreigd	41	35	64	45
<i>waarvan met:</i>				
fysiek geweld	9	11	59	
steekwapen	9	5	9	8
slagwapen	5	4	3	4
vuurwapen	8	7	14	9
voertuig	4	3	27	10
overig	6	5	6	5
totaal	100	100	100	100
totaal absoluut	1.194(40%)	1.046(35%)	751(25%)	2.991(100%)

Tabel 5.7 Politieel vuurwapengebruik in reactie op geweldsgebruik door burgers naar wijze van vuurwapengebruik 1993-1995 (percentages)

	<i>wijze van vuurwapengebruik door politie</i>			totaal
	dreigen	waarschuwend schieten	gericht schieten	
<i>geweld tegen politie</i>				
geen geweld	77	80	38	73
geweld tegen derden	10	6	5	8
geweld tegen politie	13	14	57	18
<i>waarvan met:</i>				
fysiek geweld	5	9	8	6
steekwapen	1	0	12	2
slagwapen	3	2	1	2
vuurwapen	0	1	14	2
voertuig	3	1	21	5
overig	1	1	1	1
totaal	100	100	100	100
totaal absoluut	516(51%)	151(15%)	81(34%)	748(100%)

de tijd zijn in de bedreigingen tegen de politie in het algemeen.

Het is duidelijk dat de politie op verschillende typen bedreigingen verschillend reageert. Steek- en slagwapens zijn in de categorie ‘dreigen met het vuurwapen’ met 14 procent tezamen getalsmatig iets belangrijker dan in de categorie ‘gericht schieten’ (12 procent). Bij bedreigingen met voertuigen tegen de politie is dit andersom. Dit valt te verklaren door het feit dat dreigen of het afgeven van een waarschuwingsschot tegen een doorrijdende bestuurder weinig effect sorteert, zodat gericht schieten resteert.

Ook bedreigingen met fysiek geweld en overige geweldsmiddelen zijn in de categorie ‘dreigen met het vuurwapen’ met negen procent en zes belangrijker dan in de categorie ‘gericht schieten’ (vijf en zes procent).

Kijken wij uitsluitend naar de 483 voorvallen van gericht waarin er sprake is geweest van een bedreiging tegen de politie, dan was dat:

- 42 procent met voertuig;
- 22 procent met vuurwapen;
- 14 procent met steekwapen;
- 13 procent met fysiek geweld of een slagwapen.

Ter vergelijking: Dekker meldt voor 193 gevallen van ‘ernstvuur’ tegen personen in de gemeente Amsterdam in de periode 1968-1983 de volgende bedreigingen (met ‘ernstvuur’ duidt de politie Amsterdam-Amstelland alle schoten aan die vallen buiten de oefensituatie op de schietbaan):

- 19 procent met voertuig;
- 22 procent met vuurwapen;
- 16 procent met steekwapen;
- 43 procent met fysiek geweld of slagwapen (Dekker 1984:386).

Politieel vuurwapengebruik in reactie op geweldsgebruik door burgers

Alleen over de jaren 1993, 1994, 1995 hebben wij gegevens kunnen verzamelen over daadwerkelijk geweldsgebruik tegen de politie in voorvallen waarin de politie zelf het vuurwapen heeft gebruikt.

In 73 procent van de 748 geanalyseerde voorvallen is er geen geweld is gebruikt tegen de politie en/of derden. De teneur van van Tabel 5.7 is verder dezelfde als die van Tabel 5.6. Waarschuwingsschoten worden voornamelijk gelost als geen sprake is van bedreiging met of gebruik van geweld. Gericht schieten

daarentegen heeft meestal wel een concrete aanleiding en het merendeel daarvan wordt gevormd door voertuigen, vuurwapens en steekwapens.

Vuurwapengevaarlijke verdachten

De vuurwapengevaarlijke verdachte vormt in veel gevallen geen concrete bedreiging. Om die reden hebben wij de vuurwapengevaarlijke verdachte niet in Tabel 5.6 opgenomen. Informatie dat een aan te houden persoon vuurwapengevaarlijk kan zijn, is uiteraard als potentiële bedreiging wel belangrijk voor de wijze van optreden door de politie.

In welke en in hoeveel situaties er van een (mogelijk) vuurwapengevaarlijke verdachte sprake is geweest, is voor de overgrote meerderheid van de voorvallen niet te achterhalen. Hier speelt de kwaliteit van de informatie een belangrijke rol. Van de laatste jaren van de onderzoeksperiode hebben wij zelf naast de meldingsformulieren ook de dossiers ingezien. Hierdoor hebben wij kunnen vaststellen dat in een substantieel aantal gevallen er op een of andere wijze tijdens het politieoptreden het vermoeden is gerezen dat de verdachten mogelijk een vuurwapen zouden kunnen hebben. Illustratief voor een misverstand op dit vlak is het voorval, waarin de eigenaar van een auto die wordt achtervolgd, Willems heet. Eén van de optredende politieambtenaren hoort het mobilfoonbericht hierover maar half en leidt eruit af dat de verdachte ‘code Willem’ heeft, hetgeen ‘wapen’ betekent. Deze politieambtenaar schiet verdachte vervolgens in zijn schouder, terwijl die slechts wordt verdacht van te hard rijden en rijden zonder licht.

Als zo’n vermoeden van vuurwapengevaarlijkheid naderhand niet juist is gebleken, vermelden politieambtenaren vaak niet op het meldingsformulier vuurwapengebruik dat zo’n vermoeden aanvankelijk wel een rol heeft gespeeld. Bij de voorvallen waarvan wij zelf de dossiers hebben gezien, hebben wij deze informatie wel in het databestand verwerkt. Dit heeft tot gevolg dat het percentage vuurwapengevaarlijke verdachten in de bedreigingen 1992 en daarna hoger is dan de jaren daarvoor. Verderop in dit hoofdstuk komen wij hierop terug.

Van de 213 voorvallen waarvan wij weten dat vuurwapengebruik door de politie werd ingegeven door de informatie dat het om een vuurwapengevaarlijke verdachte zou kunnen gaan, behoort 66 procent tot de categorie ‘dreigen’, 21 procent tot de categorie

‘waarschuwend schieten’ en zes procent tot de categorie ‘gericht schieten’. In het merendeel van deze voorvallen ontstaat er geen situatie van daadwerkelijk vuurwapengeweld tegen de politie of blijkt de informatie achteraf onjuist te zijn geweest.

Tabel 5.8 Soort waarschuwing door politie naar wijze van vuurwapengebruik 1978-1995 (percentages)

	wijze van vuurwapengebruik door politie			totaal
	dreigen	waarschuwend schieten	gericht schieten	
<i>waarschuwing door politie</i>				
geen waarschuwing	15	0	35	15
mondeling	82	0	27	39
waarschuwingsschot	0	30	13	14
mondeling en				
waarschuwingsschot	0	70	15	28
overig	3	0	10	4
totaal	100	100	100	100
totaal absoluut	1.243(40%)	1.094(35%)	765(25%)	3.102(100%)

Waarschuwing voorafgaande aan vuurwapengebruik

De Ambtsinstructie 1994 schrijft voor dat er aan gericht vuurwapengebruik zo mogelijk ‘met luide stem of op een ander niet mis te verstane wijze’ een waarschuwing vooraf moet gaan (art. 12). In zeker zin is het tonen en richten van het wapen op de tegenstrever in zichzelf ook al een vorm van waarschuwing.

Tabel 5.8 laat zien dat politieel vuurwapengebruik meestal wel vergezeld gaat van enigerlei waarschuwing. In 15 procent van alle voorvallen blijft een waarschuwing achterwege. De belangrijkste kolom van Tabel 5.8 echter, die van gericht schieten, laat zien dat de politie in 35 procent van de voorvallen waar gericht op personen en/of voertuigen wordt geschoten daar *geen* waarschuwing aan vooraf laat gaan. In 27 procent van de voorvallen gericht schieten volstaat de

politie met een mondelinge waarschuwing, in 15 procent van de voorvallen volgt daar nog een waarschuwingsschot op. In 13 procent van de voorvallen gericht schieten gaat alleen een waarschuwingsschot aan het gericht schieten vooraf.

Tot de kleine categorie overige waarschuwingen (vier procent) kan bijvoorbeeld de inzet van een diensthond behoren of het gebruik van optische en/of geluidssignalen.

Kijken wij uitsluitend naar voorvallen gericht schieten en het doel daarvan, dan valt het in Tabel 5.9 op dat in geval van afwenden van geweld, de politieambtenaar in 40 procent van de gevallen eerst een mondelinge waarschuwing geeft, terwijl dat bij de aanhoudingen wegens niet ernstige feiten dit slechts 17 procent is. Dit relateert de heersende opvatting dat juist ‘noodweer’-situaties meestal zodanig spontaan zijn dat de politieambtenaar in een *split second* (in een fractie van een seconde) moet reageren en dan geen waarschuwing meer kan geven. Uit Tabel 5.9 komt eerder het beeld naar voren dat de politie minder vaak mondeling waarschuwt en sneller een waarschuwingsschot lost bij aanhoudingen wegens niet ernstige misdrijven dan bij gevallen van noodweer. Bij het gericht schieten om een auto tot stoppen te brengen wordt in 44 procent geen waarschuwing gegeven.

Politieel vuurwapengebruik naar ressort

Alle meldingen vuurwapengebruik uit de periode 1978-1995 zijn ingedeeld naar politieregio, merendeels met terugwerkende kracht. Ter wille van de overzichtelijkheid geven wij hier eerst een beknopt overzicht van de gevonden meldingen vuurwapengebruik naar ressort (voor een overzicht van de regio's naar ressort zie Bijlage 3). Behalve de verschillen in

Tabel 5.9 Soort waarschuwing door politie naar doel van gericht schieten 1978-1995 (percentages)

	doel van gericht schieten						totaal
	afwenden	aanhouden ernstig	aanhouden niet ernstig	autostop	openbare orde	overig	
<i>waarschuwing door politie</i>							
geen	31	33	30	44	100	62	35
mondeling	40	24	17	9	0	20	27
waarschuwingsschot	6	17	24	14	0	9	13
mondeling en waarschuwingsschot	18	18	16	3	0	9	15
overig	5	8	13	30	0	0	10
totaal	100	100	100	100	100	100	100
totaal absoluut	274	275	63	113	3	34	763

personele sterkte tussen de regio's onderling is de beschikbaarheid van archiefmateriaal sterk van invloed op de verdeling in Grafiek 5.3.

Volgens de eerder aangehaalde analyse en gegevens van het CBS telde de Nederlandse politie in 1992 na een lichte stijging weer evenveel executieve politieambtenaren als in 1982 (1994:58-60). Bijlage 2 laat dit zien. De politiesterkte van 1992 benadert het gemiddelde over de gehele onderzoeksperiode 1978-1995 het beste. Wij nemen daarom de politiesterkte van 1992 voor de regio's en ressorten als indicatieve maat.

In het ressort Den Haag (met een politiesterkte van 9.223 ambtenaren in 1992 het grootste) hebben wij relatief veel materiaal verworven via de voormalige korpsen gemeentepolitie Den Haag en Rotterdam, de rijkspolitie Zeeland en Den Haag. Het ressort Den Bosch (4.095 politieambtenaren) spant de kroon wat betreft beschikbaarheid van materiaal door de vele gegevens van de voormalige districten rijkspolitie en vooral door het omvangrijke en nauwgezet bijgehouden archief van het parket van de procureur-generaal (zie Hoofdstuk 4). De ressorten Amsterdam, Arnhem en Leeuwarden tellen in 1992 respectievelijk 8.154, 4.120 en 2.053 politieambtenaren (zie voor de ressortelijke indeling Bijlage 2).

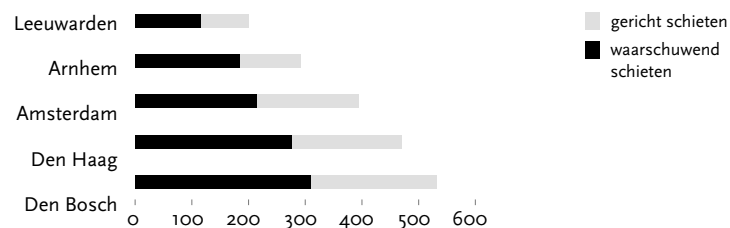
Het aantal executieve politieambtenaren per ressort kan de verschillen niet verklaren. Grafiek 5.4 laat namelijk zien dat teruggerekend naar 1.000 executieve politieambtenaren het ressort Leeuwarden uit de bus komt met het op één na hoogste aantal schietgevallen. Het ressort Arnhem is derde in het aantal schietgevallen per 1.000 politieambtenaren. De grootste en meest grootstedelijke ressorten Amsterdam en Den Haag hebben een aantal schietgevallen per 1.000 politieambtenaren dat zelfs onder het landelijke gemiddelde ligt.

In de ressorten Leeuwarden en Den Bosch is relatief meer archiefmateriaal gevonden dan in de andere ressorten (zie Hoofdstuk 4). De vraag hierbij is in hoeverre de verschillen tussen de ressorten te herleiden zijn op betere rapportage en administratie of op werkelijke verschillen in de hantering van het dienstvuurwapen. De vindbaarheid van gedocumenteerde schietgevallen en dus de kwaliteit van de registratie en administratie speelt hier in ieder geval een belangrijke rol. Daarnaast is er een historisch aspect aan de gevonden verschillen, althans wat betreft het ressort

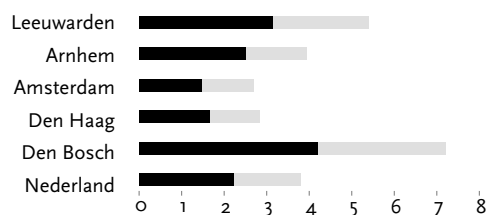
Den Bosch. Eind jaren '70, begin jaren '80 had de politie in Brabant en Limburg veel te stellen met de zogeheten 'Kempen-bendes'. Groepen mannen, vaak afkomstig van woonwagenkampen, die veelvuldig 'snelkraken' zetten op dure winkels. Naast een relatief vroeg arrestatieteam, het AT Zuid van de rijkspolitie Den Bosch, zette de reguliere politie vooral 's avonds en 's nachts surveillance-eenheden in die bijna standaard waren uitgerust met karabijnen. Korte tijd gold zelfs een 'vuurbevel' van de districtscommandant van de rijkspolitie Eindhoven voor situaties waarin (mogelijke) verdachten in BMW's en Mercedesen zich aan hun aanhouding trachtten te onttrekken (zie de Hoofdstukken 14-16). In deze sfeer moeten wij dan ook de uitspraak destijds van een hoofdofficier van Justitie in het Bossche ressort begrijpen, die een nachtelijke inbraak in een woning aanmerkte als een 'ernstig misdrijf tevens grove aantasting van de rechtsorde' en daarmee politieel vuurwapengebruik in zo'n situatie enige tijd rechtvaardigde. Dit leidde tot een discussie in de Tweede Kamer (zie ook de Hoofdstukken 14-16). In dit licht kan er eind jaren '70, begin jaren '80 mogelijk een licht verhoogde mate van vuurwapengebruik door de politie in het zuiden des lands zijn geweest.

De gangbare veronderstelling dat in de grote steden politieambtenaren sneller en meer zouden schieten

Grafiek 5.3 Waarschuwend en gericht schieten naar ressort 1978-1995 (aantallen)

Grafiek 5.4 Waarschuwend en gericht schieten per 1.000 politieambtenaren naar ressort 1978-1995 (aantallen)

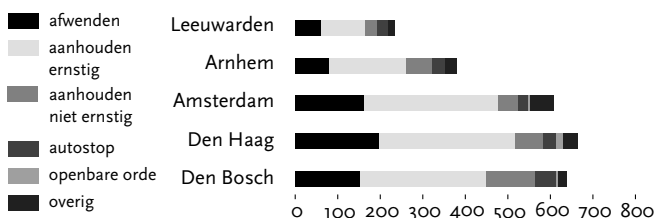

dan politieambtenaren in de meer perifere regio's moet op grond van Grafiek 5.4 worden verworpen, althans wat betreft het gedocumenteerde en te traceren schieten. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de aanmerkelijke grotere beschikbaarheid van politiepersoneel op straat ertoe leidt dat in moeilijke en gevaarlijke omstandigheden vaker, eerder en meer assistentie beschikbaar is en confrontaties met (potentieel) gewelddadige burgers met relatief minder geweld kunnen worden beslecht.

Grafiek 5.5 laat zien dat de getalsmatige verhoudingen tussen de verschillende categorieën doelen van het vuurwapengebruik tussen de ressorten onderling iets uiteen lopen. Het aandeel van 'aanhouden niet ernstig' in het vuurwapengebruik is in de ressorten Den Bosch en Arnhem iets groter dan in de andere drie ressorten.

Ook al zou er van het bovengenoemd effect van verschillen in rechtsinterpretatie sprake zijn, het verklaart zeker niet het relatief hoge vuurwapengebruik in het ressort Leeuwarden, waar de 'Zuidnederlandse' wetsuitleg niet gold. Bijlage 4 laat zien waar wij ons onderzoeksmateriaal vandaan hebben. De administratie van met name de regio Drenthe, maar ook van de rijksrecherche in Leeuwarden is relatief goed. Hiermee is dan in vervolg op Hoofdstuk 4 één vaststelling opnieuw te maken, namelijk dat de kwaliteit van de administratie een deel van de verklaring is voor de regionale en ressortelijke verschillen in politieel vuurwapengebruik berekend voor 1.000 executieve politieambtenaren.

Grafiek 5.5 Doel politieel vuurwapengebruik naar ressort 1978-1995 (aantallen)

Politieel vuurwapengebruik naar regio

Alle meldingen politieel vuurwapengebruik hebben wij met terugwerkende kracht ondergebracht bij de 25 politieregio's zoals die zijn ontstaan door de inwerkingtreding van de Politiewet 1993. Op deze manier kunnen deze nieuwe politieorganisaties kennis

nemen van hun eigen geschiedenis in het vuurwapengebruik. Deze voorvallen hebben vrijwel allemaal betrekking op plaatselijke dienstonderdelen. Voorvallen vuurwapengebruik door landelijke dienstonderdelen van het voormalige Korps rijkspolitie zoals de Algemene Verkeersdienst AVD (de verkeerspolitie op de autosnelwegen) zijn getalsmatig te verwaarlozen. Ook vuurwapengebruik in plaats X door de politie uit plaats Y komt weinig voor.

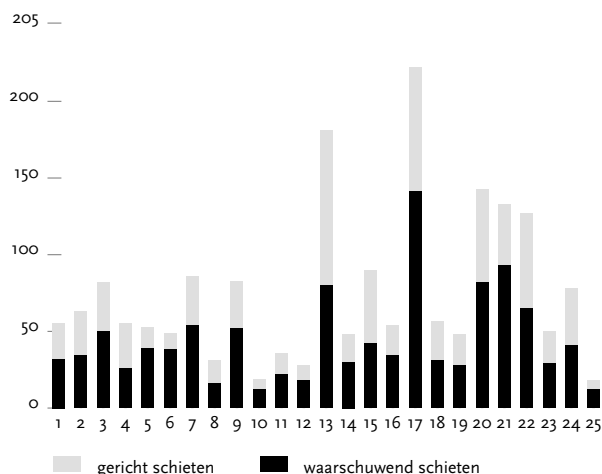
Het beeld dat ontstaat uit de Grafieken 5.6 en 5.7 is zoals is te verwachten uit bovenstaande analyse van het vuurwapengebruik per ressort. In absolute aantallen schietgevallen steken de grootstedelijke regio's, met name Rotterdam-Rijnmond (regio 17) en Amsterdam-Amstelland (13) ver boven de andere regio's uit. Rekenen wij de aantallen echter terug naar 1.000 executieve politieambtenaren, dan blijkt het schietend vuurwapengebruik in deze regio's relatief modest te zijn.

Goed te herkennen zijn verder in Grafiek 5.6 de regio's waar contactpersonen voor dit onderzoek zich bijzonder hebben ingespannen om in het gevraagde materiaal te voorzien en/of waar de administratie al langere tijd goed op orde is geweest. Wij doelen hierbij met name op de regio's Drenthe (3), Gooi- en Vechtstreek (14), Zuid-Holland-Zuid (18) en Zeeland (19). In Hoofdstuk 4 en in Bijlage 4 zetten wij de herkomst van het onderzoeksmateriaal nader uiteen. Overigens moeten wij hier rekening houden met een 'opblaas-effect'. Door van deze relatief kleine regio's met enkele honderden executieve medewerkers de aantallen schietgevallen naar 1.000 medewerkers om te rekenen kan er een enigszins overdreven beeld ontstaan.

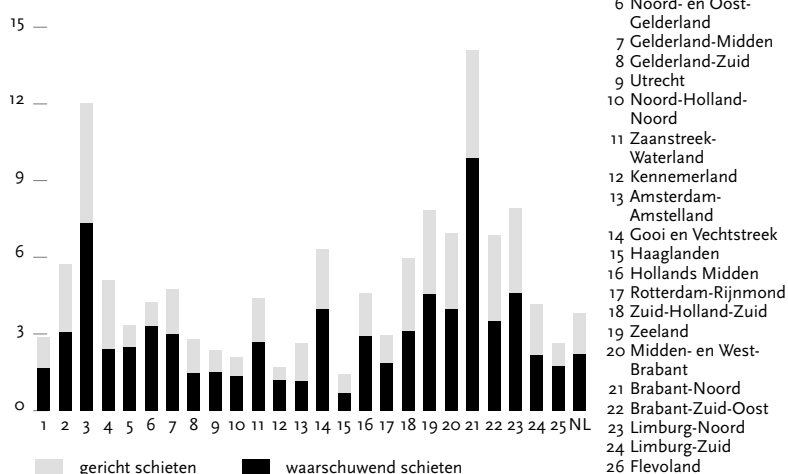
De regio's behorend tot het ressort Den Bosch zijn: Midden- en West-Brabant (20), Brabant-Noord (21), Brabant-Zuid-Oost (22), Limburg-Noord (23) en Limburg (24). Zij komen relatief hoog uit de bus dankzij de centrale registratie en archivering van het parket van de procureur-generaal. Brabant-Noord (21) steekt nog weer boven de andere zuidelijke regio's uit dankzij de goede archivering, met name door het voormalige rijkspolitiedistrict Den Bosch en dankzij de buitengewone inspanningen van de contactpersoon in dat korps.

Nadere berekeningen van doel van het vuurwapengebruik, bedreigingen tegen de politie en dergelijke naar regio leveren geen statistisch significante verschillen op.

Grafiek 5.6 Waarschuwend en gericht schieten naar regio 1978-1995 (aantallen)

Grafiek 5.7 Waarschuwend en gericht schieten naar regio 1978-1995 (jaargemiddelden per 1.000 politieambtenaren)

- 1 Groningen
- 2 Friesland
- 3 Drenthe
- 4 IJsselland
- 5 Twente
- 6 Noord- en Oost-Gelderland
- 7 Gelderland-Midden
- 8 Gelderland-Zuid
- 9 Utrecht
- 10 Noord-Holland-Noord
- 11 Zaanstreek-Waterland
- 12 Kennemerland
- 13 Amsterdam-Amstelland
- 14 Gooi en Vechtstreek
- 15 Haaglanden
- 16 Hollands Midden
- 17 Rotterdam-Rijnmond
- 18 Zuid-Holland-Zuid
- 19 Zeeland
- 20 Midden- en West-Brabant
- 21 Brabant-Noord
- 22 Brabant-Zuid-Oost
- 23 Limburg-Noord
- 24 Limburg-Zuid
- 26 Flevoland

Politieel vuurwapengebruik naar gemeente- en rijkspolitie

Er zijn enkele verschillen te bespeuren tussen gemeentepolitie en rijkspolitie in aard en omvang van het vuurwapengebruik. De verdeling van de politiesterkte was in het verleden ongeveer 77 procent gemeentepolitie en 23 procent rijkspolitie. Tabel 5.10 laat zien dat, gezien deze verdeling, het vuurwapengebruik van de rijkspolitie met 41 procent is oververtegenwoordigd in ons databestand. In Hoofdstuk 4 hebben wij duidelijk gemaakt dat de registratie en archivering van de rijkspolitiedistricten in het algemeen beter was dan die bij de gemeentepolitie. Door de grotere beschikbaarheid van de archieven van de rijkspolitie zijn van dit voormalige landelijke korps vooral relatief veel meldingen van dreigen met het vuurwapen gevonden.

De omstandigheden waaronder de rijkspolitie het vuurwapen heeft gebruikt, verschillen in geringe mate van die van de gemeentepolitie. Tabel 5.11 toont dat vooral het soort aanhoudingssituaties verschilt. De rijkspolitie houdt relatief vaker verdachten van een niet-ernstig misdrijf aan met behulp van het vuurwapen (21 procent) dan de gemeentepolitie (tien procent). Daarnaast probeert de rijkspolitie relatief vaker auto's met behulp van een vuurwapen (11 versus 5 procent) te stoppen.

Tabel 5.10 Wijze van politieel vuurwapengebruik naar gemeente- en rijkspolitie 1978-1995 (percentages)

	gemeentepolitie	rijkspolitie	totaal
<i>wijze van vuurwapengebruik</i>			
dreigen met het vuurwapen	25	45	33
waarschuwend schieten	42	33	38
gericht schieten	33	22	29
totaal	100	100	100
totaal absoluut	1.501 (59%)	1.036 (41%)	2.537 (100%)

Tabel 5.11 Doel van vuurwapengebruik naar gemeente- en rijkspolitie 1978-1995 (percentages)

	gemeentepolitie	rijkspolitie	totaal
<i>doel vuurwapengebruik</i>			
afwenden van geweld	28	23	26
aanhouden ernstig misdrijf	50	32	44
aanhouden niet ernstig misdrijf	10	21	14
stoppen auto	5	11	7
openbare orde	1	1	1
overig	6	12	8
totaal	100	100	100
totaal absoluut	1.202 (66%)	613 (34%)	1.815 (100%)

De verschillen tussen de rijks- en gemeentepolitie wat betreft de tegen hen gerichte bedreigingen en daadwerkelijke geweldsaanwendungen zijn niet statistisch significant.

Politieel vuurwapengebruik naar dienstonderdelen

Zoals uit Tabel 5.12 blijkt, is de overgrote meerderheid van de meldingen vuurwapengebruik (92 procent) afkomstig van de doorgaans geüniformeerde basis politiezorg. De arrestatieteams zijn goed voor drie procent, terwijl zij 0,5 procent van de politiesterkte uitmaken. Daarnaast is nog 2 procent van de meldingen afkomstig van de Mobiele Eenheid, de verkeersdienst en de hondenbrigade en 3 procent van diensten als de spoorwegpolitie en de Koninklijke marechaussee.

Tabel 5.12 Wijze van vuurwapengebruik naar dienstonderdeel 1978-1995 (percentages)

	dienstonderdeel*				totaal
	basis	AT	bijz.	overig	
wijze van vuurwapengebruik					
dreigen	41	58	36	57	42
waarschuwend schieten	35	10	32	26	34
gericht schieten	24	32	32	17	24
totaal	100	100	100	100	100
totaal absoluut	3.000 (92%)	87 (3%)	72 (2%)	98 (3%)	3.257 (100%)

Tabel 5.13 Doel van vuurwapengebruik naar dienstonderdeel 1978-1995 (percentages)

	dienstonderdeel*				totaal
	basis	AT	bijz.	overig	
doel vuurwapengebruik					
afwenden van geweld	25	32	40	31	26
aanhouden ernstig misdrijf	49	57	31	29	48
aanhouden niet-ernstig misdrijf	12	5	19	24	13
stoppen auto	7	0	7	8	6
openbare orde	1	0	0	0	1
overig	6	6	3	8	6
totaal	100	100	100	100	100
totaal absoluut	2.343 (93%)	66 (3%)	58 (2%)	65 (2%)	2.532 (100%)

*basis: basis politiezorg

AT: arrestatieteam
bijz.: bijzondere uniformdiensten, zoals hondengeleiders, verkeersdienst en Mobiele Eenheid

overig: diensten en functionarissen als: Koninklijke marechaussee en spoorwegpolitie

Politieel vuurwapengebruik van de arrestatieteams

Bijzondere eenheden voor het aanhouden van vuurwapengevaarlijke verdachten – melden in de meeste regio's en arrondissementen niet volgens de gangbare procedures de voorvallen van dreigen met het vuurwapen. Hoewel de Ambtsinstructie 1994 hierover zwijgt, gelden in de meeste gevallen afspraken die erop neerkomen dat de hoofdofficier van Justitie het arrestatieteam min of meer mandateert om met de vuurwapens te dreigen op het moment dat hij besluit tot de inzet van een AT. Vooral in zogeheten

'autoprotocedures' (en die vormen ongeveer 30 procent van alle AT-aanhoudingen) behoort het dreigen met vuurwapens, door meerdere AT'ers tegelijk, tot de routine. Gezien de grote aantallen aanhoudingen die de arrestatieteams verrichten, zouden de arrestatieteams een belangrijk deel van hun werktijd besteden aan het opmaken van meldingsformulieren vuurwapengebruik; vandaar de mandatering. Voorvallen waarin het arrestatieteam daadwerkelijk schiet, moeten langs de normale weg worden gemeld. Twee teams echter hebben wel regelmatig van voorvallen dreigen meldingsformulieren opgemaakt. Dit zijn het voormalige rijkspolitie arrestatieteam Zuid gedurende eind jaren '80, begin jaren '90 en het arrestatieteam van de regiopolitie Utrecht gedurende de periode 1993-1995. Dit verklaart het relatief hoge percentage dreigen van de arrestatieteams.

Van alle voorvallen politieel vuurwapengebruik betreft 83 procent optreden in uniform (gewoon uniform, ME-, AT-tenu of anderszins herkenbaar) en 17 procent in burger. De verschillen dreigen of schieten zijn minimaal, zij het dat politieambtenaren in burger iets vaker gericht schieten dan hun geüniformeerde collega's, terwijl deze laatsten iets vaker waarschuwingsschoten lossen.

Tabel 5.13 toont de verschillen tussen de dienstonderdelen naar het doel van het optreden met gebruikmaking van het vuurwapen. Zoals in eerdere tabellen overheerst de basis politiezorg. Bij optredens van het arrestatieteam zijn zowel de categorieën 'afwenden van geweld' als 'aanhouden van een verdachte terzake een ernstig misdrijf' tevens grove aantasting van de rechtsorde' belangrijker dan gemiddeld. Beide corresponderen met de aard van de werkzaamheden van arrestatieteams. De 'overige' onderdelen als de Koninklijke marechaussee en de spoorwegpolitie lijken iets vaker aanhoudingen voor niet-ernstige misdrijven te verrichten met behulp van hun vuurwapen.

In het merendeel van de voorvallen waarin de arrestatieteams met vuurwapens optreden tegen een bedreiging door een burger, bestaat die bedreiging uit een vuurwapen. In weinig gevallen leidt dit tot daadwerkelijk vuurwapengeweld van burgers tegen de politie en in reactie daarop vuurwapengebruik door de politie, zoals verderop in dit hoofdstuk en vooral in Hoofdstuk 8 over de arrestatieteams duidelijk wordt. Een en ander legitimeert wel de optredens van de arrestatieteams. Immers, in een meerderheid van deze

voorvallen was er daadwerkelijk sprake van vuurwapendreiging tegen de politie.

Politieambtenaren in burger gebruiken hun vuurwapen iets vaker dan hun collega's in uniform bij bedreigingen met fysiek geweld en vuurwapens. De uniformdienst daarentegen gebruikt het vuurwapen iets vaker tegen bedreigingen met voertuigen.

Politieel vuurwapengebruik naar ervaren en onervaren dienders

In publikaties over politieel geweldsgebruik keert regelmatig de (vooronder-)stelling terug dat jonge en onervaren dienders meer geweld gebruiken, minder beheersing tonen en vaker een gevaarsituatie verkeerd taxeren dan hun meer ervaren collega's. In het Nederlands taalgebied schrijven in deze zin onder meer Pauwels, Helsen en Wuyts 1994. Kruize en Wijmer suggereren dat dit een bevinding van hun onderzoek is (1994:104). Adang en Van Liempt (1996:22) volgen Pauwels en anderen, die dit afleiden uit een experimenteel onderzoek van de Katholieke Universiteit Leuven en de Belgische Rijkswacht met 21 rijkswachters (Pauwel e.a. 1994:46 e.v.). Een recent Amerikaans experimenteel onderzoek met 101 politieambtenaren die optreden met een schietsimulator laat evenwel zien dat ervaren politieambtenaren niet vaker rechtmatige beslissingen nemen in gewelds- en gevaarsituaties dan minder ervaren collega's. Minder ervaren collega's blijken zelfs een grotere overlevingskans te hebben (Doerner en Tai-ping 1994:57).

Politieambtenaren vullen helaas hun aantal dienstjaren ('anciënniteit') vaak niet in op het meldingsformulier vuurwapengebruik. Wij weten daardoor van 1.898 voorvallen het aantal dienstjaren van de optredende politieambtenaar maar van 1.406 voorvallen niet. Tabel 5.14 toont de verdeling van de anciënniteit over de wijze van vuurwapengebruik. Helaas zijn er (nog) geen landelijke gegevens over de aantallen dienstjaren van executief politiepersoneel ter vergelijking. Als indicatie kan echter dienen de gebruikelijke loopbaan voor politieambtenaren die de politie-school hebben doorlopen. Een agent kan worden bevorderd tot hoofdagent na minimaal vijf dienstjaren. Een hoofdagent kan opklimmen tot brigadier na minimaal vijf dienstjaren als hoofdagent en bij gebleken geschiktheid. Een brigadier heeft dus minimaal tien dienstjaren, maar meestal aanmerkelijk meer. Het uitvoerende politiewerk op straat wordt

overwegend overgelaten aan het politiepersoneel in de rangen van agent tot en met brigadier, waarbij brigadiers veelal bureauwerk doen. Dat houdt in dat personeel met deze rangen een veel grotere kans heeft om het vuurwapen nodig te hebben dan personeel in leidinggevende rangen. Vanaf de rang van inspecteur fungeert men doorgaans als leidinggevende en is men veel minder uitvoerend bezig.

In Tabel 5.1 zagen we dat 89 procent van het executief personeel behoort tot de rangen (hoofd)agent en brigadier/ adjudant. Kijken wij dan in Tabel 5.14 naar de anciënniteit tot 15 jaar, dan zien we dat 81 procent van het politieel vuurwapengebruik afkomstig is van politieambtenaren met 0 tot en met 15 dienstjaren. Hieruit valt af te leiden dat er in het politieel vuurwapengebruik vermoedelijk geen sprake is van een oververtegenwoordiging van politieambtenaren met relatief weinig dienstjaren. Het is wellicht eerder opvallend dat bijna een vijfde (19 procent) van de voorvallen vuurwapengebruik afkomstig is van meer dan 15 dienstjaren.

De verschillen tussen de anciënniteits-categorieën onderling zijn niet opmerkelijk. Met het oplopen van de dienstjaren neemt het relatieve aantal schietgevallen per anciënniteits-categorie wel af, maar daarbij moeten wij in aanmerking nemen dat politieambtenaren met meer dienstjaren ook in de lagere rangen veelvuldiger bureautaken vervullen. Daarnaast opereren zij, zeker de brigadiers, in de tweede linie, eventueel als leidinggevende ter plaatse. De jongeren in dienstjaren doen het werk aan de frontlinies.

Bekeken naar het doel van politieoptreden (afwenden van geweld, aanhouden enzovoorts) zijn er geen verschillen van betekenis tussen de anciënniteits-categorieën. Vooruitlopend op de cijfers over de beoordeling van politieel vuurwapengebruik in Hoofdstuk 7

Tabel 5.14 Wijze van vuurwapengebruik naar aantal dienstjaren politieambtenaar 1978-1995 (percentages)

	aantal dienstjaren							totaal
	0-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31+	
<i>vuurwapengebruik door politie</i>								
dreigen	30	30	41	45	49	65	14	36
waarschuwend schieten	40	39	34	29	32	29	71	36
gericht schieten	30	31	26	26	19	6	14	28
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100
totaal absoluut	713	470	360	262	69	17	7	1.898
	(37%)	(25%)	(19%)	(14%)	(3%)	(1%)	(1%)	(100%)

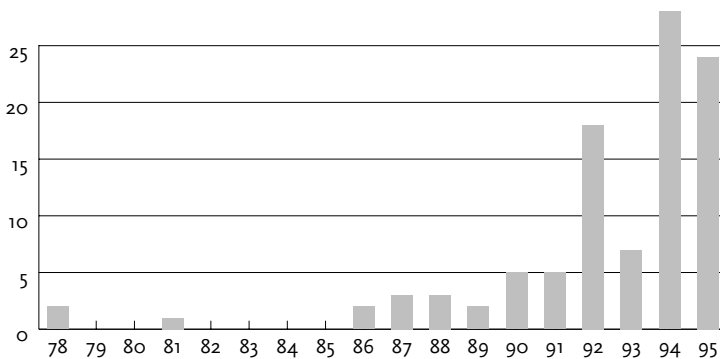
kunnen wij hier al melden dat daarin *geen* statistisch significante verschillen zijn tussen de anciënniteitscategorïeën. Voorzover die cijfers een tendens vertonen, is die dat juist ouderen in dienstjaren vaker met een negatief oordeel van het OM en/of de korpsleiding over hun vuurwapengebruik worden geconfronteerd dan hun minder ervaren collega's.

Dekker vond voor de periode 1968-1983 vergelijkbare gegevens bij de gemeentepolitie Amsterdam. Het gemiddeld aantal dienstjaren van politieambtenaren die hadden geschoten bedroeg 6,5 jaar (Dekker 1984:384). In ons onderzoek is het gemiddeld aantal dienstjaren 9,1 voor alle vuurwapengebruik; 10,1 voor dreigen met het vuurwapen; 8,7 voor waarschuwend schieten en 8,4 voor gericht schieten (8,5 voor 'ernstvuur'). 'Ernstvuur' was bij de GP Amsterdam voor 20 procent afkomstig van politieambtenaren met drie of minder dienstjaren. Politieambtenaren met tien dienstjaren of meer stonden voor 17 procent van de voorvallen met ernstvuur.

Politieel vuurwapengebruik naar mannen en vrouwen

Sinds een aantal jaren zijn er zichtbaar meer vrouwelijke politieambtenaren, zowel in de statistieken als op straat. Eerder noemden wij een cijfer van 21 procent vrouwen in executieve functies. Ook in de vuurwapenstatistieken worden vrouwelijke dienders daarvoor zichtbaar. Grafiek 5.8 toont een opmerkelijke groei van het aandeel van vrouwelijke politieambtenaren in het vuurwapengebruik in de laatste paar jaar. Vrouwen zijn inmiddels zelfs oververtegenwoordigd in het geregistreerd vuurwapengebruik. Dit betekent evenwel niet dat vrouwelijke dienders eerd-

Grafiek 5.8 Het aandeel van vrouwelijk politiepersoneel in alle vuurwapengebruik 1978-1995 (percentages)

er naar het vuurwapen grijpen. Vrouwen zijn namelijk oververtegenwoordigd in de lagere rangen van de politie en daardoor relatief vaker in de uitvoerende dienst op straat dan hun manlijke collega's. In dat licht is de 'emancipatie' van het politieel vuurwapengebruik een normaal verschijnsel.

De schijnbare daling in het vrouwelijk politieel vuurwapengebruik is de administratie- en registratiedip uit 1993 die in dit hele onderzoek te onderkennen is. Dit duiden wij in het vervolg aan als de 'reorganisatie-dip'. Zoals wij in Hoofdstuk 4 hebben uiteengezet, heeft de reorganisatie van de politie in 1993 toegeslagen als een periode van onduidelijkheid, onzekerheid en gebrekkige organisatieprocessen.

Wapens en munitie

Driekwart van de meldingen betreft het gebruik van het huidige (vanaf 1980) dienstpistool Walther p5 (75 procent). Het oude FN pistool maakt nog 24 procent van de meldingen uit. Daar waar in meldingen vuurwapengebruik over het gebruikte dienstpistool geen informatie stond vermeld, hebben wij in het databestand vanaf 1-1-1983 de Walther p5 ingevuld en voor die tijd de FN kaliber 9 mm of 7,65 mm voor respectievelijk de rijkspolitie en de gemeentepolitie. Verder heeft minder dan een half procent (0,3) betrekking op het gebruik van de Winchester karabijn tegen personen (veel vaker tegen dieren), eveneens minder dan een half procent (0,2) op het Heckler & Koch MP5 pistoolmitrailleur en ruim één procent (1,3) op overige wapens, bijvoorbeeld het pistool Glock 17 van de Koninklijke marechaussee.

Van de in totaal 1.865 voorvallen waarschuwend en gericht schieten in de periode 1978-1995 hebben 1.422 voorvallen betrekking op het schieten met de oude volmantelmunitie en 443 met de nieuwe Action 3 munitie (zie ook Hoofdstuk 11).

Wanneer gebruikt de politie het dienstvuurwapen?

De verdeling van het vuurwapengebruik en de bedreigingen over de tijd is belangrijke informatie voor zowel de operationele aspecten van de politieorganisatie (verdeling van sterkte over de tijd) als voor de veiligheid van de politieambtenaar op straat. In deze paragraaf beschrijven wij waar mogelijk de verschillen naar maand, dag en tijdstip voor het politieel vuurwapengebruik in het algemeen, het doel van het gerelateerde optreden en de bedreigingen tegen de politie.

Politieel vuurwapengebruik en de tijd van het jaar

Een gangbare veronderstelling is dat de politie in het warme seizoen meer schiet dan in koude seizoenen. De gangbare verklaring is dat er met warm weer meer mensen op straat zijn, die meer alcoholhoudende drank hebben genuttigd en zo gemakkelijker slaags raken, zowel onderling als met de politie. Deze veronderstelling is gevoed door de gedachte dat (politie)mensen met warm weer sneller geïrriteerd zouden raken en daardoor sneller van een wapen gebruikmaken. Experimenteel onderzoek in een schietkelder met gemanipuleerde temperaturen zou die veronderstelling ondersteunen (Van der Steen e.a. 1993).

Wijze van vuurwapengebruik naar maand

Volgens onze onderzoeksresultaten is er in de loop van het voorjaar een lichte stijging te zien in het totaal aantal gemelde voorvallen vuurwapengebruik (dreigen en schieten). Het aantal schietgevallen verandert evenwel niet ten opzichte van het aantal voorvallen van dreigen met het vuurwapen. Dit betekent dat met het stijgen van de buitentemperatuur de Nederlandse politieambtenaar niet *trigger-happier* wordt, zoals het eerder aangehaalde experiment suggereerde. Het licht toenemend totaal aantal voorvallen van vuurwapengebruik heeft te maken met de wel degelijk toenemende aantallen bedreigingen in die maanden, zoals Grafiek 5.9 zal laten zien. Géén van de drie wijzen van vuurwapengebruik vertoont een wezenlijk verschil naar maand. Het totaal van het politieel vuurwapengebruik neemt in het voorjaar toe. Maar de percentages dreigen, waarschuwend en gericht schieten veranderen nauwelijks. Voorzover er verschillen zijn, zijn die *niet* statistisch significant.

Een en ander verschilt van de bevindingen van Dekker met betrekking tot het schieten door de gemeentepolitie Amsterdam). Dekker analyseert 399 gevallen van 'ernstvuur' in de periode 1968-1983 in de gemeente Amsterdam. Volgens Dekker concentreert zich het schieten in de maand augustus, met 50 procent van alle schietgevallen (waarschuwend en gericht schieten) van het hele jaar. Rustig is de maand januari in zijn analyse, met vier procent van alle schietgevallen van het hele jaar (Dekker 1984:383). Onze onderzoeksresultaten op basis van 3.258 voorvallen vuurwapengebruik, waarvan 1.894 schietgevallen, laten echter zien dat de maanden wat geen significante verschillen te zien geven.

Onze bevindingen wijken ook af van oude bevindingen van Van der Vijver (1976). Zijn analyse van 809 schietgevallen in de periode 1970-1974 laat zien dat de politie in de maand februari relatief minder schoot en in de maand juli meer dan gemiddeld (1976:Bijlage III).

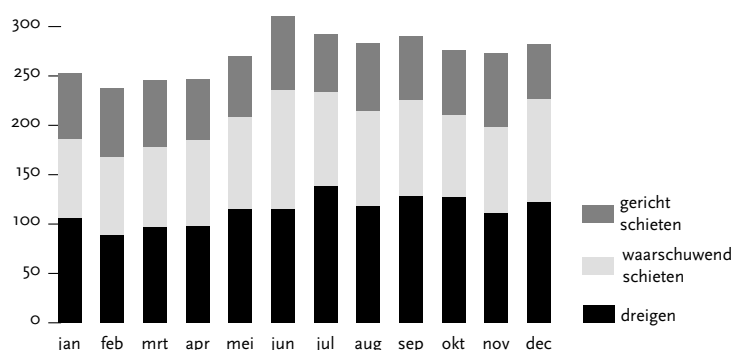
Doel van vuurwapengebruik naar maand

In Grafiek 5.10 is in het totaal aantal voorvallen dezelfde lichte stijging in het voorjaar waar te nemen als in Grafiek 5.9. Ook voor Grafiek 5.10 geldt echter dat de verschillen tussen de maanden wat betreft het doel van het politieoptreden *niet* significant zijn.

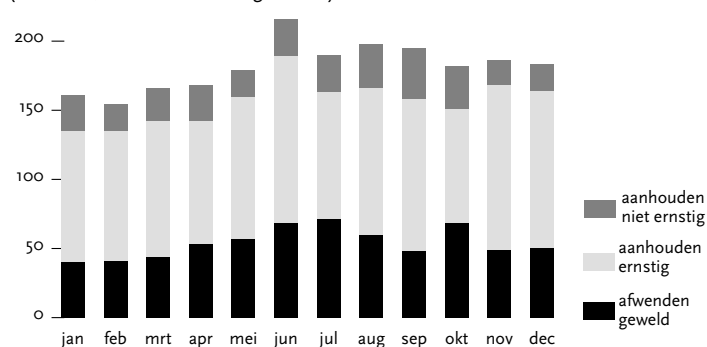
Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging door burgers naar maand

Grafiek 5.11 geeft weer de verdeling over de maanden van de voorvallen van politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreigingen van burgers tegen de politie en derden. De hier getoonde verschillen in de totalen per maand zijn wel statistisch significant. In die

Grafiek 5.9 Wijze van vuurwapengebruik naar maand 1978-1995 (aantallen, verschillen niet significant)

Grafiek 5.10 Doel van vuurwapengebruik naar maand 1978-1995 (aantallen, verschillen niet significant)

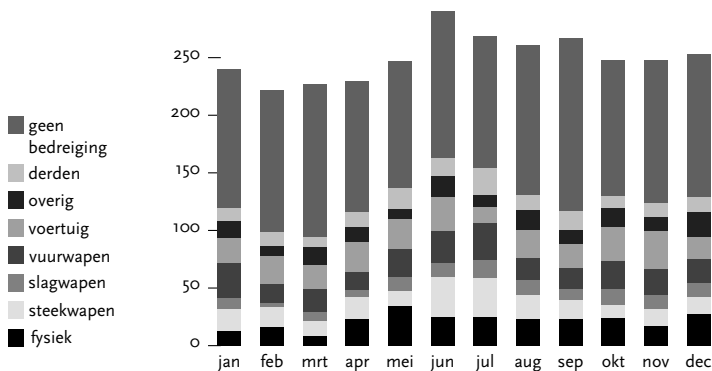

maanden is het aandeel van bedreigingen met vuurwapens in voorvallen vuurwapengebruik iets groter dan gemiddeld, evenals in januari. In de maand mei gebruikt de politie het vuurwapen ook iets vaker dan gemiddeld in reactie op bedreigingen met fysiek geweld. Eveneens zichtbaar is de stijging van het aandeel van steekwapens als aanleiding voor politieel vuurwapengebruik in de maanden juni en juli.

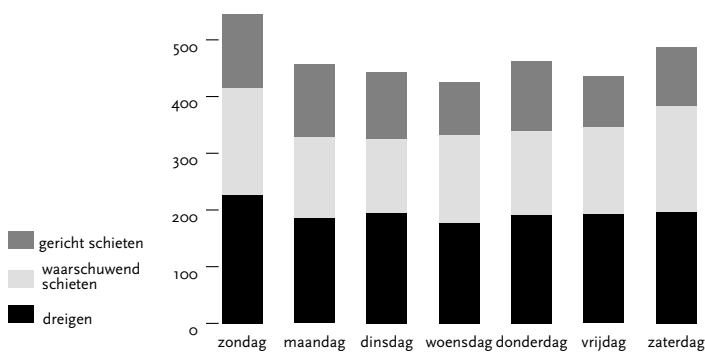
De bedreiging met fysiek geweld tegen de politie als aanleiding voor politieel vuurwapengebruik is door de maanden heen tamelijk constant, zij het relatief gering in maart en relatief groot mei. Eveneens redelijk constant zijn de bedreigingen met slagwapens, voertuigen en overige geweldsmiddelen (bijvoorbeeld hekwerk en bakstenen). Bedreigingen tegen derden vormen in de maand juli iets vaker dan gemiddeld de aanleiding voor politieel vuurwapengebruik.

De detailcijfers achter Grafiek 5.11 laten zien dat gedurende de maanden mei en juni de politie het vuurwapen iets vaker dan gemiddeld gebruikt in reactie

Grafiek 5.11 Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging door burgers naar maand 1978-1995 (aantallen)

Grafiek 5.12 Wijze van vuurwapengebruik naar dag in de week 1978-1995 (aantallen, verschillen niet significant)

op een bedreiging van een burger. Met andere woorden: het aandeel van voorvallen politieel vuurwapengebruik zonder dat er sprake was van een bedreiging door een burger is in de maanden mei, juni en juli kleiner dan gemiddeld.

Op basis van enige indicatieve cijfers het onderzoek hebben wij de indruk dat het daadwerkelijk geweld tegen de politie, te onderscheiden van bedreigingen tegen de politie, als aanleiding voor politieel vuurwapengebruik eenzelfde verdeling vertoont. Nader onderzoek moet hier uitsluitsel over geven.

Wijze van vuurwapengebruik naar dag in de week

De verschillen in het aantal voorvallen vuurwapengebruik naar dag in de week zijn gering, zoals Grafiek 5.12 laat zien. De tussen de wijzen van vuurwapengebruik zijn niet statistisch significant. Zoals blijkt uit Grafiek 5.12 liggen de relatieve laagtepunten in meldingen vuurwapengebruik op dinsdag en vrijdag: respectievelijk 13 en 12 procent van het totaal, terwijl het hoogtepunt op zondag ligt: ruim 17 procent.

Ruim eenderde (35 procent) van het vuurwapengebruik doet zich voor tussen zaterdag 00.00 uur en maandag 02.00 uur, tegen 66 procent in de rest van de week; of het dreigen of schieten is, maakt geen verschil. Aangezien het weekeinde volgens deze berekening 30 procent van de gehele week uitmaakt is het vuurwapengebruik in het weekeinde met 35 procent een fractie boven de te verwachten evenredige verdeling.

De gevonden verschillen komen overeen met eerdere onderzoeksbevindingen (NPO maart 1988: 201). Dekker meldt: 'Verder kent het ernstvuur geen weekend. Op alle dagen van de week werd in Amsterdam gemiddeld ongeveer even vaak geschoten' (1984: 383). Van der Vijver had in 1976 op basis van 809 schietgevallen nog vastgesteld dat de gemeentepolitie in het weekeinde veel meer schoot dan door de week (Van der Vijver 1976: Bijlage IV). De verdeling van de drie wijzen van vuurwapengebruik over de dagen is volgens onze onderzoeksgegevens gelijk. Met andere woorden: de politie schiet in het weekeinde in absolute termen noch in relatieve termen nauwelijks meer dan door de week.

Doel van het vuurwapengebruik

Het vuurwapengebruik naar het doel van het politietoedreden blijkt evenredig verdeeld te zijn (Grafiek

5.13). Het totaal in Grafiek 5.13 is lager dan in Grafiek 5.12, omdat wij van veel oudere voorvallen van dreigen met het vuurwapen het doel van het optreden niet kennen.

Naar het einde van de week neemt het aantal voorvallen vuurwapengebruik met als doel het afwenden van geweld relatief iets af. Tegelijk stijgt het aandeel van aanhoudingen enigszins, vooral van aanhoudingen terzake feiten die niet zijn aan te merken als een ernstig misdrijf die tevens een grove aantasting zijn van de rechtsorde. De verschillen zijn gering.

Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging door burgers naar dag in de week

Waar de dagen in de week wel duidelijk in verschillen, is de aard van de bedreiging waarmee te politie te maken krijgt. Het aantal voorvallen vuurwapengebruik is in Grafiek 5.14 ongeveer gehalveerd ten opzichte van het werkelijke totaal, omdat immers maar in de helft van de voorvallen sprake is van bedreiging.

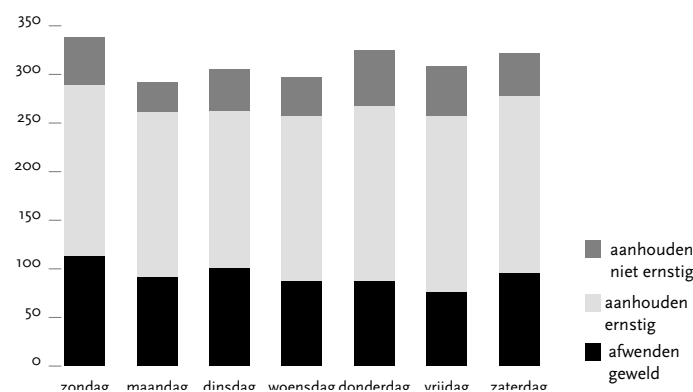
Grafiek 5.14 laat zien dat de verhouding wel bedreiging, geen bedreiging ook in dit verband vrijwel constant half-half is. Verder zien wij dat het aantal bedreigingen met politieel vuurwapengebruik tot gevolg in het weekeinde iets hoger ligt dan door de week. De aandelen van de diverse geweldsmiddelen waarmee burgers de politie bedreigen verschillen per dag. In het weekeinde gebruikt de politie het vuurwapen relatief vaker naar aanleiding van bedreiging met fysiek geweld. Het dreigen met vuurwapens tegen de politie is vooral op dinsdagen en woensdagen belangrijker als aanleiding voor politieel vuurwapengebruik dan in het weekeinde. Het aandeel van bedreigingen met voertuigen die politieel vuurwapengebruik uitlokken is op dinsdag en vrijdag wat groter dan op andere dagen.

Wijze van vuurwapengebruik naar uur van de dag

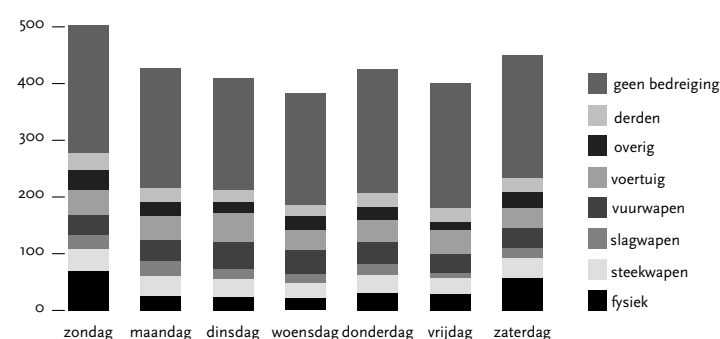
Van der Vijver (1976: Bijlage V), Dekker (1984:383) en ook de commissie-Heijder (1987:21) stelden vast dat de politie tijdens de nachtelijk uren meer schiet dan overdag. Onze onderzoeksresultaten bevestigen dit, zoals Grafiek 5.15 laat zien. Toch past hier een nuancering. Inderdaad vormt schieten (waarschuwend en gericht) in de zeer vroege ochtenduren (van 00.00 tot 04.00 uur) bijna driekwart van het vuurwapengebruik. Maar het waarschuwend en gericht schieten nooit veel minder dan de helft van alle vuurwapengebruik. Uit de achterliggende detailcijfers

blijkt dat het aandeel van gericht schieten tussen 08.00 en 12.00 uur groter is dan tussen 00.00 en 04.00 uur. In Grafiek 5.15 is de reden hiervan moeilijk te onderscheiden. Maar uit de achterliggende detailcijfers blijkt dat tussen 04.00 en 12.00 uur het aandeel van vuurwapens als bedreiging tegen de politie relatief het grootst is.

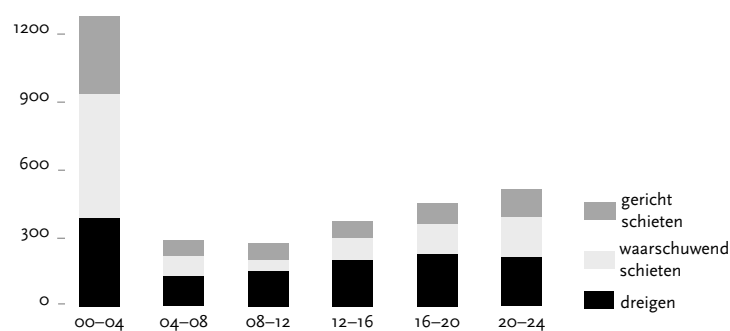
Grafiek 5.13 Doel van vuurwapengebruik naar dag in de week 1978-1995 (aantallen, verschillen niet significant)

Grafiek 5.14 Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging door burgers naar dag in de week 1978-1995 (aantallen)

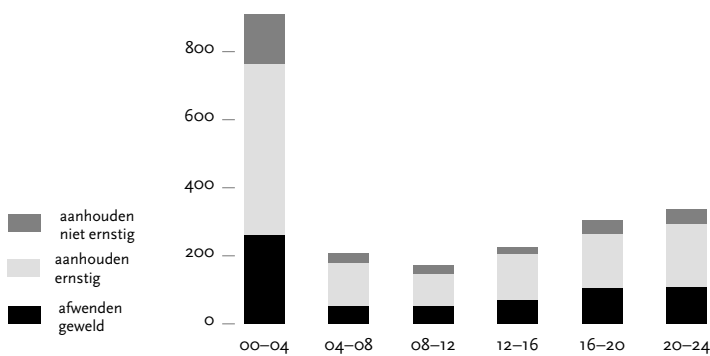
Grafiek 5.15 Wijze van vuurwapengebruik naar uur van de dag 1978-1995 (aantallen)

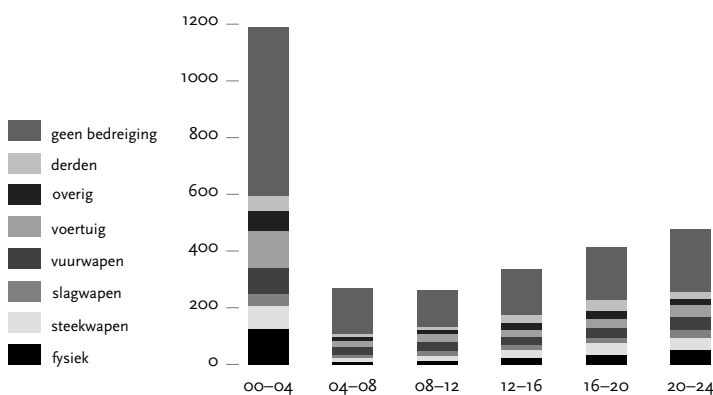
Doel van vuurwapengebruik

Over de verdeling van de doelcategorieën politieel vuurwapengebruik in Grafiek 5.16 kunnen wij kort zijn: de verschillen naar uurcluster zijn weliswaar statistisch significant, maar desalniettemin gering en nauwelijks voor enige interpretatie vatbaar. Tussen 12.00 en 16.00 uur is het relatieve aandeel van aanhoudingen terzake niet ernstige misdrijven het geringst. Tussen 16.00 en 20.00 uur is het relatieve aandeel van vuurwapengebruik ter afwending van geweld het grootst. Tussen 04.00 en 08.00 uur zijn aanhoudingen terzake ernstige misdrijven van iets groter belang dan gemiddeld. Dit laatste kan ermee te maken hebben, dat de politie gewelddadige verdachten van ernstige misdrijven liever in de voor de nachtrust bestemde uren overrompelt en van hun bed licht.

Grafiek 5.16 Doel van vuurwapengebruik naar uur van de dag 1978-1995 (aantallen)

Grafiek 5.17 Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging door burgers naar uur van de dag 1978-1995 (aantallen)

Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging door burgers – In 46 procent van de voorvallen vuurwapengebruik is er geen sprake van bedreiging door burgers tegen de politie. De bedreiging door burgers met fysiek geweld tegen de politie is in de ochtenduren (04.00 tot 12.00 uur) relatief geringer dan op de rest van de dag, zo laat Grafiek 5.17 zien. Juist tijdens die ochtenduren is het aandeel van de bedreiging met vuurwapens tegen de politie groter. De bedreiging met andere geweldsmiddelen is over de dag tamelijk constant. De bedreiging van derden vormt tussen 12.00 en 20.00 een iets belangrijker aanleiding voor politieel vuurwapengebruik. De verschillen met betrekking tot daadwerkelijk geweldsgebruik tegen de politie tussen de uren, uurclusters en dagdelen zijn niet statistisch significant.

Wijze van vuurwapengebruik 1978-1995

In navolging van de bevindingen van de commissie-Heijder wordt er binnen politie en Justitie in Nederland nog dikwijls gesproken over een afnemend vuurwapengebruik door de politie (commissie-Heijder 1987:18-19). Grafiek 5.18 laat zien dat het schietend vuurwapengebruik volgens de voor ons onderzoek nog vindbare meldingen begin jaren '80 inderdaad lijkt te zijn afgenomen. Volgens opgave van het ministerie van Binnenlandse Zaken gebruikte de politie 1.362 maal het vuurwapen schietend in de periode 1970-1976 (gemiddeld 195 maal per jaar). Het aantal malen per jaar schommelde in deze periode tussen 140 en 200, met een piek in 1974: 301. Gedurende de periode 1970-1976 vielen er volgens deze informatie 13 doden en 128 gewonden door politieel vuurwapengebruik (gemiddeld respectievelijk twee en 18 per jaar). Aan de zijde van de politie vielen in die periode vier doden en 14 gewonden ten gevolge van vuurwapengebruik door burgers (*Algemeen Politieblad*, februari 1978:104). De mate van betrouwbaarheid van de informatie over gedode en gewonde politieambtenaren is ons niet bekend. Van geweldsgebruik tegen politieambtenaren en de gevolgen daarvan wordt geen centrale en systematische registratie bijgehouden.

De belangrijkste algemene bevinding van ons onderzoek is dat het niet eenvoudig is om het werkelijke politieel vuurwapengebruik via archieven te achterhalen, zeker niet voor de oudere jaren (zie Hoofdstuk 4). Uit Grafiek 5.18 blijkt verder dat, voorzover de da-

lende tendens er werkelijk is geweest, deze sinds het midden van de jaren '80 weer is verdwenen. De afgelopen tien jaar lijkt volgens Grafiek 5.18 het politieel vuurwapengebruik weer toe te nemen. Overigens analyseren wij hier alleen de gegevens met betrekking tot het daadwerkelijk vuurwapengebruik (schieten), aangezien de meldingsplicht ten aanzien van het dreigen met het vuurwapen niet over de hele onderzoeksperiode dezelfde is geweest.

Alleen voor 1992 lijken de schietcijfers een trendbreuk te vertonen. Hier is echter sprake van een onderzoekseffect. Wij hebben uit 1992 zoveel mogelijk rapportages vuurwapengebruik opgevraagd, opgezocht én gevonden (zie Hoofdstuk 4). Deze zoektocht heeft meer materiaal opgeleverd dan het archief van Binnenlandse Zaken bevatte en kennelijk ook meer dan de korpsen zelf melden bij het departement. Voor de laatste drie jaren (1993-1995) hebben wij ons beperkt tot de meldingen die de korpsen bij Binnenlandse Zaken hebben ingestuurd. Waarschijnlijk zou een even intensieve zoektocht als wij voor 1992 hebben uitgevoerd voor de andere jaren opnieuw meer meldingen hebben opgeleverd. Met andere woorden: 'hoe beter je zoekt hoe meer de politie heeft geschoten.'

Grafiek 5.18 laat zien dat er de laatste tien jaar sprake is van een lichte stijging van het politieel vuurwapengebruik. De getalsmatige verhouding tussen waarschuwend en gericht schieten is door de tijd stabiel. Een herberekening van de aantallen schietgevallen naar 1.000 executieve politieambtenaren verandert nauwelijks iets aan het algemene beeld over de tijd. In Bijlage 2 geven wij de ontwikkeling van de personele sterkte van de politie over de onderzoeksperiode 1978-1995 weer. De sterkteverschillen door jaren zijn marginaal.

Doel van schietend vuurwapengebruik 1978-1995

Om de eventuele verschillen tussen de jaren wat betreft het doel van het schietend vuurwapengebruik duidelijk te maken, hebben wij in Grafiek 5.19 de proporties van de belangrijkste doelcategorieën weergegeven. Grafiek 5.19 laat zien dat de onderlinge getalsmatige verhoudingen tussen de doelcategorieën wel fluctueren, maar dat er grosso modo niet veel verandert over de 18 onderzochte jaren. Het afwenden van geweld lijkt iets belangrijker te zijn geworden in de meest recente jaren. De onderlinge getalsmatige verhouding tussen de twee aanhoudings-

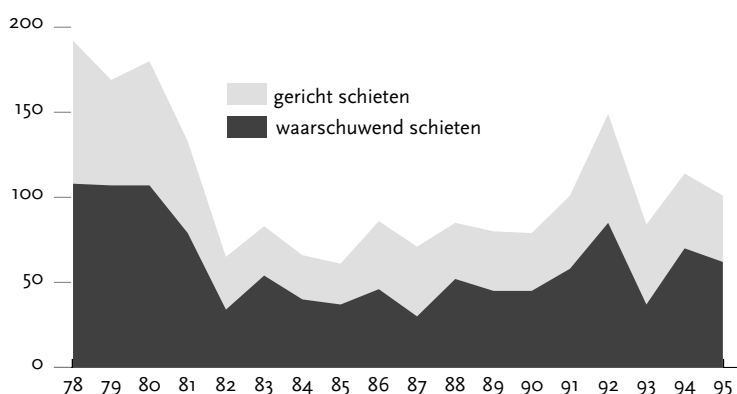
categorieën 'ernstig misdrijf' en 'niet ernstig misdrijf' zijn niet noemenswaardig veranderd.

Zoals eerder vermeld, schiet de politie in 50 procent van de gevallen gericht op personen en in eveneens 50 procent op voertuigen, meestal auto's. Deze verdeling is door de tijd niet veranderd. Kennelijk hebben de diverse geruchtmakende incidenten in de loop der jaren daarop geen invloed gehad, evenmin als de achtereenvolgende ambtsinstructies. In de Nota van toelichting bij de Ambtsinstructie 1988, bijvoorbeeld, stond een uitdrukkelijk negatief advies voor het schieten op auto's.

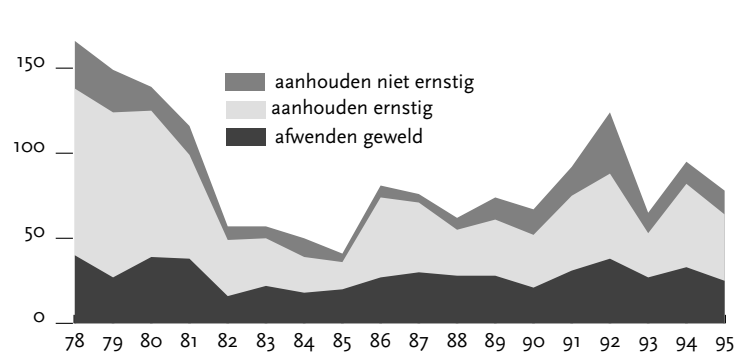
Bedreigingen tegen de politie 1978-1995

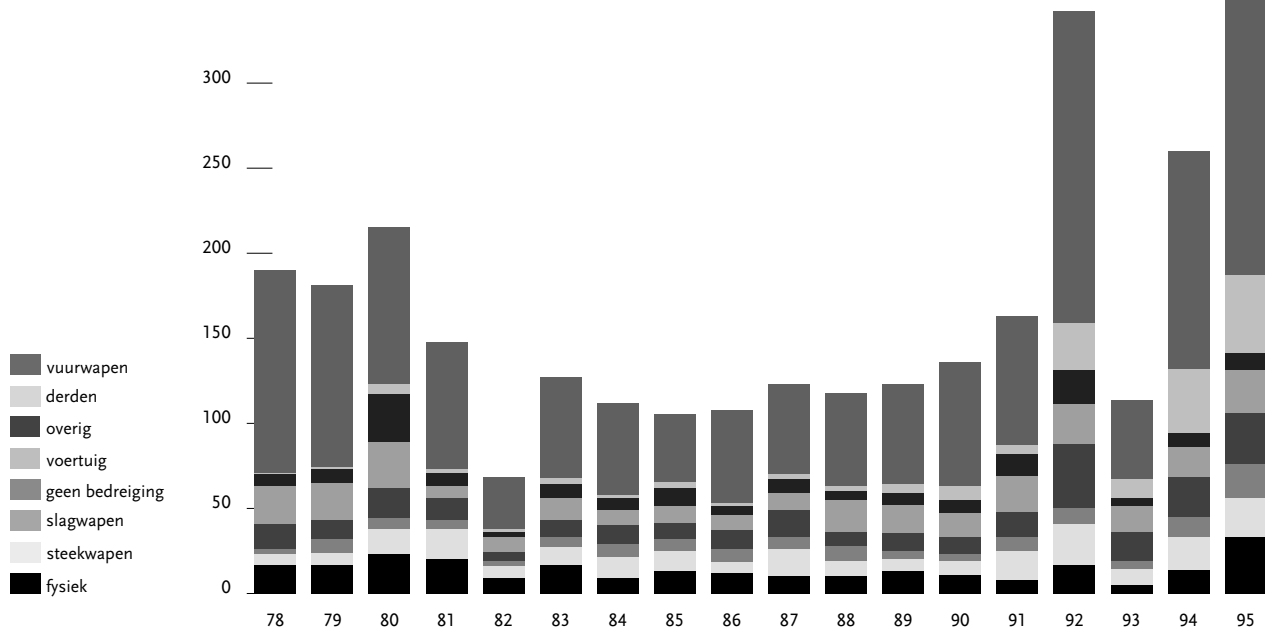
Grafiek 5.21 toont ook de andere geweldsmiddelen waarmee de politie wordt bedreigd in voorvallen waarin politieambtenaren zelf het vuurwapen hante-

Grafiek 5.18 Waarschuwend en gericht schieten 1978-1995 (aantallen)

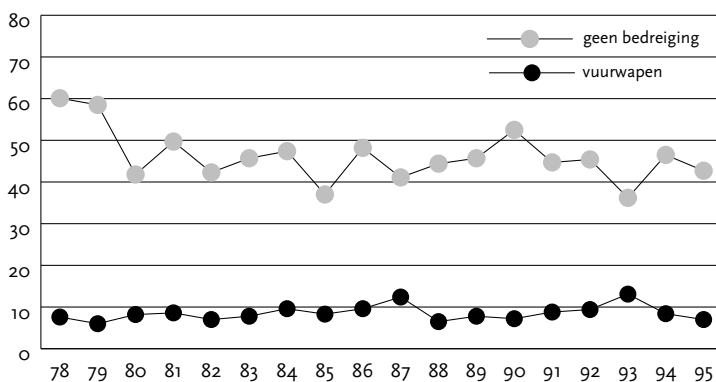

Grafiek 5.19 Doel van vuurwapengebruik naar jaar 1978-1995 (percentages)

Grafiek 5.20 Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreigingen tegen politie naar jaar 1978-1995 (aantallen)

ren. Uit Grafiek 5.20 valt af te lezen dat bedreigingen met fysiek geweld in de loop van de jaren '80 in belang leken terug te lopen, maar dat die recentelijk weer toenemen. Het steekwapen vormt getalsmatig een stabiele vorm van bedreiging tegen de politie leidende tot politieel vuurwapengebruik. Het aandeel van slagwapens lijkt de laatste jaren iets toe te nemen. De bedreigingen met voertuigen vertonen een licht dalende tendens, evenals de bedreigingen met overige geweldsmiddelen.

Grafiek 5.21 Politieel vuurwapengebruik in reactie op bedreiging met vuurwapen door burgers naar jaar 1978-1995 (percentages)

Vuurwapens tegen de politie 1978-1995

Het percentage voorvallen politieel vuurwapengebruik waarbij van de zijde van de (verdachte) burgers geen bedreiging richting politie of derden is uitgegaan is in de 18 jarige onderzoeksperiode vrijwel stabiel gebleven, zo blijkt uit Grafiek 5.21.

Recent onderzoek lijkt de indruk wekken dat politieambtenaren veelvuldig met vuurwapens worden bedreigd en dat die vorm van bedreiging ook toeneemt. Eerder preludeerden wij daar reeds op. Dit wordt onder meer gesuggereerd door Schuitemaker en Verheijden (1994) en de Nederlandse Politiebond (1995). In deze beide rapportages gaat het om cijfers verworven uit kleine steekproeven waarvan de representativiteit onduidelijk is. Bovendien spreken Schuitemaker en Verheijden bijvoorbeeld van 'confrontaties met vuurwapens', waarvan onduidelijk blijft wat dat betekent (1994:10). Van de 216 door Schuitemaker en Verheijden ondervraagde politieambtenaren zegt 14 procent met een vuurwapen te zijn geconfronteerd (1994:10). De rapportage van de Nederlandse Politiebond spreekt van 24 procent (1995:15). In wat voor omstandigheden dat is gebeurd blijft onduidelijk, evenals de reactie van politiezijde. Wat bovendien ontbreekt is inzicht in de ontwikkelingen in de tijd. De gesuggereerde toename blijkt slechts uit

de mededeling dat iedereen denkt dat het toeneemt.

In de door ons onderzochte voorvallen waarin de politie het vuurwapen gebruikte, ging het in gemiddeld negen procent om bedreiging tegen de politie met een vuurwapen. Interessant is de vraag of de bedreiging met vuurwapens tegen de politie in de loop van de tijd is toegenomen als reden voor politieel vuurwapengebruik. Voor de gevallen waarin de politie wordt bedreigd en naar aanleiding daarvan zelf het vuurwapen gebruikt, hebben wij dit geanalyseerd. Het resultaat is af te lezen uit Grafiek 5.21. Het aandeel van vuurwapens in bedreigingen tegen de politie tijdens voorvallen van politieel vuurwapengebruik was acht procent in 1978 en was zeven procent in 1995. Grafiek 5.21 laat zien dat er fluctuaties zijn in de tijd, maar dat de trend al lange tijd dezelfde is en schommelt tussen ongeveer zes (1979) en 13 procent (1993).

De hogere percentages in het begin van de jaren '90 laten drie interpretaties toe. De eerste is dat, zoals tijdens dit hele onderzoek is gebleken, het intensieve zoeken naar dossiers uit 1992 meer en betere informatie heeft opgeleverd. De tweede is hieraan gerelateerd. Deze luidt dat de verslaglegging van de politie in 1992 en 1993 gedetailleerder is geweest, waardoor beter bekend is wat voor bedreigingen er tegen de politie zijn gepraktiseerd. De derde mogelijke conclusie is dat het vuurwapen als bedreiging door burgers tegen de politie leidend tot politieel vuurwapengebruik begin jaren '90 inderdaad is toegenomen en na 1993, door welke oorzaak dan ook, weer in belang is gedaald. Ook hier zou de aanwezigheid, groei en veelvuldiger inzet van arrestatieteams een rol kunnen spelen.

De vuurwapengevaarlijke verdachte 1978-1995

Eerder meldden wij reeds de vuurwapengevaarlijke verdachte als potentiële bedreiging tegen de politie en de zachtheid van de gegevens hieromtrent in ons onderzoeksmateriaal. In gemiddeld 7 procent van alle voorvallen van politieel vuurwapengebruik speelt informatie over (mogelijke) vuurwapengevaarlijkheid van personen een rol in de afweging die leidde tot het gebruik van het dienstwapen. Dit percentage varieert van vier procent in 1978 tot zes procent in 1994 en 14 procent in 1995.

Wij wijzen er hier andermaal op dat deze bevindingen met de grootst mogelijke voorzichtigheid moeten worden geïnterpreteerd en niet eenduidig kunnen

leiden tot de conclusie dat verdachten de laatste jaren vuurwapen-gevaarlijker worden. Van de laatste vier jaren van de onderzoeksperiode hebben wij zelf, naast de bij Binnenlandse Zaken binnengekomen meldingsformulieren ook vaak de dossiers zelf ingezien. Zo hebben wij kunnen vaststellen dat vaker op een of andere wijze tijdens het politie-optreden het vermoeden is gerezen dat de verdachten mogelijk een vuurwapen zouden kunnen hebben dan politieambtenaren zelf in hun meldingsformulieren vermelden.

Mogelijk is er ook sprake van een opleidingseffect. In de loop van de jaren '80 is de zogeheten Benaderingstechniek Gevaarlijke Verdachten (BGTV) in zwang geraakt en in steeds meer korpsen uitgegroeid tot bijna de standaardprocedure om, vooral in de nachtelijke uren, auto's te stoppen ter controle van inzittenden die mogelijk van enig strafbaar feit worden

HOOFDSTUK 5
POLITIEEL
VUURWAPEN-
GEBRUIK IN
CIJFERS

*De Rotterdamse politie houdt in 1990 een vrouw aan volgens de Benaderingstechniek Gevaarlijke Verdachten.
Foto: Paul Stolk ANP*

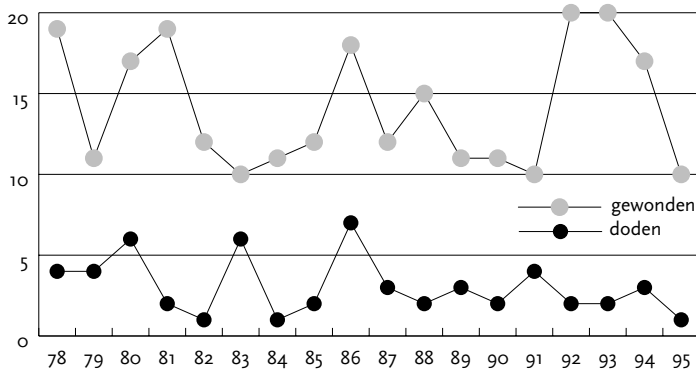
verdacht. Volgens deze procedure worden de inzittenden standaard met vuurwapens bedreigd en met behulp van de megafoon op het dak van het politievoertuig uit hun auto gepraat. In een van de grote regio's in de Randstad spant het OM zich de laatste jaren in om het veelvuldig oneigenlijk gebruik van deze procedure terug te dringen. Waarschijnlijk heeft het aanleren van deze techniek mede geleid tot het vaker verschijnen van de categorie vuurwapengevaarlijke verdachte in de geweldsrapportages.

Doden en gewonden ten gevolge van politieel vuurwapengebruik 1978-1995

In de 11-jarige periode 1954-1964 kwamen er volgens officiële cijfers 11 burgers door politiegeweld om het leven, waarvan acht door schoten uit een vuurwapen, twee als direct of indirect gevolg van gebruik van de gummistok en een door een sabelsteek (Van der Meulen 1966:130). (Tot het begin van de jaren '60 behoorde een sabel tot de standaard uitrusting van de Nederlandse politieambtenaar.) Voor Van der Meulen vormden deze cijfers geen aanleiding om fundamentele wijzigingen in het optreden van de politie aan te bevelen. Van der Meulen laat het aantal gewonden ten gevolge van politieoptreden onbesproken.

Grafiek 5.22 toont de ontwikkeling in de tijd van het meest dramatische en scherpe effect van politieel vuurwapengebruik: de doden en gewonden. Het blijkt enerzijds een grillig beeld te zijn, met anderzijds ook een aantal regelmatigheden. In de periode 1978-1995 vielen er, voorzover ons bekend, 53 doden door politiekogels in voorvallen die kunnen worden aangemerkt als politieoptreden. Dat is gemiddeld ruim drie doden per jaar. Het aantal gewonden is aanmerkelijk

Grafiek 5.22 Doden en gewonden door politieel vuurwapengebruik 1978-1995 (aantallen)

hoger dan het aantal doden en varieert bovendien door de tijd ook meer, zoals Grafiek 5.22 laat zien. In de periode 1978-1995 vielen er 244 gewonden onder de burgerbevolking door politiekogels. Dat is gemiddeld bijna 14 per jaar. Daarnaast zorgde gebruik van politievuurwapens in privé omstandigheden en/of voor privé doeleinden en (pogingen tot) zelfdodingen voor nog eens zeven doden en zeven gewonden.

Het gemiddeld aantal dodelijke slachtoffers van politiegeweld per jaar gedurende de afgelopen twee decennia ligt beduidend hoger dan in de twee daaraan voorafgaande decennia: drie doden per jaar tegen gemiddeld een per jaar in de eerdere perioden. De bevolkingsgroei, de grotere politiesterkte, de grotere hoeveelheid (vuur)wapens onder de burgerbevolking en het groeiend aantal geweldsmisdrijven relativeren deze ontwikkeling.

De schijnbaar dalende tendens van het schietend vuurwapengebruik in het begin van de jaren '80 (zie Grafiek 5.18) is in Grafiek 5.22 niet eenduidig terug te vinden. Daarentegen houdt het fors stijgend aantal gewonden begin jaren '90 geen gelijke tred met het aantal gemelde schietgevallen in die jaren (zie opnieuw Grafiek 5.18). Wellicht komt dit doordat politieambtenaren beter raak schieten, of doordat een eventueel toenemend aantal voorvallen waarin men heeft mis geschoten niet is gemeld.

Doden en gewonden door ongewilde schoten

Van de 53 doden en 244 gewonden ten gevolge van politieel vuurwapengebruik in de periode 1978-1995 vielen er respectievelijk tien (19 procent) en 28 (11 procent) als gevolg van ongewilde schoten van de politie. Een ongewild schot is een schot dat is afgegaan zonder dat de schutter dat bedoelde te doen afgaan. Dit is door de jaren heen een tamelijk constante factor. Ongewilde schoten zijn te onderscheiden in:

- reflex-schoten (veroorzaakt door een ongecontroleerde spierreflex);
- klungel-schoten (veroorzaakt door onhandig hanteren [schoonmaken, laden, ontladen en tonen] van het wapen);
- worstel-schoten (schoten die zijn afgegaan tijdens een worsteling waarbij de politieambtenaar het wapen in de hand heeft).

Elk van deze drie types staat voor ongeveer eenderde van de ongewilde 'letsel-schoten'. In Hoofdstuk 10 besteden wij nader aandacht aan het vuurwapen als

gevaarlijk bezit, waarbij de ongewilde letselschoten een belangrijk onderdeel vormen.

Verklaringen voor de veranderingen in de tijd

De commissie-Heijder draagt als mogelijke verklaring voor de dalende tendens in het begin van de jaren '80 aan dat het politieel vuurwapengebruik in de loop van de jaren '70 mogelijk zou kunnen zijn gestegen in reactie op het terrorisme dat zich toen in Nederland aandiende, even als in de landen om ons heen (1987:II-6). Binnenlandse Zaken begon in 1970 met de centrale registratie van vuurwapengebruik door de gemeentepolitie (commissie-Heijder 1987:II-4). Justitie deed dat vanaf 1977 voor de rijkspolitie, hoewel het korps rijkspolitie al eerder het vuurwapengebruik centraal verzamelde en vermeldde in de jaarverslagen (Jaarverslagen korps rijkspolitie 1974-1987). Door de betrekkelijke rust van de jaren '80 zou het vuurwapengebruik mogelijk weer zijn gedaald. Deze redenering wordt door de beschikbare gegevens tegengesproken. Het aantal door de gemeentepolitie aan het ministerie van Binnenlandse Zaken gemelde schietincidenten was tussen 1970 en 1980 opmerkelijk stabiel en lag jaarlijks tussen de 100 en de 150 (Aller en Crezee 1982:18-19). Ook het aantal gewonden door politieel vuurwapengebruik was redelijk stabiel, zij het dat dit tussen 1973 en 1976 een piek van iets boven de 20 vertoonde. Het aantal doden door politiekogels heeft de afgelopen 25 jaar nooit boven de zeven per jaar gelegen, ook niet in het midden van de jaren '70.

Geruchtmakende zaken

Politieemensen verwijzen in navolging van de commissie-Heijder vaak naar geruchtmakende incidenten, die politieambtenaren zouden hebben geremd in het gebruik van het vuurwapen. Zoiets is niet uit te sluiten, maar evenmin op grond van ons onderzoek aannemelijk te maken. Ter ondersteuning van de 'geruchtmakende-incidenten-hypothese' wordt meestal verwezen naar het bekende voorval op 12 augustus 1981 waarbij een Amsterdamse agent een vrouw dood schoot, die hem met een aardappelschilmes bedreigde; het bekende 'Meta Hofman-incident' (zie Casus 16.6 in Hoofdstuk 16). In eerste aanleg werd de schutter op 4 december 1981 veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf. Deze voor schietende politieambtenaren ongebruikelijk zware straf deed veel stof op

waaien en het aantal schietgevallen zou daardoor zijn gedaald. Echter, de detailcijfers laten zien dat de daling van het aantal meldingen al eind 1980, begin 1981 inzette, ruim vóór het Meta Hofman-incident. Ook vertoonden de schietstatistieken uit de jaren '70 regelmatig schommelingen van enkele tientallen per jaar. Gesteld al dat de meldingsstatistieken zo precies zouden kunnen worden herleid op één kenmerkend voorval, dan is opmerkelijk dat het aantal gemelde schietgevallen in 1982, dus ná de veroordeling en tijdens de discussie daarover, juist met 30 steeg ten opzichte van 1981. De veel besproken daling van het aantal schietgevallen zette pas in 1983 in, nadat op 1 maart 1983 het ontslag van rechtsvervolging van de Meta Hofman-schutter door het Gerechtshof Amsterdam door een arrest van de Hoge Raad werd bevestigd.

Verbeterde vuurwapenopleiding

Een andere verklaring die de commissie-Heijder aandraagt, is dat de verhoogde aandacht voor en de vernieuwing van de vuurwapeninstructie politieemensen mogelijk bewuster en beter heeft doen omgaan met het vuurwapen. Deze hypothese is aannemelijker dan de vorige. In 1979 besloot de minister van Binnenlandse Zaken namelijk tot een ingrijpende structurering van de vuurwapenopleiding en een verhoging van het aantal vuurwapendocenten. In de discussie die hieraan voorafging, was aanvankelijk sprake van een richtlijn van één vuurwapendocent op 400 à 500 executieve personeelsleden (minister van Binnenlandse Zaken 1974). Uiteindelijk besloot de minister tot één op 225, een verdubbeling dus (minister van Binnenlandse Zaken 1979b). Ook voor de achtergrond van de aanstelling van meer vuurwapendocenten wordt wel verwezen naar 'Meta Hofman'. In die gevallen haalt men echter de jaartallen door elkaar. Bovendien ziet men over het hoofd dat het ontslag van rechtsvervolging in dit incident en het arrest van de Hoge Raad eigenlijk een cumulatieve vormde van een reeks van voorvallen waarvoor politieemensen die zich tegenover de rechter moesten verantwoorden vanwege het lossen van dodelijke of zwaarverwondende schoten (uiteindelijk) werden vrijgesproken van schuld door het evidente gebrek aan (voldoende) opleiding in het hanteren van het vuurwapen (Mayer 1990:26-30). Dergelijke rechterlijke uitspraken hebben vermoedelijk de herstructurering van de vuurwapenopleiding wel beïnvloed.

Verder werd vanaf 1981 het oude politievuurwapen, de FN, vervangen door de huidige Walther P5 (besluit minister van Binnenlandse Zaken EA81/U153). Voor dit nieuwe pistool moest iedereen worden omgeschoold, hetgeen zal hebben bijgedragen aan de verhoging van het bewustzijn van de risico's verbonden aan vuurwapengebruik. Rond 1980 startte daarnaast ook de politieopleiding herziene НРО.

Deze ontwikkelingen brachten zowel een verbetering van de opleidingsgraad als een simpelweg verhoogde aandacht voor de kwaliteit van het politieoptreden in het algemeen en voor het gebruik van (vuurwapen)geweld in het bijzonder. Het ligt voor de hand dat hiervan een bewustzijnsverhogende werking is uitgegaan en dat men beter nadenkt voordat men geweld aanwendt en langer naar alternatieven zoekt om het gestelde doel te bereiken.

Arrestatieteams

Een ontwikkeling binnen de politie die ook voor de hand ligt als een van de mogelijke verklaringen voor de beperking van het geweld bij politieoptreden is de inzet van de aanhoudings- en ondersteuningseenheden, in de wandeling de arrestatieteams of AT's genoemd. Dit zijn eenheden met een bijzondere training en uitrusting en met als hoofdtaak het aanhouden van vuurwapengevaarlijke verdachten (zie de Hoofdstukken 2 en 8). Tabel 5.15 laat zien dat deze arrestatieteams er de laatste jaren in slagen om steeds meer van de meest (vuurwapen)gevaarlijke van de verdachten te overrompelen en aan te houden zonder daarbij te schieten. Met 153 executieve mannen en één vrouw hebben de acht arrestatieteams van de politie en dat van de Brigade Speciale Beveiligingsopdrachten (BSB) van de Koninklijke Marechaussee in 1995 1.249 vuurwapengevaarlijke verdachten aangehouden. In de jaren 1993 en 1994 hebben de arrestatieteams bij een soortgelijke 'productie' in het geheel

Tabel 5.15 Kerngegevens arrestatieteams 1992-1995 (aantallen)

	1992*	1993**	1994	1995
personele sterkte	116	151	154	154
aangehouden verdachten	1.247	1.379	1.250	1.249
geweldgebruik	10	0	0	1
verwonde verdachten	3	0	0	1
verwond personeel	1	1	0	0

Toelichting gegevens

* = gebaseerd op schattingen

** = AT Zuid schattingen .

niet geschoten. In 1995 is bij één aanhouding één verdachte door politievuurwapengebruik gewond geraakt.

De personele groei die Tabel 5.15 laat zien is deels werkelijkheid en deels een gevolg van de reorganisatie van de politie, waarbij opnieuw naar de AT-taak is gekeken en deze iets anders is ingevuld (zie verder Hoofdstuk 8). Daarnaast is ook het AT van de Brigade Speciale Beveiligingsopdrachten in 1993 feitelijk van start gegaan.

Doeltreffendheid van vuurwapengebruik

Belangrijk voor de evaluatie van de kwaliteit van het politieel vuurwapengebruik is de vraag of met het optreden het beoogde doel werd bereikt. De vraag of dat doel legitiem is behandelen we in de Hoofdstukken 7 en 14-16, waarin we de dossiers uit de jaren 1992-1995 en overigens alle rake zaken (schietgevallen waarin personen zijn geraakt) onderzocht door de rijksrecherche, nader analyseren.

De vraag of met het optreden het doel is bereikt, staat met zoveel woorden in de meldingsformulieren die de basis hebben gevormd van het databestand voor ons onderzoek. Uiteraard hebben wij geen zicht op het waarheidsgehalte daarvan, laat staan dat wij precies weten wat het doel was bij aanvang van het optreden en welke ontwikkeling daarin zich tijdens het voorval heeft voorgedaan. Immers, tijdens het verloop van een politieoptreden kan het doel veranderen, bijvoorbeeld van hulpverlening naar aanhouding, of van aanhouding naar afwenden van geweld.

Omdat ons databestand zich beperkt tot het gemelde politieel vuurwapengebruik, kunnen wij (helaas) geen uitspraken doen over de mate waarin politieambtenaren succesvol zijn in het zoeken naar geweldloze alternatieven. Dat wil zeggen dat de opdracht in de Ambtsinstructie 1994 om de toepassing van geweld binnen de grenzen van proportionaliteit en subsidiariteit te houden, ongetwijfeld duizenden malen per jaar succesvol wordt uitgevoerd. Maar zolang het optreden geen vuurwapengebruik is geweest, is dit niet in ons onderzoek betrokken. Reden te meer om politieel geweld en geweld tegen de politie in onderlinge samenhang te onderzoeken.

Wij hebben in dit onderzoeksmateriaal evenmin zicht op de ineffectiviteit van dreigen en waarschuwend schieten als daar gericht schieten op is gevolgd. In veel gevallen is er aan gericht schieten vermoede-

lijk een poging van de politieambtenaar voorafgegaan om het gestelde doel te bereiken door met het vuurwapen te dreigen. Dat dit niet is gelukt is vermoedelijk de reden waarom hij of zij vervolgens gericht heeft geschoten, soms voorafgegaan nog door een kennelijk evenzeer ineffectief waarschuwingsschot. Dit is een beperking aan het onderzoeksmateriaal die wij niet kunnen compenseren, maar die wij hier vermelden als een relativering op de nu volgende interpretatie van de gevonden gegevens.

Tabel 5.16 laat zien dat de drie soorten vuurwapengebruik dreigen, waarschuwend schieten en gericht schieten sterk lijkt te verschillen in doeltreffendheid. Met gemiddeld 69 procent van alle politieel vuurwapengebruik bereikt de politie het gesteld doel, met zes procent gedeeltelijk en met 25 procent in het geheel niet. Bij het gedeeltelijk bereiken van het doel gaat het om situaties waarin bijvoorbeeld twee verdachten moeten worden aangehouden en dat het maar met één lukt. Het dreigen met het vuurwapen lijkt met 92 procent doeltreffender dan de andere wijzen van vuurwapengebruik. De zojuist genoemde relativering noopt echter tot terughoudendheid op dit punt. Waarschuwend schieten is met 54 procent minder doeltreffend dan gemiddeld, maar net iets doeltreffender dan gericht schieten (53 procent).

Kijken we naar het doel van het optreden, dan blijven de twee belangrijkste categorieën, namelijk aanhouden en afwenden van geweld, sterk van elkaar te verschillen. In aanhoudingssituaties wordt in iets meer dan de helft van de voorvallen het doel bereikt (58 procent). Is het hoofddoel het afwenden van geweld tegen de politie en/of derden dan wordt in 74 procent van de voorvallen het doel bereikt.

Gericht schieten

Iets meer dan de helft (53 procent) van de gerichte schoten vuurt de politie af over de zogenoemde 'noodweer-afstand', zo blijkt uit Tabel 5.17. Bij gericht schieten op personen is dat 62 procent, maar bij gericht schieten op voertuigen is dat 43 procent. In maar liefst 26 procent van de voorvallen gericht schieten vuurt de politie nog over een afstand van tien tot 20 meter. Doordat wij van schieten op auto's in een aantal gevallen niet weten over welke afstand de politie heeft geschoten, is de verhouding schieten op personen/ schieten op auto's hier geen 50-50 procent maar 53-47 procent.

Tabel 5.16 Doel bereikt naar wijze van vuurwapengebruik 1978-1995 (percentages)

	<i>wijze van vuurwapengebruik door politie</i>			totaal
	dreigen	waarschuwend schieten	gericht schieten	
<i>doel</i>				
doel bereikt	92	54	53	69
doel gedeeltelijk bereikt	3	9	5	6
doel niet bereikt	5	37	42	25
totaal	100	100	100	100
totaal absoluut	1.241 (41%)	1.029 (34%)	752 (25%)	3022 (100%)

Bij het schieten op personen was 58 procent van de optredens bedoeld ter afwendings van geweld en 33 procent ter aanhouding voor een ernstig misdrijf. Bij het gericht schieten op auto's daarentegen was het doel van het politieoptreden in 45 procent van de voorvallen een aanhouding wegens een ernstig misdrijf tevens grove aantasting van de rechtsorde, 24 procent het stoppen van de auto en 18 procent het afwenden van geweld tegen de politie.

In het algemeen wordt met gericht schieten op personen veel vaker het doel bereikt dan met gericht schieten op auto's. Dit verschil wordt nog groter als wij onderscheid maken tussen een statische of dynamische positie van het te raken object. Met gericht

Tabel 5.17 Afstand waarover is geschoten naar beschoten object voor gericht schieten 1978-1995 (percentages)

<i>afstand</i>	<i>beschoten object</i>		totaal
	persoon	voertuig	
0-5 meter	62	43	53
5-10 meter	19	26	22
10-20 meter	15	26	20
meer dan 20 meter	4	5	5
totaal	100	100	100
totaal absoluut	330 (53%)	289 (47%)	619 (100%)

Tabel 5.18 Afstand waarover is geschoten naar beschoten object voor gericht raak schieten 1978-1995 (percentages)

<i>afstand</i>	<i>beschoten object</i>		totaal
	persoon	voertuig	
0-5 meter	73	53	65
5-10 meter	15	26	19
10-20 meter	11	19	14
meer dan 20 meter	1	2	2
totaal	100	100	100
totaal absoluut	209 (60%)	137 (40%)	346 (100%)

schieten op bewegende personen wordt in 75 procent van de voorvallen het gestelde doel bereikt en in 25 procent niet. Bij auto's als richtpunt is dit bijna het tegenovergestelde. Met gericht schieten op bewegende auto's wordt in 69 procent van de gevallen het gestelde doel *niet* bereikt en in 31 procent van de gevallen wel.

Gericht raak schieten

Tabel 5.18 laat zien dat de politie in het algemeen over een afstand van meer dan 20 meter het doel niet meer weet te raken. Dergelijk vuurwapengebruik is dan ook weinig effectief en vooral gevaarlijk, omdat de kogels via onvoorspelbare banen onvoorspelbare doelen kunnen raken.

Met raak schieten bereikt de politie in 68 procent van de gevallen het gestelde doel en in 5 procent gedeeltelijk. In 27 procent van de gevallen wordt het doel niet bereikt.

Oefenen in automatisch schieten met de pistoolmitrailleur Heckler & Koch MP5
Foto: Raymond Ruttig / ANP

Tabel 5.19 Doel van politieel vuurwapengebruik naar gevolg 1978-1995 (percentages)

doel	gevolg politieel vuurwapengebruik		totaal
	gewond	gedood	
afwenden van geweld (noodweer)	62	79	64
aanhouden	38	21	36
totaal	100	100	100

De dodelijkheid van politievuur

De omstandigheden waaronder er doden of gewonden vallen door politieel vuurwapengebruik lopen sterk uiteen. Het gewettigde doel van politieel vuurwapengebruik is grofweg in te delen in: het afwenden van geweld ('noodweer') of aanhouden van een persoon (al dan niet ernstig misdrijf, vuurwapengevaarlijke verdachte). Tabel 5.19 laat zien hoe het doel zich verhoudt tot het gevolg van het schieten door de politie, namelijk een verwonde of gedode burger. In Tabel 5.19 rekenen wij met 38 doden en 230 gewonden, terwijl tot nog toe telkens sprake was van 53 doden respectievelijk 244 gewonden. Het verschil heeft te maken met het feit dat wij helaas niet met alle letselcasus hebben kunnen rekenen. Kort voor het afronden van deze tekst vonden wij namelijk nog een aantal casus in archieven van dagbladen en dergelijke, die wij niet meer in ons databestand hebben kunnen invoeren. Tabel 5.19 laat zien dat meer dan de helft (64 procent) van de doden en gewonden door politieel vuurwapengebruik valt in situaties waarin de politie schiet uit zelfverdediging. Verder blijkt dat verdedigingsvuur 'dodelijker' is dan aanhoudingsvuur. Negenenzeventig procent (30 van de 38) van de doden wordt gedood uit zelfverdediging, terwijl 62 procent van de gewonden valt door verdedigingsvuur. Verdedigingsvuur is spontaner, minder weloverwogen en geschiedt in meer emotionele omstandigheden dan aanhoudingsvuur. Door de emotionele en tijdsdruk kan de schutter minder goed richten en vuurt hij of zij op het deel van de aanvaller met de meeste trefkans: de romp.

Hoofdstuk 6 – Politieel vuurwapengebruik nader getypeerd

Na de kwantitatieve beschrijving van het politieel vuurwapengebruik in Hoofdstuk 5 volgt hier een nadere kwalitatieve analyse van de situaties waarin de politie het vuurwapen gebruikt. Deze analyse is gebaseerd op een uitvoerige studie van volledige dossiers vuurwapengebruik. De meeste van deze dossiers stammen uit 1992, enkele dossiers van de jaren daarna. Doel van deze bewerking is duidelijke te maken op welke wijze het politieel vuurwapengebruik totstandkomt: in wat voor ‘gevaarsituaties’ (Wuyts 1993).

Eerst behandelen wij enkele invalshoeken om de totstandkoming en ontwikkeling van gevaarsituaties te benaderen. Vervolgens ontwikkelen wij een beschrijvende, niet-normatieve *typologie* van gevaarsituaties waarin de politie tot vuurwapengebruik komt. Van Dale onderscheidt vijf betekenissen van de term ‘typologie’, waaronder die uit de psychologie: ‘(leer van de) indeling van de mensen in typen, in een aantal soorten binnen welke de individuen een aantal eigenschappen gemeen hebben.’ In de sociale wetenschappen worden typologieën onder meer gebruikt om groepen individuen en gedragingen te beschrijven en te classificeren. De typologie illustreren wij met casus-beschrijvingen van politieel vuurwapengebruik.

Vuurwapengebruik theoretisch beschouwd

Politieel geweldsgebruik ontstaat in de interactie met burgers. Daarbij heeft de politie rechtens het monopolie op geweldsgebruik en op het bezit van geweldsmiddelen. In de meeste situaties waarin de politie geweld toepast, zijn er een of meer burgers als tegenpartij die zich daaraan (tijdelijk) niet wensen te onderwerpen. Dat kan te maken hebben met hun emotionele toestand, maar ook met het belang dat hij of zij daarbij heeft. De eerste categorie betreft meestal uit de hand gelopen situaties waarin de politie optreedt in het kader van de taken hulpverlening, openbare orde en veiligheid. In het tweede geval gaat het doorgaans om situaties waarin het optreden van de politie er primair op is gericht een verdachte aan te houden en deze verdachte zich aan die aanhouding probeert te onttrekken.

De politieambtenaar die zich in een gevaarlijke situatie begeeft of bevindt is niet alleen een rationeel handelende overheidsdienaar die met het recht in de hand met behulp van een proportioneel middel een rechtmatig doel moet nastreven. Hij is ook een emotioneel bewogen persoon die reageert naar gelang de objectieve ontwikkeling van een voorval en zijn subjectieve waarneming. Verder is van belang hoe goed en volledig geïnformeerd de politieambtenaar het ‘strijdperk’ betreedt en hoe goed hij of zij in staat is de verschaft informatie te verwerken en aan te wenden, al dan niet in overleg met collega’s en een en ander afgezet tegen de tijd die de politieambtenaar rest om adequaat op te treden en de gevaarzetting (stress) van de omstandigheden. Wat betreft die collega’s kan de onderlinge sociale (status) verhouding ook van invloed zijn, die weer samenhangt met de ploeg-, bureau- en korpscultuur en -structuur en de wijze van omgaan met publiek.

Om zicht te krijgen op het waarom van politieel geweldsgebruik ordent de socioloog Friedrich de relevante literatuur in drie benaderingen: individueel, situationeel en organisatorisch (1980:82-97). De individuele benadering kijkt naar persoonskenmerken van afzonderlijke politiemensen. De situationele benadering kijkt daarnaast ook naar dergelijke factoren bij de tegenspelers van de politie, de interactie tussen de twee partijen en de (fysieke) omstandigheden. De organisatorische benadering ten slotte ziet geweldsgebruik vooral als een product van de formele en informele structuren van de politieorganisatie en niet in de laatste plaats van de (sub)culturele processen daarbinnen.

Enkele algemene bevindingen van Friedrichs exploratieve onderzoek bij drie Amerikaanse politiekorpsen laten zien dat individuele factoren (dienstjaren, arbeidshouding, houding richting zwarten) relatief zwakke voorspellers zijn van aard en frequentie van geweldsgebruik (1980:94). Relatief sterke situationele voorspellers zijn het gedrag en de gemoedstoestand (dronkenschap bijvoorbeeld) van de tegenspelers, de aanwezigheid van meer dan een tegenspeler en vooral de aanwezigheid van meer politieambtenaren.

Analoog aan Friedrichs indeling behandelen wij hierna enkele voor onze analyse relevante inzichten van deze benaderingen van algemeen naar specifiek.

Politieel vuurwapengebruik en de organisatie

Op de wijze van optreden in gevaarsituaties en het aanwenden van geweld zijn vele factoren in de politieorganisatie van invloed. Friedrich heeft de relatie tussen de 'organisatiestijl' van drie Amerikaanse politiekorpsen en de aard en frequentie van 'redelijk' respectievelijk 'excessief' geweldsgebruik in 1966 bekeken. Hij onderscheidt drie soorten korpsen: traditioneel (*watchman*) versus professioneel (*legalistic*, ofwel modern) en *transitional* (de tussenvorm) (1980: 84). Voor deze soorten kiest hij de korpsen van respectievelijk Boston, Chicago en Washington D.C. De verwachting is dat in een traditioneel korps relatief meer geweld wordt aangewend dan in een modern of professioneel korps, vooral relatief meer excessief geweld. Die verwachting komt enigermate uit. Het korps in overgang, Washington D.C., blijkt evenwel het laagst te scoren op beide soorten geweldsgebruik. Friedrich zoekt de verklaring hiervoor in de druk die er mogelijk binnen de organisatie bestaat om de voorgenomen veranderingen (professionalisering) uit te voeren. Daarnaast veronderstelt hij dat de algemene pers- en politieke aandacht die er ten tijde van het onderzoek in Washington D.C. was voor enkele opmerkelijke incidenten ook een rol kan hebben gespeeld. Deze beide verklaringen komen overeen met de welhaast klassieke bevinding in de organisatiesociologie dat elke meer dan gewone aandacht van bovenaf en vooral van buitenaf voor omstandigheden en resultaten op de werkvloer zowel kwalitatief als kwantitatief een positief effect heeft op product en productie.

In algemene zin staat het streven naar een moderne, professionele organisatie verder voor een flexibele respons met respect voor het recht en de maatschappelijk aanvaarde normen; te bereiken via goed opgeleid, voldoende toegerust, goed samenwerkend en gemotiveerd personeel, vlotte communicatie en een verantwoordelijk leiderschap. Voorlopig kunnen wij hier verwijzen naar de uitwerking die wij in eerder onderzoek hebben gegeven aan het begrip 'responsiviteit' van een overheidsorganisatie: openheid en toegankelijkheid; flexibiliteit en hulpvaardigheid; doelgerichtheid; ontvankelijkheid controle en nor-

mering; normnaleving en -toepassing (Timmer en Niemeijer 1994:261). Factoren die samenhangen met de 'organisatiecultuur' zijn onder meer: sfeer, leiderschapsklimaat, machtsafstand, onzekerheidsvermijding, regelbinding en groepsbinding (Timmer en Niemeijer 1994:261). Het empirisch materiaal dat wij in dit hoofdstuk analyseren biedt slechts op enkele van de genoemde aspecten aangrijpingspunten. Daar waar mogelijk zullen wij die in de ontwikkeling van de typologie en de verdere analyse betrekken.

Bij de analyse van voorvallen vuurwapengebruik is de organisatie met name van belang als het gaat om het stellen van organisatie- en opleidingsdoelen en het nastreven daarvan, de communicatielijnen en -middelen, uitrustingen en beschikbaarheid, de begeleiding en evaluatie van geweldsvorvallen en de beoordeling de voorvallen.

Politieel vuurwapengebruik en de situatie

Primaire aandachtspunten in de beschouwing van het ontstaan en de ontwikkeling van gewelds- en gevaarsituaties zijn volgens Friedrich de aard van de verdinking, het gedrag en de kenmerken van de betrokken burger(s), de fysieke en sociale omstandigheden (1980:84). Volgens de analyse van Friedrich zijn de relaties van situationele factoren met politieel geweldsgebruik duidelijker dan die van individuele factoren. Behalve bij verkeersovertredingen neemt het geweldsgebruik tamelijk constant toe met de ernst van het delict. Hier lijkt het verschijnsel van informeel straffen door politieambtenaren ook een rol te spelen; iets waar ook Kruize en Wijmer in hun onderzoek naar geweld tussen burgers en politiemensen in Den Haag op wijzen (1994). Verder is er een duidelijke relatie met het gedrag van de verdachte(n); kalm versus minder kalm, meer versus minder provocatief zijn belangrijke aspecten. Evenals bij eerder genoemde effecten is de causaliteit hier een probleem. Is de dynamiek in het gedrag van de verdachte(n) oorzaak of gevolg van het politieoptreden?

Het gebruik van alcohol en andere roesmiddelen speelt eveneens een aanwijsbare rol in de evolutie van burger/politie-conflicten. Het geslacht van de verdachte doet weinig toe of af aan het politieel geweldsgebruik en sociale klasse is een betere voorspeller dan 'ras' of etnische herkomst. Van de fysieke omstandigheden blijkt feitelijke zichtbaarheid voor aanwezige omstanders verschil in de mate en frequentie van ge-

weldsgebruik uit te maken. Maar hier blijft een causale vraag onbeantwoord: trekt het geweld het publiek aan of moedigt de aanwezigheid van publiek geweldsgebruik aan? Een organisatiegerelateerd aspect is de solo- of duosurveillance, die recentelijk ook in Nederland weer in de discussie is teruggekeerd. Ook Friedrich vindt lichte aanwijzingen dat duo's geneigd zijn meer geweld te gebruiken dan solo-optredende politieambtenaren. Ook blijkt opnieuw dat hoe meer ambtenaren ter plaatse zijn of komen, des te meer geweld er gebruikt wordt, zonder dat duidelijk is of het een het ander of het ander het een genereert. Kruize en Wijmer wijzen er op dat collegiale ondersteuning en solidariteit, maar ook nieuwsgierigheid een belangrijk onderdeel van de politieke beroeps-cultuur uitmaken (1993). De vraag om 'assistentie collega' via de verbindingsmiddelen activeert doorgaans in korte tijd vrijwel alle beschikbare politiemensen in de omgeving. Dat geldt evenzeer voor mobilifoongesprekken over curieuze zaken en waarnemingen.

Het eerder genoemde onderzoek van Kruize en Wijmer lijkt de tendens van enkele van Friedrichs bevindingen voor de Haagse situatie te bevestigen (1994). Volgens Kruize en Wijmer zijn Haagse geweldsituaties vooral botsingen tussen leeftijdsgenoten met en zonder pet. Ook zij leggen een relatie tussen situatie en organisatie: als politieambtenaren te lang in een bepaald gebied werken, raken sociale en werkpatronen ingesleten waarin de formele regels (*proper rules*) worden vervangen door *smart rules*, informele regels waarmee de organisatiedoelen gemakkelijker lijken te worden bereikt (Freilich en Schubert 1989). Overigens heeft dit Haagse onderzoek geen betrekking op daadwerkelijk schietend politieel vuurwapengebruik. Wel werd in 54 van de 278 door hen onderzochte geweldsvoorvallen met het vuurwapen bedreigd. Een arrestatieteam vuurde in juni 1992 in Den Haag 19 schoten af tijdens een auto-procedure tegen drie vuurwapengevaarlijke verdachten. Waarschuwingsschoten werden in de politieregio Haaglanden niet gemeld in 1992.

In geweldsconflicten met de politie onderscheiden Kruize en Wijmer vier typen burgers:

- 'straatvechters', 'bekenden' van de politie die bij het zien van een uniform meteen aanslaan;
- 'verstoorde', psychisch gestoorde of gedrogeerden;
- 'verongelijken', mensen die in het minste of ge-

ringste aanleiding zien om met de politie in conflict te gaan en 'op hun rechten staan';

- 'gekrenkten', mensen die zich door politieoptreden in hun eer en eigenwaarde zo niet in hun grondrechten voelen aangetast, dikwijls versterkt door het gezichtsverlies tegenover omstanders.

Op ontstaan, evolutie en afloop van schietincidenten zijn specifieke fysieke omstandigheden ook van invloed. Bekend zijn natuurlijk licht versus donker, binnen versus buiten, meer versus minder overzichtelijk. Bekend verondersteld wordt bijvoorbeeld ook de invloed van warm versus koud (seizoen) op het vuurwapengebruik. Maar in Hoofdstuk 4 is gebleken dat voor het ontstaan van vuurwapengebruik in Nederland dit niet uitmaakt, hooguit (mogelijk) voor de frequentie van daadwerkelijk schieten.

Uiterlijke kenmerken en (vermeende) etnische herkomst vormen factoren die verondersteld worden ook invloed uit te oefenen op politieoptreden. Hier kunnen zowel interculturele misverstanden als vooroordelen aan ten grondslag liggen. De onderzoeksresultaten van Friedrich voor de Verenigde Staten wijzen niet ondubbelzinnig in één richting. Statistisch onderzoek voor Nederland is ons wat dit betreft niet bekend, mede omdat etniciteit van verdachten doorgaans niet wordt geregistreerd. Experimenteel onderzoek laat zien dat discriminatoire houdingen bij verkeerscontroles en dergelijke zich niet voordoen (Bovenkerk 1992).

Tot slot kunnen wij nog wijzen op de groepsdynamische en -psychologische processen die in geweldsincidenten een rol spelen. Een van deze processen is 'deïndividualisering', waarbij het individu als onderdeel van een groep minder verantwoordelijkheid voelt en neemt voor gebeurtenissen om hem of haar heen. Bekend zijn de voorvallen waarbij iedereen het onheil waarneemt, maar niemand iets doet. In een zo'n geval reageerde zelfs een grote groep omstanders niet of niet snel genoeg op de doodskreten van een vrouw, waardoor een moordenaar alsnog een einde aan haar leven kon maken, nadat hij aanvankelijk was weggelucht (Tier 1994:9). Het zijn ook dergelijke psychologische, (sub)culturele en groepsprocessen die vaak een doorslaggevende rol spelen bij het uit de hand lopen van groepsgevechten en vooral achtervolgingen van auto's, nogal eens eindigend in een schietpartij. Van alle voorvallen politieel vuurwapengebruik in 1992 vond dat in 20 procent van de gevallen

plaats na zo'n achtervolging; 11 procent van de voorvallen dreigen, 45 procent van de voorvallen waar-schuwend schieten en 25 procent van de voorvallen gericht schieten.

Ook voor dit onderdeel geldt dat slechts een deel van de behandelde aspecten ook daadwerkelijk en systematisch in het verzamelde empirische materiaal voorkomt. De relevante onderdelen nemen wij in de verdere analyse op. Bij de analyse van voorvallen zijn belangrijke situationele aspecten verder vooral: algemene en individuele operationele doelen, de communicatie ten tijde van het voorval (meldkamer; 'etherdiscipline', dat wil zeggen gebruikt men de verbindingmiddelen alleen voor het hoogst noodzakelijke; kwaliteit van verbindingmiddelen), de rol van leidinggevers, taakverdeling en coördinatie (wel of niet planmatig), informatieverstrekking, -verwerving en -verwerking, de toegepaste benaderingstechniek, de fysieke en sociale omstandigheden ter plaatse (zicht en overzicht; omstanders en weghouden daarvan; soort omstanders; verkeer).

Individu in interactie

Hier staan perceptie en gedrag van de politieambtenaar als emotioneel en rationeel handelend individu centraal. Wat betreft persoonlijke kenmerken van politieambtenaren als geslacht, aantal dienstjaren en klasse moet Friedrich vaststellen dat zij weinig invloed hebben op het gebruik van geweld (1980:89). Uit meer dienstjaren volgt niet, zoals wel wordt verondersteld, een meer autoritaire houding. Er is alleen een lichte indicatie dat meer ervaren politiemensen meer beheerst gebruik maken van hun geweldsbevoegdheden en -middelen. Politieambtenaren die negatief zijn over hun werk hebben de neiging meer geweld te gaan gebruiken. Politiemensen met een relatief discriminatoire houding zijn eerder geneigd geweld tegen zwarten te gebruiken dan anderen (Friedrich 1980:90).

De laatste jaren krijgen sociaal-psychologische (leer)processen van het individu in politieonderzoeken steeds meer aandacht. Zij zijn van belang bij opleiding en training. In een pleidooi voor een 'rationele benadering' van individueel geweldsgebruik (niet alleen bij politiemensen) inventariseert de psycholoog Frijda welke kosten/ batenverhoudingen en -afwegingen er bij de beslissing om al dan niet geweld aan te wenden een rol kunnen spelen (1994:21).

Frijda verdeelt de emotionele voordelen om geweld te gebruiken onder in: gegriefdheid, gewin en genot. Gegriefdheid heeft meer te maken met de subjectieve beleving van een situatie en de woede daarover dan met een objectieve waarneming. Die subjectieve beoordeling hangt af van de omstandigheden en het persoonlijk referentiekader. Dat wil zeggen, de vergelijkingen die men maakt. Vandaar dat Frijda dit ook wel de 'Wet van het vergelijkend voelen' noemt (1994: 11). Door te vergelijken ervaart men zijn eigen situatie als slechter dan die van een ander en bovendien als veranderbaar. Dit vergelijken kan betrekking hebben op materiële aangelegenheden, waardoor men zich tekort gedaan kan voelen. Maar ook immateriële ervaringen kunnen uiteraard tot frustraties leiden of gekwetste gevoelens van eigenwaarde of sociaal aanzien. Daarnaast schrijft men de oorzaak van de narigheid meestal toe aan iemand anders. Dit soort processen kunnen wel degelijk een rol spelen bij politiek geweldsgebruik, vooral in situaties waarin burgers daadwerkelijk geweld gebruiken tegen politieambtenaren, maar ook als er alleen sprake is van dreiging of belediging (zie ook Paragraaf 'Situatie'). Gewin wordt in dit verband uitgelegd als het operationele doel, te behalen door middel van de beschikbare, redelijke en gematigde middelen. Het beschermen van omstanders tegen een doorgeslagen persoon met een bijl door middel van een schot in zijn been kan waarschijnlijk de juridische toets heel wel doorstaan, mits er een vrij schootveld is, enzovoorts. Is dat er niet of slaat de man met een eind hout om zich heen, dan kan een schot vanuit de emoties van de politieambtenaar misschien wel gerechtvaardigd zijn, maar dan hebben de emoties mogelijk een evenwichtige keuze voor een gematigd alternatief – afwachten assistentie, inzet diensthond – in de weg gestaan.

Met de 'Wet van de sterkte van de realiteit' bedoelt Frijda: 'de aard en sterkte van emoties worden bepaald door wat er als werkelijk wordt ervaren' (1994: 21). Emoties beperken en kleuren de waarneming en daarmee het vermogen om kosten en baten van handelen te schatten. Hierdoor heeft men de neiging de aandacht te eenzijdig te richten op de baten en daarbij de kosten uit het oog te verliezen. Dit proces is te herkennen in de bekende fixatie op 'het willen pakken' van verdachten, bijvoorbeeld in achtervolgingssituaties. 'Is het 't wild of de jager die de gevaarlijke situatie creëert?', vroeg een leidinggevende zich

in een ander onderzoek af, verwijzend naar de vraag naar de legitimiteit van de afweging om achter een verdacht voertuig aan te blijven jagen ten koste van hoge risico's als verkeersongevallen (Timmer en Niemeijer 1994:125). Voor de hiervoor genoemde emoties zouden ook gevoelens als angst, solidariteit en plichtsbetrachting kunnen worden ingevuld.

Belangrijk voor de analyse van voorvallen en het ontwikkelen van een typologie zijn de psychische processen bij de individuele politieambtenaar in gegeven omstandigheden. Bij planmatige aanhoudingen volgens vaste procedures onder leiding van een meerdere is de kans op verrassingen geringer dan bij ongecoördineerde, spontane acties, waarbij vooraf geen afspraken (kunnen) worden gemaakt. Met behulp van een actieplan kan de invloed van emoties beter binnen de perken worden gehouden. Als de politieambtenaar niet weet wat te doen kan hij soms weinig anders dan terugvallen op oude, maar minder effectieve (symbolische) handelingen.

'In most threatening situations, the officer attempts to maintain his edge by managing his appearance such that others will believe he is ready, if not anxious, for action. The policeman's famous swagger, the loud barking tone of his voice, *the unsnapped holster* [onze cursivering; auteurs] or the hand clasped to his nightstick are all attitudes assumed to convey this impression. Decisiveness is readily apparent in such a posture, although the officer himself may have little, if any, idea of what he is about to do' (Van Maanen 1974, in Lipsky 1980: 123).

Emoties kunnen waarneming en handelen beïnvloeden, waardoor het overzicht wegvalt en communicatie (informatieverwerving en -verwerking), coördinatie en evenwichtige benaderingstechniek en geweldsbeheersing in de verdrukking komen.

Het juridisch kader

Hoofdstuk 2 van de Ambtsinstructie 1994 geeft aan in wat voor omstandigheden en onder welke voorwaarden de politieambtenaar bevoegd is geweld te gebruiken. Voor het laatste deel van de onderzoeksperiode 1978-1992 golden de Politiewet 1957 (art. 33a) en de Ambtsinstructie 1988, waarin de geweldsinstructie werd uitgewerkt. De geweldsinstructie was neergelegd in de Ambtsinstructie 1988 in de Paragraaf 'Geweldgebruik' en onderdelen van de Nota van Toelichting. In dit laatste onderdeel wordt het

begrip geweld gedefinieerd als: 'elke dwangmatige kracht van meer dan geringe betekenis, uitgeoefend op personen of zaken (waaronder dus ook dieren). Onder het aanwenden van geweld verstaat deze instructie mede het dreigen met geweld'.

Hoewel deze twee achtereenvolgende ambtsinstructies qua geweldsinstructie niet fundamenteel verschillen, is die van 1988 hier richtinggevend. Eventuele conclusies met betrekking tot de regelgeving zijn wel geënt op de Ambtsinstructie 1994. Voor een nadere juridische inkadering verwijzen wij naar Hoofdstuk 2, waar de geldende wettelijke voorschriften worden besproken.

Wij beperken ons hier tot het gebruik van door de ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken toegestane vuurwapens, niet bestemd voor het afgeven van automatisch of precisievuur. In de praktijk van de onderzoeksperiode waren dit het FN pistool (tot ongeveer 1983), de Winchester karabijn (tot ongeveer 1988), het Walther P5 pistool en de Heckler & Koch MP5 pistoolmitrailleur (opvolger van de karabijn), alle semi-automatische vuurwapens (zie Hoofdstuk 2). Rijkspolitie, gemeentepolitie en Koninklijke marechaussee hadden elk een andere uitvoering van het pistool FN Browning (zie Hoofdstuk 11).

Dreigen met vuurwapens en fatale afloop

De aanwezigheid van vuurwapens hebben een specifieke invloed op de ontwikkeling van potentieel gewelddadige situaties. Van vuurwapens gaat dreiging uit. Door te dreigen worden slachtoffers gedwongen mee te werken, zodat daders in staat zijn delikten te plegen ten aanzien van slachtoffers die anders te kwetsbaar zouden zijn geweest. Door mee te werken kunnen slachtoffers mogelijk letsel voorkomen. Volgens Reiss en Roth is het gebruik van vuurwapens vooral te herleiden tot het breken van verzet van het slachtoffer dan tot de noodzaak om te doden. Het voorhanden hebben van een vuurwapen draagt meer bij aan de fatale afloop dan de opzet van de dader om te doden (1993:262). De voorafgaande passage geldt mutatis mutandis ook voor de interactie tussen de politie en burger die zich met geweld wil keren tegen zijn aanhouding. Het dreigen dient de verdachte te bewegen zijn verzet op te geven. Wanneer het tot schieten komt is daarop de opzet gericht, niet op het verwonden als zodanig.

De kans op een fatale afloop is bij het gebruik van

vuurwapens over het algemeen vele malen groter dan bij bijvoorbeeld messen of fysiek geweld. Maar dat wil niet zeggen dat het gebruik van vuurwapens steeds tot letsel leidt. Onderzoek naar gewapende overvallen in de Verenigde Staten heeft uitgewezen dat overvallers met een vuurwapen er vaker in slagen hun overval met succes uit te voeren zonder dat het slachtoffer daarbij werd gewond dan overvallers met een mes of een ander wapen (Cook 1991). Het dreigen met een vuurwapen heeft dus tegenstrijdige effecten op de kans op een fatale afloop. Kleck en McElrath (1989) vermelden dat de aanwezigheid van een dodelijk wapen de kans op fysiek geweld (*physical attack*) bij *assaults* doet afnemen, dat de kans op letsel bij de aanwezigheid van een mes groter is bij een vuurwapen, maar dat de kans op fatale afloop bij vuurwapens groter is dan bij messen. Ook het Bureau of Justice Statistics (1986: tabel 12) bericht op grond van de National Crime Survey 1973-1982 dat de kans dat bedreiging escaleert tot een aanval met letsel, veel minder waarschijnlijk was wanneer de aanvalleur gewapend was met een vuurwapen (kans = .14) dan wanneer hij ongewapend was (kans = .30), bewapend met een mes (kans = .25) of met een ander wapen (kans = .45). De kans om als slachtoffer van geweld in het ziekenhuis te belanden was voor het geval van ongewapende daders en voor daders met een vuurwapen gelijk en minder dan het geval van daders met een mes (kans = .10) of met een ander wapen.

Hoewel cijfers over de interactie tussen daders en slachtoffers zich niet rechtstreeks laten vertalen naar de interactie van politie met gewapende verdachten, zou in ieder geval wel de conclusie kunnen worden getrokken dat het dreigen met een vuurwapen effectief kan zijn, ook in termen van het reduceren van geweld maar dat daarentegen het daadwerkelijk gebruik van het vuurwapen de kans op letsel en fatale afloop vergroot. Het is vanuit dit gezichtspunt logisch dat de Nederlandse wetgever het dreigen met het dienstvuurwapen alleen toelaat voor gevallen waarin gericht schieten geoorloofd is.

Vuurwapengebruik in gevaarsituaties

Voor de politieorganisatie als geheel, maar vooral ook voor de opleiding en training van politieambtenaren in geweldsvoorkoming, -beheersing en -gebruik is het goed om empirisch gefundeerde kennis te hebben van de politiepraktijk. In het kader van dit onderzoek

naar politieel vuurwapengebruik gaat het dan specifiek om kennis omtrent het ontstaan en de ontwikkeling van situaties waarin politieambtenaren zich genoopt hebben gevoeld om hun vuurwapen te gebruiken. Daarbij is het vooral belangrijk om casuïstische en dus incidentele kennis te overstijgen. Belangrijk is om, zonder de specifieke kenmerken van een afzonderlijk voorval uit het oog te verliezen, de regelmaat en overeenkomsten tussen voorvallen te ontdekken. Hiermee kunnen wij concepten van (potentiële) gevaarsituaties ontwikkelen, die het mogelijk maken om, wellicht meer dan nu, het ontstaan en de ontwikkeling van die situaties en de gedragsreacties van de verschillende partijen beter te begrijpen en daar beter dan nu op te anticiperen.

Om een valide, werkbare en realistische beschrijving te geven van de meest kenmerkende soorten gevaarsituaties, zetten wij enkele essentiële factoren tegen elkaar af. Eén belangrijke notie ligt aan de nu volgende exercitie ten grondslag. Politieambtenaren beroepen zich, niet geheel ten onrechte, in discussie over de onderhavige problematiek dikwijls op het onvoorspelbare in hun werk: de onberekenbare verdachte, de kleine kans op groot gevaar, dat toch telkens op de loer kan liggen. Ons doel hier is geen ander dan op basis van empirisch onderzoek handreikingen te doen om die onvoorspelbaarheid te reduceren door regelmaat te ontdekken in wat zo onregelmatig lijkt te zijn.

Eén eenvoudige regelmaat kunnen we al afleiden uit de eerder in dit hoofdstuk en in het vorige hoofdstuk gepresenteerde cijfers. De politie schiet dikwijls op rijdende auto's en bereikt daarmee niet vaak haar doel. Verdachten die trachten in een rijdende auto aan hun aanhouding te ontkomen, plegen zich weinig aan te trekken van agenten met hun hand omhoog. In zo'n situatie vóór zo'n auto gaan staan mag dan ook als een tamelijk voorspelbaar risico worden beschouwd. Een vuurwapen biedt weinig bescherming tegen een aanstormende auto en vormt ook geen belemmering voor het doorrijden van de auto. Een politieambtenaar in een dergelijke situatie doet er verstandig aan om een ander middel te verzinnen om het doel (doorgaans: stoppen en aanhouden) te bereiken. Verder is het de vraag of het doel wel is te bereiken met de beschikbare middelen. En tot slot is het de vraag of het doel wel zó belangrijk is, dat daar vergaande risico's (het raken van inzittenden of omstanders) voor moeten worden genomen. Dit lijkt een

open deur, maar in de praktijk blijken deze afwegingen nogal eens niet te worden gemaakt, althans de uitkomst is dikwijls een andere dan wellicht gewenst. De hardnekkige ‘Miami Vice’-idee dat banden van hard wegrijdende auto’s gemakkelijk lek zijn te schieten en dat in dat geval de auto spontaan zou omvallen of stilvallen, heeft weinig met de realiteit te maken.

De nu volgende drie dimensies die in sterke mate bepalen maken of en hoe politieambtenaren een optreden inzetten en doorzetten en welke ontwikkeling zo’n optreden in een gevaarsituatie doormaakt zijn: doel, informatie, escalatie. Beleving is een factor die overal doorheen speelt.

Doel

Belangrijk in politieoptredens is met welk doel de politieambtenaar op een situatie afgaat, hetzij in opdracht, hetzij op eigen initiatief. Het doel kan concreet zijn, bijvoorbeeld een inbreker aanhouden die de politie op heterdaad betrapt. Het doel kan ook vaag zijn. Dat is bijvoorbeeld het geval als de meldkamer aan de politieambtenaar doorgeeft dat omwonenden op zekere plaats een ongebruikelijk geluid hebben gehoord, of dat enkele personen ergens met elkaar op de vuist zijn gegaan, of dat een verwarde man het winkelend publiek lastig valt. In dergelijke gevallen vormt de politieambtenaar zich een beeld van de situatie die hij of zij denkt aan te (kunnen) treffen. Dat beeld wordt ingegeven door eventuele overige informatie die de meldkamer geeft (of juist niet geeft), maar ook door eigen of andermans ervaringen, bijvoorbeeld in de betreffende buurt of op het betreffende tijdstip. Kortom, er is dus een meer of minder vaag doel, dat bovendien kan veranderen naar gelang de situatie die de politie aantreft.

De voornaamste doelen bij politieoptredens zijn de volgende:

- 1 bemiddelen, bijvoorbeeld tussen twee ruziënde echtelieden of burenen;
- 2 openbare orde, er is bijvoorbeeld een vechtpartij tussen twee rivaliserende groepen cafébezoekers;
- 3 aanhouden, bijvoorbeeld de inbreker die op heterdaad wordt betrapt;
- 4 aanhouden van een (vuurwapen)gevaarlijke verdachte, of gevaarlijke of onoverzichtelijke omstandigheden;
- 5 verdedigen, van eigen lijf en/of dat van een collega of van een derde.

Informatie

Naast het doel is er het middel om dat te bereiken. Meer dan dat het middel volgens de wettelijke regels ‘proportioneel’, ‘redelijk’ en ‘gematigd’ moet zijn, weet de politieambtenaar in veel gevallen niet. Soms wel, als er bijvoorbeeld informatie is dat er een (mogelijk) gewelddadige verdachte in het spel is. Dan doet de politieambtenaar er goed aan om zich daar op zijn minst op voor te bereiden. Dat kan door de meldkamer om nadere informatie omtrent die gewelddadigheid te vragen. Ook kan de politieambtenaar zich afvragen of hij of zij er wel verstandig aan doet om alleen of getweeën op de bewuste situatie af te gaan of liever assistentie af te wachten, of mogelijk zelfs optreden uit te stellen en eerst te observeren. Gaat de politieambtenaar er op af, dan is het raadzaam vooraf afspraken te maken over een taakverdeling. Ook dit lijkt een open deur, maar dat is het niet, want het blijft zeer frequent achterwege. Zelfs een gezamenlijke pre-analyse van de gebeurtenissen wordt dikwijls niet gemaakt.

Informatieverstrekking, informatieverwerving, informatieverwerking, informatiegebruik en informatiegebrek. Dat blijken cruciale elementen te zijn in de voorbereiding en ontwikkeling van politieoptredens. Alle vijf elementen zijn van invloed op de voorbereiding en het gedrag van alle partijen in het gebeuren. Dat geldt voor melders, voor de meldkamer van de politie, voor leidinggevende politieambtenaren, voor uitvoerende politieambtenaren en hun collega’s, maar even zo goed ook voor verdachten; en dat dan onderling, over en weer. Spoed lijkt in sommige gevallen belangrijker te zijn geweest (of gemaakt) dan geïnformeerd te zijn. In andere gevallen is het belang van de beschikbare informatie door één van de partijen schromelijk onderschat.

Hoe vitaal informatie kan zijn, illustreren de volgende vier ernstige voorvallen, die slechts een greep zijn uit de vele voorbeelden die het onderzoeksmateriaal bevat.

- 1 Had de commandant ter plaatse bij een gijzeling zijn scherpschutter het commando schieten gegeven, als de meldkamer hem de informatie had doorgegeven dat de gijzelnemer zijn revolver zodanig vast had dat het af zou gaan als zijn spierkracht zou wegvallen? (De gijzelaar kwam ongelukkigerwijze om het leven door een schot van de scherpschutter.)
- 2 Was de politieambtenaar na een inbraakmelding

- direct naar de woning gelopen, als hij had geweten dat daar een zwaargestoorde man binnen was die onmiddellijk met twee gevaarlijksteekwapens naar buiten zou komen? (De man werd doodgeschoten.)
- 3 Had de politieambtenaar de inzittende van een auto als vuurwapengevaarlijke verdachte benaderd, als zij had geweten dat de collega's die de verdachten van een overval volgden, deze waren kwijtgeraakt? (De inzittende werd gedood door een ongewild schot van een ongeoeffend schutter. Hij had niets met de overval van doen.)
- 4 Had de politieambtenaar de bestuurder van een auto in zijn nek geschoten, als hij had geweten dat deze politie-informant geen verdachte was en dat de man naast hem in de auto wel moest worden aangehouden, maar niet vuurwapengevaarlijk was? (Het slachtoffer overleefde het schot).

Escalatie en omstandigheden

Behalve te weinig informatie is er nogal eens te veel escalatie. Dat kan met elkaar te maken hebben, maar dat hoeft niet. De uitgangssituatie en -informatie plus de eventuele escalatie tezamen kunnen een voorval, dat er aanvankelijk redelijk duidelijk en voorspelbaar uitzag, plotseling geheel van karakter doen veranderen. Van rustig tot uiterst gevaarlijk, of andersom en dat laatste is ook niet altijd gemakkelijk.

Escalatie is een bekend verschijnsel. De tamelijk kalme aanhouding van één relschopper kan ontanderen in een massale schermutseling tussen politie en publiek. Op een zomernacht benaderen twee politieambtenaren een ogenschijnlijk onschuldig slapend stel mannen in een vreemd geparkeerde auto zonder eerst informatie in te winnen over de auto. Naderhand blijkt de auto te zijn gestolen en bovendien gesignaleerd te staan voor een gewapende overval diezelfde nacht. Voorafgaand aan de benadering maken de politieambtenaren onderling geen afspraken over de taakverdeling, wie de inzittenden zal aanspreken en wie vuurdekking geeft. Tegen de tijd dat de ene politieambtenaar wapens achterin de auto ontdekt, wordt de ander al onder vuur genomen en rest hen niets dan terugschieten. De verdachte schutter overleeft het niet. De politie heeft meer geluk... Zo kan een opdracht om te gaan bemiddelen in een oogwenk veranderen in een acute noodweer-situatie, of een aanhouding in een openbare-ordeprobleem.

Doel, informatie en escalatie staan in zekere relatie

tot de omstandigheden waarin het optreden plaatsvindt. Daarmee doelen wij niet zozeer alleen op de fysieke omstandigheden (weersgesteldheid, licht, bebouwde omgeving), maar ook op duidelijk bemoeilijkende omstandigheden, zoals omstanders in het schootsveld, onoverzichtelijkheid, gebrek aan materieel en/of assistentie. Zo beïnvloeden de omstandigheden gemakkelijk de gemoedstoestand van de politieambtenaar en zijn of haar beleving en perceptie van de situatie en de ontwikkeling daarin.

Een en ander geldt evenzeer voor de tegenstrever(s) van de politieambtenaar. Het is vervolgens weer de gedragsreactie van de tegenstrever die niet alleen de feitelijke ontwikkeling van een voorval mede bepaalt, maar ook weer de beleving van de politieambtenaar. Enzovoort.

Types vuurwapengebruik

Naar gelang de beschikbare informatie, het gestelde doel en de (de)escalatie kiest de politieambtenaar het passende (gewelds)middel om het optreden tot een goed en behoorlijk einde te brengen. Hoe meer de politieambtenaar in staat is om zich op voldoende en accurate informatie een realistisch doel te stellen en te anticiperen op veranderingen in het proces tot dat doel, des te beter is hij of zij in staat om de proporties in de gaten te houden en te beslissen of en hoe het optreden moet worden doorgezet.

Belangrijk bij de omschrijving van de nu volgende soorten gevaarsituaties is, dat het voorgenomen doel in combinatie met de beschikbare (voor)informatie vooropstaat en dat nieuwe informatie en/of escalatie het aanvankelijke doel op zeker moment kunnen overstijgen, zodanig dat het optreden ingrijpend van karakter verandert. Een aanhouding door een arrestatieteam slaat veel later om in een pure verdedigingssituatie dan een aanhouding door twee reguliere politieambtenaren. Immers, het arrestatieteam kan veel meer voorinformatie verzamelen dan waar toe een politieambtenaar in surveillance-omstandigheden in staat is. Bovendien is ook de slagkracht van een acht man sterk arrestatieteam veel groter dan van een surveillancekoppel kan worden verwacht.

De tien te onderscheiden types gevaarsituaties met politieel vuurwapengebruik zijn als volgt. Bij elk type beschrijven wij minstens een kenmerkend en illustratief voorval. De casus zijn herkenbaar aan: ► en aan de aanduiding met een casusnummer, bijvoor-

beeld *Casus 6.1*, (1992). De weergegeven casus zijn zoveel mogelijk gecontroleerd op juistheid van weergave door de contactpersonen van de betreffende korpsen. De weergegeven casus zijn vervolgens onherkenbaar gemaakt en daardoor niet op plaats of personen te herleiden.

Type gevaarsituatie

-
- 1 zelfverdediging
 - 2 aanhouding
 - 3 spoedaanhouding (vuurwapen)gevaarlijke verdachte
 - 4 planmatige aanhouding (vuurwapen)gevaarlijke verdachte
 - 5 schieten op auto
 - 6 gestoorde
 - 7 openbare orde
 - 8 twist
 - 9 uitzonderlijke ingreep
 - 10 ongeluk
-

Zelfverdediging

De meest voor de hand liggende gevaarsituatie waarin een politieambtenaar het vuurwapen zal gebruiken, lijkt te zijn die waarin hij of zij zichzelf en/of een collega moet verdedigen en/of een derde moet beschermen tegen een aanval. De vraag naar de rechtmatigheid blijft hier onaangeroerd. Het is geen normatief-juridische, maar een beschrijvende categorie. Het gaat om het doel dat de politieambtenaar zich stelt, gezien de beschikbare informatie en de omstandigheden en ontwikkelingen (escalatie) van het moment. In het gangbare spraakgebruik heet deze situatie 'noodweer', naar het artikel van het Wetboek van Strafrecht dat in die omstandigheden de aanwender van geweld niet strafbaar acht (art. 41 Sr).

Wij doelen hier primair op situaties waarin vanaf het begin de noodzaak en het doel van verdediging of bescherming duidelijk was en voorop stond. Daarnaast doelen we op situaties als onder de navolgende categorieën, die onder invloed van nieuwe informatie en/of escalatie wezenlijk van karakter veranderen zodanig dat er duidelijk sprake is van een onontkoombare verdedigingssituatie.

► *Casus 6.1, Politieambtenaar wordt beschoten, collega schiet aanvallers neer (1992)*

Brigadier A en wachtmeeester eerste klasse B doen samen in uniform nachtdienst. Om 03.00 uur zijn zij aan het bureau voor een kop koffie. Er komt dan een telefoontje van een vrouw over problemen met een

groep van ongeveer zes Marokkaanse mannen. Hen is de toegang geweigerd tot het café waar de vrouw werkt. De vrouw voelt zich nu bedreigd door de mannen en vraagt politieassistentie. A en B gaan onmiddellijk te voet ter plaatse. Zij hebben geen pet op.

Bijna bij het betreffende café aangekomen merken A en B een groep mannen op. A en B spreken de groep aan, maar de heren ontkennen betrokken te zijn bij het feit van de melding. Daarop gaan A en B naar het café van de melding. De meldster verklaart dat de bewuste groep een kelner in haar café heeft bedreigd. Op dat moment horen brigadier A en wachtmeeester B een knal. A denkt aan vuurwerk, waarin hij lijkt te worden bevestigd doordat er mensen weggrennen.

De politieambtenaren kijken elkaar aan en gaan onmiddellijk poolshoogte nemen. Brigadier A hoort vervolgens mensen gillen en vier of vijf knallen direct achter elkaar. Hij verlaat dan het idee dat het vuurwerk is, zonder te bedenken wat het wel zou kunnen zijn. Evenmin overlegt hij met wachtmeeester B over wat het zou kunnen zijn of omtrent het verdere optreden en/of de benadering van eventuele verdachte(n). Ter plaatse gekomen, ziet A een man onder een lantaarnpaal staan en hij ziet andere mensen weggrennen. Dan hoort hij weer knallen en ziet een vluchtende man struikelen, maar niet plat neervallen. Het rapport van de rijksrecherche maakt er tot hier nog steeds geen gewag van dat een van de politieambtenaren een vuurwapen heeft gezien.

De plaats van handeling is een parkeerplaats, goed verlicht. Er zijn verscheidene, vermoedelijk zelfs veel omstanders. Het is droog en helder weer, met nagenoeg geen wind. De politieambtenaren bevinden zich in een open ruimte, met geparkeerde auto's, publiek en omringende bebouwing.

Brigadier A benadert de man onder de lantaarnpaal met zijn staaflamp in zijn linker hand en zijn pistool geholsterd. De man onder de lantaarnpaal draait zich om. A hoort knal en voelt een warme gloed in zijn borst. Hij roept naar wachtmeeester B 'hij schiet op me' of 'ik ben geraakt'. A wil dekking zoeken en hoort nog een knal, denkend dat de man weer op hem schiet. Brigadier A ziet dan zijn collega B met zijn pistool in de hand en ziet B op de man onder de lantaarnpaal schieten. Meteen daarna ziet A dat de man onder de lantaarnpaal (naar later blijkt verdachte C) door de knieën gaat. A gaat ervan uit dat verdachte C wachtmeeester B niet heeft gezien.

HOOFDSTUK 6
POLITIEEL
VUURWAPEN-
GEBRUIK NADER
GETYPEERD

Wachtmeester B verklaart naderhand dat hij C voorafgaand aan het daadwerkelijk schieten met een revolver heeft gezien. Hij ziet C vervolgens op zijn collega A schieten en ziet A naar de borst grijpen en wankelen, maar op de been blijven. B vreest dan voor zijn eigen en A's leven.

Verdachte C staat zijdelings naar B toegekeerd, met ongeveer 10 meter tussen hen in. Wachtmeester B schiet dan min of meer instinctief uit schouderhoogte, zonder de richtmiddelen op het vuurwapen te gebruiken. Door zijn 'noodweervuur' wordt naar eigen zeggen verdachte C eerst in zijn arm geraakt, vervolgens in zijn buik en daarna in de enkel. Wachtmeester B verklaart te zijn gestopt met schieten toen hij zag dat C reageerde en zijn bedreiging staakte. B verklaart niet op C te hebben geschoten, toen deze al zat, zoals C zelf beweert. Technisch onderzoek toont aan dat B al zijn zes schoten op dezelfde plaats heeft afgevuurd, allen ook in dezelfde richting. Drie van de zes schoten hebben verdachte C geraakt.

Brigadier A en wachtmeester B werken de gewonde verdachte C samen naar de grond en dan herkent A de man als C. Deze verzet zich tegen het boeien en tijdens deze worsteling geeft A C enkele vuistslagen in de nekstreek. Maar dan voelt A de kracht uit zijn rechterarm teruglopen en ziet hij bloed aan de rechterzijde van zijn borst.

A roept met zijn portofoon om assistentie en ambulances. Hij ziet een zilverkleurig revolver liggen en ziet dan ook nog een jongen op de grond liggen, vermoedelijk dood of gewond. Later blijkt dit het Marokkaanse slachtoffer D te zijn.

Het schot van verdachte C op brigadier A is ter hoogte van zijn rechter tepel zijn borstkas ingegaan. De uitschot-wond is aan de onderkant van het schouderblad, dat geschampt is. Er zijn geen vitale delen geraakt.

Slachtoffer-verdachte C is zwaar gewond geraakt. De geneeskundige verklaring maakt melding van: inschot in de rechter buikwand met een uitschot links ter hoogte van de navel, een schotwond in de linker elleboog (inschot buiten uitschot binnenzijde, lichte verlamming aan hand en vingers) en een inschotwond aan de linker enkel, waarachter de kogel onderhuids is te voelen aan de voorzijde van de enkel. De kogel brak de enkel. C is een bekende van de politie.

Slachtoffer D heeft een schotwond in zijn rug en in een kuit, maar overleeft het avontuur.

Verdachte C verklaart tegenover de rijksrecherche moeilijkheden te hebben gekregen met 'enkele buitenlanders', die ook op hem zouden hebben geschoten. Hij verklaart te hebben gemerkt dat iemand hem van achteren benaderde en dacht dat het 'een buitenlander' was.

C zegt niet in de gaten te hebben dat er politie bij was gekomen. Hij zegt geen uniform te hebben gezien en ook niet met 'politie' te zijn aangeroepen. Hij vindt dat jammer, want hij had waarschijnlijk niet op de politie geschoten, als hij dat had geweten.

C verklaart na twee rake schoten te zijn gaan zitten en zijn wapen te hebben weggegooid en pas daarna in zijn enkel te zijn geschoten. C vindt dat de politie een grote fout heeft gemaakt door hem niet aan te roepen en hij vindt ook dat bij het boeien geen rekening is gehouden met zijn verwondingen.

C is niet kwaad op de politie. Hij heeft begrip voor het politieoptreden op zich en vindt het terecht dat hij gevangen zit vanwege schieten op de politie.

C vindt het onterecht dat de Marokkanen die op hem zouden hebben geschoten zijn vrijgelaten. Dit laatste blijkt niet waar te zijn. Het Marokkaanse slachtoffer D is zwaar gewond opgenomen en aangehouden. D is niet door de rijksrecherche gehoord.

Wat brigadier A en wachtmeester B tijdens hun optreden niet weten, is dat diezelfde avond C woorden heeft gehad met Marokkaan D die zou hebben bedreigd de vriendin en het kind van C iets aan te doen. C is daarop naar huis gegaan om zijn revolver (Rossi type 38 spec, cal 38, 9 mm) te halen om daarna met D te gaan 'praten'. D en zijn maat staan bekend als goede kickboksers. De 'discussie' tussen C en D loopt uit de hand en leidt tot een schietpartij, waarvan niet duidelijk wordt wie er nu eerst heeft geschoten. B is in elk geval geraakt in zijn rug door een cal 38, 9 mm projectiel afkomstig uit de revolver van C. Maar C verklaart naderhand (gezien het technisch onderzoek onheuselijk) te zijn geraakt in de buik door een schot uit een pistool van D, een FN Browning (kaliber 7,65, 4 keer mee geschoten), mogelijk van D. Beide wapens worden later op straat aangetroffen.

De rijksrecherche concludeert dat wachtmeester B terecht heeft geschoten, dat hij meteen is gestopt met schieten toen C was uitgeschakeld en dat C is geraakt door drie politiekogels en niet door een kogel van D. Op 23 november schrijft de hoofdofficier van Justitie aan de procureur-generaal:

‘Ik ben van oordeel dat een dergelijke strafrechtelijke vervolging [302 Sr, feit zware mishandeling; de auteurs] op grond van het gesteld in art. 41 Sr (noodweer) niet geïndiceerd is en wel om de volgende redenen.

Het voorliggende proces-verbaal bevat onder andere de verklaringen van de brigadier A en wachmeester B en van het slachtoffer C

De voornoemde verklaringen komen qua strekking met elkaar overeen. Uit deze verklaringen blijkt dat het slachtoffer C ten tijde van het gebeurde in het bezit was van (een) vuurwapen(s) dat/die voor onmiddellijk gebruik gereed was/waren en dat C ook daadwerkelijk van dit/deze vuurwapen(s) gebruikt maakte tegen personen.

Wachmeester B werd met dit feitelijk gebeuren geconfronteerd, met name op het moment dat C een schot afvuurde op zijn collega A en deze kennelijk trof. Op dat moment is er voor wachmeester B sprake van een beslistmoment dat resulteerde in het vuurwapengebruik door B tegen het slachtoffer C. Ik ben van oordeel dat deze beslissing gerechtvaardigd was en steun vindt in het gestelde in art. 41 Sr. Er was immers sprake van een situatie die onmiddellijk gevaar opleverde voor het leven van A, B, en wellicht dat van vluchtende derden (ogenblikkelijke aanranding etc.). Het gebruik van het vuurwapen door B was – afgezet tegen het door C gebezigde vuurwapengeweld en de situatie ter plaatse (afstand B-C); geen derden; openbare straatverlichting) – gerechtvaardigd (subs).

Een belangrijk verschilpunt in de verklaringen van A, een getuige E en B enerzijds en het slachtoffer C anderzijds is de duur van het vuurwapengebruik door B (proportionaliteit).

C beweert dat door B nog steeds werd geschoten (in linker enkel), nadat C zich reeds ‘had overgegeven’, zijn Colt [revolver, de auteurs] achter zich op de grond had geworpen; op zijn knieën zittend en met de handen op de grond steunden. Deze verklaring vindt geen steun in de verklaringen van A, E en B. (...) Gelet op vorenstaande hecht ik meer waarde aan de verklaringen zoals deze zijn afgelegd door A, E en B en concludeer ik dat het door B gebezigde vuurwapengeweld in verhouding met de feitelijke situatie proportioneel was.’

Op 16 december laat de procureur-generaal weten met de beslissing accoord te gaan.

Aanhouding

Een normale aanhouding (anders dan voor een ernstig misdrijf tevens grove aantasting van de rechtsorde) kan zich onder invloed van (nieuwe) informatie en/of van de sociale en fysieke omstandigheden zodanig ontwikkelen of zodanig op de politieambtenaar overkomen dat hij of zij aanleiding ziet om het vuurwapen te gebruiken, ondanks dat dit volgens de Ambtsinstructie strikt genomen niet is geïndiceerd.

Het doel van een ‘eenvoudige’ aanhouding lijkt meestal duidelijk, maar blijkt soms door ontbrekende of foutieve informatie plotseling sterk in een andere richting te worden bijgesteld. Als de omstandigheden snel sterk veranderen en de politieambtenaar, die hier niet op bedacht is daardoor wordt verrast, kan een situatie ontstaan voor de politieambtenaar, waardoor hij of zij denkt krachtig te moeten interveniëren, bijvoorbeeld door naar het vuurwapen te grijpen.

► Casus 6.2, Aanhouding vluchtende inbrekers bedrijfspand (1992)

Op een nacht dirigeert de meldkamer van de politie twee wachmeesters der rijkspolitie, A en B, naar een warehouse waarvan het (stil?) inbraakalarm afgaat. De wachmeesters gaan samen met de inmiddels ter plaatse gekomen sleutelhouder het pand in. De sleutelhouder schakelt de nachtverlichting in.

Bij inspectie van het winkelpand ontwaren de wachmeesters twee personen met bivakmutsen op die, met buit, juist via een ladder naar het dak klimmen.

Onmiddellijk gaan de wachmeesters naar buiten met als doel de verdachten van inbraak en diefstal bij het verlaten van het dak aan te houden. De wachmeesters vragen de meldkamer om assistentie.

Er is volledig zicht op alle zijden van het pand, dat buitenom verlicht is. Daarnaast brandt de straatverlichting. Eén van wachmeesters, B, ziet de twee verdachten op het dak lopen. Kennelijk hebben zij hun bivakmutsen inmiddels afgedaan. De ene is blond en de ander heeft een donker uiterlijk. Wachmeester B ziet de verdachten van het dak afspringen. Wachmeester B trekt haar pistool uit voorzorg en houdt het in ‘een veilige richting’. Dan roept zij de weglappende verdachten aan: ‘Halt politie, staanblijven of ik schiet!’ Beide verdachten kijken in haar richting, maar lopen door.

‘Vervolgens loste ik een waarschuwingsschot. Ik

zag beide verdachten inhouden en twijfelen en toch weer doorlopen in hun eerder ingegane richting. Wederom riep ik met luide stem dat zij moesten blijven staan en dat ik anders zou schieten. Ook maande ik hen te gaan liggen. Zij bleven echter doorlopen. Wederom loste ik een waarschuwingsschot. Vervolgens zag ik hen verder het Kerkhofpad oprennen. Met mijn pistool in een veilige richting rende ik hen achterna en riep nog enkele malen dat zij moesten blijven staan. Zij renden echter door. Toen zij ongeveer 30 à 40 meter van mij verwijderd waren schoot ik twee maal kort na elkaar gericht op de benen van de verdachte. De aanwezige verlichting was daartoe voldoende en ik wist dat ik veilig kon schieten zonder gevaar voor anderen dan de verdachten. Zij renden verder. Ik zag hen linksaf een pad oprennen (...). Ik rende hen na en bij het pad aangekomen schoot ik nog eenmaal gericht op de benen van de verdachten. Zij waren toen ongeveer 50 meter van mij verwijderd. Dit pad was niet verlicht, maar ik wist dat ik veilig een schot kon afvuren zonder gevaar voor anderen dan de verdachten. Ik besloot terug te gaan, want ik hoorde een auto met hoge snelheid aan komen rijden en vermoedde dat dat de gevraagde assistentie zou zijn.'

Wachtmeester A neemt een ander positie in dan wachtmeester B. Wachtmeester A loopt samen met de sleutelhouder naar een andere kant van het winkelpand. Hij hoort uit de richting waarin zijn collega is gelopen schoten. Kort daarna ziet hij de gevraagde assistentie aan komen rijden. Meteen daarna ziet hij een hem onbekende persoon, geheel in het zwart gekleed, ongeveer 40 meter van hem vandaan, rennen. Wachtmeester A roept deze persoon luid aan met 'Halt politie!' Als deze persoon ongeveer 30 meter bij hem vandaan is, lost wachtmeester A een waarschuwingsschot 'teneinde deze persoon tot stoppen te bewegen en aan te houden. (...) Ik kon niet vaststellen of deze persoon bewapend was.'

Enkele uren later worden de twee ongewapende verdachten aangehouden. Geen van beiden is door het politieel vuurwapengebruik gewond geraakt.

Wachtmeester B heeft twee waarschuwingsschoten afgevuurd en drie gerichte schoten op de benen van de vluchtende verdachten. Wachtmeester A loste één waarschuwingsschot. De rijksrecherche doet geen onderzoek.

De fungerend districtscommandant der rijkspolitie acht de waarschuwingsschoten van wachtmeester B

gerechtvaardigd, maar dat van wachtmeester A niet, evenmin als de gerichte schoten van B. De grond voor deze rechtvaardiging ligt volgens de districtscommandant in het feit dat de wachtmeesters ervan uit konden gaan en ook waren gegaan dat de inbraak in het winkelpand verband hield met een inbraak in een woning en derhalve te zien was als ernstig misdrijf tevens grove aantasting van de rechtsorde. 'Wel kon in alle redelijkheid worden verwacht, dat de twee verdachten gewapend waren, gelet ook op de voorzorg die zij hadden genomen om niet herkend te worden [bivakmutsen; de auteurs].'

De hoofdofficier van Justitie schrijft op 6 augustus aan de districtscommandant onder meer:

'Volgens artikel 3 lid 1 onder b van de Ambtsinstructie voor de politie is het gebruik van een vuurwapen geoorloofd om een persoon aan te houden die zich aan een aanhouding tracht te onttrekken en die wordt verdacht van het plegen van een ernstig misdrijf, dat bovendien moet worden aangemerkt als een grove aantasting van de rechtsorde. Een inbraak in een bedrijfs-/ winkelpand kan, gezien tegen de achtergrond van het gesteld in de toelichting op genoemde Ambtsinstructie, niet als een dergelijk misdrijf worden gekwalificeerd, omdat hierbij hoofdzakelijk materiële belangen worden geschonden. (...)

Anders dan U ben ik van oordeel dat de omstandigheden van dit geval (de eerder gesignaleerde bivakmutsen) geen aanleiding konden geven voor een redelijk vermoeden van het gewapend zijn van de verdachten toen deze zich blootshoofds van het pand verwijderden en de politie ontvluchtten.

Conform artikel 7 van de Ambtsinstructie is het trekken van het vuurwapen of het geven van een waarschuwingsschot slechts geoorloofd in gevallen dat gericht schieten geoorloofd is. Uit het vorenstaande volgt dan ook dat zowel het lossen van de waarschuwingsschoten door B en A en het gericht schieten van B gelet op voornoemde bepalingen uit de Ambtsinstructie niet geoorloofd was. Bovendien heeft het schieten van B onder zodanig omstandigheden plaatsgevonden – over een afstand van circa 30 tot 50 meter op in een donkere omgeving weggrennende personen – dat geen enkele zekerheid bestond over de doeltreffendheid daarvan en voorts in onevenredige mate risico's zijn genomen ten

aanzien van zich mogelijk in de nabije omgeving bevindende personen.

Dat politieambtenaren hun dienstpistool in verband met hun eigen veiligheid bij voorbaat uit voorzorg ter hand nemen in situaties als de onderhavige, waarbij zij verdachten op heterdaad betrappen, acht ik geoorloofd. Toen evenwel bleek dat de verdachten vluchtten en niet voornemens waren zich met vuurwapens tegen de politie te keren, had het dienstpistool weggeborgen dienen te worden; een verdergaand gebruik acht ik derhalve niet geoorloofd.

Ik moge U verzoeken vorenstaande expliciet en in een ernstig onderhoud met de betrokkenen te willen bespreken. Of daarnaast het nemen van disciplinaire maatregelen aangewezen is, laat ik aan U ter beoordeling.'

Spoedaanhouding (vuurwapen)gevaarlijk

Met een spoedaanhouding bedoelen wij een aanhouding die in beginsel geen uitstel verdraagt, dikwijls van verdachten van een overval of een ander ernstig misdrijf. Daarnaast is er informatie dat de verdachte(n) gevaarlijk, meestal vuurwapengevaarlijk, kan (kunnen) zijn. Dit brengt spanning met zich mee. Doorgaans weten de politieambtenaren niet precies wat voor situatie zij zullen aantreffen, of er omstanders zijn, mogelijk gijzelaars en hoe de verdachten zich zullen gedragen, hoever zij zullen gaan om een aanhouding te voorkomen.

Belangrijk bij deze categorie aanhoudingen is, dat meldkamer, publiek en collega's verwachten dat de politieambtenaren met de grootst mogelijke spoed in actie komen en de verdachten aanhouden. Weliswaar zal de meldkamer doorgaans adviseren om kogelwerende vesten om te hangen, maar het is de vraag of die in de surveillanceauto aanwezig zijn en als die er zijn of zij in de haast ook inderdaad worden gebruikt. Een ander belangrijk element is dat het spoedkarakter dikwijls met zich meebrengt dat er niet snel genoeg ervaren leidinggevers beschikbaar zijn die de operatie kunnen coördineren. Een en ander brengt met zich mee dat het doel duidelijker lijkt dan het werkelijk is, de omstandigheden vaak onoverzichtelijk zijn, de informatie summier en verwarrend is en de kans op escalatie groot is.

In enkele voormalige korpsen gemeentepolitie was enigermate in dit soort omstandigheden voorzien en

was op een centraal punt in de stad een gepantserde, onopvallende auto beschikbaar met onder meer een leidinggevende als bemanning. Dit is geen garantie voor een genuanceerde en succesvolle benadering, maar een stap in die richting.

► *Casus 6.3, Spoorwegagent houdt fietsendief aan (1992)*
Beambte A van de spoorwegpolitie, in burger kleding en alleen surveillerend, signaleert in een trein een man wiens opsporing, aanhouding en voorgeleiding is verzocht, op verdenking van diefstal van een fiets in vereniging gepleegd. De man is een bekende geweldpleger, vluchtgevaarlijk en mogelijk in het bezit van een vuurwapen. Na het uitstappen volgt de politieambtenaar de man tot deze ergens gaat zitten. Dan richt de spoorwegagent een telefonisch verzoek aan de plaatselijke politie om assistentie bij de aanhouding van de verdachte. De plaatselijke politie blijft daar nauwelijks tijd voor te hebben. Dan ziet de spoorwegagent een geüniformeerde inspecteur van de plaatselijke politie lopen. Hij verzoekt de inspecteur hem te helpen bij de aanhouding. Samen lopen zij naar de verdachte en zien dat deze juist rechts voor in een taxi is gestapt. Het portier is dicht.

'Ik heb vervolgens mijn, van dienstwege verstrekt, pistool ter hand genomen en deze voor mijn lichaam, naar beneden gericht. Het wapen was dus gericht op de chassisgedeelte van de taxi op zo'n twintig centimeter links naast de verdachte. Ik trok mijn wapen omdat ik de handen van de verdachte niet kon zien en de mogelijkheid bestond dat hij een vuurwapen in zijn hand had. Ik zei tegen de verdachte: "Politie! Kom uit die auto." Ik zag vervolgens dat de verdachte het rechter voorportier, aan de binnenzijde ontgrendelde. Op dat moment zag ik beide handen van de verdachte. Ik zag dat hij geen vuurwapen in zijn handen had. Vervolgens heb ik mijn dienstvuurwapen geborgen (...).'

De spoorwegagent heeft de verdachte gefouilleerd en geboeid overgebracht naar het dichtstbijzijnde bureau van de plaatselijke politie.

De districtscommandant van de rijkspolitie te Utrecht was destijds toezichthouder voor de Spoorwegpolitie. Deze deed daarom de beoordeling van geweldsgebruik door beambten van de Spoorwegpolitie. In een advies aan de districtscommandant schrijft de directeur van de NS Bedrijfsbeveiliging, waartoe de Spoorwegpolitie behoort, reagerend op de vermeen-

de vuurwapengevaarlijkheid van de verdachte op 30 november:

- ‘Tevens wist hij [de spoorwegagent; de auteurs] dat de man in het bezit kon zijn van een vuurwapen. Niet bekend was dat deze man het vuurwapen tegen personen zou gebruiken. (...) Ik ben van mening dat A niet op deze wijze had moeten optreden omdat
- hij niet redelijkerwijs kon aannemen dat de verdachte een voor onmiddellijk gebruik gereed zijnd vuurwapen bij zich had en dit tegen personen zou gebruiken;
 - het gepleegde strafbare feit geen ernstig misdrijf was en als zodanig niet is aangemerkt als grove aantasting van de rechtsorde;
 - de identiteit van de verdacht bekend was;
 - uitstel van aanhouding geen onaanvaardbaar te achten gevaar voor de rechtsorde was;
 - hij zich niet in een noodweer situatie bevond.

Gezien het vorenstaande ben ik van mening dat A in eerste instantie het mogelijke vertrek van de gezochte man aan de meldkamer van de [plaatselijke politie] had moeten doorgeven.

Als tweede mogelijkheid had A deze zaak kunnen overdragen aan de aanwezige inspecteur van de gemeentepolitie Z. Door zelf het initiatief te nemen heeft A zich onnodig in een ongewenste situatie begeven. A zal disciplinair worden gecorrigeerd en instructief worden onderhouden.’

In een concept van deze brief van 23 oktober schrijft een leidinggevende van de spoorwegpolitie dat hij de spoorwegagent heeft gevraagd of deze geen portofoon bij zich had, zodat hij assistentie had kunnen vragen. De spoorwegagent kan zich niet herinneren of hij wel een portofoon bij zich had. De leidinggevende concludeert van niet, omdat de man de plaatselijke politie is gaan bellen. ‘Het feit dat A alleen op surveillance was, is een reden te meer om een portofoon mee te nemen.’

De districtscommandant der rijkspolitie volgt de directeur Bedrijfsbeveiliging in zijn negatieve beoordeling (17 december). Op het parket van de betreffende hoofdofficier van Justitie blijkt de zaak desgevraagd niet bekend te zijn.

Planmatige aanhouding (vuurwapen)gevaarlijk

De planmatige aanhouding van mogelijk vuurwapengevaarlijke verdachten is niet voorbehouden aan de arrestatieteams. In de inzetcriteria voor arrestatie-

teams worden harde eisen gesteld aan de aanwijzingen voor (1) vuurwapenbezit van de verdachte(n) én (2) de kans dat er vuurwapens tegen de politie kunnen worden gebruikt.

Met een planmatige aanhouding wordt geprobeerd de meeste onvoorspelbare elementen van de spoed-aanhouding onder controle te krijgen. Of dat kan en lukt hangt onder meer af van de tijd die beschikbaar is. Heeft de aanhouding een duidelijk spoedeisend karakter, dan kan misschien op een aantal punten geen informatie meer worden ingewonnen en moet naar bevind van zaken worden gehandeld. Als het arrestatieteam niet kan of mag worden ingeschakeld wordt mogelijk getracht die specifieke vaardigheden te compenseren met meer leidinggevenden ter plaatse, relatief veel politieambtenaren en beschermend materieel.

Een voorbeeld van een planmatige aanhouding uit te voeren door de surveillancedienst is de Benaderingstechniek Gevaarlijke Verdachten (BTGV), ontwikkeld voor aanhoudingen van verdachten in auto's. Deze worden onder dreiging van vuurwapens met de megafoon op de surveillanceauto ‘uit de auto gepraat’.

Een voorbeeld van een planmatige aanhouding door het arrestatieteam is de inval in een woning om vijf uur in de ochtend. Vooraf zijn buurt en woning voorverkend. Er zijn plattegronden van de omgeving en van de woning zelf bestudeerd en mogelijk is door middel van observatie en/of telefoontaps informatie verworven omtrent de andere aanwezigen in het pand en dergelijke. Men gaat met een man of zes de woning binnen, terwijl enkele anderen deze op mogelijke vluchtwegen beveiligen.

► *Casus 6.4, Arrestatieteam raakt in vuurgevecht met drie verdachten in een auto (1992)*

Een man doet aangifte van ontvoering. Drie mannen hebben hem ontvoerd, mishandeld en bedreigd met een handvuurwapen en een riotgun. De ontvoering vindt plaats in het crimineel circuit en heeft te maken met onenigheid over drugs en geld. Er zijn getuigen van de ontvoering. De aangever is ‘s nachts bij zijn woning afgezet met de mededeling dat men diezelfde dag omstreeks 11.00 uur bij hem terug zal komen om geld te incasseren. Van een van de daders weet de aangever de naam: de als vuurwapengevaarlijk bekend staande A. In overleg met de hoofdofficier van

Justitie wordt direct besloten om een arrestatieteam in te zetten.

Om 10.00 uur die ochtend volgt de briefing in voorbereiding op de aanhouding. De AT'ers krijgen een kopie van een foto van één van de verdachten te zien, namelijk van eerder genoemde verdachte A. Normaal gesproken opereert het AT met een sectie van zes leden, nu worden er tien ingezet, omdat er sprake is van de aanhouding van mogelijk zes verdachten.

Het AT vertrekt met tien man, onder wie de commandant, in drie onopvallende auto's naar de woning van de aangever. Daar zouden de ontvoerders terugkeren. De AT'ers zijn in burger gekleed en niet als politie te herkennen. Dan komt er het portofoonbericht van de plaatselijke politie dat er een grote Mercedes-Benz is gesignaleerd met twee mannen die vermoedelijk iets met de zaak van doen hebben. Deze auto wordt door een van de AT-auto's gevolgd. De verdachte auto stopt voor de woning van de vriendin van verdachte A. Plaatselijke politiemensen geven per portofoon aan het AT door dat een van de inzittenden A zou zijn en dat hij links achterin de Mercedes zit. Met een koppelmaat maakt AT'er X de afspraak dat hij A zal aanhouden en de collega de bestuurder van de Mercedes. De commandant van het AT geeft opdracht de formatie voor een zogeheten 'autoprocedure' te vormen. De AT'er Z zit in de voorste AT-auto (de stopauto), X in de aanhoudauto daarachter en Y en W in de beveiligingsauto in de staart van de stoet. Dan volgt het commando om de daadwerkelijke aanhoudingsactie te starten. De stopauto manoeuvreert zich voor de auto met de verdachten.

In een smalle eenrichtingsstraat in een woonbuurt doet het AT-koppel in de stopauto de stopplank achterin de auto aan en stopt abrupt om de verdachten tot stoppen te dwingen. Volgens de verklaringen achteraf van de AT'ers in de stopauto sluit de aanhoudauto, die direct achter de verdachte auto rijdt, gedurende de procedure niet dicht genoeg tegen de verdachte auto aan. Daardoor is de afstand tussen de Mercedes en de aanhoudauto groter dan eigenlijk de bedoeling is. De AT'ers van de aanhoudauto rennen onmiddellijk na het stopzetten van de Mercedes met getrokken pistolen naar de verdachte auto, met daarin de drie verdachten van een ontvoering en een *ripdeal*.

AT'er X rent naar de linker achterdeur met daarachter de verdachte A, trekt deze open en roept

'politie!'. Vervolgens wil X zijn pistool op A richten. Het toerental van de motor van de Mercedes wordt plotseling opgevoerd. Verdachte A kijkt naar AT'er X en houdt in zijn handen een groot formaat vuurwapen. De loop van het vuurwapen wijst in de richting van X. In een reflex gooit X het portier dicht. Hij hoort een knal en ziet dat de ruit van de achterdeur breekt. X concludeert dat er op hem wordt geschoten. X lost daarop vier schoten op het achterportier. Tijdens het schieten loopt hij achterwaarts op zoek naar dekking. Een van de twee andere verdachten opent vervolgens ook het vuur op de politie.

Er volgt een vuurgevecht tussen vier leden van het arrestatieteam en twee verdachten in de Mercedes. Daarnaast probeert de bestuurder van de verdachte auto de hele tijd de ruimte tussen zijn auto en de auto's van het arrestatieteam te vergroten, vermoedelijk in een poging om weg te komen en het arrestatieteam te intimideren. De ruimte tussen de AT-auto's was, zoals gezegd, te groot en de verdachte probeert hier munt uit te slaan. Hij rijdt met gierende banden naar voren en botst tegen de stopauto. Daarna rijdt hij achterwaarts tegen de aanhoudingsauto en herhaalt dat verschillende malen, hetgeen voor het arrestatieteam tevens een ernstige bedreiging vormt.

Na 19 gerichte schoten van de politie en zes van de verdachten geven dezen zich gewonnen. De 19 politeschoten hebben bij twee van de drie verdachten verwondingen veroorzaakt en daarnaast veel schade aan de verdachte auto. Verdachte A heeft twee schot-

HOOFDSTUK 6
POLITIEEL
VUURWAPEN-
GEBRUIK NADER
GETYPEERD

Arrestatieteam houdt vuurwapengevaarlijke verdachten aan. Oefening auto-procedure.

wonden aan een been, een schampschot op zijn borst, een schampschot aan zijn achterhoofd en twee schampschoten aan een bil. Verdachte B heeft een schotwond aan zijn hoofd, waardoor hij een schedelbreuk heeft opgelopen. Hij heeft mogelijk daardoor spreekstoornissen. Een van de politieschoten heeft een gat in een ruit van een nabij liggende woning veroorzaakt.

In een resumé bij het proces-verbaal concluderen de rijksrechercheurs onder meer:

‘Alhoewel dat wordt tegengesproken door D en zijn partners lijkt het ons toe dat de politiemensen wel luidkeels hebben geroepen dat zij van de politie waren, temeer omdat dat een gebruikelijke gang van zaken is. De [politie]mensen hielden zich op in de directe nabijheid van de woning van de aangever waar de verdachten terug zouden komen. Zij waren in burger gekleed om niet op te vallen en de verdachten te traceren. Zij gingen tot de actie over toen de verdachten langzaam rijdend voor de woning van de aangever kwamen. (...)’

Samenvattend kan worden gesteld dat [het arrestatieteam] op de gebruikelijke wijze is opgetreden. Ons inziens is er in een noodweersituatie geschoten en zijn er geen reële aanwijzingen die kunnen duiden op onrechtmatig gebruik van het dienstvuurwapen. (...)’

Teneinde toch zoveel mogelijk te voorkomen dat door arrestatieteams aan te houden verdachten zich beroepen op het feit dat zij niet wisten dat zij door politieambtenaren werden benaderd en als aanvulling op veiligheidsaspecten ten aanzien van politieambtenaren is [het arrestatieteam] (...) gebruik gaan maken van donkerblauwe caps met het opschrift ‘Politie’ waarbij mogelijk ook nog blauwe jacks gedragen gaan worden. Deze kleding kan dan als een soort uniform worden gezien en snel voor een actie aangetrokken.

Gezien het feit dat twee van de drie verdachten vuurwapens bij zich hadden, kan worden gesteld dat de inzet van een AT gelegaliseerd was.’

Op 7 januari van het volgende jaar schrijft de hoofdofficier van Justitie aan de procureur-generaal:

‘[Het arrestatieteam] treedt op als AT. De procedure inzet AT is gevolgd. Bij de daadwerkelijke aanhouding is de standaardprocedure gevolgd. De procedure houdt met name in dat duidelijk wordt gemaakt dat er sprake is van politieoptreden. Op grond

van het onderzoek van de rijksrecherche kan daarover naar mijn mening geen misverstand bestaan. Vele getuigen die aangeven dat meermalen en op verschillende manieren luid en duidelijk is aangegeven dat het ging om optreden van de politie. Verdachten zijn als leugenachtig geëcarteerd. Inzet en optreden [arrestatieteam] correct.

Dat er geschoten is door de aan te houden personen staat vast. Dat er in die omstandigheden door de politie mag worden terug geschoten is evenmin aan twijfel onderhevig. Er wordt eerst door de verdachten geschoten en daarna wordt terug geschoten. Voorts is er tijdens de gehele aanhoudingsactie waarin nog meerdere malen duidelijk werd aangegeven dat het om een politieactie ging door de aan te houden personen teruggeschoten. Het vuurwapengebruik wordt gerechtvaardigd omdat er duidelijk sprake was van een noodweersituatie. In beginsel zullen de verdachten strafrechtelijk worden vervolgd.’

Op 18 januari laat de procureur-generaal weten accoord te gaan met het voorgenomen besluit van de hoofdofficier van Justitie om de politiemensen niet en de aangehouden verdachten wel te vervolgen. In september 1992 worden de drie verdachten veroordeeld tot gevangenisstraffen van 3,5, 3,5 en twee jaar.

Schieten op rijdende verdachte

In de Ambtsinstructie 1988 was een passage gewijd aan het gebruik van vuurwapens tegen auto's. Deze passage behelst weinig minder dan een negatief advies. De kans dat het gestelde doel wordt bereikt is gering. De kans dat inzittenden en eventuele passanten worden geraakt door verdwaalde of gericoocheerde (terug- of afketsende) kogels is aanzienlijk. Daarnaast is het veelal raadzamer om niet voor een auto van wegvlochtende verdachten te gaan staan, dan hoeft er ook niet uit ‘noodweer’ op te worden geschoten. Toch wordt er blijkens de cijfers veel op auto's geschoten. Dit lijkt veel te maken te hebben met onmacht en frustratie van de betreffende politieambtenaren, die het moeilijk kunnen verkroppen dat verdachten ontkomen en dat zijzelf of collega's in gevaar worden gebracht door roekeloos of zelfs misdadig weggedrag. Dit is de belangrijkste reden om deze categorie in de typologie op te nemen.

Het doel van het schieten is dikwijls onduidelijk, is het ter aanhouding of uit zelfverdediging? Daarnaast

zijn de informatieprocessen bij escalerende voorvallen vaak onduidelijk en multi-interpretabel. Aan coördinatie ontbreekt het dikwijls, zo achtervolgende politieambtenaren zich al laten coördineren.

► *Casus 6.5, Politieambtenaar schiet achtervolgde auto vanaf wegblokkade achterna (1992)*

Op een zonnige nazomermiddag krijgen een hoofdagent en een aspirant van gemeentepolitie van de meldkamer de opdracht om op een bepaald wegvak een zeer snel rijdende auto tot stoppen te brengen waar de rijkspolitie al enige tijd achteraan zit. De inzittenden worden verdacht van diefstal van de auto. De agenten zijn in uniform gekleed en rijden in een opvallende surveillanceauto.

De hoofdagent plaatst de dienstauto, gezien vanuit de rijrichting van de verdachte auto, dwars over de rechter rijbaan. De blauwe zwaailichten zijn aan. Vervolgens stopt hij een naderende auto en sommeert de bestuurder zijn auto op de linker rijstrook te plaatsen. Aarzelend voldoet de bestuurder aan het 'bevel' en zoekt een veilige plek. Tezamen blokkeren de twee auto's nu de gehele rijbaan, maar niet de aan beide zijden naast de rijbaan gelegen berm en fietspaden. Eén en ander is nog net binnen de bebouwde kom van een dorp. De hoofdagent geeft de situatie door aan de meldkamer. Kort daarop horen de agenten een "heftig motorgeluid snel dichterbij komen.

'De verdachte auto komt met hoge snelheid naderbij. De hoofdagent staat achter de surveillanceauto en geeft de bestuurder van de naderende verdachte auto een stopteken. "Op het moment dat ik mijn arm omhoog had geheven, zag en hoorde ik aan de beweging en het motorgeluid van de Ford Escort, dat deze zijn snelheid niet verlaagde. Ik zag dat de Ford Escort met onverminderde snelheid in onze richting en recht op ons af reed.

Ik, eerste verbalisant, realiseerde mij op dat moment dat de bestuurder van de Ford Escort kennelijk niet van plan was om zijn voertuig tot stilstand te brengen en mogelijk van plan was om ons en of het politievoertuig te rammen.

Ik (...) pakte op dat moment mijn vuurwapen en richtte dat op de Ford Escort met de bedoeling daarmee de bestuurder van de Ford Escort, middels dreiging met het vuurwapen, te dwingen zijn voertuig tot stilstand te brengen en om te voorkomen dat hij ons en of het dienstvoertuig, zou rammen. Ik zag geen

kans om dit doel op enig ander wijze te bereiken. (...)'

De verdachte auto komt met een geschatte snelheid van ongeveer 100 km/u op de wegversperring afrijden. Op dat moment staat de hoofdagent nog steeds achter de dienstauto, ter hoogte van het linker voor spatbord. De aspirant agent loopt op het fietspad ter rechterzijde van de rijbaan. Als de verdachte auto de wegversperring tot op zo'n 10 meter is genaderd, schiet de hoofdagent op de auto. Hij richt daarbij laag op de auto. Het is niet duidelijk of hij de auto raakt. In elk geval heeft het schot geen effect en de auto raast met onverminderde snelheid voorbij. De aspirant-agent, die op het fietspad loopt, moet opzij springen om niet te worden aangerezen. De verdachte auto wordt onmiddellijk gevolgd door een grijze auto, kennelijk een opvallende surveillance-auto van de rijkspolitie. De beide agenten zetten vervolgens ook de achtervolging in. Enkele honderden meters verder blijken ze die alweer te kunnen staken, want de verdachte auto heeft, midden in het dorp, een aanrijding gehad met een toevallig passerende auto. Daar zit een politieman in burger op de bestuurder. De beide agenten helpen deze collega met het boeien van de verdachte. De achtervolging van de tweede inzittende van de auto zetten zij vervolgens te voet in. Geen rijksrecherche-onderzoek.

Op 14 oktober bericht de waarnemend hoofdcommissaris dat het vuurwapengebruik volgens haar een geval betreft 'van noodweer als omschreven in artikel 41 1 lid van het Wetboek van Strafrecht.' Op 29 oktober reageert de hoofdofficier van Justitie hierop:

'Naar aanleiding van bovenvermelde melding geweldsgebruik, deel ik u mede mij vooralsnog in uw visie niet te kunnen vinden. Er was geen sprake van aanhouding van een vuurwapengevaarlijk persoon of iemand die verdacht werd van een zeer ernstig misdrijf. Indien dan een roadblock opgezet wordt, is bijna te voorzien dat een noodweersituatie ontstaat met alle gevaren van dien. Schieten op deze rijdende auto is heel gevaarlijk, niet alleen voor de chauffeur van de auto, maar ook voor de aspirant [naam], die nabij de schutter aanwezig was. Verder vraag ik mij af of een burger gesommeerd kon worden aan een roadblock mee te doen, te meer daar de aanleiding omstreden is? Misschien kunnen wij over het bovenstaande spoedig eens van de gedachten wisselen (...). Vele groeten, de hoofdofficier van justitie.'

► *Casus 6.6, Na wilde achtervolging en schietpartij ont-
komen verdachten met gestolen auto (1992)*

De meldkamer van de politie ontvangt een melding van een persoon wiens auto, een Nissan Patrol (terreinauto) op dat moment wordt gestolen. De dieven rijden ermee weg. De eigenaar geeft het kenteken door. Twee geüniformeerde politieambtenaren die surveilleren in een opvallende dienstauto ontvangen de melding en rijden naar de weg waar de gestolen auto vermoedelijk langs zal komen. De twee hoofdagenten van gemeentepolitie schrijven in hun rapportage:

‘Rijdende op de rijksweg A ter hoogte van de afslag B; in de gemeente C zagen wij rapporteurs een auto rijden in de richting D. Wij zagen dat deze auto bij de eerste verkeerslichten in de gemeente C komende vanuit de richting E door het rode licht reed. Tevens zagen wij dat deze auto bij de daaropvolgende verkeerslichten wederom door het rode licht reed. Wij zijn deze auto verder gevolgd en zijn dit voertuig genaderd tot een afstand van ongeveer 200 meter. Op dat moment zagen wij, dat het een groot type personenauto betrof. Wij zagen ook dat de auto licht van kleur was.

Ter hoogte van het pompstation F zagen wij dat de auto het terrein van het pompstation opreed. Wij zagen dat de bestuurder de auto tot stilstand bracht naast een van de daar aanwezige benzinepompen. Tevens zagen wij dat het gehele terrein van het pompstation goed verlicht was.

Wij zijn achter de witte auto het terrein van het pompstation opgereden. Wij brachten ons voertuig tot stilstand op ongeveer 50 meter achter voornoemd voertuig. Wij zagen dat het voertuig was gekentekend [...], merk Nissan Patrol, zijnde een zware terreinwagen.

Ik, eerste rapporteur, zag dat de bestuurder in de linkerbuitenspiegel in onze richting keek. Ik, eerste rapporteur kon de identiteit van de bestuurder niet noch een goed bruikbaar signalement opnemen. Wij besloten om ter plaatse niet tot de aanhouding over te gaan en eerst de komst van de inmiddels gewaarschuwde collega's vanuit de regio af te wachten. De bestuurder van de Nissan Patrol is hierop weggereden in de richting D. Wij zijn de Nissan Patrol verder gevolgd in de richting van de Gemeente D. Tijdens het volgen van de Nissan Patrol hebben wij steeds middels onze mobilfoon contact onderhou-

den met de meldkamer van de gemeentepolitie te E. De meldkamerfunctionaris gaf onze berichten weer door aan de meldkamer van de gemeentepolitie D.

De Nissan Patrol reed de bebouwde kom van D in en reed de wijk G in. Nadat wij de auto over diverse wegen in de gemeente Breda zijn gevolgd, kwamen wij omstreeks 04.52 aan op de kruising Rlaan-Mpark. Wij zagen dat de auto vanaf de Rlaan rechtsaf het Mpark in reed. Op dat moment is de auto enkele seconden voor ons uit het zicht verdwenen. Wij zijn de Nissan Patrol achterna gereden het Mpark in.

Hierop zagen wij dat de voornoemde Nissan Patrol stilstond midden op de rijbaan van het Mpark op een afstand van ongeveer 50 meter van het kruisingsvlak met de Rlaan. Wij brachten ons voertuig tot stilstand op ongeveer 30 tot 40 meter achter deze auto.

Wij zagen dat de achteruitrijlichten van de Nissan begonnen te branden en dat de Nissan kennelijk opzettelijk met hoge snelheid achteruit reed. Wij zagen dat de Nissan met de linkerachterzijde tegen de rechtervoorzijde van ons voertuig reed. Wij voelden daarbij een hevige klap.

Ik, tweede rapporteur, zag dat het linkerachterwiel van de Nissan via het rechter-voorspatscherm over het rechter-voorwiel van ons voertuig reed, waardoor de achterzijde van de Nissan omhoog werd gebracht en in de richting van de voorruit van ons voertuig kwam.

Wij voelden dat de Nissan door bleef rijden, waardoor ons voertuig naar de linkerzijde van de weg werd geschoven. Door de bovenstaande manoeuvre van de Nissan, waren wij bang dat de Nissan ons in de auto zou verpletteren. Hierdoor werden wij ernstig in ons leven bedreigd.’

‘Hierna is de Nissan Patrol weer naar voren gereden en is deze op een afstand van ongeveer 5 meter voor ons voertuig blijven staan. Ik, eerste rapporteur ben uit ons voertuig gestapt en heb mijn dienstpistool getrokken. Wij hoorden dat de motor van de Nissan meer toeren ging maken, kennelijk gaf de bestuurder gas om weer te gaan rijden. Ik, eerste rapporteur, vermoedde dat de bestuurder opnieuw achteruit zou gaan rijden teneinde ons nogmaals aan te rijden. Ik zag dat mijn collega nog steeds in ons dienstvoertuig zat op de bijrijdersplaats. Daar-

om heb ik, eerste rapporteur, ter afwending van onmiddellijk dreigend levensgevaar, twee patronen op de Nissan afgevuurd. Ik richtte daarbij op de band van het linkerachterwiel. Door het onmiddellijk dreigend levensgevaar was het voor mij niet mogelijk vooraf een waarschuwingsschot af te geven. Derhalve loste ik, eerste rapporteur twee schoten onmiddellijk na elkaar teneinde het onmiddellijk dreigend levensgevaar af te wenden.

Ik, tweede rapporteur ben hierop eveneens uit het dienstvoertuig gestapt en heb eveneens mijn dienstpistool getrokken. Hierna zagen wij dat de Nissan Patrol van ons weg reed. Wij voelden ons ernstig naar het leven bedreigd doordat de bestuurder van de Nissan Patrol op ons was ingereden. Omdat het verder rijden van de verdachte een onaanvaardbaar risico voor de rechtsorde met zich mee bracht voor de ter plaatse komende collega's van de Gemeentepolitie D, heb ik, eerste rapporteur, ter aanhouding van de verdachte 6 patronen afgevuurd op de Nissan. Ik richtte hierbij wederom op de achterwielen van de Nissan.

Ik, tweede rapporteur, vuurde eveneens om vorenoemde reden ter aanhouding van de verdachte 2 patronen af op de Nissan.'

“Wij, rapporteurs vonden het proportioneel beter verantwoord, om meerdere patronen op de wielen van de Nissan af te vuren, dan om 1 gericht schot af te geven op de verdachte. Wij hebben ons dienstpistool respectievelijk herladen, ontspannen en geborgen waarna wij weer in ons dienstvoertuig zijn gestapt. Ondanks de pogingen met voornoemde middelen is het ons niet gelukt de verdachte aan te houden. Wij zijn in de richting gereden waarin de Nissan was weggereden. Wij hebben de Nissan echter niet meer aangetroffen. Het onderzoek is ter plaatse overgenomen door de Gemeentepolitie D, waarna wij in ons dienstvoertuig zijn gereden naar het Hoofdbureau van de Gemeentepolitie D.'

'Aldaar [hoofdbureau van de gemeentepolitie D; de auteurs] werden wij opgevangen door de dienstdoend brigadier/wachtcommandant X. Door ons, verbalisanten, werd aan het bureau van politie te D aan deze brigadier/wachtcommandant onmiddellijk gemeld dat er in de gemeente D een opzettelijke aanrijding op ons dienstvoertuig had plaatsgevonden, waarbij door ons verbalisanten met ons dienstpistool was geschoten.'

De commissaris van politie toegevoegd aan de procureur-generaal (verder 'commissaris toegevoegd') schrijft in zijn advies aan de hoofdofficier van Justitie:

'In het onderhavige geval werd door de agent Y in totaal 8 maal en door de agent Z 2 maal gericht geschoten op de achterwielen van het betreffende voertuig. Gelet op de omstandigheden van dit geval werd het vuurwapengebruik in eerste instantie aangewend ter afwending van onmiddellijk dreigend levensgevaar van beide rapporteurs. Dit betreft de eerste 2 schoten van rapporteur J. Daarna werd door Y 6 maal en door Z. 2 maal geschoten ter aanhouding van een persoon die zich aan zijn aanhouding trachtte te onttrekken en die werd verdacht van het plegen van een ernstig misdrijf dat tevens moet worden aangemerkt als een grove aantasting van de rechtsorde.

Ik merk overigens op dat beide rapporteurs de mogelijkheid hebben gehad om de verdachte aan te houden op het moment dat deze het terrein van een pompstation opreed. Er werd besloten om niet op te treden en niet tot aanhouding over te gaan om de komst van andere politieambtenaren af te wachten. Het bevreemdt mij enigszins dat op het moment dat het verdachte voertuig weer aan het verkeer ging deelnemen men er blijkbaar wel voor koos om de verdachte tot stoppen te bewegen. Dit ondanks de omstandigheid dat de gevraagde assistentie nog niet was gearriveerd. Het lijkt mij dat het OM in kennis moet worden gesteld van de daadwerkelijke overwegingen die hebben geleid tot het niet optreden ter plaatse.'

De hoofdofficier van Justitie voegt hieraan toe:

'Ik ben van mening dat deze vraag [van de commissaris toegevoegd; de auteurs] tijdens het nog te houden evaluatiegesprek tussen korpsleiding en rapporteurs naar aanleiding van de schietpartij aan de rapporteurs gesteld zou kunnen worden.'

De hoofdofficier van Justitie acht het optreden kennelijk rechtmatig en stelt geen vervolging in.

Optreden tegen gestoorde(n)

Weinig is voor politieambtenaren zo moeilijk als om te gaan met mensen met onvoorspelbaar gedrag. Doorgaans gaat het hier om personen die onder invloed zijn van drank of narcotica, geestelijk gestoord zijn of last hebben van een combinatie daarvan. Hun

stemmingen en gedragingen kunnen plotseling omslaan van ingetogen en ogenschijnlijk rustig gedrag in buitengewoon agressief en onberekenbaar en onbetrouwbaar. Daar komt bij dat gestoorden vaak erg fel reageren alleen al bij het zien van politie. Niet alleen is het lastig om in dit soort situaties een doel te bepalen en daarover afspraken te maken, ook is de voorinformatie vaak ontoereikend en veranderen de omstandigheden voortdurend. Dit is een in omvang betrekkelijk kleine, maar emotioneel en operationeel lastige categorie.

► *Casus 6.7, Dolle man met schoffel wordt in been geschoten (1992)*

Een asielzoeker ontvangt slecht nieuws over zijn familie. Hij zet het op een drinken en loopt luidruchtig over straat. Hij richt met een schoffel verscheidene vernielingen aan. Bij de meldkamer van de politie komen daarover diverse meldingen binnen. Het is tussen 21.00 en 22.00 uur, op een avond in mei.

Drie politieambtenaren surveilleren in een dienstauto. Twee van hen, hoofdagenten A en B, zijn in uniform gekleed. Politieambtenaar C is in burgerkleding. De meldkamer geeft per mobilfoon het bericht door dat in plaats X een buitenlands persoon vernielingen aanricht in een postkantoor en postbureau van de rijkspolitie. Even later volgt het bericht dat de verdachte ook in een woning zou zijn binnengedrongen. Dit is evenwel niet juist, de bedoelde informatie is vertekend overgekomen.

De genoemde drie politieambtenaren gaan met spoed ter plaatse. Onderweg bespreken zij een te volgen strategie. Maar omdat zij te weinig informatie hebben over de aan te treffen situatie, komen zij niet tot een afgerond benaderingsplan.

Aangekomen bij de woning waar de verdachte zou zijn binnengedrongen, blijkt deze weer terug te zijn gegaan naar het postkantoor. Agent C loopt erheen met een staaflantaarn. Hoofdagenten B en A rijden erheen met de dienstauto. Ter plaatse aangekomen pakt A twee lange wapenstokken uit de dienstauto.

De verdachte bevindt zich nabij het postbureau van de rijkspolitie en maakt wilde bewegingen met een lang voorwerp. Hij vernielt een ruit van het politiebureau. Vervolgens loopt hij zwaaiend met de schoffel op de politieambtenaren af. Hij slaat met grote kracht tegen de voorruit van de politieauto. Hij krijgt en raast aan een stuk door. Agent C bevindt zich op

ongeveer tien meter schuin achter de verdachte. Deze rent juist in de richting van hoofdagent B. Hoofdagent A roept tegen de verdachte dat hij de aanval moet staken, maar de verdachte reageert niet. B vraagt om de lange wapenstok, die A hem vervolgens aanreikt. B kan dan ternauwernood een slag met de schoffel op zijn hoofd ontwijken. Hij krijgt de klap op zijn rug en in zijn nek. (Blijkt later niet ernstig te zijn). Hoofdagent A probeert de aandacht van de verdachte af te leiden om B de gelegenheid te geven dichterbij te komen. Nu richt de verdachte zijn agressie op A. In het Nederlands roept A meer malen dat hij moet ophouden. De afstand bedraagt op dat moment vijf meter.

Hoofdagent A neemt zijn pistool uit voorzorg ter hand. In reactie op de bedreiging van de verdachte met de schoffel loopt A steeds een eindje naar achteren. De verdachte komt gestoord over. In het Nederlands roept A meer malen dat hij moet ophouden. Hoofdagent A richt zijn pistool op de verdachte en geeft hem mondelinge waarschuwingen, echter zonder resultaat. Dan lost A een waarschuwingsschot. Toch maakt de verdachte onophoudelijk slaande en hakkende bewegingen met de schoffel in de richting van A. De verdachte is totaal niet aanspreekbaar. A houdt de afstand tot de verdachte steeds op ongeveer drie à vier meter. De afstand tot de schoffel is zo'n 1,5 meter. Omdat niets blijkt te werken lost A een gericht schot op de benen van de verdachte. Na dit ene schot staat zijn vuurwapen op *singel action*. De verdacht blijft echter doorgaan met tieren en slaan. Nogmaals schiet hoofdagent A op de verdachte. Dan gaat deze op zijn knieën op straat zitten en vervolgens liggen.

De neergeschoten verdachte blijft nog steeds schelden. Hoofdagent A ontspant en bergt zijn pistool. Hoofdagent B meldt per portofoon dat er is geschoten en verzoekt de meldkamer om een ambulance te sturen.

De verdachte is geraakt in de buikwand en in het rechter bovenbeen. De verwondingen zijn niet diep en er is geen inwendig letsel. Er worden alleen twee inschotwonden aan de voorkant van buik en been geconstateerd. Van uitschot is geen sprake. Uit het rijksrecherchedossier wordt niet duidelijk of de projectielen uit het lichaam van de verdachte zijn of worden verwijderd.

Tegenover de rijksrecherche spreken de agenten alle drie over een wilde, onbereikbare en wild met een schoffel om zich heen slaande verdachte. De verdach-

te zelf verklaart dat hij niets deed en dat er zonder reden op hem is geschoten. 'De ter plaatse aangetroffen schade lijkt de verklaringen van de politieambtenaren te ondersteunen', zo schrijft de rijksrecherche. Diverse ramen van het postkantoor en van het politiebureau zijn ingeslagen, en de ruiten van twee auto's zijn vernield. De verdachte ontkent iedere schuld aan de vernielingen. Hij doet zelfs aangifte terzake poging doodslag.

Een vraagteken blijft of het ijzeren gedeelte van de schoffel daar nog op zat toen A werd aangevallen; volgens de verdachte niet, volgens A wel. Het ijzeren gedeelte wordt na het schieten op 20 meter afstand van de schietplek gevonden. Op welk moment het daar is terechtgekomen, kan niet meer worden vastgesteld.

Op 28 juli schrijft de hoofdofficier van Justitie aan de procureur-generaal:

'Voor een antwoord op de vraag, of het neerschieten van verdachte door de politie gerechtvaardigd was, moet men ook kennis nemen van een ander deel van de totale zaak: het onderzoek van de lokale politie naar de kort tevoren door verdachte gepleegde misdrijven. [Niet in het rijksrecherchedossier aangetroffen; de auteurs] (...)

Voor een beoordeling van het geweldgebruik (waarin A verdachte is) moet ik uitgaan van de voor hem meest gunstige optie: het metalen deel heeft tot het laatst op de schoffel gezeten. Die lezing wordt door A's collega's ook bevestigd. De gedachte aan de zegswijze 'voordeel schutter' dringt zich op. [Curieus dat men zich niet realiseert dat je daar in het vuur van de strijd absoluut niet (meer) op let, niet verwijtbaar perceptieprobleem, de auteurs.] Er is stellig meer agressie geweest dan D erkent.

A kan zich er met succes op beroepen, dat hij in een noodweersituatie verkeerde: A. trachtte bij herhaling om hem met een schoffel op het hoofd te slaan. Die dreiging was niet alleen verbaal, maar er werd ook gericht geslagen. De originele foto's van de schoffel en het metalen deel eraan maken mij duidelijk dat dit een 'lelijk' wapen is. Een slag met de scherpe zijkant ervan kan mijns inziens met gemak door het schedeldak heen gaan, ook als er een pet gedragen wordt.

Een gecombineerde vraag heeft nog beantwoording: was een andere benadering van D mogelijk geweest en/of hadden de ambtenaren zich niet

beter even kunnen terugtrekken?

Ik sluit dat bepaald niet uit. Ik heb de indruk, dat de drie politieambtenaren niet een nauwkeurig aanvalsplan gemaakt hebben, voor zij gingen optreden. Ze beschikten over (te) weinig informatie en de voorhanden zijnde informatie was ook niet volledig juist.

Het laatste kan men echter de politieambtenaren niet aanrekenen: bij hen is de indruk gewekt, dat D een acute bedreiging vormde voor de veiligheid van personen en niet alleen van goederen.

Ik veronderstel, dat de politieambtenaren dan ook meenden, dat direct moest worden ingegrepen vanwege het feit dat personen gevaar liepen. In dat kader past natuurlijk niet de voor de hand liggende gedachte dat de politieambtenaren na het eerst weinig succesvolle optreden zich beter even hadden kunnen verwijderen om een aanvalsplan te maken en/of assistentie cq betere verdedigingsmiddelen af te wachten. Er is ook geen overleg geweest met de meldkamer. Ik lees nergens dat b.v. portofoons voorhanden waren en/of uit de politieauto zijn meegenomen.

Ik heb de indruk dat – zonder groot gevaar voor personen – een andere benadering mogelijk was geweest. Gelet op o.a. aan A ter beschikking staande informatie mocht men echter niet verlangen, dat deze zich met zijn collega's eerder in haast terugtrok i.p.v. iets later te schieten.

Conclusie: Geweldgebruik onder omstandigheden gerechtvaardigd, en in elk geval niet formeel laakbaar. Daarmee beweer ik niet, dat ik het totale optreden op alle onderdelen aanbevelenswaardig vind: een eventueel doodschieten van A is wel erg proportioneel, wanneer diens voorafgaande gedrag eerst alleen uit het aanrichten van vernielingen en het onbeheerst schreeuwen bestaat.

Bijgevoegd voorlichtingsrapport waaruit blijkt dat D inderdaad in buitengewoon moeilijke familie- en leefomstandigheden verkeerde ten tijde van het politieoptreden [niet aangetroffen; de auteurs].

D is in verzekering gesteld en de r-c [rechter-commissaris; de auteurs] heeft tegen hem bevel tot bewaring verleend. Na enkele dagen is hij uit bewaring ontslagen. Er is een psychologisch rapport geschreven. De behandelend OvJ overweegt echter nu reeds de zaak te doen eindigen via een kennisgeving niet-verdere vervolging.'

HOOFDSTUK 6
POLITIEEL
VUURWAPEN-
GEBRUIK NADER
GETYPEERD

Openbare orde

De categorie openbare orde verwijst in de praktijk van dit onderzoek voornamelijk naar uit de hand gelopen caf eruzie's, ongeregelheden bij discotheken en plotseling opblaaiende vechtpartijen. Bij dit soort problemen komen of tussen de vechtenden onderling (steek)wapens naar voren of ingrijpende politieambtenaren worden ermee belaagd. Ook in dergelijke omstandigheden is het doel bepaald niet altijd duidelijk vast te stellen. Moet het weer rustig worden op straat? Moeten verdachten van bedreiging, geweldpleging of vernieling worden aangehouden? Moeten alleen vechtenden uit elkaar worden gehouden? Ook beschikken niet alle politieambtenaren ter plaatse over dezelfde informatie en is co rdinatie afwezig of lastig. Soms hebben openbare-ordeklassen wel overeenkomsten met de vorige categorie, 'gestoorden', gezien het aantal beschonkenen dat problemen maakt. Mede gezien de hoeveelheden mensen en hun onvoorspelbare bewegingen is vuurwapengebruik bijzonder riskant, maar soms niet te vermijden.

► *Casus 6.8, Dronken jeugd maakt amok en wordt onder dreiging van een vuurwapen tot de orde geroepen (1992)*
Op zekere avond weigert een groep van ongeveer 20 jongelui in een kantine hun consumpties te betalen. Twee wachmeesters proberen te bemiddelen. Zij proberen met een van de jongens in gesprek te komen, maar de groep wil dit beletten. Dit leidt tot duwen en trekken met de politieambtenaren, die enkele tikken met de wapenstok op bovenarmen uitdelen. Dan wordt van een van de wachmeesters de wapenstok afgepakt. Het fysiek geweld van de grote groep wordt vervolgens dusdanig bedreigend dat een van de wachmeesters zijn pistool trekt en daarmee de rust en orde geleidelijk herstelt.

Zowel de groepscommandant (op 10 juni) als de waarnemend districtscommandant (18 juni) meent dat ingevolge de 'Instructie Korps Rijkspolitie' correct is gehandeld. Het is 1992 en de Ambtsinstructie 1988 is reeds vier jaar van kracht. De districtscommandant aan de groepscommandant: 'Met u ben ik van mening, dat in de beschreven situatie door de betrokken collega's correct en overeenkomstig de bepalingen van het I.K.R. is gehandeld. In een juiste afweging is uiteindelijk gekozen voor gebruik van achtereenvolgens wapenstok en dienstpistool, waardoor een extreme escalatie van geweld kon worden voorkomen.'

► *Casus 6.9, Bedreigde politieambtenaren verwerpen zich door te dreigen met hun pistolen (1992)*

Na een optreden van de popgroep Normaal komt het tot ongeregelheden, waarbij ongeveer tien mannen hun agressie uitleven op een taxi. Als twee zich als zodanig legitimerende wachmeesters in burger tussenbeide proberen te komen, richt de woede zich op hen. Een van hen hoort een man zeggen: 'Eerst een waarschuwingsschot en dan is de tweede voor jou.' En: 'Ik heb ook wel zo'n ding', kennelijk verwijzend naar het vuurwapen van de politie. De twee wachmeesters zijn inmiddels zover uit elkaar gedreven, dat zij elkaar niet meer kunnen helpen. Daarmee ontstaat een ernstig bedreigende situatie. 'Daar ik geen wapenstok bij mij had [zij waren in burger, de auteurs], was ik genoodzaakt om mijn vuurwapen te trekken om verdere directe bedreiging van mijzelf te voorkomen', zo schrijft een van de wachmeesters. Daarmee wordt de groep wat rustiger en druipt af. De waarnemend districtscommandant oordeelt dat de wachmeester goed heeft gehandeld:

'Aangezien er sprake is geweest van een situatie waarop de omschrijving van art. 41 W.v.S. (noodweer) van toepassing kan worden verklaard, is er naar mijn mening op rechtmatige en beheerste wijze gebruik gemaakt van het vuurwapen. Het feit, dat ondanks de gespannen situatie, toch g een waarschuwingsschot is afgevuurd, sterkt mij in mijn visie.'

Twist

Ook een familie-, vrienden- of burentwist vertoont enige gelijkenissen met het optreden tegen gestoorden. Vaak zijn betrokkenen buitengewoon emotioneel, al dan niet onder invloed van middelen. Ook is het doel lastig vast te stellen. Bescherming van een partij lijkt soms voor de hand te liggen, maar roept bij de andere partij weer extra emoties op. Soms keren de kemphanen zich plotseling gezamenlijk tegen de politie. Gezien het 'huiselijke' karakter en niet zelden de betrokkenheid van vrouwen en/of kinderen, is optreden in dit soort twisten voor politieambtenaren emotioneel bepaald geen eenvoudige opgave.

► *Casus 6.10, Huisvader met mes aangehouden (1992)*

Na relatieproblemen heeft een man zichzelf met een mes in buik en borstkas gestoken. Ter plaatse gezonden ambulancepersoneel zet hij het huis uit, waarna hij het interieur van zijn ex-vrouw begint te vernielen.

De bewoonster vlucht met haar kind naar de bureu. Enkele surveillance-eenheden van de politie gaan ter plaatse. Allen zijn in uniform gekleed. Gezien het avondlijk tijdstip en de aard van de melding neemt een van de politieambtenaren (wachtmeester der rijkspolitie Q) zijn vuurwapen uit voorzorg ter hand en doorzoekt de woning samen met collega's. Zij treffen niemand aan en sluiten de woning af. Bijna een uur later gaat hij de woning opnieuw binnen, ditmaal met de bewoonster, die wat spullen wil pakken om elders de nacht te kunnen doorbrengen. Nu treffen zijn wel de verdachte in de woonkamer aan.

'Daarop heb ik voor eigen en andermans veiligheid mijn dienstpistool ter hand genomen. Op dat moment was het donker in de woonkamer. Het enige licht dat op dat moment werd gebruikt was een zaklantaarn. Toen ik werd geconfronteerd met de verdachte heb ik, onder dreiging van mijn vuurwapen, dat ik vervolgens op de verdachte had gericht, de verdachte aangeropen en gesommeerd op zijn buik te gaan liggen. De verdachte gaf hieraan gevolg.'

De man wordt geboeid en naar het bureau overgebracht. De groepscommandant van de rijkspolitie laat op 28 oktober aan zijn districtscommandant weten het vuurwapengebruik legitiem te vinden. De districtscommandant is het daar niet mee eens, blijkens zijn brief aan de hoofdofficier van Justitie van 6 november.

'Naar mijn mening was de situatie, noch voor de betrokken politieambtenaar noch voor de twee personen die hem vergezelden bij het betreden van de woning, in die mate bedreigend, dat met vrucht een beroep op artikel 41 van het Wetboek van Strafrecht kan worden gedaan.

Daar er ook geen sprake was van een ernstig misdrijf, dat bovendien moet worden aangemerkt als een grove aantasting van de rechtsorde, ben ik van mening dat het gebruik van het dienstpistool door er mee te dreigen bij de aanhouding niet gerechtvaardigd was. Het uit voorzorg ter hand nemen van het pistool was te billijken geweest, evenals dat door Q circa een uur daarvoor werd gedaan.

Daar de kennis over de geweldsaanwending bij de betrokken politieambtenaar voldoende aanwezig is, doch het naar mijn mening gaat om interpretatie verschillen, is mijn voorstel betrokkene in een onderhoud met een stafofficier op het onjuist gebruik van het dienstpistool te laten wijzen.'

De hoofdofficier van Justitie bericht reeds op 12 maart 1993 aan de districtscommandant dat hij diens visie deelt. De officier algemene zaken van het parket maakt op 18 maart de volgende aantekening op deze brief:

'In een telefonisch onderhoud de inhoud van de brief met wachtmeester Q besproken. Hij kon zich geheel vinden in het oordeel van hoofdofficier van Justitie en Districtscommandant en was zelf na het gebeuren ook tot die conclusie gekomen.'

Uitzonderlijke ingreep

Deze categorie komt weinig voor. Toch is het een soort gevaarsituatie waar de politie op voorbereid is en ook dient te zijn. Het gaat om verdedigings- en aanhoudingssituaties in uitzonderlijk hoge gevaar-zettingen, ernstig levensbedreigend en met een grote mate van complexiteit van feiten, omstandigheden en afwegingen. De uitzonderlijke ingrepen die in de onderzoeksperiode de aandacht van de media hebben gekregen waren beide gijzelingszaken: de één in 1988 tijdens de gijzeling van een Duitse autobus nabij de grens en de ander de bekende gijzelingszaak langs de A12 bij Arnhem, waarbij de gijzelaar omkwam (zie Hoofdstuk 9). In beide zaken is overwogen dat mogelijk niet anders dan met lange afstandsprecisievuur van de bijzondere bijstandseenheid politie moest worden ingegrepen. Met de Duitse bus is het zo ver niet gekomen. In de andere zaak zaak wel.

Ingrijpen in dit soort uitzonderlijke omstandigheden is de hoogste sport van de politieke ladder en voorbehouden aan de arrestatieteams en de bijzondere bijstandseenheden van de politie en de krijgsmacht.

► *Casus 6.11, Arrestatieteam praat man met geweer zijn huis uit (1992)*

Op een nacht wordt een slapende vissersgemeenschap opgeschrikt door geweervuur. Een dronken huisvader slaat door. Zijn vrouw en kinderen zijn het huis al uitgevlucht en de man schiet in het wilde weg vanuit het huis op de omgeving.

Met een opvallende surveillanceauto gaat de politie rond 00.45 uur ter plaatse. Onderweg pikt men een rechercheur op die de man in kwestie goed kent. Als de politie de bewuste straat inrijdt, blijkt alle verlichting in het huis uit te zijn. De rechercheur verkeert in de veronderstelling dat het om een echtelijke twist

gaat en denkt bij het naderen van het huis dat alles wel weer rustig zal zijn. Plotseling opent de man het vuur op de politie-auto. De drie politieambtenaren verlaten de auto en zoeken dekking, maar de rechercheur is dan al geraakt door een schampschot, zo blijkt later in het ziekenhuis. De rechercheur is echter eerst nog in staat de verdachte schutter te bellen. Hij probeert de man over te halen zich over te geven; tevergeefs. De man laat hem weten dat hij meer dan voldoende munitie in huis heeft voor zijn Flobertgeweer.

Met spoed wordt het arrestatieteam ter plaatse geroepen. Ondertussen zet de plaatselijke politie de straat af. Het AT neemt stellingen in rond het huis. Suggesties van omstanders om de man met geweld uit zijn huis te halen, slaat de chef AT in de wind.

‘We konden wel optreden, maar de man was geen crimineel en daarom wilden wij geen zware middelen tegen hem inzetten.’

Een lid van een arrestatieteam met de pistoolmitrailleur Heckler & Koch MP5 in de aanslag

De chef AT roept de hulp in van een collega die is opgeleid als onderhandelaar. De chef AT en de onderhandelaar hanteren in het verdere optreden één harde voorwaarde: vóór 7.00 uur moet de man het huis uit zijn. Dan zou namelijk de woonwijk ontwaken, mensen gaan naar hun werk, kinderen gaan naar school. Daar wilde de politie geen enkel risico voor aanvaarden.

Na de hele nacht gepraat en onderhandeld te hebben, komt de man rond 6.00 uur ongewapend zijn huis uit en wordt aangehouden. Het blijkt dat de man het leven niet meer ziet zitten, maar te bang is om er zelf een einde aan te maken. Hij hoopte door de politie te worden doodgeschoten.

Het OM complimenteert de politie met het zorgvuldige optreden en het ge oefende geduld. De levensmoede schutter wordt veroordeeld tot drie jaar cel.

Enige tijd later treedt hetzelfde AT op in een soortgelijke zaak in een andere provincie. In dat geval schiet het AT een traangasgranaat de woning in, waarop de verdachte denkt dat er brand in zijn woning uitbreekt en hij naar buiten komt.

Ongeluk

Bedoeld zijn hier situaties buiten daadwerkelijk politieoptreden waarin ongewild een of meerdere schoten afgaan. Dat kan zijn tijdens het laden, ontladen of schoonmaken, of tijdens het om- of afhangen van het koppel of holster. Ook schoten uit een vallend wapen, door een niet goed werkende ‘valveiligheid’ (technische voorziening in het wapen tegen afgaan bij vallen), behoren onder deze categorie.

Daarnaast gaat het ons om ongelukken met politievuurwapens tijdens het tonen van het vuurwapen aan iemand, of tijdens onvoorzichtige spelletjes. Dit soort voorvallen nemen wij in de beschouwing op, omdat zij toch een consequentie zijn van het politieel vuurwapenbezit.

► Casus 6.12, Ongewild schot gaat af in schoolklas (1992)

Al 13 jaar geeft een wachtmeester eerste klasse der rijkspolitie voorlichting aan de lagere klassen van de twee basisscholen in het dorp (leeftijd vier tot zes jaar). Aan de hogere klassen geeft hij verkeerslessen. Hij doet het werk op school altijd in uniform en past de lessen in de normale werkzaamheden in.

Tijdens de voorlichting is er een onderwijzeres aan-

wezig. De kinderen vragen altijd wat over het pistool, de wapenstok en de handboeien. De politieambtenaar toont een en ander. De kinderen proberen hoe hard de wapenstok is en proberen handboeien om te doen. Als de kinderen daar expliciet naar vragen toont de wachtmeester ook zijn pistool, na de vereiste veiligheidsmaatregelen te hebben genomen: voor het tonen ontladen en na het tonen weer herladen. Hij houdt het pistool altijd zelf vast en toont het vanaf een afstand. Hij laat ook altijd een patroon onder de kinderen rouleren.

De wachtmeester vindt het normaal dat hij het pistool bij zich heeft: het behoort bij zijn uitrusting. Daarnaast doet hij dit in diensttijd en kan hij dus elk moment worden weggeroepen. De wachtmeester ontleedt zijn pistool altijd op de plek waar hij zich op dat moment bevindt, dus ook in de klas.

Op een dag geeft de wachtmeester voorlichting aan groep 1 en 2 van een basisschool, met 16 kinderen in de leeftijd van vier tot vijf jaar. De onderwijzeres is aanwezig. De kinderen zitten in een halve kring, met de wachtmeester en de onderwijzeres in het open gedeelte. De afstand tot de kinderen bedraagt drie tot vier meter. De wachtmeester spreekt onder meer over het politieuniform en wat daarbij hoort. De kinderen vragen of zij de wapenstok, de handboeien en het pistool mogen zien. Als eerste vragen zij naar het pistool.

De wachtmeester haalt zijn pistool uit de holster en ontleedt het, terwijl hij op de stoel zit. Terwijl hij het pistool ontleedt, richt hij de loop tussen zijn benen op de grond. Dan haalt hij de patroonhouder uit het pistool. Vervolgens trekt hij de slede naar achteren, ten gevolge waarvan de patroon uit het pistool wordt geworpen. De patroon valt op de grond. De wachtmeester legt het pistool, nadat hij het aan de kinderen op afstand heeft getoond, voor zich neer op de grond. De patroonhouder legt hij naast het pistool op de grond. De patroon die eruit is geworpen, laat hij rondgaan in de kring van kinderen. Dan komt de patroon weer terug. De wachtmeester doet de patroon in de patroonhouder, de houder in het pistool en hij herlaadt het pistool, terwijl hij in de kring met 16 kinderen en een onderwijzeres zit, in een klaslokaal, bij daglicht.

De wachtmeester schuift de patroonhouder in het pistool, terwijl hij het pistool met de loop naar de grond tussen zijn voeten houdt. Hij laadt door en ontspant vervolgens het pistool. Op dat moment gaat er

een schot af, ondanks het feit dat de wachtmeester bij het herladen altijd zijn wijsvinger gestrekt langs de 'beugelkrop' (trekkerbeugel) houdt. Hij weet achteraf niet of hij toch met zijn wijsvinger de trekker van het pistool heeft aangeraakt.

Na het afgaan van het schot doet de wachtmeester het pistool meteen in de holster. Het projectiel slaat tussen zijn voeten in de vloer in. Hij ziet een gat in de vloer en ziet ook dat het projectiel ongeveer een meter van hem vandaan gedeformeerd op de grond ligt. Hij pakt het projectiel en stopt het in zijn zak. Later gooit hij het weg.

Om paniek te voorkomen doet de wachtmeester alsof hij opzettelijk een schot heeft laten afgaan en hij praat over 'een losse flodder.' Een of twee kinderen beginnen te huilen. De wachtmeester maakt altijd een ritje in de politieauto met de kinderen en stelt nu voor om dat meteen te doen om de kinderen op andere gedachten te brengen. De wachtmeester heeft de indruk dat de juf het verhaal over een losse flodder ook gelooft. Alle kinderen en de juf gaan mee naar buiten voor een ritje. Hij deelt de groep in tweeën voor het ritje. Hij herinnert zich vaag dat twee kinderen niet zijn meegegaan. Hij krijgt de indruk dat het voor de juf niet vreemd is dat zij niet meegaan.

Na de ritjes gaat de juf weer met de kinderen de school in. De wachtmeester rijdt naar het groepsbureau. Hij meldt zijn adjudant wat er is voorgevallen. De wachtmeester is dan behoorlijk van streek, want hij realiseert zich wat er had kunnen gebeuren. De adjudant toont begrip en zegt dat hij het even zal laten rusten. 's Middags informeert de wachtmeester ook zijn groepscommandant

De volgende dag belt een collega de wachtmeester thuis, als hij een vrije dag heeft, met de vraag wat er op de school is gebeurd. Deze collega heeft zelf een kind in de betreffende groep. Hij heeft klein onderzoek ingesteld in het klaslokaal. De wachtmeester belt vervolgens de adjudant en vertelt wat hij van de collega heeft gehoord. Zij spreken af dat de wachtmeester onmiddellijk contact opneemt met het hoofd van de school voor een afspraak met de onderwijzeres diezelfde middag. Deze blijkt niet te kunnen en gaat ermee akkoord dat de wachtmeester en de adjudant diezelfde middag alles aan het hoofd van de school zullen uitleggen. De onderwijzers geeft wel uiting aan haar ongenoegens en zegt dat zij het verhaal van de losse flodder niet heeft geloofd.

Tijdens het gesprek met het schoolhoofd horen de twee politieambtenaren voor het eerst dat een meisje van vier jaar tijdens het voorval licht gewond is geraakt. Het bureau Slachtofferhulp is benaderd met het verzoek om de ouders actief bij te staan als daar behoefte aan mocht ontstaan. Slachtofferhulp zou eventueel ook de onderwijzers begeleiden. De adjudant spreekt met het schoolhoofd af dat de politie maandag of dinsdag een conceptbrief voor de ouders bij hem bezorgt, die hij met de onderwijzeres doorspreekt. De politie vergoedt de schade aan de vloer.

Daarna gaan zij naar het huis van het meisje en leggen de ouders exact uit wat er is gebeurd. De wachmeester ziet dat het meisje twee oppervlakkige krasjes op haar buik heeft, mogelijk veroorzaakt door scherfjes beton van de vloer. Het meisje lijkt niet meer onder de indruk te zijn van het gebeurde. De ouders bevestigen dit. Het meisje mag een wens doen en vraagt een kleurboek met potloden en krijgt dat van de politieambtenaren. De schade aan de kleding wordt door de groepscommandant vergoed. De adjudant laat bij de ouders zijn telefoonnummer achter, samen met dat van Slachtofferhulp.

Diezelfde middag nog wordt de piketofficier van Justitie ingeseind. Hem wordt alles uitgelegd. Men maakt afspraken omtrent de verder te nemen stappen, de persvoorlichting en het opvangteam ten behoeve van de wachmeester. Op verzoek van de persvoorlichter wordt actief persbeleid gevoerd. De hoofdofficier van Justitie schakelt nog diezelfde dag de rijksrecherche in.

De wachmeester heeft zich nooit de mogelijke gevaren van het pistoolgebruik tijdens de lessen gerealiseerd. Hij trekt zelf de conclusie dat hij het pistool niet meer meeneemt of in ieder geval niet meer uit het holster zal halen.

Op 13 april 1993 verzoekt de procureur-generaal aan de hoofdofficier van Justitie om vóór 4 mei op de hoogte te worden gebracht van de stand van zaken.

Op 21 april zendt de hoofdofficier van Justitie het proces-verbaal van de rijksrecherche aan de waarnemend districtscommandant der rijkspolitie:

‘Graag zal ik van u vernemen of de inhoud u aanleiding geeft een disciplinaire maatregel tegen [naam] te nemen. Het lijkt mij bovendien uiterst gewenst dat er een einde komt aan de praktijk van het tonen van een dienstwapen tijdens dit soort onderricht.’

Op 24 juni rappelleert de hoofdofficier van Justitie de districtscommandant. Op 16 juli antwoordt deze:

‘Ik heb op 30-6-93 [naam] gestraft met een schriftelijke berisping waarbij ik er rekening mee heb gehouden dat [naam] zelf al ernstig geschokt was door het incident en nooit weer zijn dienstpistool in een niet veilige ruimte zal ontladen en herladen. Door de coördinator vuurwapenopleiding in de regio [naam] wordt een dienstorder opgesteld voor alle vuurwapendragende medewerk(st)ers in deze regio, waarin aangegeven wordt dat tijdens voorlichtingsbijeenkomsten het dienstpistool altijd in de holster gehouden moet worden.’

Getalsmatige verdeling over types gevaarsituaties

De voorvallen vuurwapengebruik waarvan wij over voldoende informatie beschikken, hebben wij geclassificeerd volgens deze typologie van gevaarsituaties. In Tabel 6.11 geven wij hiervan een overzicht.

Wat in Tabel 6.11 opvalt is dat een grote minderheid van de voorvallen vuurwapengebruik behoort tot het type spoedaanhouding van een (vuurwapen)gevaarlijke verdachte (39 procent), voor de voorvallen waarin de politie alleen met het vuurwapen dreigt is het zelfs bijna de helft (47 procent). Dit bevestigt de eerdervermelde gegevens dat een substantieel deel van de bedreigingen tegen de politie bestaat uit de wetenschap of het vermoeden dan een te benaderen verdachte (vuurwapen)gevaarlijk is.

Verder wordt in Tabel 6.1 duidelijk dat bijna de helft van de voorvallen met waarschuwingsschoten (46 procent) gaat om ‘eenvoudige’ aanhoudingen, dus niet-vuurwapengevaarlijke verdachten.

De gevaarsituatie ‘schieten op auto’ is de grootste categorie in de gerichte schietgevallen (29 procent). Eerder zagen wij al dat vuurwapengebruik in dergelijke situaties verre van doeltreffend is, laat staan doelmatig. In Hoofdstuk 7 zien wij dat het OM dergelijk politieoptreden ook in meerderheid afkeurt.

Niet direct uit Tabel 6.1 af te lezen is dat 77 procent van de planmatige aanhoudingen, dikwijls maar lang niet altijd door arrestatieteams, worden verricht met behulp van het vuurwapen ter dreiging. Dat geldt overigens ook voor de spoedaanhoudingen.

Politieel vuurwapengebruik bij achtervolgingen

Van alle voorvallen politieel vuurwapengebruik in 1992 vond 20 procent plaats tijdens of na een achter-

volging per auto, 11 procent van de voorvallen dreigen, 45 procent van de voorvallen waarschuwend schieten en 25 procent van de voorvallen gericht schieten.

Problemen bij achtervolgingen zijn vrijwel altijd: gebrek aan coördinatie en communicatie, gebrek aan informatie over verdenking en gevaarlijkheid van verdachten, het gevaar voor derden (weggebruikers en omstanders) en het wederrechtelijk vorderen van voertuigen van burgers (zie ook Casus 6.5, 'Politieambtenaar schiet achtervolgde auto vanaf wegblokkade achterna'), het creëren van wegversperringen en tenslotte het geweldsgebruik. Aan de hand van enkele voorvallen en publicaties bespreken wij in het navolgende deze problematiek kort.

► *Casus 6.13, Achtervolging, gijzeling en schietpartij op de snelweg A12 (1995)*

Om 14.50 uur krijgt de politie bericht dat twee verdachten van een bankoverval in Duitsland in een rode Renault Twingo richting Nederlandse grens komen. Drie surveillance-eenheden van de politie zetten de achtervolging in, nadat de Twingo op Nederlands grondgebied is gekomen. Een van deze surveillance-eenheden meldt zich met een eenheidsnummer dat toebehoort aan het arrestatieteam, waartoe zij evenwel niet behoren. Dit bericht zaait enige verwarring.

Bij een eerste stoppoging onder dreiging van vuurwapens – nabij het kruispunt Grijsoord op de rijksweg A12 – zien twee politieambtenaren dat de bestuurder van de Twingo een pistool tegen het hoofd houdt. Er lijkt dus sprake te zijn van een gijzeling. Zij melden dit over een mobilfoonkanaal van het Korps landelijke politiediensten. Geen van de andere achtervolgende surveillance-eenheden heeft dit kanaal echter ingeschakeld. Zij horen dit bericht dus niet.

In de buurt van Oosterbeek formeert de politie een rijdende file, waarmee zij tracht de verdachten in hun snelheid te remmen en uiteindelijk tot stilstand te brengen. De rijdende file bestrijkt alleen de twee rijstroken en niet de vluchtstrook, die dan ook door de verdachten wordt benut. De Twingo haalt de file over de vluchtstrook in en ontkomt. Ook hier dreigt de politie met vuurwapens. Politieambtenaar A ziet op het laatste moment dat de bestuurder een vuurwapen houdt tegen het hoofd van de bestuurder en schiet daarom niet. Politieambtenaar B schiet op de linker voorband op het moment dat de Twingo door het

vluchtgat verdwijnt. A roept hem nog toe niet te schieten, omdat er volgens hem sprake is van een gijzeling. Beide roepen dit over de mobilfoon naar hun collega's. De eenheid C - D bevestigt dit. De andere betrokken politieambtenaren verklaren naderhand dit niet (duidelijk) te hebben begrepen. Een heel aantal eenheden van regionale korpsen en van het KLPD voegt zich bij het incident. In het verslag verwordt dit tot een tamelijk onontwarbare kluwen. Een van de eenheden zet een wegversperring op bij een afslag. Zij weten dan nog niets van de gijzeling. Tussen een benzinstation en deze afslag wordt met een vrachtauto en met auto's van burgers de gehele weg geblokkeerd, inclusief de vluchtstrook. Een vluchtgat via de berm wordt opengelaten. De omstaande burgers krijgen de waarschuwing dat er geschoten kan gaan worden. Alle deelnemende politieambtenaren krijgen de opdracht over te schakelen naar een en hetzelfde mobilfoonkanaal. Iedereen lijkt dat te doen. Ondertussen lopen in de voortrazende achtervolgingsstoet de snelheden op tot 160 km/u. Nabij een eerdere afslag voorkomt een politie-eenheid dat de Twingo van de A12 af gaat. Zij nemen geen gijzeling waar.

Bij het genoemde benzinstation stopt de Twingo. De bestuurder-gijzelnemer stapt uit en loopt alleen de winkel binnen, waar hij een man gijzelt en meeneemt in de Twingo. Verscheidene politiemensen houden de vluchtauto ondertussen onder schot. Anderen roepen de verdachten aan. Vervolgens rijdt de Twingo verder op de A12 in westelijke richting. Er wordt bij het wegrijden net niet geschoten.

Tabel 6.1 Type gevaarsituaties naar soort vuurwapengebruik van de politie (percentages)

	dreigen	waarschuwend schieten	gericht schieten	totaal
1 zelfverdediging	13	12	23	18
2 aanhouding	20	46	8	32
3 spoedaanhouding	47	28	20	27
4 planmatige aanhouding	14	5	10	8
5 schieten op auto	-	4	29	6
6 gestoorde	3	0	2	2
7 openbare orde	2	5	0	2
8 twist	1	0	0	3
9 uitzonderlijke ingreep	0	0	0	0
10 ongeluk	-	0	8	1
totaal	100	100	100	100
totaal absoluut	757(58%)	234(18%)	310(24%)	1.298

Als de Twingo de snelweg oprijdt schiet politieambtenaar E driemaal gericht op de voorzijde van de Twingo. Politieambtenaar F schiet daarna vijfmaal de auto achterna. Vervolgens schiet politieambtenaar G op de achterwielen van de Twingo. Bij de wegversperring met de vrachtauto zoeken de politieambtenaren na het horen van de schoten dekking. Politieambtenaar H ziet de Twingo tot stilstand komen achter een vrachtauto en schiet eenmaal gericht op de rechter achterband. E, nog steeds onwetend over de gijzeling, schiet ook weer tweemaal gericht op de achterkant van de Twingo. Politieambtenaar I lost twee waarschuwingsschoten.

Dan werpt de verdachte bijrijder zijn wapen weg, stapt uit en wordt aangehouden. Het is dan ongeveer 15.40 uur. De politieambtenaren die hem aanhouden begrijpen pas op dat moment dat er een gijzeling gaande was. Bij de aanhouding wordt een grote som geld in beslag genomen, afkomstig van de overval van die ochtend in Duitsland. De vluchtauto is zevenmaal geraakt door 14 schoten. De inzittenden zijn niet geraakt. Naderhand blijkt dat de bijrijder met de bedreiging van de bestuurster een gijzeling veinsde. Zij is zijn mededader.

Op verzoek van een van de hoofdofficieren van Justitie die zich over dit voorval een oordeel moeten vormen, bestudeert een rijksrechercheur het proces-verbaal van de politie in de plaats waar de achtervolging eindigde. Deze rijksrechercheur besluit zijn bericht aan de hoofdofficier van Justitie met:

‘Het beschikbare proces-verbaal laat veel vragen onbeantwoord. Dat wil niet zeggen dat de antwoorden daarop niet in de “detail p.v.’s.” te vinden zouden zijn. Als dit p.v. echter bedoeld is om het OM volledig te informeren, dan komt e.e.a. wat ‘mager’ over.

Samenvattend

Wat meldde “Duitsland” over de verdachten?

Waarom nam de regio Z de coördinatie op zich? [en niet het KLPD; de auteurs]

Zijn de KLPD agenten overgeschakeld op het net van de coördinerende regio Z? Zo nee, waarom niet? (“Rivaliteit?”)

Wat wisten de “KLPD schutters” over de inzittenden/ verdachten?

Kan de KLPD meldkamer tekortgeschoten zijn in de informatievoorziening van de eigen mensen?

Is er een landelijk dekkend politiemobilfoonnetwerk?

Waar zitten de kogelgaten en wat blijkt daaruit?’

De chef van het betrokken korps X schrijft in een brief aan de hoofdofficier van Justitie:

‘Het gebruik van de vuurwapens op zich voldeed, gezien de kennis van vuurwapengevaarlijke verdachten, naar mijn mening aan het criterium van artikel 7, lid 1, sub a, van de Ambtsinstructie.

Wel heb ik mijn bedenkingen tegen het aantal keren en de omstandigheden waaronder werd gevuurd. Een rijdend voertuig tot stoppen dwingen met kogels verdraagt zich niet automatisch met de eis van subsidiariteit. M.a.w. vuurwapengeweld mag dan zijn gerechtvaardigd, doch een goed roadblock is effectiever en minder gevaarvol.

Dat een en ander het gevolg is van spanning, ontstaan door de hectische gebeurtenissen, lijdt geen twijfel. Alle betrokkenen hebben onomwonden te kennen gegeven dat zij nooit zouden hebben gevuurd als bekend zou zijn geweest dat in de vluchtauto een gegijzelde aanwezig was. Ik meen – alles overziend – mijn waardering te kunnen uitspreken voor het feit dát er (daadkrachtig en) ten slotte ook effectief is opgetreden.

Ik stel het zeer op prijs indien u mij toestaat deze zaak intern af te doen, waarbij het voorkomen van fouten voor de toekomst in zaken als deze, voorop zal staan. Tevens zal dit incident worden aangewend als casus bij de (herhalings)instructie van geweldsaanwending.

Andere onvolkomenheden als: mis-communicatie tussen verschillende meldkamers en daarmee samenhangend het gebrek aan coördinatie, alsmede het ontberen van een deugdelijk “draaiboek” voor road-blocks, zullen worden besproken en waar mogelijk leiden tot voorstellen voor verbetering.’

De hoofdofficier van Justitie schrijft aan de korpschef van een van de andere betrokken korpsen dat hij de visie van de chef van het korps X ten aanzien van het vuurwapengebruik deelt. Hij acht het gebruik vuurwapens rechtmatig, maar houdt vragen bij de effectiviteit van het schieten op voertuigen. Zijn advies is conform dat van de chef van korps X: interne afdoeing en voorkomen van dergelijke fouten in de toekomst, mede verbeteringen in te voeren op gebied van communicatie en coördinatie.

Deze beoordeling is kenmerkend voor de vele voorvallen van uit de hand gelopen achtervolgingen, al dan niet eindigend in politieel vuurwapengebruik.

De beoordeling van het optreden van de betrokken politieambtenaren is mild en men sterkt elkaar in goede voornemens. De praktijk van ongecoördineerde achtervolgingen duurt evenwel onverminderd voort, met alle risico's van dien. Overigens is de vraag van de rijksrechercheur of er een landelijk dekkend politiemobilfoonnetwerk is voor hem onbeantwoord gebleven, maar zo'n netwerk is er inderdaad bij het Korps landelijke politiediensten.

De fundamentele vraag, namelijk of er niet op andere wijze dan het gerapporteerde het doel (aanhouden) had kunnen worden bereikt, wordt niet gesteld, laat staan beantwoord. Het voorval heeft zeker 50 minuten geduurd. Verscheidene meldkamers hebben zich ermee bemoeid. Met alle goed opgeleide en met moderne communicatiemiddelen toegeruste medewerkers bij de Nederlandse politie mag het op zijn minst opmerkelijk heten dat noch een van de betrokken politieambtenaren noch een van de meldkamers een andere aanpak dan hard rijden met veel toeters en bellen heeft kunnen bedenken en effectueren. Een van die andere oplossingen had bijvoorbeeld kunnen zijn het onopvallend volgen van de verdachten en het inschakelen van een van de alom aanwezige arrestatieteams voor de aanhouding van de verdachten aan het einde van hun rit.

Een minder gelukkig schietgeval na een achtervolging is in politiekringen landelijk bekend geworden onder de naam *31/2 Seconde, verslag van een schietincident*, de titel van de discussiefilm die Circon over dit voorval heeft gemaakt (Circon 1993). Dit voorval staat beschreven in Hoofdstuk 15, Casus 15.20, 'Wilde achtervolging mondt uit in dramatische aanhouding (1992).' Hierin worden drie joyridende jongens in een gestolen Fiat gedurende lange tijd achtervolgd. De achtervolging begint in Baarn. Nabij Hoorn wordt de Fiat van de weg geduwd. Tijdens een chaotische 'uitpraatprocedure' openen drie politieambtenaren van verschillende zijden van de auto plotseling het vuur (tien schoten). Daarbij lopen diverse politieambtenaren in de vuurlijn, maar raakt alleen een van de inzittenden ernstig gewond. Hij houdt daar vermoedelijk blijvend letsel aan over.

Achtervolgingen door de politie van verdachten in auto's vormen een permanente bron van problemen, zorgen en risico's. Met niet altijd even duidelijke aanleiding en/of verdenking nemen verdachten en poli-

tieambtenaren met hoge snelheden grote risico's voor zichzelf en anderen. Is de aanvankelijke verdenking vaak onduidelijk en betrekkelijk gering (diefstal, *joy riding*), niet zelden komen daar door allerlei verkeersdelicten tijdens de achtervolging flink wat forse verdenkingen bij, die dan weer aanleiding vormen om de achtervolging voort te zetten, met alle risico's van dien. Door alle opwindende, de hoge snelheden en de onduidelijk situatie is de communicatie binnen surveillance-eenheden vaak gebrekkig, laat staan tussen surveillance-eenheden onderling en met de meldkamer.

► *Casus 6.14, Illegale vreemdeling veroorzaakt dodelijk ongeval tijdens achtervolging (1994)*

Op zekere dag wordt in een provinciestad een BMW gestolen. Het kenteken is bekend. De politie onderneemt geen actie. De volgende dag komt de melding bij de ochtendbriefing op het plaatselijk politiebureau alsnog ter sprake. Om 12.45 signaleert een politieambtenaar de gestolen BMW nabij een asielzoekerscentrum. Twee eenheden houden de auto staande en begeleiden deze naar het bureau voor nader onderzoek. In de auto zitten twee manspersonen. Er staan een televisie en een stereotoeren achterin de BMW.

Vlakbij het politiebureau rijdt de bestuurder van de BMW weg. Er volgt een achtervolging. Met hoge snelheid steekt de BMW een gesloten spoorwegovergang over, waarna de politie op afstand blijft volgen. De politieambtenaren vinden dat de gevaarstelling uit de hand dreigt te lopen. Kennelijk blijven zij wel zichtbaar voor de verdachten in de BMW. Het verkeersgedrag van de bestuurder van de BMW escaleert. Hij neemt kruispunten links langs vluchtheuvels en veroorzaakt vele bijna-aanrijdingen. De achtervolgende politieambtenaren besluiten daarop de achtervolging te staken, maar blijven wel in dezelfde richting als de verdachten rijden. De politieambtenaren verliezen de BMW korte tijd uit het oog. Kort daarna blijkt de BMW een frontale aanrijding met een andere auto te hebben gemaakt, waarbij de bestuurster dodelijk gewond raakt.

Bij de ravage van de aanrijding slaagt de politie erin de gewonde bestuurder en bijrijder van de BMW aan te houden. Zij worden ter observatie opgenomen in een ziekenhuis. Daar blijkt de bestuurder een illegaal in Nederland verblijvende en aan cocaïne verslaafde, uitgeprocedeerde asielzoeker te zijn. Zijn belang om

als illegaal uit handen van de politie te blijven is zo groot dat hij de vele verkeersrisico's voor lief nam. Overigens eindigt het verblijf in het ziekenhuis in een worsteling met een bewakende politieambtenaar die de verdachte uiteindelijk in zijn borst schiet. De verdachte had namelijk vernomen dat hem de dood van de vrouwelijk tegenligger strafrechtelijk zou worden aangerekend en besloot andermaal om te ontvluchten.

Op diverse wijzen en momenten hebben korpsleidingen en OM geprobeerd de politiepraktijk van risikante achtervolgingen bij te sturen, bijvoorbeeld door achtervolgingen te reguleren of te verbieden of door de politieambtenaren een alternatief middel aan te reiken om voertuigen van verdachten tot stilstand te brengen. Een van die middelen is de zogeheten *G-stop* of spijkerplank: een uitrolbare band met metalen pinnen die over het wegdek kan worden uitgerold en die autobanden binnen korte tijd na passeren doen leeglopen. In een aantal korpsen in het land werd de spijkerplank in de loop van de jaren '70 en '80 aangeschaft en ingevoerd. De beperking van het gebruik gold meestal dat de betreffende bestuurder moest worden verdacht van een ernstig misdrijf tevens grove aantasting van de rechtsorde, danwel van het negeren van een bevoegd gegeven stopteken van een politieambtenaar bij verkeerscontrole of onvoorziene omstandigheden.

In 1992 doet zich in Drenthe een schietgeval voor waarbij de politie tijdens de achtervolging op de snelweg een rijdende blokkade formeert, waarvoor ook auto's van burgers worden gebruikt. Er valt een waarschuwingsschot. De hoofdofficier van Justitie schrijft in zijn beoordelingsbrief aan de korpschef:

'Mijn standpunt was en is dat het opzetten van een road-block te allen tijde vermeden moet worden.

Los van het feit dat de effectiviteit te wensen over laat, dienen ook – en met name – de gevaarsaspecten in ogenschouw te worden genomen.

In deze zin heeft de werkgroep achtervolgingen in zijn rapport ook duidelijk het instellen van een road-block veroordeeld.

Dit rapport, dat als dienstvoorschrift voor de gehele politie in de regio zou moeten gelden, is in de vergadering van politiechefs d.d. 26 november 1991 geaccordeerd en is opgenomen in het procedureboek van de Meldkamer Drenthe.

In dit licht bezien bevreemdt het mij des te meer dat het de Meldkamer Drenthe is geweest die de opdracht tot een road-block heeft verstrekt.

Blijkbaar is het dienstdoende personeel van de Meldkamer Drenthe omtrent de nieuwe procedure niet voldoende op de hoogte geweest.

Ik verzoek u te bevorderen dat road-blocks en het instellen ervan tot het verleden gaan behoren.'

De genoemde nota van 26 november 1991 van de werkgroep achtervolgingen van de politieregio Drenthe (toen nog in oprichting) luidt als volgt (selectie):

'Een achtervolging kan in de navolgende gevallen worden ingezet:

- 1 Indien een bestuurder opzettelijk een op wettelijk voorgeschreven wijze gegeven stopteken negeert;
- 2 In geval van dringend noodzakelijke aanhouding van personen, die verdacht worden van het plegen van een of meerdere strafbare feiten, dat/die een ernstige inbreuk maken op de openbare rechtsorde of een op de verkeersveiligheid, waarbij de aanhouding van de perso(o)n(en) noodzakelijk is om de waarheid aan het licht te brengen. (...)

Bij een achtervolging mogen alleen opvallende dienstvoertuigen worden ingezet, welke optische en geluidssignalen voortbrengen. (...)

Bij feitelijke onmogelijkheid tot het onderhouden van radiocontact, dient de achtervolging onmiddellijk te worden gestaakt. Een achtervolging dient tevens te worden gestaakt, indien bij de afweging tussen doel(en), middel(en) en omstandigheden de noodzaak tot verdere achtervolging vervalt.

Verder dient een achtervolging gestaakt te worden:

- In opdracht van een bevoegd kaderlid van dienst;
- In opdracht van de eenheid die de achtervolging heeft aangevangen;
- Indien de landsgrens met West-Duitsland is bereikt.

Road-block

Het toepassen van een Road-block is niet toegestaan. (...)

In gevallen als in dit dienstvoorschrift omschreven, mogen voertuigen fysiek tot stoppen worden gedwongen door gebruik te maken van een G-stop.

Surveillant

De surveillant beslist in een concrete situatie of een achtervolging wordt ingezet, indien hij/zij na afweging tussen doelen, middelen en omstandigheden dit noodzakelijk acht(en). De meldkamer wordt

hiervan onverwijld in kennis gesteld. Men geeft de bijzonderheden van de achtervolging door aan de centralist.

Centralist

Indien een achtervolging wordt gemeld, coördineert de centralist het berichtenverkeer in het gebied waar de achtervolging plaats vindt. Hij zet een aantal surveillancewagens in. Hij stelt zo spoedig mogelijk een ter plaatse bevoegd kaderlid van dienst in kennis. Voorts coördineert hij het berichtenverkeer tussen de ingezette dienstvoertuigen. (...)

Indien hij, binnen de afweging tussen de aard en de omstandigheden van de achtervolging, ervan overtuigd is dat de noodzaak van de achtervolging geheel ontbreekt, of dat de voortzetting hiervan niet meer redelijk is, geeft hij hiervan kennis aan de achtervolgende eenheid en pleegt vervolgens overleg met het kaderlid van dienst.

Indien een bevoegd kaderlid van dienst hem hier toe een opdracht geeft stopt hij op gepaste wijze de coördinatie, en bouwt hij de inzet van andere voertuigen af.

Kaderlid van dienst

Het kaderlid van dienst houdt zich op de hoogte met de ontwikkelingen van een achtervolging. Indien hij bij de afweging tussen doelen, middelen en omstandigheden van oordeel is dat niet de juiste keuze is of wordt gemaakt, geeft hij zonedig aanwijzingen en/of instructies aan executieve ambtenaren, die ingezet zijn of worden bij een achtervolging, welke plaats vindt binnen zijn bewakingsgebied. Zonedig geeft hij de opdracht aan de surveillant en de centralist om de achtervolging te – doen – stoppen.'

In dit licht bezien doet het pleidooi van een officier van de rijkspolitie in 1978 juist vóór het invoeren van het middel road block in het rijkspolitiedistrict Breda gedateerd aan (Hellemons 1978). Anderzijds keurde de minister van Justitie nog onlangs het gebruik van een rijdende file als wegversperring goed. Naar aanleiding van vragen van het Tweede Kamerlid Sipkes (GroenLinks) over een aanhoudingsactie op de rijksweg A2 op 27 november 1995 zei minister Sorgdager 'dat deze "praktische maatregel, gericht op het aanhouden van betrokken weggebruikers" alleen in incidentele gevallen wordt toegepast. Zij wijst er wel op dat dit alleen mogelijk is "indien de veiligheid van

de overige weggebruikers niet onevenredig in het gedrang komt"' (*Limburgs Dagblad*, 18 januari 1996).

In 1995 wilde de chef van een district van de politie Amsterdam-Amstelland het achtervolgen van auto-dieven verbieden. In korte tijd had zijn personeel tijdens achtervolgingen veel schade gemaakt. De korpsleiding draaide deze beslissing echter gedeeltelijk terug. In afwachting van een specifieke richtlijn van het korps zouden achtervolgingen alleen na overleg met de meldkamer mogen worden ingezet (*NRC Handelsblad*, 28 juli 1995).

► *Casus 6.15, Politieambtenaren lossen 13 waarschuwingsschoten ter aanhouding van ontvluchtende inbrekers (1992)*

Agent X en wachtmeester eerste klasse Y hebben nachtdienst. Zij rijden in een opvallende surveillancetauto. Om 4.00 uur krijgen zij via de mobilfoon een melding dat er een inbraakalarm afgaat bij een bedrijfspand. Als zij bij het pand aankomen rijdt er een grijze Volkswagen Golf met hoge snelheid weg, zonder verlichting.

De politieambtenaren zien het kenteken en geven dat door aan de meldkamer, met het verzoek om informatie. Ook zien zij dat er drie of vier inzittenden zijn. Vervolgens wordt de Golf een stopteken gegeven door middel van de transparant op de surveillancetauto. De Golf rijdt door en behaalt snelheden van 100 km/u. De achtervolging gaat door verschillende gemeenten, de politieauto heeft zwaailicht en sirene aan. Tijdens de achtervolging opent een inzittende linksachter meermalen het portier. De politieambtenaren checken bij de centrale meldkamer of het een vierdeurs-auto betreft, hetgeen wordt bevestigd. Dit openen door een inzittende beschouwen de politieambtenaren als zeer bedreigend en zij houden vervolgens rekening met vuurwapens. De meldkamer zegt ook dat de politieambtenaren alert moeten zijn op vuurwapens en dienen te denken aan hun eigen veiligheid. Deze waarschuwing wordt gedurende de achtervolging enkele malen herhaald. Inmiddels is er assistentie gekomen en die vraagt aan de meldkamer of de auto gestolen is. De meldkamer zegt dat dit niet bekend is.

De Golf botst tegen een tuinhok aan, waarna de politieambtenaren zien dat drie, mogelijk vier personen wegrennen uit de auto. De politieambtenaren springen uit de dienstauto en trekken ondertussen

hun dienstwapens. Dit doen zij omdat via de mobilfoon door andere surveillance-eenheden is gewaarschuwd voor vuurwapens. De politieambtenaren roepen beiden met luide stem dat iedereen moet blijven staan, maar hieraan wordt geen gehoor gegeven. Vervolgens lossen de politieambtenaren in totaal 13 waarschuwingsschoten schuin omhoog in de lucht. 'De meerdere schoten zijn door ons gelost omdat de verdachten niet aan onze sommaties wilden voldoen', zo verklaren de politieambtenaren in hun proces-verbaal. De schoten hebben geen effect. De verdachten vluchten het struikgewas in, waar ze even later door de politieambtenaren, onder bedreiging met het vuurwapen, uit worden gehaald. Vervolgens worden de verdachten overgebracht naar het politiebureau. Aldaar blijkt de Golf gestolen te zijn. Ook blijken er braaksporen te zijn aangetroffen in het bedrijfspand.

De hoofdofficier van Justitie acht het vuurwapengebruik onterecht. In zijn brief aan de korpschef laat hij weten dat het hier geen noodweersituatie betreft. Dat bij de achtervolging de gedachte is gerezen van mogelijk wapenbezit bij de verdachten acht hij niet onbegrijpelijk, maar uit de gedragingen van verdachten kon niet zonder meer geconcludeerd worden dat redelijkerwijs mocht worden aangenomen dat zij een voor onmiddellijk gebruik gereed zijnde vuurwapen bij zich hadden en dit tegen personen zouden gaan gebruiken. De hoofdofficier van Justitie vindt het aantal van 13 waarschuwingsschoten volstrekt disproportioneel. Hij wil niet strafrechtelijk vervolgen, maar adviseert wel een evaluerend onderhoud met betrokkenen te voeren. 'Bij dit onderhoud zou in evaluerende zin tevens betrokken dienen te worden de vraag of de wilde achtervolging die nacht in verhouding staat tot het beoogde doel, het aanhouden van inbrekers in een bedrijfspand. Zeker wanneer men de enorme risico's, die een dergelijke achtervolging met zich meebrengt, (voor betrokkenen en overige weggebruikers) in ogenschouw neemt', aldus de hoofdofficier van Justitie.

Ook in andere landen is het fenomeen achtervolging ter aanhouding bekend. Overigens blijkt dat in Duitsland dit in aanmerkelijk mindere mate dan in Nederland leidt tot politieel vuurwapengebruik tegen auto's (zie Hoofdstuk 13). In de Verenigde Staten maakt men onderscheid tussen een *compliant stop* en een *non-compliant stop*, met andere woorden: het stoppen van een 'gehoorzame' bestuurder en het stoppen van een 'niet-gehoorzame' bestuurder. Een handboek over risicovolle benaderingstechnieken bevat in het hoofdstuk over *Vehicle Stops* dan ook een uitgebreid arsenaal aan technieken en modellen voor het tot stoppen dwingen van auto's met verdachten, waarbij overigens die verdachten standaard als vuurwapengevaarlijk worden aangemerkt (NN, auteur onbekend, zonder jaartal, *High Risk Encounter Techniques*). In Nederland spreekt men in het geval van tot stoppen dwingen inmiddels van een 'geforceerde stop'. Het is ons bekend dat de Raad van Hoofdcommissarissen studeert op nadere afspraken over te formuleren richtlijnen voor 'geforceerde stops'. Nader onderzoek naar zou er ons inzien toe moeten leiden dat de integrale opleiding en training in het voorkomen en beheersen van gevaar en geweld wordt uitgebreid met een verkeerscomponent. In het rijtje sociale, communicatie-, technische en benaderingsvaardigheden mogen de verkeers- en voertuigvaardigheden niet langer ontbreken.

Tot slot is het interessant wat in het Amerikaanse wordt geschreven over politieel vuurwapengebruik bij wegblokkades (blz. 119):

'Even though the use of this "force to stop" technique can closely approximate the use of deadly force in its application and potential outcomes, the use of firearms in conjunction with this technique, and all the others for that matter, would NEVER be justified until the moving vehicle is stopped. And, then only when the actions of the suspect(s) warrants such use.'